
WIDENER
HN TbXS 7

SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE NOV ANG
VE RI TAS

SVENSKA FOLKETS

HISTORIA

AF

ERIK GUSTAF GEIJER.

TREDJE DELEN.

TILL K. CARL X GUSTAF.

Örebro,
N. M. Lindhs Boktryckeri.

1836.

INNEHÅLL.

FÖRSTA KAPITLET.

GUSTAF II ADOLF.

Uppfostran. — Anträde till Regeringen. — Inre förhållanden.

FÖRSTA KAPITLET.

GUSTAF II ADOLF.

Uppfostran. — Anträde till Regeringen. — Inre förhållanden.

"Konung Gustaf, den Store, och den Andre af det namnet, döpt och kallad Gustaf Adolf — säger en samtida berättelse 1) — är född på Stockholms Slott den 9 December år 1594. Hans Herr Fader var Carl, den tiden Sveriges Rikes Arfförste, Hertig till Södermanland, Nerike och Vermeland, och sedermera Sveriges Konung, af det namnet den Nionde. Hans Fru Moder var Christina, Hertig Adolfs af Schleswig-Holstein dotter och Konung Fredrik I:s i Danmark sondotter, till sitt möderne utaf den Hessiska Landtgrefliga ätten af Christina, Philippi Magnanimi dotter. I hans barndomstid inföll den inbördes fejden, som den tiden sig yppade och tilldrog, emellan högbemälte Hertig Carl och Rik-

1) Kritiska och Historiska Handlingar, utgifne af E. E. (Erik Ekholm). Stockh. 1760, s. 9, samt något utförligare i Handlingar till Skandinaviens Historia, II, 91.

sens Ständer på ena, samt Konung Sigismund och hans medhållare på den andra sidan. Den unge Prinsen förorsakades då att följa sin Herr Fader och sin Fru Moder till Lifland år 1600, och året derpå, vid sena hösten, från Revel till Finland. Då hände, att när Hertigen med skeppet om aftonen kom inemot hamnen, frös det om natten så hårdt, att han med sitt följe andra morgonen måste gå på isen i land, och for så genom Finland till Sverige."

"Till Prinsens Läre- och Hofmästare förordnades Herr Johan Skytte och Otto von Mörner. Den senare var Konung Carl IX:s Marskalk, en Adelsman från Brandenburg, väl berest och civiliserad. Men Herr Johan Skytte var, efter nio års utländska resor, inkommen och satt i Riks-Cancelliet för Secreterare, sedan han nyss förut bivistat Gränsetractaten med Danmark. Desse uppöfvade den unga Prinsen i alla för en Konung nödiga stycken, och Skytten i synnerhet i det Latinska språket, samt i Historien och Sveriges Lag. Som hans Herr Fader var en alfvarsam regent och stridbar herre, samt hans Fru Moder (utom till kroppen dägelig och välvuxen) af mod och sinne hög och ädel; så vardt han ock strängt uppfödd och hållen till arbete, dygd och mandom."

"När han begynte taga till i åren, enkannerligen sedan han nått det tionde året, blef han af sin Herr Fader mer och mer, allt efter, som han tillvexte, tillåten att höra och bivista de allmänna rådslagen. Han måste ock alltid vara tillstädes vid Sändebuds förhör (audiens), och blef honom på sistone af hans Herr Fader pålagdt att gifva dem svar, att således vänjas vid höga saker och deras handterande. Efter den tiden var full med krigsoroligheter, blef Konungens hof idkeligen besökt och uppvaktadt af många Officerare, icke allenast Svenska, utan ock Tyska, Fransyska, Engelska, Skotska, Nederländska, samt några Italienare och Spaniorer, som vid

det Nederländska då nyligen upprättade tolfåra stilleståndet med Spanien, sökte sin lycka i Sverige. Desse besökte den unga Prinsen som oftast, efter hans Herr Faders vilja och befallning; och med deras discurser öfver andra folks förda krig, slagtningar, belägringar, krigsdisciplin till lands och vatten, skepp och sjöfart, uppmuntrade och uppväckte den unga Herrens förut af naturen derhän böjda hog och sinne, att han tillbragte fast hela dagarna med frågor öfver det, som en- och annorstädes i krigen sig hade tilldragit. Derjemte förskaffade han sig i unga år en temmelig insigt i krigsvetenskapen, synnerligen om de sätt och medel, hvarigenom han måtte föra ett ordenteligt, väl inrättadt och Sveriges omständigheter enligt krig, hafvande sig Prins Mauritzes af Oranien väsende och sätt lika som en regel föreställdt. Igenom de ofvannämdes omgänge och tal, deri hvar och en berättade det berömligaste om sin nation, blef den unge Herren upptänd att göra likt andra, och att än vidare öfvergå dem."

"Han vann ock i sina unga år en fullkomlig kunskap och färdighet i många främmande språk; så att han talade Latin 1), Tyska, Nederländska, Fransyska och Italienska rent såsom en infödd, samt hade af det Polska och Ryska språket äfven någon försmak."

1) Enligt anteckningar i Handlingar till Skandinaviens Historia, VIII, 38, kände Konungen ock Grekiska språket. Det heter: "Om Xenophon, den han helst läste på Grekiska, sade Hans Maj:t, att han intet erkände någon mera än Xenophon att vara en rätt Militiæ Historicus." Det tillägges, att han, ännu några år efter sitt uppstigande på thronen, begagnade sin Läromästare Herr Johan Skytte till vidare fortkomst i studierna. "Hvar enda dag gaf han åtminstone en eller annan timme till läsning, hållande framför allt af Grotii skrifter, synnerligen hans tractat: de Jure belli et pacis."

"När han nu fyllt sina femton år, gjorde hans Herr Fader honom till Storförste af Finland samt Hertig af Estland och Vestmanland, och lät strax inrymma honom Vesterås stad, samt en god del af Vestmanland; deröfver Prinsen satte Herr Johan Skytte till Landshöfding."

Berättelsen är af Axel Oxenstjerna; som väl förtjenar att om sin konungsliga vän äga första ordet.

Konung Carl IX var en öm och omsorgsfull far. "Först och främst frukta Gud — heter det i hans egenhändiga Minnessedel för sin son Gustaf Adolf — hedra fader och moder: bevisa dina syskon broderlig benägenhet: älska din faders trogne tjenare: löna dem efter tillbörlighet: var miskundsam emot dina undersåter: straffa det onda: älska det goda och spakfärdiga: tro alla väl, dock efter lägenhet, och lär först känna personen: håll öfver lag oansedt personen: förkränk ingen mans välfångna privilegier, så vidt de med lagen öfverenskomma: förminska ej ditt försteliga uppehälle, utan med vilkor, att de det bekomma, måga komma ihåg hvadan de det fått hafva." — — 1). Till sin andre son Carl Philipp skrifver Konungen lika alfvarsamma som kärleksfulla bref 2). — Modren var ett stolt och

1) "En Minneszedell för min Sån Göstaff Adolff." Palmsköldska Handskrifterna, T. 58, s. 467. Ex Manuscripto Regis Caroli IX.

2) Till Hertig Carl Philipp att Hans Försteliga Nåde fliteligen studerar, d. 7 October 1611. "— — Efter Wi förnimme att du intet flitigt vill akte dine studia, och Wi ingalunde vele att du ännu skalt öfvergifve att studera; derföre så hafve Wi nu sändt härifrån till Dig denne af Adel, Ädle och Wälbördig Mathias Soop; hvilken Wi vele hafve hos dig, den der ock skall lära dig fransöska: du skallt ock vare D. Johan lydagtig och flitigt studera, att du ock måtte lära Latin — — Om du detta gör, så skole Wi af faderlig benägenhet mycket godt gifva dig. Var flitig, så blifver du vis och förständig." Carl

strängt fruntimmer: sedermera nog partisk för denna yngre son, hvars rättigheter såsom Hertig hon försvarade med ett nit, som lätt kunnat leda till för riket vådeliga följder, om ej Gustaf Adolf varit lika god son, som stor Konung 1). Af sina Hoffröknar fordrade hon viss spånad och väfnad om dagen 2); och emot Danmark bibehöll hon, oaktadt alla klagomål, så länge hon lefde, titeln af herraväldet äfven "öfver Lapparna i Nordlanden," som varit ibland krigsorsakerna med denna makt, och derföre af Gustaf Adolf bortlades 3).

Näst de stora natursgåfvorna och de ovanliga framstegen väcker det tidiga införandet i det offenteliga lifvet vår uppmärksamhet. Det låg till en del i tidens seder. Men Carl hade ock egna skäl dertill. På en ännu osäker thron var det honom af vigt, att Nationen skulle tidigt lära känna thronföljaren; och Gustaf Adolf kan sägas ha uppväxt under folkets ögon. Valet af hans lärare hänsköts till Ständerna 4). Redan på tionde året föres han i Rådet, och knapt fjortonårig, stadd med Drottningen på en resa till södra delen af riket, emottager han

---

Philipp (född d. 23 April 1601) var då på elfte året. Den nämnde Doctor Johan lärer vara D. Johan Chesnecopherus, Prinsens lärare, ehuru äfven Johan Skytte hade befattning med Carl Philipps uppfostran.

1) Han ber, "att hon ej från honom måtte vända sitt moderliga hjerta." Till H. Maj:t Drottningen. Svartsjö d. 3 Mars 1618.

2) Sådant nedlades den tiden i "Kronans fatabur" och räkenskap hölls deröfver. Palmsköldska Handskrifterna, T. 78. Det berättas att Drottningen till sömnad mätte ut tråden med aln.

3) Se Danska klagomålen 1619 och Drottningens svar. Hallenberg, Gustaf Adolfs Historia, IV, 815. "Hennes son hade makt att regera sitt rike, men icke att befalla något öfver hennes person."

4) Det heter om Johan Skyttes val dertill: "auctoritate Ordinum Regni."

af Konungen sin fader följande förmaning: "Var benägen emot dem, som din hjelp söka, så att du icke låter dem tröstlöse från dig gå; såsom ock, om någon sannfärdiga klagomål gifver dig tillkänna, att du dem upptager och låter oss förnimma, och så mycket dig är till görandes hjelper hvar och en till sin rätt, och det fliteligen drifver hos våre Ståthållare, Fogdar och Befallningsmän; då sker dig med Guds hjelp lycka" 1). Också finner man snart egenteliga regeringsärender genom Gustaf Adolf afgjorda, dels i hans eget Hertigdöme, dels i allmänhet å Konungens vägnar; hvarvid han stundom nyttjar sitt inflytande till förbön och bemedling med modrens råd. Ej mindre tidigt framlyser hans krigslust. Den femtonårige ynglingen vågade år **1610** begära befälet i kriget mot Ryssland. "Dock, då detta förtroddes åt andra 2) — säger Axel Oxenstjerna — blef han det året, icke utan missnöje, tillbakahållen, och måste blifva i sin Herr Faders hof, intill dess han fyllt sitt sextonde år och var inträdd i det sjuttonde. Då, nemligen år **1611** i April månad, sedan Konung Christian IV i Danmark hade uppsagt freden och förklarat krig, blef Prinsen af sin Herr Fader, efter gammal plägsed på Riksdagen den 24 April förklarad för skicklig att bära värja, hvilken honom ock dagen efter på det prägtigaste sätt öfverantvardades. Straxt derpå lät han samla ihop krigsfolket i Vestergötland, särdeles det främmande, som der låg i vinterläger, att med dem möta sin Herr Fader i Jönköping, som ock skedde, och tillika tåga åt Calmar (som då var belägradt), samma stad till undsättning. I detta Calmaretåg har denne unge Herren, den tiden Hertig, under sin Herr Faders

---

1) Carl IX:s bref till Gustaf Adolf d. 12 Juli 1608.

2) Jacob De la Gardie, som i stället fick befälet, kallar sig Gustaf Adolfs "förordnade Lieutnant." Hallenberg, I, 47.

Konung Carls styrelse, gjort sitt första prof såsom krigsman, bivistat alla märkeliga värf och förrättningar, mestadels sjelf styrt och anfört de förnämsta, och dervid blifvit från början till slutet" 1). — Att intyget är sannt, derom vittna förstörandet af Christianopel — Danskarnas förnämsta vapenplats i Skåne 2) — och återtagandet af Öland, bägge Gustaf Adolfs bedrifter och de lyckligaste förrättningar i detta krig. Calmar hade, oaktadt ringheten af försvarsmedlen 3), troligen utan Christer Somes förräderi, ej gått förloradt. Ty, säger en utländsk, för Sverige ingalunda partisk, samtida Historieskrifvare om denna tidens Svenskar: "de försvarade ej sina män med vallar, utan sina vallar med män" 4).

Att den gamle Konungen nämnde sin äldste son till Storförste i Finland och Hertig uti Estland, är ej utan sin märkelighet. Rådet hade i Calmarestadga förklarat att dessa länder aldrig borde blifva Hertigdöme för en Svensk Prins; troligen, emedan under stridigheterna innom Konungahuset de mer än en gång varit i fara att söndras från Riket. Carl deremot stälde just här Gustaf Adolfs anspråk, så-

---

1) Axel Oxenstjernas förr anförda Berättelse om Gustaf Adolfs ungdom.

2) Jahn. Historie om Calmar-krigen. Kjöbenhavn 1820, s. 127.

3) I sitt sista svar till Christian IV tyckes Carl IX erkänna, att den brist af krut, hvarpå Christer Some skylt, kunnat vara verkelig. "Fattades det honom krut, borde han ha försvarat sig med stenar, skrifver Konungen." Att Christer Some för öfrigt var förrädare, bevises af hans uppfordring till Svenska Befälhafvaren på Borkholm att äfven gifva sig, och af hans Danska pension.

4) Peleus. Histoire de la dernière Guerre de Svède, en la quelle sont amplement decrits les sièges, combats, rencontres et batailles des Suèdois contre les Danois. Paris 1622. Författaren skref efter berättelser af Franskt krigsfolk, som tjenat i Sverige.

som på en förpost, mot Ryssland och Polen; och då han tillika verkeligen inrymde honom Vestmanland, och gaf sin yngre son sitt eget fordna Hertigdöme, nemligen Södermanland, Nerike och Vermland, så hade han äfven derigenom planterat makten af sitt hus i hjertat af landet. Det skedde med billigt afseende på framtida säkerhet. Ty, oaktadt Norrköpings arfförening, var thronföljden oviss; mest genom den eljest så beslutsamme Carls egen tvekan. Det tecknar denna Konung, att han var den man i Sverige, som aldrig kunde förmå sig att underkänna sin brorssons, Hertig Johans, oförverkade anspråk; och det är en seger af en ädel statskonst, att han gjort dessa anspråk oskadeliga genom att erkänna dem. Johan behandlades i allo som hans egen son. Då Carl år 1605 öfvergick till Lifland, satte han honom i regeringen. Johan njöt lika undervisning med Gustaf Adolf, och, ehuru fem år äldre, af samma lärare. Det var under hans uppfostran innom det kungliga huset, som den af föräldrarna gynnade kärlek till Gustaf Adolfs syster Maria Elisabeth hos Hertigen uppstod, som slutades genom bägges förening. Så vågade Carl i sitt Testamente 1) lemna Ständerna valet emellan Johan och Gustaf Adolf.

Också antog, efter sin faders död, Gustaf Adolf ej genast konunganamnet, och riket var i tvenne månader utan Konung. En Riksdag utskrefs till Nyköping af Änkedrottningen och Hertig Johan, som med sex Rikets Råd emellertid förestodo styrelsen. Ständerna förklarade sig vilja förblifva vid de förra besluten. Hertig Johan afstod från sina anspråk emot någon tillökning af sitt Hertigdöme 2), och

1) Uppsatt redan 1605.

2) Hans Förstendöme, Östergötland och Dals land, förökades med fyra härader i Vestergötland. Han erhöll försäkran att få tillbyta sig de kungliga arfvegods, som voro belägna i Hertigdömet, och blifva betald för hvad han på sitt arf hade att fordra.

både han och Änkedrottningen afsade sig all befattning med regeringen; ehuru de, enligt Norrköpings arfförening och den afledne Konungens testamente, ägt föra den tills thronföljaren fyllt aderton år och till tjugufyra års ålder i densamma deltaga. "Den 10 Dec. 1611 — skrifver Axel Oxenstjerna 1) — begynte Nyköpings Riksdag, och första framsättningen till Ständerna skedde i Drottningens, Hertig Johans och Rådsherrarnes namn. Den 17 afsade sig Drottningen och Hertig Johan, genom mig, förmynderskapet och regeringen, hvilken de i Ständernas närvaro uppdrogo åt Hertig Gustaf Adolf. Den 26 emottog Hertig Gustaf Adolf, i Ständernas närvaro, den honom öfverantvardade Riksstyrelsen, gifve Gud i en lycklig stund!" — Gustaf Adolf nämnde sig med sin faders titel: "Sveriges, Götes och Vendes utvalde Konung och Arfförste." Han var i första månaden af sitt adertonde år: hans Kansler, hvars ord vi nyss anfört, tjuguåtta år gammal 2).

I en mer utblottad ställning har väl svårligen en Konung emottagit ett rike. Sverige hade sedan Gustaf I:s tid ej njutit freden. Ser man tillbaka på det inre tillståndet under de förflutna femtio åren; huru mycken oro och söndring! — Brödrakrig, borgerligt krig, stridigheter både om religionen och kronan, tvenne Konungar störtade! — Carl lemnade sin son, på en blodbestänkt thron, krig med alla grannar. Och kastar man blicken framför sig: krig, åter krig nästan utan afbrott, under långa kommande tider! — Vi äro vid den tidpunkt, då Svenska vapen, genom Gustaf Adolf skulle blifva för verlden vigtiga; och vi ämna äfven, att hädanefter egna åt krigshistorien den större uppmärksamhet den påkallar. Tjenligt synes oss dock, att först och främst

1) Se hans Latinska Anteckningar i sin Almanacka. Palmsk. Handskrift. T. 35, s. 109.

2) Född d. 16 Juni 1583.

samla tilldragelserna i den inre, vanligtvis föga, eller blott i allt för spridda drag, bemärkta styrelsen till ett helt, och dermed begynna taflan af Konung Gustaf Adolfs regering. Det är en förgrund upplyst af krigets lågor. Den ära, som tål anblicken, måste äga äfven andra anspråk på efterverldens hyllning, än vapnens glans.

Vi begynna med hvad närmast rör sjelfva författningen. Den största förändringen i detta afseende hade *Arfriket* blifvit; och striden derom var knappast utkämpad. Den hade blifvit förd under omständigheter, som lärorikt visa, huru i politiken ej alltid frihetens ord äro tillförlitliga kännetecken på hennes verkeliga interessen. Hvem tviflar på, att dessa intressen i Sverige under Unionen i sjelfva verket förestäldes af Böndernas uppror och Riksföreståndarnas laglösa makt? Under det allt hvad Svensk laglig frihet hette, af de Stora endast användes för att åt Unions-konungarna bibehålla namnet, åt sig sjelfva utöfningen af makten. Gustaf Vasa genomdref upproret till laglighet och qväste det sedan, men befann sig med det samma rakt motstäld samma parti, som så länge till sin egen fördel nyttjat lagens täckemantel. Så blef konungamaktens grundande i Sverige, som öfverallt i nyare Historiens början, ett verk af genomgripande godtycke; och hvem kan likväl neka, att den fosterländska enhet och sjelfständighet, som så befästades, i sjelfva verket var frihetens sak? Bästa beviset derför är, att den förnämsta lagliga borgen för sakernas nya ordning, nemligen Kronans ärftlighet, var i ett halft århundrade hemligen hufvudföremålet för de storas fiendskap, under det de förde Svenskmanna rätt och frihet på tungan. Med Carls befästande af sin faders verk tycktes man i Sverige nog ha erfarit ytterligheternas vådor för att återvända till en medelväg: och Gustaf Adolfs Konungaförsäkran kan kallas en ny regeringsform, ämnad att

på alla sidor länka makten innom lagliga gränsor. Men huru vidtogs den? I hast, under krig och nöd. Huru skulle den utveckla sina verkningar? — Under fortsatt krig och nöd, fast tillkommen ära. — Omständigheterna voro allt för gynnande, att ej friheten åter skulle bli de Mäktigares, på bekostnad af både Öfverhet och Folk.

Gustaf Adolfs konunga-försäkran är grundad på den i gamla Lagboken införda konunga-eden; men innehåller derjemte åtskilliga nogare bestämningar och inskränkningar. Det godtycke, som under förra regeringen gjort mångas olycka, föranledde nu en uttrycklig bekräftelse på den genom lagen helgade grundsats, att ingen på blott angifvelse, eller utan att känna sin anklagare och med honom ställas inför rätta, måtte fängslas och dömas. Konungen skulle hålla alla Ständer, — serdeles Adelsståndet, — i tillbörlig vördning, och hvart och ett ämbete vid sin myndighet och makt, samt ej någon från sådana ämbeten degradera och afsätta, med mindre han lagligen dömd blifvit. Landslagens stadgande att utan folkets samtycke hvarken ny lag borde göras, eller ny skatt åläggas, eller krig föras utom rikets gränsor, bestämdes ytterligare med tillägg, att dertill fordrades både Hertig Johans, Rådets och Ständernas bifall. Dessförutan skulle hvarken krig, fred, stillestånd eller förbund ingås. Rådet återinsattes i dess medlarekall emellan Konung och folk, och Ständerna undanbådo sig att med allt för täta Riksdagar besväras. Vid kronans stora behof sattes derigenom Ständernas rätt att sig sjelfva beskatta i fara; helst i konunga-eden om skatterna temligen obestämdt yttras, att de ej skulle påläggas, "utan Rådets vetskap, och deras samtycke som vederbör." Så öktes både från Konungens och folkets sida Rådets makt; och till bevis derpå blef det stadgande i gamla konunga-eden, som förbjuder Sveriges Konung

att bortskänska och minska kronans egendom, uteslutet ur den unga Gustaf Adolfs försäkran.

Konung Carl IX hade ej bekräftat Adelns privilegier. Det finnes ett förslag till en sådan bekräftelse, som Konungen efter sin kröning meddelade Rådet 1); hvilket svarade sig ej derom kunna besluta utan Adelns hörande, hvarföre Konungen bjuder Adeln, att sända fullmäktige af hvarje landskap till Stockholm den 10 Juni 1608 för att sig öfver privilegierna yttra. Sammanträdet lärer ägt rum, men ej ledt till ändamålet; ty i Konungens svar på Adelns inlagda skrift, heter det: att de erbudna privilegierna, som af synnerlig nåd och bevågenhet och ej af pligt blifvit beviljade, snarare hade bordt med tacksamhet emottagas, helst de voro förmonligare än Konung Johans; men som Adeln ej vore nöjd dermed, upprepar Konungen sitt förr en gång gjorda anbud, att bekräfta Konung Johans privilegier: hvilket likväl ej kom till verkställighet 2). — Carls erbudna privilegier, om de ej fullt uppgå mot Sigismunds, innehålla i sjelfva verket, jemförda med Johans, ökade förmåner, ja hittills nya friheter för Adeln; t. ex. rättighet att sjelf välja Rikets Marsk eller Fältherre af tre herrar som Konungen sätter Ståndet i förslag. Man finner tillika, hvad man i Adeliga privilegierna ej skulle söka, en ny föreslagen inrättning af sjelfva Riksstyrelsen, genom Rådets fördelning efter särskilda styrelsegrenar. Utom de fem höga Riksämbeten, Drots, Marsk, Amiral, Kansler och Skattmästare, som förvara Rikets regalier, skulle Rådets antal vara tjugu (hvilket Adeln fann allt för litet): af dessa borde fyra (en ibland dem Akademikansler) vara satte öfver Upsala Akademi och alla skolor i riket: två föredraga alla Hög-

1) Örebro d. 22 Febr. 1608. Palmsk. Handskrift. T. 152, s. 727.

2) Bekräftelsen finnes skrifven, men ej utfärdad.

målssaker för Konungen: och fyra vara Kammar-Råd. Dessutom skulle en Stallmästare ha inseende öfver allt Konungens rytteri, och en Tygmästare öfver Arkli och Munition: Dock kunde desse, liksom Kammar-Råden, äfven tagas ibland förtjente Adelsmän utom Rådet. — De erbudna förmånerna lära alla befunnits tvetydiga, då Konungen ville göra beloppet af Adelns Rusttjenst (ty storleken af den årliga ränta, enligt hvilken den borde utgå, är i förslaget lemnad öppen) till föremål för ny bestämmelse; och denna omständighet, jemförd med Konungens äldre anbud, att för alltid upphäfva rusttjensten, emot lika skattskyldighet för frälsejord, som annan, visar att Carl endast så vida kan kallas Adelns fiende, som han ville att dess rättigheter skulle motsvaras af dess lagliga skyldigheter.

I sjelfva verket hyllade han, strängare än någon, sin tids hela begrepp om Adel, enligt hvilket Adelsmannen var framför andra Konungens och kronans borne tjenare. — Hvarje Adelsman, Riddare eller Sven, skulle vid årlig vapensyn sjelf å sin goda häst sitta i full vapen "både å lekamen och benom," färdig att på egen bekostnad följa sin Konung i krig till landamäret och fjorton dagar derutöfver. Det var sed och Sveriges Lag 1), och för hvar Adelsman lika. Ty märkligt är, att liksom den äldre beskattningen tog hvar så kallad fullsuten bonde lika i skatten, utan afseende för öfrigt på större och mindre ägorymd, så känner ock den gamla Lagen, utöfver den personliga ryttartjenst, hvarigenom skattfrihet förvärfvades, ingen skilnad emellan den rikare och fattigare Adelsmannen. Det skulle blott tillses, att den som sålunda ville förvärfva frälse, hade gods nog att hålla sig sjelf och sin häst i vapen. — Utan tvifvel borde olika förmögenhet göra, i afseende på Rusttjensten, en betydelig

1) LL. Konunga-Balken, c. 11.

skilnad, på de tider, då en herremans makt vanligen mättes efter mängden af de män, med hvilka han red öfver landet. Denna makt hade för ofta gjort sig fruktansvärd för att vara okänd; men till en sådan herremans egen hederskänsla synes det ha varit lemnadt med huru stort följe han vid vapensynen ville inställa sig till kronans tjenst: åtminstone känna vi från äldre tider inga bestämmelser derom. Sådan var, enligt lagens bokstaf, Adelns rusttjenst af egna gods. Föga bättre synes kronans rätt ha varit iakttagen vid den som utgick af Förläningarna, då ett giltigt vittne intygar, att rusttjensten i allmänhet och således äfven den af förläningarna, före Gustaf I:s tid utgjordes "efter vilja och beqvämlighet" 1).

Gustaf Vasa har först i Sverige upphäft den gamla orättvisan så i skatt som skattfrihet: det förra genom skattläggning *efter jordetalet*, det senare genom rusttjenstens utsättande *efter viss ränta*, både af arfvegods och förläning 2). Adeln synes ej ha förlåtit honom det 3). Också lät den ej tvinga sig till lydnad; och Konungens klagan, att rusttjensten utgjordes "ganska skröpeligen," fortfar under hela hans tid. Han måste tänka på andra utvägar; och att han uppsteg på thronen med en Svensk Adelsmans begrepp, visar sig äfven i hans sätt att öka sin makt som Konung. Dertill hörer hans bemödande att personligen bli den störste jordägare i Sverige, och hans många så kallade Afvelsgårdar i alla delar af riket, på hvilka han höll eget krigsfolk; liksom Adeln höll sådant för egen räkning på sina sätesgårdar. Det omtalas, att ännu i hans

dagar

1) Jfr. II Del., s. 262.

2) Bestämningen af Rusttjensten i detta afseende skedde i Vesterås 1525, och sedan flere gånger under Konungens regering.

3) Se Gref Brahes klagomål, II Del., l. c.

dagar Herr Sten Erikson Lejonhufvud hade åtta till tio Adelsmän i sitt eget hof och red ut med hundrade hästar, och att andre hans vederlikar, såsom Svante Sture, Per Brahe, Gustaf Johansson (Roos) och Gustaf Olsson (Stenbock) aldrig kommo till någon herredag, utan att tillsammans vara sex till sjuhundra hästar starke. Uppgifterna äro tagna ur en skrift, om "hvad förmån de gamla slägter fordom haft för det gemena frälset eller Adeln" 1). Den synes vara från den tid, då Carl den elfte fullkomligt bröt dessa slägters makt; men den öfverklagade förändringen, som egenteligen var den gamla kungsadelns öfvergång till en kunglig Adel, har (ehuru till grundsatsen redan uttalad af Magnus Ladulås) först med Gustaf Vasa och Arfriket trädt i full verksamhet. Öfvergången visar sig på flerfaldigt sätt; och ej minst uti Konungarnas förökande af det så kallade "gemena frälset" som var en kunglig brefadel. Men äfven den högre Adeln förvandlades till en sådan. Ty detta var meningen med de genom kunglig nåd, af Erik XIV först införda Grefve- och Friherre-värdigheterna; hvarföre det ock länge var ton bland de stora slägterna, att anse dessa värdigheter med likgiltighet och i stället tala om Svenska Adelsmäns gamla likhet 2). Konungarna togo dem

1) Palmsk. Handskrift., T. 152, s. 277. Af dessa de Storas beväpnade följen får man ock förklara den seden att sätta *flere* personer i så kallad "slottslofven," eller till befälhafvare på en fästning. Det ökade besättningen, genom hvars och ens följe eller betjening, och dessa befälhafvare bevakade dessutom hvarandra. Man finner ännu detta bruk i början af Gustaf Adolfs regering.

2) Ett yttrande af Axel Oxenstjerna i denna mening', då sedermera Christina erböd honom Hertiglig värdighet är bekant. I Rådet sade han 1640: "Adeln och Ridderskapet i Sverige hafva *æqualitatem privi-*

på orden. De yrkade å sin sida att Adeln endast derföre njöt sina privilegier, emedan hvarje Svensk Adelsman vore född till kronans tjenst och ej hade rättighet att sig derifrån afhålla, hvilket Gustaf Adolf kallade att "ligga hemma på soporna" 1). Derföre finner man ock i flera denna tidens adelsbref, att den som upphöjdes i adeligt stånd, gaf sin skrifteliga förbindelse, att låta bruka sig i hvad Konungen honom ålade. Ju mindre den adeliga rusttjensten svarade emot sitt ändamål (klagomålen att den ej vederbörligen utgöres, fortfara beständigt), ju mer yrkas dessa allmännare grundsatser. De gälde väl i synnerhet krigstjensten; men fingo äfven innom detta fält en vidsträcktare användning. Konung Johan III förklarade år 1573, att hvar Adelsman, som var öfver 17 år, och ej förmådde göra rusttjenst, borde, för att behålla adelig sköld, åtminstone tjena för besoldning; ty i kronans tjenst måste han vara 2). Carl IX fordrade, att alle Adelns söner, som till laga år komne voro — (äfven de, hvilkas fäder han halshuggit eller fördrifvit) — skulle komma till vapensyn och följa honom i kriget 3); hvarföre man ock nu får höra talas om adelige frivillige och adelsbussar 4), tjenande såsom gefre-

---

legiorum och äro *jure proprio æquales*, ehuru väl man kan sig evertuera och bringa sig upp. Sammaledes hafva ock *Poloni* (den Polska Adeln) *æqualitatem privilegiorum:* den ringaste skryter af att han är *eques Polonus*, stigande af moderlifvet i stigbögelen. Palmsk. Handskr., T. 190.

1) Registratur för 1626, s. 214.

2) Hallenberg, I, 153.

3) "J skolen tillsäga Gustaf Baners söner, och andre af Adel, som hafva söner, som till laga år komne äro, och kunna göra oss och kronan tjenst, att de ock komma hit med." Tänkesedel för någre af Rikets Råd d. 24 April 1611.

4) Hallenberg, I, 156. III, 7; not. a.

na knektar, äfven till fot och mot sold. Rättigheten att förvärfva adelig frihet för skattehemman utsträckte Carl genom sina sköldknektar, äfven till dem, som på egen utrustning ville tjena till fot 1). Rusttjensten för förlänta kronans gods och inkomster utgjordes också af ämbetsmännen, som, adelige eller ej, alle på detta sätt lönades: och man finner att Carl har fordrat den äfven af Fogdar, Häradsskrifvare och Länsmän 2). Det var en lemning från det barbari, då all kronans tjenst var krigstjenst, och all klerkdom (såsom fordom studier kallades) endast tillhörde kyrkan. Efter Reformationen vidgar sig äfven i detta afseende synkretsen; och då Carl ville i Sveriges Lag stadga förlust af frälse för den Adelsman, som ej genom krigsöfning eller bokliga konster gjorde sin son skicklig till det allmännas tjenst; så har han tydligt nog uttaladt hvad han af rikets Adel fordrade.

Vi ha ansett vigtigt, att utreda det begrepp, hvarunder Gustaf Adolf emottog Sveriges Adel. Derunder innefattades allt så väl civilt som militäriskt befäl, i verldsligt hänseende nästan all rikets offentliga tjenst; hvarföre Adeln ock ansåg anspråket på rikets ämbeten såsom sin högsta rätt 3); liksom den, genom adlandet, i sig upptog all dit hörande skicklighet: ett förhållande, som den ej underlät att mot Bönderna, ehuru ej alltid med framgång, göra

1) "I Konung Carl IX:s tid kallades mången ädel och välbördig, som ej var af Adel — och blefvo den tiden alle soldater, som höllo sig väl, hållne för Adelsmän." Riksmarsken Grefve Jacob De la Gardie i Rådet 1648. Palmsk. Handskr., T. 190.

2) Hallenberg, I, 160.

3) "Det är det högsta *Jus* vi hafve, att vi äre *capaces munerum publicorum*, hvilket *jus* är *onerosum*, säger Axel Oxenstjerna i Rådet. Palmsk. Handskrift., T. 190.

gällande, då desse klagade öfver Adelns tillvext 1). På samma gång var likväl Adeln egenteligen krigsstånd; ty hvarje Adelsman var åtminstone gemen soldat, om ej annat, och dertill född. Carl hade förstärkt krigsståndets inflytelse med att särskildt kalla krigsbefälet till Riksdag 2), hvilket sedan länge iakttogs. Axel Oxenstjerna anmärker det såsom en egenhet för Sverige 3). Krigsfolket, (som sände fullmägtige både af befäl och gemenskap) ehuru utan egen röst, förstärkte Adeln vid Riksdagarna, hvilka hvarje till laga år kommen Adelsman ansågs pligtig att bivista 4). Lägg härtill långvariga och

1) Då Rikskansleren på en Riksdag, vid Böndernas klagomål öfver Adelns tillökande, sade: "Det är edre egne söner, som adlas," svarade en ur hopen: "Du gör oss ringa glädje med att öka hedningarna." Hermelin, Apophtegmata Sveonum. Nordinska Handskr.

2) Ifrån Söderköpings Riksdag 1595. Vid Riksdagen 1611, då Gustaf Adolf besteg thronen, hade man i första Riksdagskallelsen uteglömt krigsbefälet: det godtgjordes genom en egen kallelse, enligt hvilken hvar Ryttmästare och Knektehöfvidsman med några af befälet skulle komma tillstädes. Man finner eljest att hvar fana eller compagni skickar fullmägtige. Till Helsingfors Riksdag 1616 kallades Ryttmästare och Höfvidsmän (Kapitener) med en af befälet samt två af gemene ryttare och knektar. Hallenberg, III, 486, not. a.

3) "Sverige hafver, det ingen annorstädes är, *ex necessitate temporum*, gjort krigsståndet till ett stånd i riket." Yttrande i Rådet 1642. Palmsk. Handskr., T. 190, s. 483.

4) Ibland Adelns fordringar vid Gustaf Adolfs inträde till regeringen var, att före hvar Riksdag få del af de angelägnaste der förekommande ärender, för att hemma derom öfverlägga, på det ej *hvarje Adelsman* skulle nödgas infinna sig vid Riksdagen. — Senare tillskref man krigsbefälets närvaro vid Riksdagarna Gustaf Adolf. — 1664 talar Ridderskapet och Adeln om "Konung Gustaf Adolfs gode intention, som, förutan andre förmåner, som han Adeln gifvit hafver,

lyckliga krig; och man har Militär-Monarkien färdig. Sverige hade blifvit en sådan, och betraktades under denna synpunkt af sina största statsmän 1). Den militäriska andan genomträngde allt; och Svenske Diplomater och Lärde, personer, som lefvat med pennan i hand, tala med ringa aktning om främmande okrigiske förstar: "gamle herrar, utom krig uppfödde, i gemäkligt lefverne, som sjelfve äro inga soldater och hafva ingen soldat i Rådet, utan allenast en hop *Oeconomos* och *Litteratos.*" — Sådant är här *commune malum* skrifver Adler Salvius om de Tyske Ständer 2). Med en sådan anda och en ung hjelte till Konung, må man ej förundra sig öfver anspråk, som öfverensstämde nära nog med verkligheten, men först efter Hjeltens död tydligare låta höra sig: att Adeln vore företrädesvis Riksstånd i Sverige, att Adelsmannen var omedelbar, bonden (under honom) blott medelbar Rikets undersåte 3), hvaraf, under förmyndarregeringar, sedan

dem till assistence fogat krigsbefälet, som, utan att hafva någre vota, bemälte Stånd skulle gå till handa, så att de tillika med Rikets Råd kunde balancera de andra Stånden. — Adlersparre, Histor. Samlingar, III, 383.

1) "Att Sverige intet länge kan blifva utan krig dicterar *situs regni et loci;* och hafva intet våre Konungar eller galne hufvuden, som någre säga, varit orsakerna dertill." Axel Oxenstjerna i Rådet 1636. l. c., s. 392.

2) "De afgöra selon le droit civil, quand le seul droit de canon est necessaire." Så skref den tiden en Svensk Juris Utriusque Doctor, sjelf borgareson, Adler Salvius, om Hofvet i Celle, till Rikets Råd, Lübeck d. 20 Jan. 1631. (Palmsk. Handskr., Ministerielle bref). Dock må man komma ihog, att han var länge Gustaf Adolfs Sekreterare, och så förfaren i krigssaker, att han som Svensk Minister i Hamburg sjelf författat militäriska planer.

3) "Vi äre alle *subditi Regni*, bönderne *mediate*, vi *immediate*." Riksdrotsen Gref Per Brahe i Rådet.

föddes Adelns formeligen uttalade påstående: "att icke öfverröstas af de andre stånden vid Riksdagarna" 1).

Det behöfdes för detta stigande inflytande knappt någon acristokratisk plan. Likväl har äfven denna funnits hos den tidens stora, ibland hvilka Axel Oxenstjerna på en gång var den mest upplyste och den mest storsinnade. Han hyllade, i adelig mening, helt och hållet gamla Svenska frihets-begrepp om Konungamaktens gränsor, och dolde ej dessa tänkesätt 2), och var likväl Gustaf Adolfs vän! Så förstå hvarandra stora själar.

"Man bör billigt æstimera Ridderskapets här i Sverige privilegier högt, efter som de förnämligare äro än som Tyska Adelsmäns privilegier, hvilka icke äre immediate Ständer i det Romerska Riket, utan föga annat än Förstarnas slafvar." Axel Oxenstjerna i Rådet 1636. Palmsk. Handskr., T. 190. Den nämnde, eljest högt förtjente, Riksdrotsen P. Brahe omvände år 1642 sitt nyss anförda yttrande, då han i Rådet förmente, att Kongl. Maj:t skulle uti sina bref intet nämna Adeln för *Undersåter*, efter det vore *servile*, och ju högre herren, ju högre tjenaren. Adlersparre. Hist. Samlingar, IV, 115.

1) Utdrag af Protocollen, hållna i Rådkammaren år 1664. Adlersparre l. c. Samlingen III, 362.

2) "Det är disreputerligt att tala om *Subditorum motibus*. Gifver man efter, så följer inbördes uppror. Nekar man *Subditi* uti sådana fall att tala, så bifaller man och indrager *Tyrannidem in rempublicam et rerum omnium confusionem*. Uti sådana fall, när en ser sitt fäderneslapd opprimeras, alla *jura majestatis* omkullkastas, och hela *regnum* redigeras in *formam provinciæ*, skulle man då kunna öfvertala en till tysthet? Det är ett verk, som kostar mångas halsar. Hade icke våre förfäder fattat en god resolution under *Engelbrekt* och gamle Konung *Gustaf*, vi hade i denna dag legat under Danmark med samma condition som Norrige." Axel Oxenstjerna i Rådet 1640. Palmsk. Handskr., T. 190. Jfr. hans yttranden till Whitelocke om Revolutionen i Eng-

Det går en sägen genom Svenska Historien om **Oxenstjernska** och **Skyttiska** partiernas stridande politiska grundsatser: en strid emellan Aristokrati och Demokrati, för hvilken man ställer Rikskansleren å ena och Gustaf Adolfs lärare, sedan Riks-Rådet Johan Skytte, å andra sidan 1) i spetsen; och man tillskrifver Gustaf Adolf märkvärdiga yttranden i anledning deraf 2). De motsäga ej hvad vi för öf-

---

land, uti dennes Dagbok om sin ambassade till Sverige 1653. Dock fordrade han en *stark* regering, och var den republikanska författningen ej bevågen. "Hvar man vet hvad *bestia* respublica är. Sverige kan intet utan *regie* guberneras. I Sverige är *populus* mäktigast, om den icke blifver af *Regibus* näpst," säger han i Rådet 1650.

1) En Smädeskrift mot Carl säger, att han var naturlig son af denne Konung, hvilken han ock till utseende och kroppsställning skall liknat. Då Gustaf Adolf upphöjde Skytten till Friherre, fick han sitt rum på Svenska Riddarhuset näst efter Carl IX:s naturliga son Gyllenhjelm.

2) "Herr Johan Skytte — var i hemlig politisk strid med Riks-Kansleren Herr Axel Oxenstjerna — Skytte ville alldeles göra kohl på den gamla förnäma Adeln, hvilkens tilltagsenhet Konung Carl IX så väldeligen knäckt. Konungen trodde, att den nu mera ej var så farlig, och att då Hans Maj:t smekte och hölle kort bägge partierna, kunde de väl få vara att vaka på hvarandra, men icke komma just ofvanpå någondera. Konungen hade dessutom sin egen tanka om Skyttes idée, misstänkandes dess följder farligare för sjelfva konungamakten än den gamla Adelns projecter nu mera. Han sade till den kloke Herr Sten Bjelke — för hvilken Konungen hade ett stort förtroende: Skyttianerne kunna väl hafva den tankan att styra utan Konung, då J andre åtminstone viljen hafva en för syns skuld. Adeln är ett medelstånd, och synnerligen de rike ibland dem, som kan uppväga Skyttianerna: hindra att de icke klösa Konungen midt under sitt kattesmek. J andre ären i er natur för högdragne att så tillgå: man skall endast akta sig att ni ej komma att regera under konunga-namnet,

rigt känna om personer och saker från denna tid. År 1613 hör man Johan Skytte klaga, att han ryckes ur sitt lugn och ifrån Konungens person genom andra uppdrag, att detta sker med Konungens vilja, och att till och med fråga varit att aflägsna honom ur Konungens tjenst: han ber Axel Oxelstjerna motverka dessa planer 1). Senare omtalas skarpa ord emellan dessa herrar 2). Skytte, ehuru fortfarande brukad i höga och vigtiga befattningar, var likväl en mer theoretisk än practisk man, synes ej ägt

ty Aristokratien är så hårdhändt. Jag vill väl hålla med Riks-Kansleren, att Demokraterne äro deremot blodtörstiga, om de komma till väldet. Dessutom ingen gloire med dem under deras eviga split och träto; sådan utvisar alla tiders Historia detta partiets regeringssätt; och stackare den Konung, som låter dåra sig af deras låckemat, ännu sämre än de andres hårdhandsketag." — Anteckningar rörande Konung Gustaf Adolf den Store i Handl. till Skandinaviens Historia, 8 Del., s. 10. Den okände författaren (som skref först 1739), utger sjelf sina underrättelser för traditionella, men anför deras härkomst från en betydande man, sjelf smed af sin egen lycka, Kongl. Rådet Gref Lindsköld på 1680-talet, hvilken hade dem från Gustaf Adolfs tidehvarf. — Man finner samma tradition i de bekanta: Anecdotes de Svède från Carl den elftes tid.

1) Litteræ Joh. Skytte ad Ax. Oxenstjerna. Gripsholm d. 26 Juli 1613. Palmsk. Handskr., T. 371.

2) Då Skytte en gång kom sent i Rådet sade Axel Oxenstjerna: att han troligen blifvit uppehållen med att läsa Machiavell. "J kunnen den af naturen," svarade Skytte. — När efter Konungens död Oxenstjerna kom hem från Tyskland och spisade hos Skytte, sade dennes lille dotterson: "Är detta en af de fem Kungarna." Skytte bannade gossen. Oxenstjerna log och sade: "grisen grymtar som svinet." — *Rem acu tetigiste* sade han en gång, då Skytte dissentierade i Senaten: — en allusion på att Skyttes fader, Borgmästaren i Nyköping, het *Bengt Skräddare.* Hermelin, Apophtegmata. Nordinska Handskr.

Kanslerens outtröttelige verksamhet (den säkraste väg till Gustaf Adolfs ynnest), och får sluteligen såsom General-Gouverneur öfver Lifland derföre af Konungen uppbära temligen hårda förebråelser 1). Kansleren omfattas deremot med ett vexande förtroende, ja med en vänskap, som väl aldrig från Konung till undersåte uttryckt sig ädlare 2); men Konungen håller sig, ehuru dess obenägenhet för folkväldet af andra hans yttranden är bekant 3), likväl oberoende af sin Minister i dennes politiska meningar; och äfven hans tänkesätt i afseende på de Adeliga privilegierna kan anföras till styrka derför.

Emellan de af Carl erbudna och de af Gustaf Adolf vid sitt uppträde på thronen för Ståndet utfärdade privilegier, ehuru de senare visserligen äro fördelagtigare, befinnes mindre skillnad än man skulle förmoda. Sjelfva bestämmandet af Rusttjensten till en god häst och varaktig karl för 400 marks ränta (ungefär 266⅔ Riksdaler i Specie) skiljde sig ej i detta afseende från Konung Johans privilegier, hvilka Carl erbudit sig att bekräfta. Personliga förhållanden gjorde den största förändringen. Den unga Konungens hjertelag mot de af hans fader förföljda

---

1) "Alle de förslag J öfversändt äre uppfylde med en hoper excuser och argumenter. Beder J velen taga eder andre till exempel, som sitta i fast större besvär och dock söka utvägar att komma oss till hjelp, hvilka om J velen æmulera, skall eder näppeligen fattas lägenhet." Gustaf Adolf till Johan Skytte. Stettin den 1 Mars 1631. Registr. i Riks-Archivet. Ett annat föregående bannebref, dat. Usedom d. 28 Juni s. å., ibid.

2) Se i synnerhet det bekanta brefvet af d. 30 December 1630.

3) Denn in ihm (dem Pöbel) ist kein *consilium, non ratio, non discrimen, non diligentia.* Gustaf Adolf till sin Svåger Churförsten af Brandenburg (brefvet är tydligen till honom) d. 25 Jan. 1620. Palmsk. Handskr., T. 36, s. 903.

gamla slägterna, hans mildhet, som godtgjorde mången hårdhet och aftorkade många tårar, hans tacksamhet för en samdrägtigt bekräftad thronföljd, hans rättvisa, som först bortlade fadrens och farfadrens fruktansvärdaste vapen, de godtyckliga confiscationerna, hans frikostighet, det hopp som vid honom så allmänneligen fästes, sjelfva hans ålder, som tog och behöfde råd, allt detta verkade försonande. Gustaf Adolfs uppträde på thronen var en försoning efter långvarig borgerlig tvedrägt i Sverige. Den firades i hast, midt under de största faror, utan noggrannt mäklande om vilkoren. Den vigtiga Riksdag som nu bestämde thronföljd, regeringsform, bevillning och besked på Ständernas besvär, upptog en tid af tre veckor 1); och samma dag som Gustaf Adolf bekräftade Adelns privilegier, reste han i kriget.

En kort erfarenhet var tillräcklig att om dessa bringa honom på andra tankar. Högeligen missnöjd, så väl med Adelns försummelse af Rusttjensten, som med andra tilltag utöfver privilegiernas lydelse, lät han efter Danska krigets slut i Januari 1613 uppsätta en förklaring öfver de Adeliga privilegiernas rätta förstånd; och det var Johan Skytte, åt hvilken han sjelf öfverlemnade den 2). Af gunst och tack-

---

1) Riksdagen i Nyköping från d. 10 Dec. 1611 till d. 1 Jan. 1612. Adelns privilegier äro daterade d. 10 Jan. 1612. Samma dag for Konungen till armeen.

2) Project till uttydning på Ridderskapets och Adelns privilegier i Palmsköldska Handskr., T. 153, med bifogad anteckning: "Dhette upsats till uthtyding öfver Ridd. och Adelns Privil. är funnet ibland Herr Johan Skyttes Acter, uppå hvilket den Sal. Herren med sin egen hand hafver skrifvit: Dhette skall granneligen förvaras, lyder om det missbruk, som skeer af en part uthaf Adelen, och är mig öfverlefvererat uthaf H. K. Maj:t sjelf. Salig Michel Olofsson (då Riksens Sekreterare) hafver det ställt (författat).

samhet — heter det — för det Sveriges Adel, med andre rikets inbyggare, hade upphöjt hans ätt till kunglig värdighet, och senast utvalt och korat honom till Rikets regerande herre, hade han efterlåtit dem sådana privilegier som näppeligen förr någon Sveriges Konung: han hade förnummit att en part litet kunna skönja på sådana välgerningar, utan missbruka de gifna privilegier, serdeles i denna fejdetid, hvarföre de må veta, att han kan återkalla hvad han gifvit, och bestämma privilegiernas rätta förstånd, på det ej hvar och en må dem tyda och vränga som honom synes. Men så skola desse privilegier förstås: att ändock deri förmäles, huru som frälsegods ej skola läggas under kronan, så framt icke Adelsmannen förer afvog sköld emot sin Konung, så gäller ock Sveriges lag, som, ibland andra fall, då frälse förverkas, i allmänhet stadgar, att frälsejord må läggas under skatt, när tjenst ej deraf uppehålles; hvarföre de af Adeln, som i det Danska kriget hvarken varit sjelfve med eller hållit sin rusttjenst, utan stungit sig undan, under det Konungen sjelf låg i marken mot rikets fiender 1), skola sin adeliga frihet förlora, med mindre de göra sin lagliga ursäkt och af nåd njuta ny stadfästelse. Det erinras, att rusttjensten borde utgå så af arfvegods som förläning. Det anmärkes såsom missbruk: att Adeln ej blott innom frihetsmilen kring sätesgårdarna, utan i allmänhet befriar sina bönder äfven i förläningarna, för skjutsfärd, gästning och annan hjelp: att Adeln bygger sig så många sätesgårdar den behagar, och för dessa yrkar samma frihet, som för dem den sjelf bebor, samt sålunda för-

1) "Tröste Gud — skrifver en Konungens följeslagare i kriget d. 2 Aug. 1612 — hvad bistånd Kongl. Maj:t haft hafver: öfver åtta personer af Adel hafva icke hela detta tåget varit med Kongl. Maj:t. Hallenberg, II, 447.

svarar en mängd folk för utskrifning: att, medan Adelns hus och gårdar i städerna blifvit undantagne från all borgerlig tunga, den olagligen, sjelf eller genom andra, brukar borgerlig näring, ja uppehåller krogar och sedelösa samlingsställen: att den på samma sätt missbrukar sin tullfrihet till landköp och utrikes handel både för egen och andras räkning m. m. Angående förbruten Adelig egendoms återfall till slägten inskärpes: att de vilkor, hvarunder en sådan nåd kan åtnjutas, måste bero på Konungen; "ty hvar Konungarne alltid skulle vara skyldige att gifva af kronans ränta och egendom och intet fall tillåtas, att sådant frälse kunde falla Konungen och kronan till igen, så gåfves derigenom tillfälle, att Konungen en gång nödgades taga det med våld och rätt igen, som kronan af dess ränta i så måtto vore förminskadt, efter som det ock i Konungens Ed, i den femte Artikel, uttryckeligen förmält och efterlåtit varder." Det var denna artikel i den gamla Konunga-eden, som blifvit förbigången i Gustaf Adolfs försäkring. Vid kröningen år 1617 lät han sjelf införa den i sin ed. Att han kände sin rätt, visar äfven beslutet på hans andra Riksdag år 1612, att alla på behaglig tid gifna förläningar skulle återkallas, tills undersökning hunnit ske med hvad rätt de innehades, "emedan snarast sagdt största delen af Rikets drätsel och ränta vore förlänt" 1).

1) "Thet hade allt intill then tiden länge varit ett missbruk i Sverige med förläningar, hvilket man intet egentelig kan kalla uthan (annat än) Cronones ordinarie intrader, som fördeltes emellan them, som uti Konungens och Cronones tjenst blefve brukade. Alle sådane förläningar blefve i ett öppet Konungsligit placat återkallade — — — till thess Hans Maj:t måtte öfverse hvad förläning hvar och en åtnöte, och hvad personer them behölle, item hvad tjenst the theremot gjorde." Widekindi, Gustaf Adolfs Historia och Lefvernesbeskrifning, s. 116. Hallenberg, II, 745.

Detta beslut blef i det hela utan verkan. Naturligt nog, då i sådana förläningar, så stora olägenheter de ock både för Öfverhet och undersåter medförde, äfven lönerna för all rikets tjenst af ålder utgick, och det ondas botande således hade fordrat en ny lönereglering för hela staten; hvartill brinnande krig ej gåfvo tid och förstörda financer ej medel. Man ser Konungen merendels bragt till nödvändigheten, att gifva med ena handen hvad han med den andra återtagit. Stora förtjenster och lysande tapperhetsprof kräfde belöningar, hvilka *han* minst kunde jäfva; och eröfringarna i de Ryska och Polska krigen gåfvo för hans frikostighet nya tillgångar. Äfven kungörandet af Konungens nyssnämnda förklaring öfver Adelns privilegier uteblef. Men att han väl kom ihåg den, synes af hans före sin kröning uppsatta egenhändiga anmärkningar i detta ämne. I anledning deraf blefvo äfven några punkter af Rådet ändrade, innan Konungen, som nu sjelf utströk sitt namn och lät sönderbryta sigillet under 1611 års privilegier, sedermera utgaf de nya 1).

---

1) "Konung Gustafs Animadversiones emot Adeliga privilegierna med egen hand skrefne och finnas uthi Archivo:" Afskrift (omkring år 1672) i en Hr Landshöfding Järta tillhörig gammal Samling af handlingar. Originalet förkom i slottsbranden år 1697. Den första anmärkningen är ställd mot §. VII, att ingen Adelsman må bestrickas, fängslas eller inmanas, utan alltid njuta lejd till och ifrån ting; hvarvid Konungen skrifver: "Sådant styrker öfvermod och orätt, hvilket den principalaste sak är, som mig bör efter konungslig eed afstyra. Skulle jag besvärja denna punkt, som förtager lagen sin auctoritet, så måste nu theraf följa, thet jag lofvar först mig vilja all orätt nedertrycka och sedan ingen Adelsman för sitt brott straffa, hvilket vore tu *contraria*, som sig illa skicka och vore mig besvärligit sådant jurament att göra. Är fördenskull förändring af nöden." Rådet och Adeln förbundo sig att ändra detta, så att en Adelsman ej skulle njuta lejd och adelig borgen, om

Om dessa äfven föga skilja sig från de äldre, så röjer dock hela detta förhållande, att mycket i Ade-

han greps i *uppenbar*, grof missgerning. På samma sätt skulle Adelns tjenare och landbönder, å bar gerning gripna, kunna fängslas af Konungens Befallningsman och i Konungens häkte insättas, nemligen om de grepos utom det Slottslän, der husbonden är boende, skedde det åter innom länet, skulle de af Konungens Fogde lefvereras i husbondens häkte till nästa Ting. — "Hvar nu ändring tillåtes i denna punkt, tillägger Konungen, så kan det väl ske i flere; såsom att jag skall vara förpligtad att uppenbara hvad mig förtroligen sagt varder," (neml. hemliga anklagelser och förtal mot Adeln), hvilket nu så ändrades: att Konungen ej skulle låta dem blifva ostraffade, som något tala uppå en Riddare och Adelsman, hvilket hans heder, ära och goda rykte angår. Såsom föremål för ändring anmärkes vidare af Konungen: missbruket med kronans förlänta sakören, hvarigenom många brott, äfven lifssaker, stickas undan för böters skull — landköp och fiskerier, som Adeln olagligt öfvade — Adelns vidsträckta Jus Patronatus i tillsättandet af prester — nya sätesgårdar med olagligt försvar för handtverkare, samt undantag från skjuts och gästning — Crimina læsæ Majestatis (mot Sigismundska partiets nyss före kröningen serdeles verksamma stämplingar) — sluteligen tillägger han: "att privilegia måste gifvas *salvo jure tertii.*" Alla dessa punkter förbigås af Rådet, utom att vid nittonde §. i privilegierna tillsattes: att ändock Adelns landbönder, som under deras sätesgårdar, en mil när äro belägne, skola för gästning och skjutsning frie vara, så gäller detta ej om bönderna i de Adeln beviljade län. — Rådets och Adelns attestatum om dessa förändringar afgafs den 26 Octob. 1617 (Widekindi, s. 431), men Rådets särskilda försegling eller bekräftelse derpå ej förr än den 17 Juli 1619 (Palmsk. Handskr., T. 153), och säges deri, att sedan de återgifvit de förra privilegierna, Kongl. Maj:t emot desse förändringar "låfvat dem andre, öfversedde och förbättrade, under Kongl. Maj:ts Secret åter igen att bekomma;" hvaraf man skulle sluta, att de nya privilegierna år 1619 ännu icke voro underskrifna. Emellertid äro de först 1619 af

liga privilegier endast gälde tills vidare. I Konungens besvär öfver Adeln vid 1617 års Riksdag, fästa vi i synnerhet uppmärksamhet vid tredje punkten: "att man icke enkannerligen vet hvilke rätte frälsemän äro, utan de allena, som man kallar Adelsmän och hafva sköld och hjelm, eller ock de som kunna sitt gods frälsa på vissa conditioner och vilkor;" emedan deri låg en anledning till upprättandet af Svenska Riddarhuset, som skedde 1625. Konungen biföll Adelns egen anhållan derom, till belöning för den beredvillighet, hvarmed den upptagit hans vid detta års Riksdag gjorda framställning till Ständerna om underhållandet af en ständig krigshär. Dermed upphörde i sjelfva verket rusttjensten att vara grunden för Adelig frihet 1), och den gamla

Rådet högtidligen bekräftade förändringar redan ordagrannt införda i 1617 års privilegier, såsom dessa hos Ignatius Meurer i Stockholm 1634 på trycket utgåfvos, daterade Upsala d. 8 Oct. 1617; hvilket ej kan äga sin riktighet. Konungen befann sig denna dag icke i Upsala, dit han först reste från Stockholm d. 10 Oct. till kröningen, som verkställdes den 12 Oct. (Se Widekindi, s. 431. Hallenberg, IV, 628). De Adeliga privilegierna synas således, då den kungliga underskriften sedermera gafs, ha blifvit *antidaterade* och dervid misstag beganget på dagen; ty tryckfel kan det ej vara, då i Christinas privilegier för Adeln de åberopade af 1617 bära samma datum. Striden, om 1611 års privilegier verkeligen varit underskrifna (se Widekindi, s. 23. Hallenberg, I, 252), afgöres genom en afskrift i förr nämnda Samling af ett Sekreteraren Erik Simonsson Wijnblads intyg, att Konungen låtit till honom genom Kansleren öfverlemna 1611 års privilegier, på hvilka han sjelf utstrukit sitt namn. Palmsköld hade före slottsbranden sett de casserade privilegierna med detta betyg i Archivet. Handskr., T. 116.

1) Riddarhuset tillerkändes alla böter för försummad rusttjenst. Denna hade år 1622 blifvit nedsatt till 500 dalers ränta; af fattige Adelsmän finge två högst tre förena sig om att hålla en häst. En ny

striden derom fick åtminstone ej lika betydelse. Adeln slöt sig tillsammans såsom helt och hållet ärftelig, ehuru öppen för all förtjenst. Dess hufvudsakligen krigiska bestämmelse förblef, hvarföre ock i Sverige en ständig här och ett ständigt Riddarhus voro samtidiga inrättningar. — Hvad man ock må säga, om den första, strängt Aristokratiska öfvervigten i detta Riddarhus (hvarigenom sedan framkallades den söndring innom det samma, hvilken under Carl den elfte bröt Adelns makt), den var å ena sidan en följd af de stora slägternas en gång gifna och ännu af allmänna meningen uppehållna företräde för det gemena frälset, och den var å den andra ett bevis, att denne krigiske Konung i ett krigiskt kungadöme likväl ej eftersträfvade enväldet. Hvad han för framtiden menat med de stora värdigheter, hvilka han slöt omkring sig, hvad han ämnat med Sveriges Adel, är för öfrigt lika obestämdt, som hvad han ämnat med Sverige sjelft. Man ser öfver allt stora spår, men ej slut på vägen, spridda föresatser till en slutsats, vid hvilken döden trädde emellan. Att han höll hand öfver sin skapelse (som utan honom ock blef någon ting helt annat), är dock säkert. Det blef sed efter honom, att för Adeliga anspråk från hans regering hämta stöd. Den tidens Aristokrater äro ej alltid häruti giltiga vittnen. Hans omgifning var ej af samma tanka. Det frambryter äfven hos de bättre: att han var "en heroisk Herre — af sådant humeur, att han till att dämpa androm, och att hans makt skulle blifva dess större, kastade han-

ordning om Rusttjensten utfärdades 1626. Samma år skref Konungen till Ståthållaren i Estland, att de Adelsmän, som ej äro nog förmögne att kunna rida för sina gods, skulle ställa sig under hans eget Lif-compagni, så att ingen sig tjensten undanhåller: det vore den hoftjenst han begärde, men inga *uppvaktare*. Hallenb. V, 451.

handen i andras privilegier 1); och den enda hårda, uppsåteliga orättvisa man mot en undersåte om Konungen kan nämna, begicks i fråga om en ung ädling, som var stolt nog att neka en personlig uppvaktning, hvilken han ansåg under sin värdighet 2).

I Gustaf Adolfs privilegier för Rikets Råd, Ridderskap och Adel, att i Stockholm upprätta ett Rid-

---

1) Gref P. Brahes ord i Rådet 1636. Palmsk. Handskr. T. 190, s. 449. Likaledes den gamle hjelten Jacob De la Gardie: "Det var gemenligen Salig Konung Gustaf Adolfs natur, att han gerna augmenterade sina regalia och Kongeliga Höghet, och diminuerade och afskar andras privilegier." Yttrande i Rådet 1636, l. c., s. 439.

2) "Vår undersåte Erich Brorsson (Rålamb) hafver sig emot oss ohörsamligen ställdt (skrifver Gustaf Adolf till Rådet, Höchst d. 19 Nov. 1631), och vår vilje och befallning i så måtto föraktat, att då vi i går om aftons sute med åtskillige främmande Furstar till aftonmåltid, och ingen annan var tillstädes, som för bordet träda, och oss tillbörligen i ett sådant samqväm uppå akta kunde, så hafve vi honom sjelf befallt, på det icke allt skulle snöpligen tillgå, att träda till bordet och der det vanliga credentzerandet förrätta; så hafver han denne vår befallning, i sådane Furstars och Herrars præsens, och den nödtorften (då ingen annan var förhanden) så litet ansett, att han strax hafver af salen tagit sitt afträde och oss den måltiden ingen vidare tjenst gjort." Konungen befallte, att han skulle hemskickas och dömas. Ynglingen afvek, hvilket så uppretade Konungen, att han skref hem det Rålambs gamle fader, Bror Andersson, då President i Åbo Hofrätt, skulle afsättas och alla hans förläningar indragas, tills han sisterar sin son, emedan han honom ej bättre upptucktat. Det blef dervid, oagtadt Rådets upprepade intercession. Erik Rålamb dog ung, i Paris 1635, uti Grotii hus, af hvilken han, liksom af Axel Oxenstjerna, mycket värderades. Adlersparre, Hist. Samlingar, I, 151 ff.

darlrus 1), anmärka vi hufvudsakligen: hela Ridderskapet, så gammalt som nytt i Sverige och Finland, skall antecknas och delas i ätter, efter trenne ordningar eller klasser; den första innefattande dem, som till Herrestånd äro upphöjde genom Grefve- eller Friherre-värdighet, efter åldern af denna värdighet; den andra dem, som kunna bevisa det någon af deras förfäder varit bland Rikets Råd, hvarefter deras säten en gång för alla genom lott skulle bestämmas; den tredje alla andre, som frälse tjena, och skola de taga säte, de äldre efter lott, de yngre efter adelsbref; hvar ätt skall låta göra sig ett familie-insegel med vapnet utan namn, hvilket allenast brukas i Riksdagsbeslut och allmänna acters beseglande: främsta säte på Riddarhuset innehafve Rikets Råd, men utan stämma, för öfrigt hvarje ätt en röst, afgifven genom den som ätten väljer eller constituerar till familjens hufvud för den Riksdagen: alle andre (ty hela Ridderskapet, som laga år uppnått och ej har laga förfall, måste komma till Riksdag) stånde på golfvet, höre och tige: stämmorna samle den, som i hvarje klass främsta rummet innehar, i ett förtäckt fat, uppräkne dem offentligen och antvarde dem till Landtmarskalken: pluraliteten af stämmorna i hvar klass utgöre klassens votum, "så att hela Ridderskapet består på trenne stämmor" efter klasserna. Landtmarskalk haf-

1) Den 6 Juni 1626. "Ther till att förvara sine privilegia, hålla theres samquemder, Bröllop och andre solenniteter, så ock anrätte ther en schola och collegium för theras ungdom —: jemväl: att Ridderskapet må uthi Rijksdagerne och Möten komma på Riddarhuset tillsammans, ther ordenteligen öfvervägha och deliberera the äranden, som blifve proponerade, såsom ock eljest ther ordinarie möthes åth såsom på en Burse, the ther några tvister sin emellan hafve, som icke medh rättegång utan medh förlijkning tracteres eller the ther eljest sin emellan hafva något att afhandla."

ve rätt att sammankalla Ridderskapet, inför det föredraga Konungens propositioner, moderera discurserna, upptaga vota, och genom Sekreteraren författa beslutet. Han nämnes af Konungen. — Besynnerligt nog: denna befattning tillskrefs i allmänhet en ganska vidsträckt makt; ty det heter: "hvad som med Vårt tillstånd påbudet och slutet varder af Ridderskapet, det skall Landtmarskalken exsequera och ingen fördrista sig att sätta sig der upp emot; hvaruti ock våre Ståthållare i provincerna hjelp och hand läna skole." — De gamla slägternas öfvervigt framlyser i röstberäkningen efter klasserna, liksom Adelns öfvervigt i allmänhet uti den bibehållna fordran att den mangrannt borde infinna sig vid Riksdagarna 1). Det var också Landtmarskalken, som med två Adelsmän af hvarje klass, skulle öfverlemna Rikskansleren Riksdagsbeslutet.

Krigsbefälet fortfar att kallas till Riksdagarna. Besluten äro utfärdade af "Sveriges Rikes Råd och Ständer, Grefvar, Friherrar, Biskopar, Adel, Clerkeri, Krigsbefäl, Borgare och menige Allmoge" 2); men krigsbefälet, ehuru ej nämndt i Riddarhusordningen, räknas till Adeln. Adelns ordförande talar både för sitt stånd och för härens högre och lägre

1) Axel Oxenstjerna finner deri en nödig försigtighet. Ibland skäl, som Rikskansleren under förmyndarestyrelsen år 1642 anförde i Rådet emot Adelns begäran, att skicka utskott till Riksdagarna, nämnes, att det tillhörde deras värdighet (interest dignitatis) att de uppehålla sina vota, som är en stor dignitas och libertas uti riket, och att de komma tillsammans att afvärja mycket ondt, som påkomma kan. Palmsk. Handskr., T. 190.

2) Så länge Arfförstarna lefde och Enkedrottningen var sin yngre sons förmynderska, ser man Hennes och Förstarnas namn främst i Riksdagsbesluten.

fullmäktige. Vid de öfverläggningar, som föregingo Konungens kröning, göra "Adeln och krigsfolket" gemensamma anmärkningar vid den försäkran som Konungen affordras, och Adelns ed till Gustaf Adolf svors af "Sveriges Ridderskap och Adel, krigsbefäl och menige krigsfolk" 1).

Med allt detta Adelns förstärkta inflytande har likväl Konungen, i afseende på alla stånd, den makt, som höfves en anförare, sista ordet i öfverläggningar och beslut. Sådant intages bäst af Riksdagsordningen, som nio år tidigare än Riddarhusordningen, år 1617 föreslogs; emedan myc-ken oordning hittills varit med Riksdagar och många kommit okallade. När Riksdag skulle begynnas och Ständerne samlas på Rikssalen, borde Konungens stol sättas främst, Hertig Carl Philipp sitta på hans högra och Hertig Johan på hans vänstra sida: dernäst vid långväggen till höger de fem Riksens höga Ämbeten, till vänster de öfriga Rikets Råd: vidare å högra sidan på vissa dertill förordnade bänkar, Grefvar, Friherrar, Adel, näst Adeln Krigsbefälet; till vänster, näst Rådet, Biskoparna och Presterskapet: derefter Borgerskapet: nederst, midt i salen, Bondeståndet. Endast Riksdagsmän kunde vara närvarande; utom den unga Adeln, som stod vid dörren. Sedan Konungen af Ständerna blifvit beledsagad på salen och hälsat dem, skulle först hvar Arfförste, sjelf eller genom fullmäktig, derpå en af Ridderskapet (Landtmarskalken efter Riddarhusordningens utfärdande) på Adelns och Krigsbefälets, slutligen Ärkebiskopen å samtelige Ofrälse Ståndens vägnar göra Konungen underdånig lyckönskan; hvarefter Konungen öfverlemnar de punkter, om hvilka Ständerna böra rådslå, och åter beledsagas i sin kammare. Dermed stiga Ständerna åter tillhopa på Riks-

1) Se Eden hos Stjernman. Riksdagars och Mötens Beslut, I, 728.

salen, och derifrån hvart stånd i sin kammare att öfverväga punkterna, och sitt svar och betänkande skrifteligen författa. Detta, "hvar det icke på en dag ske kan, må ske på två, tre eller flere;" hvarunder Ständerna äfven, om de så vela, må sammankomma till gemensam öfverläggning. Till hemlighetens bibehållande förordnas allmogen edsvurne skrifvare, och i samma ändamål må ej heller Konungens propositioner (de enda öfverläggningsämnen) af någon hemtagas, utan skola Ständerne på sine förordnade rum dem öfverläsa, berådslå och betänka. När svaren äro färdige, samlas Ständerne åter och intaga sina säten. Då vill Kongl. Maj:t åter komma till dem, och förhöra svaren, hvilka hvart stånd särskildt genom sine deputerade öfverantvarda skall skrifteligen, och samma svar sedan med skäl förklara. "Är nu Kongl. Maj:t med svaret tillfreds: väl och godt. Är der något betänkande uti, då replicerar Kongl. Maj:t anten skrifteligen eller mundteligen, efter som sakens vigtighet kräfver. Hvar och någon skiljagtighet finnes emellan Ständernas Resolutioner, då må i Kongl. Maj:ts närvaro hvart Stånd genom en af de sina försvara och förfäkta sin mening, på det, när skälen äre förhörde, man desto bättre kan hålla dem mot hvartannat och bese, hvilken den bästa grunden hafver; så länge att de kunna skäligen förenas, eller "Kongl. Maj:t tager deraf det bäst är" 1). — Denna ordning blef af Ständerna "såsom god, skickelig och sirlig" antagen.

Enkla former! De första bestämda för en Svensk Stånds-Riksdag; och likväl i verket föga skiljagtiga från de äldsta, i hvilka Konungen talade till landshären och tillrop afgjorde beslutet! Också var Stånds-

1) Ordning som hållas skall uti Rijksens Ständers Möter och sammankomster, så ock uthi omröstande på Riksdagen, gjord i Örebro d. 24 Jan. 1617. Stjernman, l. c. I, 706.

representationen ännu ej fullt utbildad. Man kan egenteligen blott säga detta om det första Ståndets, som ock öfvervexte de öfriga. Mycket var ännu obestämdt. Alla Adelsmäns närvaro, (så vidt de ej hindrades af år, sjukdom eller rikets tjenst), var, om ock laglig, likväl föga möjlig. Af Presterskapet kallades gemenligen Biskopen i hvart stift, med en ledamot af Kapitlet, samt en Präst af hvart härad: af Borgerskapet Borgmästaren och en af rådet eller menigheten i hvarje stad: af Bönderna en eller två från hvart härad 1). Täta och korta Riksdagar, svåra vägar, krig och andra hinder, gjorde att mången Riksdagsman uteblef, särdeles från aflägsnare landsorter. Så hunno inga från Finland till Riksdagen i Örebro 1614, hvilken varade något öfver en månad; hvarföre Konungen på en sammankomst i Borgo lät en del af de Finska Ständerna bekräfta de Svenskas beslut, och tog de öfriges underskrifter i länen 2). År 1616, under Ryska kriget, höll Konungen i Helsingfors en egen Riksdag på en vecka med Finlands Ständer, hvilka beviljade en lika gärd, som den hvilken utgått 1613. Finnarne förmante derpå Svenska Ständerna i ett eget bref, att vara lika beredde till fäderneslandets försvar, hvilket de så mycket snarare förmodade, som de sjelfve mest lidit af kriget. Denna förmaning besvarades först af Stän-

---

1) Vid Riksdagen 1611, då Gustaf Adolf emottog regeringen, ändrades den första Riksdagskallelsen i så måtto, att då allenast 2:ne Präster (utom Biskopen och en ledamot af Kapitlet) ifrån hvart stift först blifvit kallade, sedan tillades, att en Präst skulle komma från hvarje härad, "såsom förr varit vanligt." Till Riksdagen 1611 kallades tvenne Bönder från hvart härad, likaledes 1617. Vid andra tillfällen (t. ex. 1635) kallades blott "en skickelig och beskedlig Danneman" af hvarje härad.

2) Ständernes i Finland Beslut (i Helsingfors och Borgo [illegible] 8 Juli 1614. Stjernman, l. c. I, 698. Jfr.

derna i Småland, som, församlade i Calmar, med tacksägelse för Finnarnas nit, lofva att med samma beredvillighet utgöra gärden, hvilken ock af Konungen genast utskrefs öfver hela riket, med ursäkt, att tiden ej annorlunda tillät 1).

Vi finna här således Provincial Ständer på visst sätt beslutande för hela riket; och de åberopade exemplen visa oss äfven, huruledes bevillning åtages under det dess belopp lemnas obestämdt. Den gärd, hvarom i det föregående handlas, var den så kallade Landtogsgärden till krigsfolkets underhåll. Vid 1612 års Riksdag lofvade Bönderna att komma Kongl. Maj:t till hjelp med en sådan "efter förmögenhet och ämne," hvarom Konungens utskickade gode män i landsorterna skulle ytterligare med dem handla 2). Detta var vanligt med gärder, som utgingo i naturalier. Deremot begynte den tankan göra sig gällande, att penningehjelp borde beviljas och bestämmas på allmän Riksdag 3). Dock gjorde nöden äfven härifrån undantag. Då 1613, efter freden med Dan-

1) Se Finska Ständernas bref till Sveriges Ständer och Smålands Ständers bref till Finnarna hos Widekindi, l. c., ss. 339, 341.

2) Allmogens biafsked om den hjelp de beviljat hafva. Stockh. d. 25 Nov. 1612. Stjernman, l. c. I, 678. I bestämd bevillning åtogo sig Bönderna på samma tid 4 daler ($2\frac{2}{3}$ Riksdaler Specie) af hvart Krono- och Skattehemman, och skulle två fullsätes frälsebönder räknas mot en krono- eller skattebonde.

3) År 1614 visste Riks-Råden ej annat medel till Ryska krigets utförande, än att handla med Allmogen om undsättning: penningehjelp vore ej i Allmogens makt, ej heller kunde Konungen sådant påbjuda utan allmän Riksdag, hvilken icke borde hållas i Konungens frånvaro; men gemene man kunde snarast öfvertalas till en ansenlig landtogsgärd, och fördenskull hade de författat förslag till samma gärd. Puncta Senatus Consulti hos Widekindi, s. 240. Gärden blef utskrifven.

mark, Elfsborgs lösen skulle betalas i silfver, sammankallade Konungen, för att ej så ofta betunga landet med Riksdagar, i stället ett Utskott af Ständerna, bestående af tvenne Adelsmän från hvart landskap, Biskoparna och en Präst från hvarje Domkapitel, samt Borgmästare och Råd i Stockholm, å Städernas vägnar 1), hvilka tillika med Rikets Råd skulle derom öfverlägga. Det heter väl i deras förslag, att de "ingen af de andra Ständer, som icke tillstädes äro härmed i någon måtto velat præjudicera eller dem deras betänkande och samtycke betaga." Men förslaget blef gällande såsom beslut; och den drygaste bevillning, som dittills i Sverige utgått, blef ej annorlunda samtyckt 2). Tvenne följande Riksdagars stillatigande härtill ansågs såsom ett uttryckeligt bifall. Så betaltes en million Riksdaler på sex år, i en tid då det fordrades en Tunna Råg att anskaffa en Riksdaler 3). Det var i rikets

1) Jfr Hallenberg, II, 665.

2) Stjernman, I, 689.

3) Elfsborgs lösen utskrefs på fyra år, men sista afbetalningen skedde först den 20 Januari 1619, då bevillningen lemnade ett öfverskott af 200,000 Svenska daler (133,333⅓ Riksdaler Specie) som användes till gäldande af andra kronans skulder, l. c., IV, 810. Till Elfsborgs lösen betalte, enligt beslutet d. 22 Juli 1613, Ridderskapet och Adeln för hvar häst de borde hålla i rusttjenst, 32 R:dr årligen, en Biskop 40 R:dr, en Kammererare eller Sekreterare 40 R:dr, en Superintendent, Stads- eller Socknepräst 16 R:dr (dock skulle Biskopen jämka, att det skedde efter förmögenhet), en Professor eller Skolemästare 8 R:dr, en Kapellan i städerna 4 R:dr, en Kapellan på landet 2 R:dr, en Räntmästare, Myntmästare och Tullnär 50 R:dr, en Fogde eller Skrifvare 10 R:dr, en Underlagman och Lagläsare 12 R:dr, vid Cavalleriet hvar Ryttmästare, Lieutnant eller Fändrik 20 R:dr, vid Infanteriet hvar Knektehöfvidsman, Lieutnant eller Fändrik 12 R:dr: hvar gemen Ryttare, Landsknekt, Drabant och andre sådane som besuto

högsta nöd; hvarföre ock Konungen och Rådet till Elfsborgs lösen sände sitt eget silfver på Myntet, och Adeln för sina underhafvande ej njöt något undantag 1).

Riksdagsordningen gjorde ej slut på dylika oformligheter. Den innehöll om sättet för bevillning intet särskildt förordnande, och i denna fråga voro lag och häfd dels obestämda, dels stridiga. Vi ha anmärkt, huruledes redan tidigt flera utskylder aflagt sin ursprungligt tillfälliga natur af bevillning, och blifvit stående skatter 2). Utgående i en mängd olika persedlar efter olika landsorters natur (en olikhet, som än i dag äger rum), utgjorde de tillsammans den så kallade årliga räntan redan i de äldsta bibehållna kronans jordeböcker från Gustaf I:s tid. Nya grenar inympas allt jemt på den gamla stammen. Så finner man, vid den tid Landtlagen utgafs, allmänna besvär gängse, som denna lag sjelf ej nämner och Landskapslagarna till och med förbjuda. — Under Unionen, då i så många afseenden våld gick för rätt, tyckas flera sådana besvär ha uppkommit genom de utländska fogdarna, byggnads-

---

hemman, samt Borgare och Bönder, frälst eller ofrälst utan åtskillnad, 2 R:dr (dessutom Borgare och Bergsmän efter förmögenhet): hvar Dräng af 15 års ålder 1 R:dr, hvar Piga ½ R:dr m. m. Bevillningen skulle utgå i goda gilla Riksdalrar eller godt silfver, 2 lod och ett qvintin räknadt på Riksdalern. Den som ej ägde Riksdalrar, in- eller utländska, fick betala i gångbara Svenska penningar, dock icke i mindre mynt än halfdalrar, (då 6 mark eller 1½ daler räknades på Riksdalern) eller ock i Koppar, Jern, Spannemål, då ett pund Koppar värderades till 1½ R:dr, ett skeppund Stångjern till 4 R:dr, en tunna Hvete till 1½ R:dr, en tunna Råg eller Malt till 1 R:dr. Se Beslutet hos Stjernman I, 684, och Hallenberg II, 671.

1) Nemligen enligt Beslutet. I verkställigheten klagar Konungen öfver underslef.

2) Jfr. I Del., s. 316.

hjelp och dagsverken till slotten (hvilka besvär dock till en del äro äldre), inqvartering af krigsfolk och gärder till dess uppehåll under åtskilliga namn, samt fodring af hästar för Konungens och dess ämbetsmäns räkning 1). Carl Knutssons fogdar voro ej bättre än de utländska. Sturarne förskaffade allmogen någon lisa, särdeles gäller detta om Sten Sture den äldres förvaltning; men krigstillståndet blef från hans sista dagar till Unionens slut oafbrutet, och de Store synas under den allmänna oordningen, såsom innehafvare af kronans län, väl ha sörjt derföre, att de nya besvären ej måtte råka i förgätenhet. Sålunda hade folkets gamla sjelfbeskattning allt mer blifvit föremål för de rådandes godtycke. Förhållandet ändrades föga under de första Vasa-Konungarna; i synnerhet, som, enligt Landslagen, bevillning ej var, hvad i senare mening kallas, Riksdagsfråga 2), och representationen ännu länge vacklade emellan Landskapsständer och Riksständer. Den förstärkta konungamakten trädde naturligtvis emellan; och så ser man Gustaf I stundom utskrifva stora skatter blott med Rådets åberopade bifall. Hans söner voro i detta afseende ej samvetsgrannare; och framförallt visar Johan III:s oordentliga regering, med få Riksdagar och snart sagdt ständiga krig, en följd af dryga egenmäktigt utskrifna skatter, oaktadt de af Ständer beviljade nu voro högre än någonsin, och t. ex. vid Konung Eriks afsättelse, hvar femte penning utgick af fast och löst och 1573 hvar tionde penning af all lös egendom 3). Man träffar

---

1) Jfr. redan Drottning Margaretas ursäkt i detta afseende, I Del., s. 224.

2) Den skedde, i de fall, då Lagen sådant tillät (se I Del., s. 319), genom öfverenskommelse med de särskilda landskaperna.

3) Johan Skyttes yttrande i Rådet 1627. Palmsk. Handskr.

godtyckligt utskrifna gärder — den så kallade **Landtogsgärden**, eller andra motsvarande, — nästan årligen 1). Carl IX:s täta Riksdagar förändrade förhållandet till någon del; och vid 1602 års Riksdag ser man till och med en beviljad gärds belopp bestämdt, ehuru den utgick i varor 2). Dock blef detta ej regel. Uti samma Riksdagsbeslut säga Ständerna: "Hvad skjutsfärder och gästningar (högst dryga besvär) angår; item de månge små persedlar, som undersåtarne i deras årliga skatt pläga utgöra: desslikes åker- och ängerödning; det hafve vi allt hemstält vår Nådige Förste och Herre: och hvad Hans Försteliga Nåd derutinnan med sitt Råds råde framdeles gör och stadgar, riket och undersåtarne till godo, dermed vele vi låta oss nöja, och oss såsom hörsamme undersåter derefter rätta, och kan det efter lägenheten i Lagboken infördt blifva." Om också detta sista åsyftade, att sådant nu en gång för alla måtte blifva lagligen bestämdt; så ser man likväl, att Ständerna uppdragit bestämmelsen åt regeringen. Den **ekonomiska lagstiftning**, som ännu är Svensk Konungs ensak, innefattade sålunda fordom äfven en temligen vidsträckt **beskattningsrätt**.

Det sades vid Gustaf Adolfs graf: "Han kom till riket med två tomma händer, men tog ingen sitt ifrån med våld; utan hvad Riksens nödtorft kräfde, lät han sin allmoge på fri möte veta, att de måtte sakerna betänka och efter lagen hjelpa till kronones behof" 3). I jemförelse med föregående tider har detta omdöme sin riktighet; och det hör till denna Konungs odödliga ära, att han, den störste krigare

---

1) Enligt anteckningar ur Kammar-Collegii Archiv, oss benäget meddelade af Hr Adjuncten Bergfalk.
2) Mandat uppå den hjelp, som Bönderna hafva beviljat Stockholm d. 17 Juni 1612. Stjernman I, 541.
3) Personalier till Likpredikan öfver Gustaf Adolf i Stockholm d. 22 Juni 1634 af Johannes Botvidi.

på Sveriges thron, var den minst våldsamme regenten af sin stam. De som så mycket orda om de skattebördor, med hvilka han belastat Svenska jorden, borde åtminstone veta, att hvad som under honom skedde med lag, oftast före honom skett med olag, och att godtycket, som förut nästan var regel, nu visar sig såsom undantag. — Tiderna voro svåra och pröfvande: de lagliga formerna, såsom vi sett, obestämda. Deraf olikhet i dessas tillämpning, äfven efter Riksdagsordningens utfärdande. Utskotten, som sedermera öfvertagit en så vigtig del i Svenska Riksdagshistorien, begynna med den vigtigaste, att sjelfve, en Riksdag i sammandrag, besluta med Rikssens Ständers rätt. Ty än kallas Ständerna i gemen än åter, då omständigheterna fordra hastiga beslut, blott "några de förnämste af Rikets Ständer." Likväl voro Riksdagarna täta; ty Gustaf Adolf styrde, liksom sin far, i oupphörligt samråd med Rikets Ständer, äfven i hvad till Rikets yttre politik hörde 1). År 1617 var allmän Riksdag både i Örebro och Stockholm, då Ständerna till Polska kriget beviljade den förr omtalta Landtogsgärden, nu till bestämdt belopp. År 1620 sammankallades till Stockholm några fullmäktige af Adeln från hvar landsort, Biskoparne, samt utskickade från en del af städerna, för att jemte Rikets Råd och Ståthållarna i länen rådgöra om tvistigheterna med Danmark; och detta Utskott beslöt åläggandet af de så kallade Boskapspenningarne, som under tvenne år skulle utgå efter antalet af hästar, större och smärre kreatur samt utsädets belopp. Det var en förmögenhets-

---

1) "När Konung Gustaf Adolf lefde, frågade han Ständerna i gemen, om han skulle draga hit eller dit, *nam quod Populus vult, Deus vult;* men *huru* han skulle taga saken före, det communicerade han intet med Ständerna, utan med några af Rådet, *sub fide silentii.* Axel Oxenstjerna i Rådet 1630. Palmsk. Handskr.

afgift, hvari frälsets bönder deltogo till hälften mot krono- och skattebönder, och hvarifrån Prästeståndet samt städerna löste sig genom särskildt bevillning. År 1621 var allmän Riksdag, då Landtågsgärden förnyades, och åter 1622, då lilla Tullen och Accisen infördes samt boskapsskatten förlängdes, hvaremot Konungen eftergaf halfva den så kallade Byggningshjelpen. På Riksdagen 1624 fördubblades Boskapspenningarna på tvenne år; och år 1625 åtogo sig alla Stånd Qvarntullen till uppehållandet af en ständig krigsmakt. År 1627 höllos tvenne Riksdagar, i Februari och December. På den förra förnyades åter bevillningen af Boskapspenningarna: på den senare begynte Qvarntullen förvandlas i den personella afgift, som kallas Mantalspenningar. Tillika valdes, enligt Konungens önskan, ett hemligt Utskott af alla fyra Stånden, för att, med Riksens Ständers rätt, yttra sig om Religionskriget i Tyskland. Utskottets Betänkande är af d. 28 Januari 1628, och gillades år 1629 af de åter församlade Ständerna. Detta var den sista allmänna Riksdag under Gustaf Adolfs regering. Åren 1630, 31, 32 voro blott Riksens Ständers Utskott af Adel, Prästerskap, Krigsbefäl och Borgare tillhopakallade, ehuru dessa sammankomster äfven kallas Riksdagar. Vid det första af de sistnämnda hemställde Konungen, (emedan inhemskt krigsfolk fanns nog, att hemma bevaka gränsorna, och han derute mest kunde bruka främmande) om ej undersåtarne ville lösa sig från utskrifningen med penningar. "Men alldenstund — svaras det — en part af oss hafva hållet något svårt före en sådan summa penningar för denna gången att bevilja, helst emedan den menige allmoge, som detta mest angår, icke sjelf hafver varit tillstädes; ty är af Kongl. Maj:t för godt ansett, att förordna Commissarier, som emellan nu och hösten resa i hvart landskap och der kalla Adel och Oadel tillhopa och med dem fullkomligen aftala, hvad de i så måtto

göra vele." Konungens egna bref härom till Landskapernas menigheter äro daterade från flottan, på hvilken han var i begrepp att öfvergå till Tyskland 1). — Först i början af följande året underrättar honom Rådet, att hvarken denna så kallade Utskrifningshjelp eller Boskapsskatten, i anseende till dålig årsvext, kunde utgå; ehuru den senare skatten vid 1629 års Riksdag blifvit å nyo för tvenne år beviljad. Konungen, just då stadd i största behof, eftergaf likväl bägge." "Vi vilja hellre mista hjelpen — skrifver han — än gifva anledning till förtal, och att orätträdige föreståndare sin taska med allmogens svett och blod späcka, och oss och arméen med disputer betala" 2).

På Riksdagsvalen har Konungen ej öfvat allt det inflytande, som regeringen efter honom tillät sig. Man ser, att Biskoparne mest utsett Prästeståndets Riksdagsmän 3), och att Borgmästrarna i städerna ansetts för sjelfskrifne dertill, kan slutas af Riksdagskallelserna. Man märker, att Konungen stundom undviker Böndernas närvaro, och hellre, i synnerhet, då han sjelf är frånvarande, kallar ett Ständernas Utskott. Dock hade Bönderna vid allmän Riksdag i hans tid fullkomligen fritt språk. Det synes bäst af de försigtighetsmedel deremot, som Christinas förmyndarregering sedermera fann sig befogad att vidtaga 4).

---

1) Elfsnabben d. 9 Juni 1630. Registratur i Riks-Archivet.

2) Till Rikets Råd. Neubrandenburg d. 3 Febr. 1631. Registr. — 1632 d. 18 Febr. beslöt Ständernas Utskott Boskapsskattens fortfarande ännu i två år.

3) Före 1624 års Riksdag skrefs till Biskoparna, att de skulle taga med sig till Riksdagen de beskedligaste och förståndigaste Prästmän, som kunde begripa fäderneslandets fara, veta att meddela några råd, och med hvilka man kunde tala förtroligen. Hallenberg V, 135.

4) Före 1635 års Riksdag skref Förmyndar-regeringen

Vi hafva anfört alla Gustafs Adolfs Riksdagar efter Riksdagsordningens antagande, och tillika alla de utlagor, som efter honom blifvit beständiga. Såsom man ser, voro de det ännu icke i hans dagar, utan förnyades merendels tid efter annan af Ständerna. Först genom de fortsatta krigen öfvergingo de till stående skatter. I deras fördelning sökte han, så mycket som möjligt, närma sig till grundsatsen af

---

till Landshöfdingarna, att, såsom de väl sjelfve veta, huru svårt det är att komma till något slut med Allmogen på Riksdagar, efter Häraderna merendels pläga förordna till Riksdagsmän "dem som framtalige äre och ringa besked med sig hafva," alltså begäres nådeligen, det de (dock "caute och *in secreto*") ville derhän arbeta, att sådane personer måge till Riksdagsmän förordnas, som äro "väl affectionerade, och af förstånd och gemüthe tjenlige" att rådstå med de andre Stånder om Riksens högvårdande ärender; hvilket Landshöfdingarna sålunda "med maner och discretion efterkomma skulle." Stockholm d. 3 Sept. 1635. Ur Nordinska Handskrifterna. — Man finner sedermera Kronofogdarne välja Allmogens Riksdagsmän, hvarvid de skickade dem, som åtogo sig det för bästa köpet, under det fogdarne sjelfve till högre belopp uppburo Herredags-penningarne. Detta förböds genom Resolution på Allmogens Besvär 1672 (Jfr. Stjernman, Riksdagars och Mötens Beslut, II, s. 1649); utan skulle hädanefter Häradshöfdingen med Nämnden välja skicklige och beskedlige män till Herredagskarlar. Men 1680 förklarade Konung Carl XI: Kongl. Maj:t ogillar alldeles, att Häradshöfdingarne välja och utsätta Herredagsmän bland allmogen; vill fördenskull nådigst, att allmogen må sjelf utvälja och förordna sine Herredagsmän efter eget behag och godtycko, allenast Landshöfdingarne tillse, att gode och skickelige män dertill tagas. Men hvad skärskådandet af deras anbringande vidkommer, som Landshöfdingarne förmena först borde af *dem* ske, så kan allmogen på allmän Riksdag ej förnekas, att framföra alla de besvär och klagomål, som de kunna hafva att andraga. l. c. I, s. 1839.

likhet för alla stånd, efter förmåga, hvilken regel ofta så väl af Konung som Ständer inskärpes. I Riksdagsbeslutet om lilla Tullens införande yttra sig Ständerna: "Den vele vi samteligen, utan åtskillnad af hvad stånd vi äre, ingen undantagandes, vara undergifne, på det af ens och annans frihet icke ett stort underslef förorsakas måtte, och således göras kronan onyttigt, hvad vi till krigens utförande väl beslutat och lofvat hafva: dock, så framt samme Tull befinnes framdeles, efter någon tid, skadelig och oss odrägelig, då förse vi oss till Kongl. Maj:t ödmjukeligen, att den icke blifver continuerad" 1). Vid 1625 års Riksdag, då Qvarntullen antogs, anföres såsom skäl: "att de hjelper och ovisse skatter, som nu landet påligga, icke mycket ville förslå — efter ty de förnämste Stånder och rikaste i landet med sine hjon, landbönder och folk äre der frie före;" hvarföre "vi upptänkt, öfverenskommit och gillat, att en Tull kronan må tilläggas af all den säd, som föres till qvarn att malas, ehvad den tillhörer Adel eller Oadel, Lekt och Lärd, ingen undantagande, som under Sveriges krona är besuten eller der vistas." Adeln förbinder sig särskildt dertill, af den kärlek de, som trogne undersåter och patrioter, bära till Kongl. Maj:t och Fäderneslandet. Af Adeln har ingen Svensk Konung före Gustaf Adolf fordrat och erhållit större uppoffringar. Den svåraste återstod, då med 1627 års Riksdag all hittills gällande frihet för utskrifning upphörde. "Efter Riket bäst försvaras af infödde Svenske krigsmän," säga Ständerna, "hafve vi samtelige oss derhän förenat, att vi, Kongl. Maj:t till underdånigste tjenst och Riket till undsättning, velom en allmän utskrifning respective tillstädja och undergå, uti hvilken hvar tionde man, som hittas så på krono, som skatte, så på frälse (både innan och utan friheten) som på präste-, fogde-, skrifvares och

1) Adeln blef dock personligen befriad från lilla Tullen.

och andre frihetsgårdar, skall utnämnas till att brukas uti kronans tjenst för en landsknekt 1). Sammaledes skall ock i städerna hvar tionde man skrifvas till Båtsman." Dock skulle sådant, emedan det sträfvar emot Adeliga privilegier och andra friheter, ej lända efterkommandom till förfång. Så förblef det till Gustaf Adolfs död. Vid samma Riksdag medgaf Adeln, att frälsets bönder skulle utgöra Boskapsskatten lika med krono- och skattebönder. — Det är af sådana stora, oförnekeliga drag, som man skall dömma till den anda, som denna tid lifvade Sveriges Ständer.

Likväl höras äfven klagomål öfver skatterna: och de nya infördes ej utan oroligheter. År 1620 klagas, att den hjelp som hittills plägat utgå till kronan, förorsakat missnöje och ofta måst afkortas, emedan den fattige och husarme gifver lika med den rike och förmögne, hvarigenom månge blifvit boslitne och hemmanen ödelagde 2); derföre skulle den nu beslutna Boskaps- och Åkerskatten rättas efter hvars och ens förmögenhet. Men då, till dess utrönande, Prästen, Länsmannen och Kyrkans Sexmän i hvar socken skulle uppskrifva hvarje bondes kreatur och utsäde, finnes lätt, att sådant äfven borde medföra stora olä-

1) Såsom för öfrigt förpliktad till krigstjenst förblef likväl Adeln personligen, (och äfven för sitt husfolk), fri. Dess underhafvande hade eljest vanligen endast till hälften mot andra bönder deltagit i utskrifningen.

2) Se Riksdagsbeslutet. Man gjorde väl skilnad emellan fullsutne bönder och andra (de förre kallas ock helgärdsbönder, de senare halfgärdsbönder, och två af dessa svarade i gärder mot en af de förstnämnda, liksom två torpare åter mot halfgärdsbonden. Jfr. Beslutet om Landtågsgärden 1617), men alle fullsutne bönder, utan afseende på skillnaden i förmögenhet för öfrigt, betalade lika. (Jfr. I D., s. 318).

genheter. Landtullen och Accisen lade i Sverige förr okända band på den inre rörelsen. Alla Städer fingo stakett med portar och tullhus. Uppsyningsmän, eller brokikare, såsom de vanligen kallades blefvo anställde. Vid marknadsplatserna inne i landet skulle det samma iakttagas. De vanligaste hussysslor, brygg, bak, slagt, fingo ej mera i städerna fritt idkas. Också väckte allt detta i början stort missnöje. Konungen klagar, att i Stockholm en hop oroliga menniskor öfverfallit Tullnärerna och med Tull- och Accisordningen "gjort apespel och gäckeri," hvarföre sådana freds- och förbudsbrytare hotas, efter ransakning och dom, med döden 1). En Mölnare halshöggs sedan på Upsala torg, emedan han vid Elfkarleby marknad uppeggat bönderna att neka till Tullen, såsom vore den ej af Ständerna beviljad: i Vestergötland, der bönderna vid Hofva Marknad fördrefvo Uppsyningsmännen och nedrefvo samt uppbrände tullhusen, dömdes tvenne af anstiftarna till döden; och Vermlänningarna, som vid marknaden i Bro (sedermera Christinehamn) företagit sig dylikt oråd, fingo endast nåd, emedan upploppet mest skett af okunnighet om den utfärdade förordningen 2). Den sedermera särskildt införda Qvarntullen var en besvärlig skatt 3), så mycket mer, som, för nödig uppsigts skull, alla smärre öfverflödiga bäcke- och väderqvarnar och slutligen äfven handqvarnarna, hvilka de fattige mest brukade,

1) Patent om Tullbetjentes försvar. Stockholm d. 26 Nov. 1623. Sjötullen eller stora Tullen var gammal. Den uppbars äfven emellan Sverige och Finland, och emellan Östra och Vestra Sverige, hvilket senare afskaffades 1649.

2) Detta skedde efter Konungens död, se Registratur för 1635.

3) En Tunna Råg gälde nu $1\frac{1}{2}$ R:dr Specie. Tullen derför var i det närmaste $\frac{1}{6}$ R:dr, d. v. s. en niondel afgick till kronan, utom tullen till Qvarnägaren.

skulle utdömmas. Detta fanns hårdt och ogörligt, och väckte äfven oroligheter 1), hvarföre ock Konungen skref hem från Tyskland: "Handqvarnarna må blifva som de äro: vi hålle det för Qvarntull nog, när en arbetar, så armarna värka" 2). Vi ha redan nämnt, att denna skatt öfvergick till de så kallade Mantalspenningarna. Dermed återtogs, ehuru mot Konungens önskan, den personella beskattning, som med samma namn redan under Carl IX någon tid utgått af de ofrälse stånden till krigsmaktens underhåll, men af Gustaf Adolf såsom menlig för de fattiga blifvit afskaffad 3).

Hårdast drabbade utskrifningarna under så långvariga krig. "Dermed, säger Axel Oxenstjerna, äre åtskillige sätt hållne i förra Konungars tid: undertiden har man tagit alla drängar: i Konung Eriks och Johans tid alle torpare, och, hvar flere än en bonde äro fundne på hemmanet, äre de öfrige utskrifne: undertiden har man gått efter mantalet, undertiden efter gårdetalet" 4). För att ge

1) Såsom i Oppunda härad i Södermanland. Registratur för 1627.

2) Till Rikets Råd. Werben d. 5 Aug. 1631. Registr. Derom säger likväl Axel Oxenstjerna: "När Konungen gaf fritt att bruka handqvarnarna blef qvarntullen förlorad, och drog ej sedan 50,000 daler öfver hela riket."

3) Under Konung Carl IX hade så kallade Mantalspenningar (äfven hjonelags- och folkpenningar) senast blifvit beviljade 1610 på ett år. — På Gustaf Adolfs första Riksdag afskaffades de. Stjernman, I, 662. Förvandlingen af Qvarntullen i Mantalspenningar började 1627. Dock omtalas särskildt Mantalspenningar för Presterskapet i 1624 års Riksdagsbeslut. Qvarntullen blef 1655 i de större städerna åter upplifvad.

4) Axel Oxenstjerna i Rådet 1641. Palmsköldska Handskrifterna, T. 190.

ett begrepp huru dermed tillgick i Gustaf Adolfs tid, vilje vi anföra ett utdrag ur Konungens fullmakt för Utskrifnings-Commissarierna 1) öfver hela riket år 1627, sedan, vid Riksmötet i början af detta år, Ständerna till största delen upphäft de fordna undantagen. Bönderna skola sammankallas häradsvis ifrån predikstolen, med förmaning att mangrannt infinna sig, derjemte präster, hoftjenare, krigsbefäl, krigsfolk, båtsmän, fogdar, arrendatorer (af kronans inkomster), skrifvare, fogdekarlar, länsmän och fjerdingsmän. Presterna skola förut, med tillhjelp af länsmän och kyrkans sexmän, upprätta en längd på allt manfolk af femton år och derutöfver, och äro för sannfärdigheten deraf ansvarige. Tillsyn dermed skola Häradshöfdingen och Häradsfogden hafva. På utskrifningsdagen skola Commissarierna först låta uppläsa sin fullmakt, och efterfråga om alle äro tillstädes. Derpå skola de taga för sig Prästens rulla och, när Nämnden är satt (de samme tolf bönder som suto i Häradets ting), skall allmogen indelas i rotar, tio skatte- och kronobönder, och tio frälsebönder i hvar rote. I roteskrifningen skall man ej gå efter hemmantalet utan efter mantalet 2). Vid nämningen skall iakttagas: att den som nämnes i hvar rote, är frisk och sund, stark af lemmar och, så mycket skönjas kan, modig 3), i år ifrån aderton till trettio och deröfver:

---

1) Den 12 Febr. 1627. Registratur för detta år i Riks-Archivet.

2) Hvilket dock här ej betyder antalet af manspersoner, utan antalet af hushåll, utan afseende på innehafvande större eller mindre hemmansdel (Jfr. Hallenberg, IV, 546. Not. a.); så att ej tio manspersoner tillsammans utan tio hushåll stälde en knekt; dock finnes exempel på det förra.

3) Konungarna Gustaf I och Carl IX (den senare berömmer sig sjelf deraf) voro stora physiognomister i detta och andra afseenden, och Gustaf Adolf eftergaf dem ej.

att der drängar funnes i roten, de togos framför bonden; dock så, att sonen blifver förskonad för de föräldrar som redan ha en son i tjenst, eller redan mistat en sådan mot fienden, om annan råd finnes: äfven skall hemmanens lägenhet tagas i betraktande, så att den som har större hemman, blifver så mycket mer i valet förskonad. Commissarierna skola i roten räkna så från- som närvarande, och de senare skola svara för de förra. Blifver någon undandöljd, plikte derföre både Prästen, Länsmannen och Nämnden (så många som öfvertygas ha vetat derom), och den undandöljde skrifves bland lösdrifvare. För det missbruk, som skett med lejning 1), skulle hvarken krigsbefälet eller Commissarierna äga att en sådan tillåta, utan det skulle bero på de af Konungen utnämnde Mönsterherrar (sedermera upphörde lejningen 2) helt och hållet). Från utskrifning är ingen fri, undantagande Adelns enskilde hof- och gårdsfolk (dock ej försvarsfolket), samt Prästerskapets nödiga folk i städer och på landet. På bergs- och salpeterbruk, gevärsfaktorier och skeppsvarf skulle likväl endast det öfverflödiga folket skrifvas, och på landet alle nybyggare, så mycket som möjligt, skonas 3). Lösdrifvare ingå ej i rotering, utan äro sjelfskrifne till krigstjenst; dock

---

1) Se klagomålen öfver de "tjufstycken" som i detta och andra afseende skedde år 1616 hos Hallenberg, IV, 547. År 1618 straffades en Kapten tillika med hans Lieutnant och Fänrik till döden, emedan de i Småland våldsamt förrättat utskrifning och gynnat otillåten lejning, ibid. 726.

2) Ifrån och med år 1628. Utkast till en Historia om Södermanlands Regemente, 11 St., s. 45.

3) I Riks-Registraturen för 1627 d. 10 Febr. finnes ett särskildt Konungens bref om en sådan frihet för Nybyggare i Vermland, Nerike, Vestergötland och Dals land. Konungen säger sig sjelf ha befallt dessa nybyggens anläggning, och att dermed en god början vore gjord.

må ej de som mistat äran, eller uppenbare ogärningsmän, mördare, mandråpare och horkarlar antagas 1). — På samma sätt skall båtsmansskrifning ske i städerna. Längderna dertill skola uppsättas af Befallningsmännen med Borgmästare och Råd. På landet skola Prästernas mantalslängder årligen granskas samt sedan inläggas i Häradskistan. Obehaget för Prästerna att deltaga i sådana förrättningar mildrades genom den vigt deras ord hade hos regeringen, som lät den grundsatsen gälla, att de borde se på folkets bästa. Gustaf Adolf sjelf ansåg dem som ett slags *Tribuni Plebis*, och behandlade deras stånd med mycken varsamhet 2). Häradshöfdingen och fogden skulle vid utskrifningarna låta sig så det allmännas som den enskildes rätt vara om hjertat. Att Nämnden i samma ändamål var tillstädes, gaf hela den stränga åtgärden ett folkmässigt utseende. Nämnden borde ransaka, hvilke skulle utskrifvas. Nämndens frånvaro gjorde hela förrättningen olaglig 3). Stundom öfverskred den sina gränsor. Så finner man 1614 Dalkarlarna vägra ämbetsmännen att hålla utskrifningen, och förrätta den sjelfve: hvarmed Konungen förklarade sig den gången nöjd, för att stilla föregående oroligheter 4), or-

1) Registrat. för 1618, cit. i Södermanlands Regementes Historia, 11 St., s. 43. — De öfrige i hvar rote betalde till den utskrifne Soldaten så kallade rotepenningar.

2) "Konung Gustaf Adolf höll alltid Presterskapet vid godt humeur; ty de äro såsom *Tribuni Plebis*" sade den gamle Grefve Jacob De la Gardie i Rådet 1645. Palmsk. Handskr., T. 190. Flere af de Store voro derföre ej gode på Prästerna: "I England äro genom Prästernas tillskyndan alle like gjorde såsom Svinefötter" sade Gref Per Brahe år 1650 i Rådet.

3) Se klagomålen 1613, då detta någon gång hände, hos Hallenberg, II, 715.

4) Hallenberg, III, 331. Vid samma tillfälle omtalas

sakade dels af utlagornas dryghet, hvarföre Dalkarlarna anklagade Adeln 1), dels af det straff, som öfvergått deras hemrymda knektar. Ett mera vidt utseende uppror uppstod 1624 vid Blekingska gränsen, i Småland, började af knektarna der i landet emot deras Öfverste Patrik Ruthven, en Skottländare. Hufvudmannen var, såsom fordom i Dackefejden (med hvilken Konungen förliknar detta uppror), äfven nu en utlänning. Det qväfdes i sin början genom anstiftarnas straff. En del af de upproriske bönderna skickades med sina hushåll till Ingermanland. På de öfriges försäkran att vilja hålla sig stilla, befallte Konungen ransakningens upphörande. På samma sätt behandlades år 1627 en upprorsrörelse i Orsa socken i Dalarna, för hvilken en Skräddare ställdt sig i spetsen. Anstiftarne dömdes till döden: fyra sändes till Ingermanland (då Sveriges Sibirien), de öfrige fingo nåd; och Konungen utfärdade sitt bref att ingen skulle tillvita Dalkarlarna den upproriske hopens förseelse 2). Följande året nekade Kinds och Redvägs härader i Vestergötland, att betala mantalshjelpen. Konungen skref hem från Preussen, att sådant kommer af Uppsyningsmännens "otidiga snorkande och pockande," hvarföre "emedan allmogen är i sig sjelf villig och god," de skola inställa sina barbariska procedurer med hugg och slag, eller straffas: i nödfall kunde krigsfolk "dock ej ur samma provins," mot de upproriske nyttjas. Bönderna återvände till lydnad på

---

att i Dalsocknarna funnos tjugufyra menigheternas egna föreståndare, som kallades Edssvurne.

1) Prosten Elof Terserus i Leksand, bekant för både sin egen och sin hustrus (hon kallades Stormor i Dalom) myndighet i denna landsända, lät i anledning deraf i kyrkorna uppläsa ett af sig författadt försvar för Adelsståndet, hvaraf dock Dalkarlarna synes ha hämtat föga uppbyggelse.

2) Registratur för 1627.

en skriftelig föreställning från Konungen, att kriget fördes till försvar för deras christeliga religion 1).

Om utslaget af den nyss skildrade utskrifningen upplyser oss Axel Oxenstjerna: "När Konung Gustaf Adolf råkade i det stora Preussiska kriget, beviljades utskrifningen efter mantalet, och fick kronan då i förstone uti ett års utskrifning öfver hela riket 15,000 man, och i nästföljande utskrifningar 12,000; men sedermera, då hvar och en fick tid att tänka på underslef, icke öfver 6 till 7000." Han tillägger: "utskrifning efter mantalet var den gamla seden, och Konungen sökte förgäfves öfvertala allmogen att låta den ske efter gårdetalet, så att gårdarna sins emellan skulle sluta om en karl" 2). De antydda underslefven voro utan tvifvel af flera slag. Vi vilje endast anföra ett; emedan det säkerligen bidragit till den olikhet i beskattning, som i afseende på skattehemmanen öfverklagas. Det bestod deri, att ägare af mindre hemmansdelar ofta sjelfve angåfvo sig för helt gårdetal, emedan det var grundsats, att i utskrifningen taga de mindre framför de mera besutne 3). — Gustaf Adolfs afsigt, att vissa hemman skulle sammansätta sig att anskaffa knekt, utfördes fullständigt af Konung Carl den elfte genom knekte-kontrakterna, i följe hvaraf hemmanen genom frivillig öfverenskommelse uppsatte och, utan minskning i kronans inkomster, underhöllo soldaterna. Men om man med Svenska indelningsverket menar en vid jorden fästad och efter provincerna indelad skyldighet att uppsätta och underhålla krigshären, så är Gustaf Adolf grund-

1) Till Rikets Råd, Dirschau d. 24 Juli 1628. Registr. Den 4 Sept. frikallar Konungen Dalarna dels till hälften dels helt och hållet från mantalspenningarna.

2) Axel Oxenstjerna i Rådet 1642. Palmsk. Handskrifterna, T. 190.

3) Jfr. Frosteri Krigs-Lagfarenhet.

läggaren till hvad Carl den elfte fullbordade. Det var en nyhet i Europa och en egenhet för Sverige. "Somlige Riken äro af den beskaffenhet," — säger Axel Oxenstjerna i Rådet år 1650 — "att de enkannerligen fordra jordegods, så att desse ej kunna med penningar ersättas, om man dem ock hade. Bäst synes detta af Militiæstaten. Huru skulle soldaterna ha deras uppehälle och harnesk, der de icke vore med gods försedde? Och är detta ibland det förnämsta, som Konung Gustaf Adolf hafver här i riket med stort beröm inrättadt; hvilket andre Nationer sökt imitera, men allt härtill utan frukt" 1). — "Konung Gustaf Adolf" — tillägger han — "ordinerade Milisen efter provincerna" 2). Redan Konung Carl den nionde, som ordnade Rytteriets boställen och lön 3), tilldelade den utskrifne soldaten en åttondels gård fri för alla ovissa utlagor och en dalers ränta af något hemman. Gustaf Adolf gjorde denna så kallade tilldelning allmän för alla regementer, ehuru med några olikheter 4): Öfver- och Underbefäl, till och med Corporalen, derjemte Krigspresterna (4 på regementet), Regementsskrifvare,

1) Palmsk. Handskr., T. 190.

2) Ibid. Yttrande i Rådet 1647.

3) Gustaf Adolf ordnade detta ytterligare (jfr. Hallenberg, IV, 730). Rusttjensten införlifvades till en del med detta indelta rytteri. En Ryttmästare ägde rätt att få förläning och göra rusttjenst för 4 hästar, Lieutnanten och Fänriken med 3, Prästen och Skrifvaren med en hvardera.

4) "Efter det gemena fotfolket i Finland ej äro så försörjde med ⅛ hemman, som de här i Sverige, och ödmjukeligen bedja om någon frihet, så må de vara frie från Boskapsskatten och upptaga så mycket Ödesland de vilja mot vissa års frihet." Konungens bref af d. 23 Apr. 1627. Ryttarne må ha sina hemman frie från skjuts och gästning. Bref af d. 26 April 1627. Registr.

Rättegångsväbel, Rättegångsskrifvare, Barberare (d. v. s. Fältskärer) och Professer fingo dessutom hemman och lön sig tilldelta 1). Redan i hans tid slöt en och annan provins knekte-kontrakt med kronan för att slippa utskrifningen. Så anhålla Vesterdalarna år 1629 att få förblifva vid sitt gamla kontrakt af d. 14 Febr. 1623. År 1630 begära Österdalarna detsamma, hvilket bifölls med tillägg, att, om de ville betala rotepenningarna till Konungen, så skulle han i stället förse deras knektar med kläder och kost, såsom andra 2). Men i allmänhet upphörde de fruktade utskrifningarna först i Carl den elftes dagar; ehuru de då ingångna knekte-kontrakter med provincerna blefvo genom de så ofta förnyade uppsättningar af folk under Carl den tolfte ännu mer tryckande. Det öfverstiger våra begrepp, hvad Sverige i dessa tider och under så långvariga krig har burit.

Tillgångarna synas föga svarande emot de stora företagen. 1620 års stat 3) upptager kronans inkomster i penningar och varuvärden (hvilka senare likväl ej finnas fullständigt utförda), tillsammans till 1,280,652 Svenska daler, svarande i det närmaste mot 853,768 Riksdaler Specie eller 2,276,714 nu gällande Svenskt Banco. De stego väl sedermera under denna regering betydligt, så väl genom de nya skatterna, som genom återfallet af Hertig Carl

1) Se Södermanlands Regementes Tilldelning för år 1632 i samma Regementes Historia.

2) Se Konungens bref af d. 5 Febr. 1629 och d. 13 Febr. 1630 i dessa årens Registratur. År 1624 ingick en del af Vestmanland, för att slippa utskrifning, ett knekte-kontrakt, att af hvarje sex hushåll utgöra en knekt, den de ville underhålla, då han var hemma och förse honom med vägkost, då han fordrades till tog. Hallenberg, V, 122.

3) Se ett utdrag deraf hos Hallenberg, IV, Bilagan N. 111.

Philipps Förstendöme (Södermanland, Nerike och Vermland) och andra län, hvilka dödsfallen innom Konungahuset förenade med kronan 1) (ehuru man härvid får afdraga att både Pest 2) och missvext på 1620-talet hemsökte Sverige); men inkomsternas otillräcklighet visas bäst af de utomordentliga hjelpemedel regeringen nödgades anlita, i synnerhet för att till krigen åtkomma reda penningar, hvarpå var stor brist, under det kronans inkomster (som just derföre svårligen låta beräkna sig i penningevärde) mest utgingo i varor och personliga tjenstbarheter både utom och innom de i Riksstaten upptagna titlar. Så förekomma en mängd särskilda besvär, hvaribland skjutsfärd och gästning utan tvifvel voro för landet de mest tryckande, och dessutom frivilliga hjelpegärder, dagsverken och körslor för allehanda behof, hvilka Konungen ursäktar dermed, "att undersåtarne måste se på tidsens lägenhet." De utomordentliga hjelpemedlen voro:

1) Lån. Rikets gäld hade Gustaf I betalt. Erik XIV gjorde ny; och den vexte under hans ef-

1) Carl Philipps Hertigdöme, det sista någon Svensk Prins innehaft, kom med hans död 1622 till kronan. Redan förut hade det samma skett med Östergötland, Dalsland, och fyra härader i Vestergötland efter Hertig Johans död 1618. Då Catarina Stenbock, Konung Gustaf I:s sista gemål år 1621, och Christina, Gustaf Adolfs mor år 1625 gingo ur tiden, återföllo bägge dessa Drottningars Lifgeding till kronan.

2) Pesten hemsökte 1620, 21, 22, södra delen af riket och Finland, så att utskrifningarna måste inställas, eller, såsom år 1621, femton och sexton års gossar tagas till krigstjenst. Till Stockholm kom den i slut af 1622, och följande året bortryckte den der 20,000 menniskor. Samma år härjade den i Östergötland. I Mars månad 1625 yppade den sig åter i Stockholm och ytterligare 1629 och 1630, då hofvet (hvilket äfven skett 1622) flyttade från hufvudstaden. Flere af dessa år, såsom 1621, 1623, 1630 voro tillika missvextår.

terträdare. Gustaf Adolf beklagar sig deröfver redan i början af sin regering. Enkedrottningen, till hvilken han år 1615 vände sig i detta ämne, tröstade honom dermed, att det vore omöjligt på samma gång föra krig och betala gammal skuld, samt rådde att ej erkänna någon sådan äldre än år 1598, då Carl IX låtit utgå sitt öppna påbud att kronans fordringsägare skulle inlemna sina räkningar eller vara sin fordran förlustige 1). Nya lån gjordes. — För de i Holland upptagna betaltes sex och en fjerdedels procent årlig ränta 2). För inrikes lån var räntan tio procent och deröfver, och kronan måste dessutom gifva pant 3). Å ett lån af 200,000 Svenska daler lemnades åt Enkedrottningen år 1624 kronans vanliga inkomster af Nerike i underpant för räntan. För ett annat lån af 50,000 daler erhöll hon tolf procent, ehuru ej summan af henne betaltes i penningar, utan i koppar 4). Ja, för de i Han-

1) Det synes som hade rådet blifvit följdt. I sin hemställan till Enkedrottningen upptager Gustaf Adolf ingen gäld äldre än från 1605. Hallenb., III, 335.
2) Hallenberg, IV, 875.
3) I 1627 års Registratur förekommer följande bref: "Efter vår troundersåte och Läsemästare i Upsala Vällärde M:r O. Laurelius hafver försträckt oss och kronan till detta långvariga krigs continuation 532 daler 24 öre Svenska; så ha vi deremot efterlåtit honom och hans arfvingar till säker underpant en vår och kronans skattegård Svedja i Vaxala socken, fritt och qvitt för alla visse och ovisse persedlar, för dess ränta, nemligen Tio procent om året, att besitta och njuta, förbinde oss honom eller hans arfvingar summan att betala, och skall gårdens ränta aldrig nu eller framdeles dragas honom af hufvudsumman." Stockholm d. 26 April 1627. — Ett ungefär dylikt Pantebref till Professoren D:r Wallius i Upsala för ett lån af 800 daler förekommer i 1628 års Registr. d. 18 Jan. Räntan på lån i Sverige var både före och efter Gustaf Adolfs tid 10 procent. Jfr. Hallenberg, V, 201, n.
4) Hallenberg, V, 131.

dels- eller Koppar-Compagniet insatte kapitalen förband sig regeringen år 1628 att betala tjugu procent, om de hos kronan finge innestå i fyra år 1).

II) **Försäljning och förpantning** af kronans egendom, samt förpantning af dess inkomster. Försäljningen skedde till Adeln under evärdligt frälse 2): förpantningarna äfven till andra, i synnerhet förmögna borgare och köpmän, ofta utlänningar. Så bortförpantades Finspång med dess län i Östergötland 3), nästan hela Småland och Öland, hela Gestrikland och Åland, en del af Västergötland, hela Dalsland, Salbergets, Nora, Lindes och flera Bergslag, kungsgårdar, bruk och smärre lägenheter. En del af dessa förpantningar förvandlades sedermera till årliga arrenden, hvilka äfven utsträcktes till Tullen, Bergsbruken, och uppbörden i hela län och provinser 4).

III) **Monopolier**, genom hvilka regeringen, i eget eller åtskilliga Compagniers namn, sökte bemäktiga sig rikets handel. Redan förut tillvällade sig Konungarna en förköpsrätt af in- och utländska

1) Försäkring för Participanterna i Handels-Compagniet. Stockholm d. 28 April 1628, Registratur, samt hos Stjernman.

2) Se Exempel hos Hallenberg (V, 184) af 1621, 23, 25. Samma år Konungen dog, hade han äfven utfärdat en förordning om kronohemmans försäljning. Nordinska Handskr.

3) Till Wilhelm De Besche från Lüttich, men i sjelfva verket åt dennes borgesman Louis de Geer, år 1618. Denne sistnämnde i Svenska Bergshandteringens och Näringarnas häfder märkelige man säges vanligen ha först sjelf inkommit i riket 1628. Men i ett bref från Gustaf Adolf till Axel Oxenstjerna af d. 6 Nov. 1627 yttrar sig Konungen, att "Louis De Geer är nu kommen i landet;" och den 24 Dec. s. å. får De Geer tillstånd att njuta Prostholmen vid Norrköping till skeppsbyggnadsplats. — Registrat. för 1627.

4) Hallenberg, VI, 877. V, 129.

varor 1). Att en så stor del af uppbörden utgick i naturalier, nödgade regeringen att befatta sig med handel, hvilken skedde genom en så kallad Kronans Köpman, under inseende af Riksskattmästaren och Kammar-Råden. På dessas anmälan, i början af Gustaf Adolfs regering, att de ej medhunno de dem åliggande göromål, tillsattes år 1612 under dem en särskild Ämbetsman, som, med tillhjelp af Kronans Köpman och en Handlingsskrifvare, skulle emottaga alla i kronans förrådshus ingående varor, och deremot förskaffa hvad som behöfdes till kronans behof, samt äga inseende öfver tullen och handeln i allmänhet. Befattningen var frestande till orättmätig vinst. Också anklagades dess förste innehafvare Historieskrifvaren Erik Jöransson Tegel för grofva underslef 2). Ifrån 1614 fick denna kronans handel en större utvidgning, då vid Riksdagen, nämnda år, beslöts, att de till Elfsborgs lösen inflytande medel skulle användas till kopparköp och för kopparen skaffas Riksdalrar. Derigenom blef kronan ensam uppköpare vid Kopparberget; ehuru hon ofta upplät denna sin rättighet, och i allmänhet utförseln af varan åt andra. Afkastningen vid Falu grufva hade ifrån 3000 Skeppund, som i Konung Johans tid ansågs mycket, stigit till omkring 12,000. Kopparen var, såsom Axel Oxenstjerna säger, "den ädlaste vara, hvilken Sveriges krona kunde berömma sig af." Regeringen ville ej släppa detta förnämsta medel till reda penningar; men synes, då den till Elfsborgs lösen bestämda bevillningen 1619 upphörde, ha saknat medel att förlägga bergslagen. Den uppdrog derföre samma år kopparhandeln åt ett

1) Konung Gustaf I:s Ordinans af d. 16 Mars 1552 och Konung Johans Tullartiklar af d. 12 Maj 1586. Stjernman. Oecon. och Commerce-förordningar, I, 127, 343.

2) Han dömdes derföre af Hof-Rätten 1614 (Hallenberg, III, 265), men slapp lindrigt nog.

Compagnie, som tillika erhöll alla det redan år 1615 privilegierade Handels-Compagniets rättigheter i afseende på handel i allmänhet. Detta så kallade Koppar-Compagniet, hvars privilegier flera gånger förnyades, måste likväl år 1629 till kronan återlemna kopparköpet, sedan Compagniet, efter fåfänga försök att hålla kopparen vid allt för högt pris, — hvartill äfven hörde den år 1625 först i Sverige införda Kopparmyntningen, — sluteligen, genom företagets natur och regeringens inverkan, sett sig ur stånd att uppfylla sina förbindelser 1). Några lyckligare år och främmande länders exempel hade höjt Konungens förhoppningar om sådana handelssällskap; hvarföre han äfven hade i sinnet att uppdraga all rikets jernhandel åt ett Jern-Compagni, hvars privilegium äfven finnes utfärdadt. År 1624 priviligerades, på en Nederländares förslag, ett "General-Handels-Compagni till Asien, Africa, America och Magellanica," hvarom Konungen 1627 handlade med Ständerna, och särskildt samma år tillskref Biskoparna 2), helst Sällskapet äfven skulle arbeta på hedningarnas omvändelse. Företaget blef ej alldeles utan frukt 3); ehuru den i privile-

---

1) Jfr. Afhandlingen: Om det gamla Koppar-Compagniet och Kopparmyntningen i Gustaf II Adolfs tid, af M:r Wingqvist. Skandia 4 B. År 1626 väckte Compagniets förfarande upprorsrörelser bland Bergsmännen.

2) Till Bisperna om det Indianiske Compagnie d. 27 Apr. 1627. Registr.

3) Detta gaf anledning till anläggandet af Colonien "Nya Sverige" vid De la Ware-flodens utlopp i Norra America, hvilken redan skall blifvit påtänkt i Konungens tid, ehuru utförandet lärer blifvit uppskutet. Tillstånd till Coloniens stiftelse gafs af regeringen 1640, och Öfverst-Lieutnant Johan Printz förordnades d. 15 Aug. 1642 till den första Gouverneur. Pro-Memoria angående Nya Sverige. Palmsk. Handskrifterna, T. 74.

gierna uttryckta förmodan, att det ock kunde gifva medel till "statens defension," hos mången deltagare torde väckt en fruktan, som, efter förluster, gaf sig luft i klagomål 1). Derpå, sedan städerna vid 1629 års Riksdag åtagit sig att hålla ett visst antal fartyg så till rikets försvar som commerciernas befrämjande, följde ett Skepps-Compagni 2), som år 1630 förentes med General-Handels-Compagniet. Slutligen förbehölls år 1628 äfven Salthandeln och 1631 Spanmålshandeln åt kronan; bägge blefvo likväl innom kort, emot hög tull, frigifne 3).

Dessa nödhjelpsmedel kunna räknas till denna regerings mest betungande åtgärder. De mångfaldigade hvad Svensken föga fördrager, mellanmakterna i förhållandet till Öfverheten. Allt hvad som genom

1) I anledning af anmaningen till Presterskapet att uppmuntra insättningar i Compagniet och sjelfve dertill bidraga, finnas från denna tid några verser, som begynna:

O arma Prest lägg thig ej i
Directors- och Köpmans Compagni.
Vinningen veta the till sig draga,
Försträckningarna får thu på thig taga.

Nordinska Handskrifterna.

2) Dermed tillgick strängt. Göteborgs fullmäktige förbundo sig äfven 1629, att till rikets tjenst utrusta och underhålla två bevärade skepp. Ståthållaren fick befallning att påskynda verkställigheten och berättigades göra utmätning hos de motvillige, samt befordra dem till straff. På klagan att sådant stridde mot privilegierna, blef detta ändradt, och ärendet uppdraget Magistraten. Granberg, Göteborgs Historia, I, 26.

3) Den förre år 1629. Stjernman, Commerce-Förordn. I, 985: Den senare innan 1631 års slut, såsom ses af ett Konungens bref till Pfaltz-Grefven Johan Casimir d. 1 Nov. 1631. Registr. Flere finansförslag gjordes, som ej möttes af synnerligt förtroende, deribland Konungens proposition år 1619 om en Banks inrättande i hvarje stad. Registr.

genom förmögenhet ägde inflytande blef, såsom långifvare, förlänings-innehafvare, förpaktare, ledare af riktande företag, en sådan mellanmakt, som gjorde regeringen ej mindre än undersåten af sig beroende. Deraf denna i så många afseenden kraftfulla styrelses vanmakt, att, så som den ville alltid vaka för de lägres bästa. Derföre beder och förmanar den ofta, der den borde befalla; och förundran, att upprepade straffbref ej verka, förgår, då man finner föremålet vara en mägtig förläningshafvare eller en rik, af kronan påräknad participant i Koppar-Compagniet 1). Den rättvisan återstår åtminstone att krigen varade nog länge, att ingen sluteligen skulle undgå deras tyngd.

Å andra sidan har ingen styrelse framkallat större krafter. Gustaf Adolfs regering gör i hvarje hänseende i Sverige epok. I näringarna, i förvaltningen, i lagskipningen, i uppfostran, är detta lika synbart; och det återstår att äfven betrakta den under dessa synpunkter. Vi begynna med att anföra en utlännings omdöme om både land och folk på denna tid. ”Detta rike — säger Wilhelm Usselinx 2) om Sverige — har mycken fördel fram-

1) Man kan hos Hallenberg göra bekantskap med den vildsinte Gref Sten Lejonhufvud, om hvilken Konungen klagar, att han gjort honom mer besvär än halfva Finland, samt med den för sina våldsamheter i Viborgs län beryktade Joachim Berndes. Den senare var en af de förnämsta delägarne i Koppar-Compagniet, och Konungen behöfde hela hans inflytande att t. ex. år 1622 upprätthålla denna för kronans behof vigtiga inrättning.

2) Bördig från Antwerpen, den samme som gaf förslaget till Södersiö-Compagniet i Sverige. Han kom med fördelaktiga intyg från Prins Moritz af Oranien och Generalstaterne i Holland, der han varit upphofsman till stiftelsen af ett Westindiskt Compagni. De an-

för andre länder med hamnar, trävirke, victualier, arbetslön, koppar, jern, stål, beck, tjära, skytt och annan krigsmunition. Invånarna här i landet äro ett hårdt folk, som kunna fördraga köld och hetta, äro läraktige, behändige, käcke. Dertill med äro de sin Öfverhet lydige, och ringa benägne till myteri och uppror; hvarmed de öfvergå månge andre nationer och folk. Dem felas ingen ting, allenast de öfva sig att blifva förfarne till sjös, ty dem på förstånd, snällhet och mod alsintet brister; och der de blefve något litet öfvade, skulle de lätteligen blifva gode skeppstimmermän, helst medan de mest allesamman veta att umgås med bila. Hvad anlangar åtskilliga manufacturer uti fint Lerft, Kläde, Sayan, Boy, Bombasien m. m., så verkas slikt ganska ringa här i landet, endels fördenskull, att dertill felas tillfång och materia, såsom ock, att man icke hafver utvägar att föryttra varorna. Men på förnuft och snällhet hafva de ingen brist; ty man ser bönderna kunna allehanda handtverk. De timra, snickra, smida, baka, brygga, väfva, färga, sömma skor och kläder m. m.; dermed de alle andre nationer uti Europa öfverlägsne äro, då uti andre land nästan ingen skulle understå sig att lämpa sin hand till något handtverk, som han icke hade lärt. Hustrurna och döttrarna göra många konstiga saker med väfvande och sömmande och andre lustige konster, hvarutaf synes att de äre förståndige och sinnrike nog. Det är väl sant, att de icke kunna komma till den fullkomlighet, som finnas uti andra land, der man alltid blifver uti ett ämbete (handtverk) och deruti framhärdar uti lång tid, man efter man, ifrån föräldrar till barn. — Men det är oryggeligt, att den

---

förda orden äro ur hans Bericht über die Australische oder Suder-Compagnie in Schweden, tryckt i Stockholm 1626, och samma år der utgifven i Svensk öfversättning af Erik Schroderus.

som hafver minne och förstånd, att han kan med en hast lära och utaf sig sjelf påfinna något, den samma skulle ock blifva perfect och fullkomlig, så framt han från ungdomen blifve och öfvade sig uti enahanda. Somlige — tillägger författaren — äre i den meningen, att denne Nation skall vara till omåttelig mat och dryck, såsom ock till lätja begifven, och vill fördenskull ej beqväma sig till något stadigt arbete. Huru derom vara kan, låter jag blifva i sitt värde" — —

Den naturliga skicklighet som denne utlänning hos Svensken skildrar, hade väl i synnerhet vändt sig åt kriget, men den väckelse derifrån utgick blef äfven i afseende på idogheten djupt ingripande. Man har antagit Sveriges inhemska fotfolk vid år 1624 att ha stigit till fyrtiotusen man 1): kanhända alltför högt, då Axel Oxenstjernas intyg finnes, att Konungen till en början ej begärde en stående nationell Milis till högre belopp än tjugufemtusen man 2). I alla fall är säkert, att styrkan var olika efter utskrifningarnas olika utslag. På samma tid uppgick det inhemska Rytteriet blott till tretusen femhundrade man 3) (utom Adelns rusttjenst); hvartill den nu öfverklagade bristen på goda hästar lärer bidragit 4). Också sökte man förnämligast värfva

1) Hallenberg, V, 119.
2) Axel Oxenstjerna i Rådet 1647. Palmsk. Handskr., T. 190. Likväl, enligt Konung Carl IX:s egen uppgift vid 1610 års Riksdag, bestod krigsmakten redan då af 40,000 man, det utländska krigsfolket inberäknadt. På samma Riksdag samtyckte allmogen att endast i Sverige, utom Finland, skulle 25,000 man fotfolk utskrifvas. Hallenberg.
3) Hallenberg, V, 114.
4) "Bönder och Präster hafva i förra tider haft gode hästar: nu intet. Causa är, att de i Konung Carl IX:s tid måst skaffa hästar, så att de blefvo förtagne, och så alstret (racen) fallit." Axel Oxenstjerna i Rådet 1646. l. c.

utländska ryttare. Men krigshärens vexlande styrka är här af mindre vigt, än den omständigheten, att den af landet till största delen kläddes, beväpnades och försågs med alla förnödenheter. Om uniform var ännu ej fråga. Den enda mig bekanta förordning af Gustaf Adolf i detta afseende är, att han år 1621 påböd: "det knektarne skulle skaffa sig tjenlige kläder, och sådane, som en krigsman anstode, intet anseendes så mycket materien, som att de skickeligen gjorde blefvo" 1). Dock kallas ännu i Preussiska kriget Svenska soldaterna för oansenlige bondeknektar, i anseende till deras släta klädebonad; och de skinpälsar, med hvilka de förvarade sig mot kölden, förskaffades genom en särskildt **Pälsegärd** ända till 1632. Svenska soldaten har i bondekläder gjort Sveriges mest lysande krig, liksom Svenska Officeraren utan ordensprydnader 2).

1) Södermanlands Regementes Historia, II, 31. I afseende på Rytteriet var han nogare. Dock gälde detta mest beväpningen. Kungens Drabanter hade gula snören på kläderna. För Rotepenningarna var knekten skyldig att köpa sig sjelf undervärja och kläder; emedan honom icke bestods några kläder af kronan innan han tjent året om. Dock anskaffades äfven sedermera ej sällan beklädningen genom frivilliga bidrag af allmogen, hvarom Konungen år 1622 ber Ståthållarne med Bönderna öfverenskomma.

2) Riddarslaget förekommer visserligen, dock sparsamt, och ej i nyare mening, såsom också synes af det förslag hvilket år 1648 förevar i Rådet, "att inrätta en Riddarorden, som allestädes i verlden vore i bruk; men i Sverige vore ingen." Många buro Gustaf Adolfs bild af silfver eller annan metall på bröstet, likväl ej såsom någon af Öfverheten beviljad utmärkelse. I segern vid Hessisch Oldendorf 1633, under Hertig Georgs af Lüneburg befäl, buro alla i slaget deltagande Svenske Officerare och soldater Gustaf Adolfs bild på bröstet. Herzog Georg von Braunschweig und Lüneburg. Beyträge zur Gesch. des dreysigjährigen Kriegs nach Originalquellen des Kö-

Klädesfabriker till armeens behof (de första i Sverige) anlades i Jönköping, Nyköping, Calmar, Arboga, Kongsör 1); äfven som utländskt kläde förekommer införskrifvet, mest för det utländska krigsfolket; men den inhemske soldatens beklädnad, och, hvad ännu mer är, hans beväpning, var till en stor del husslöjd. Vapensmide var på denna tid i Sverige en slags landtmannanäring. Musketter, hvilkas anskaffande i utländska armeer ännu förorsakade så mycken svårighet, förfärdigades här på bygden i nästan alla landskaper af så kallade **Rörsmeder**, bönder, som suto på hemman, hvilkas skatt afräknades i arbetslönen. De erhöllo denna för öfrigt så i penningar, som persedlar, äfven som materialierna, af kronan, och stodo under vissa factorer, efter en af Konungen underskrifven ordning 2). Konsten hade troligen utgått ur kronans gevärsfactorier 3),

---

nigl. Archivs zu Hannover, von Fr. Graf von der Decken, II, 180. Hannover 1834.

1) Den äldsta i Upsala år 1612 anlagda synes ha utgått. Ett Schäfferi inrättades i Jönköping, och bönderna bödos förskaffa sig Tyska får (sådana hade redan Carl IX införskrifvit) i stället för de Svenska. Kronan hade fårhjordar vid flera kungsgårdar, och contracter förekomma med kronans fårvaktare.

2) Se denna hos Hallenberg, V, 127. Hvar Rörsmed skulle enligt denna ordning lefverera 52 stora Musketter med allt tillbehör om året. Sådana Rörsmeder omtalas i Upland, Norrland, Finland, Dalarna, Vestmanland, Nerike, Vestergötland, Östergötland, Småland, samt der och i Vermland äfven Harneskmakare. Dock införskrefvos också utländska gevär ifrån Lübeck och Nederländerna, såsom år 1623 genom Louis De Geer. Hallenberg, V, 112.

3) Af dessa omtalas under Gustaf Adolf de första i Arboga och Finspång: hvarest gjordes Musketter med snapplås, Pistoler, Harnesk, Klingor; sedermera tillkommo andra factorier i Jönköping, Norrköping, Söderhamn. Konungen förordnade väl också att Rörsmederna skulle inflytta till städerna; men man ser att det ej iakttogs.

och inskränkte sig ej blott till dessa vapen. Äfven harnesk och spetsar till pikarna förfärdigades på byggden, och spetsarne borde vara så härdade att de beto på harnesken, om smeden skulle få betalt för sitt arbete. En Arklismedja inrättades i hufvudstaden: kanoner, ifrån fyrtiåtta-pundiga till ett-pundiga, gjötos vid Byssegjutaregården i Stockholm och vid Finspång: krut tillverkades, ehuru ej nog för behofvet, vid Nacka och Vällinge, och tjugusex Salpeterbruk funnos i riket.

I närmaste sammanhang med denna krigiska idoghet stod Bergväsendet genom de tillgångar det gaf. Behofvet och hoppet sammansatte sig att utvidga föreställningen om de fördelar deraf kunde hämtas. De mest lysande begrepp om Sveriges metalliska rikedom spridde sig till andra länder och indrogo i riket utländska kapitaler 1). Konungen gaf åt detta ämne den största uppmärksamhet, inkallade främmande bergsmän 2), gjorde nya anläggningar, utfärdade nya ordningar för Bergslagerna 3), och besökte dem sjelf emellan sina fälttåg. Ifrån Louis De Geers förvärfvande af Finspång, hvartill sedermera (under Christina) kommo Dannemora-verken, som drefvos genom de af honom införskrifna Vallonska smeder, begynner en ny drift i

1) Herr Johan Skytte förtalde, huru Louis De Geer sagt: "att vi här i Sverige hafve Indien, hvar vi rätt kunde bruka bergen." Riks-Kansleren refererade, hvad Saxo Grammaticus sagt om den *Thesauro* i Nordlanden: item hvad Herr Carl Bonde häfver sagt om Vermland, "att det för bruken kunde æquipareras med ett konungarike." Råds-Protocoll för 1636 i Nordinska Handskrifterna.

2) Ibland desse inkommo på 1620-talet från Tyskland äfven bröderna Christopher och Carl Geijer, bägge förordnade till Bergmästare.

3) Såsom Ordning för Kopparberget 1625, Garpenbergs Bergsordning 1624, flere Kongl. bref och ordningar angående Sala Silfvergrufva 1621—30 m. fl.

bruksrörelsen 1). Flere utlänningar nedlade sina penningar i Svenska Bergverk, och Koppar-Compagniet har förtjensten af att i Sverige ha infördt Gårmakeriet. Den första koppar renades sålunda i Säter. Bergverken fingo en egen Öfverstyrelse, hvilken i sin berättelse till Christina yttrar sig: "att Konung Gustaf Adolf, som icke allenast i *scientia militari* öfvergick alle *principes sui seculi* utan ock i *prudentia civili* ej hade sin like, också sett huruledes Bergverken ej så excolerades som sig borde, i det metallerna utfördes i grofva sorter, som de Tyske städer för ringa värde uppköpte och sedan i manufactur upparbetade, hvilken de på det dyraste till oss utmånglade, så att, hvad svårast var, Sveriges Konungar fordom från främmande land alla ammunitionssaker måste införa låta. Ty fann Hans Majestät rådeligt att låta upprätta gårmakeri, allehanda hammarsmedjor, manufacturer och factorier. Sedan, då krigen allt mer upptogo tiden, har Hans Maj:t först förordnat Öfverste Siegroth till Berghauptman, och honom till Bergmästare adjungerat Georg Griesbach och till Bergsskrifvare Jost. Frank. Men strax Hans Maj:t var kommen till Tyskland, befallte han Rikets Råd inrätta ett fullkommeligt Bergsamt, som dessa saker förestå skulle" 2). Bergvä-

1) Huru väl det behöfdes, visar sig i de af Hallenberg meddelade utdrag ur räkenskaperna för flera kronans bruk, (Bilagor till T. II). Vid Dannemora Bruken (de yppersta i Sverige), såsom Löfsta, Österby, Gimo, hvilka Louis De Geer 1641 förvärfvade, tillverkades 1613 omkring 3 à 400 Skeppund Stångjern om året med en oerhörd åtgång af materialier. År 1638 säger Axel Oxenstjerna i Rådet, "der vi tillförene utskeppat vårt jern och koppar till Danzig och Lübeck och igenköpt kitlar och spik, är nu detta här hemma beställdt."

2) Bergs-Amtets Hemställan d. 10 Nov. 1648. Palmsk. Handskr., T. 80. Bergs-Amtet inrättades 1630, confirmerades 1634, fick Gouverneur och Assessores 1637, och begynte kallas Bergs-Collegium 1649.

väsendets bättre drift inverkade på Handeln, åt hvilken den gaf rikets förnämsta utförsel. Hvilken omsorg egnades åt statsmanna-näringar (kan hända på landets bekostnad) må inhämtas deraf, att sjutton städer under denna krigiska regering dels anlades, dels privilegerades 1); ibland dem Göteborg, som, jemte Nylödöse, förstörd under Danska kriget, men å nyo grundad af Gustaf Adolf, nu emottog bägge städernas borgerskap, tillika med inkallade Skottska, Tyska, Nederländska borgare, och af Konungen sjelf besöktes 1624, då han på stället vidtog flera författningar till stadens upphjelpande. Genom Stadgan om Städernas administration och uppkomst år 1619 ordnades i allmänhet deras styrelse; och Handelsordningen af år 1614 hade infört skillnaden emellan Upp- och Stapelstäder. Den sistnämnde gaf anledning till långvarig klagan, hvilken till en del härledde sig af gamla ovanor, till en del ock hade sin grund i allt för stor inskränkning af en loflig frihet. De gamla städerna klagade öfver de nya: serdeles voro de Norrländska städerna, som blifvit anlagda på fordna marknadsplatser och fiskelägen, der all handel hittills hade idkats af Stockholms och de öfriga Mälarstädernas borgare, föremål för dessas missnöje. De städer som fått rättighet till utrikes sjöfart, kände sig föga belåtna med denna utmärkelse,

1) De äro: Göteborg, Hernösand, Söderhamn, Umeå, Luleå, Piteå, Torneå, Norrtelje, Sala, Alingsås, Borås, Falun, Säter; dessutom, i Finland och Ryssland Gamla Carleby, Ny-Carleby, Nystad och Kexholm. I Göteborgs Privilegier af d. 4 Juni 1621 försäkras staden om tullfrihet, och fullkomlig skattfrihet på sexton år, hvilket dock ej blef serdeles noga iakttaget. 1624 vid sin närvaro i Göteborg, föreslog Konungen staden inrättandet af ett Handels-Compagni på Vermland. Det skulle uppköpa allt tackjern och låta smida det till stångjern, samt äfven handla med trävaror. Det blef ej af.

på en tid, då ej en gång Stockholm ägde ett enda skepp för utländsk handel, hvarföre kronan afstod till staden tvenne fartyg för detta ändamål. Hufvudstaden, som hade sin förnämsta handel innom landet med bergslagerna, klagade mest; och då för att blidka dess borgare, den Finska handeln inskränktes till Stockholm, klagade de andre. Änkedrottningen, Förstarne, Adeln fordrade egna friheter för sig 1). — Förbudet af landhandel, liksom försöket att inskränka handtverkerierna till städerna, möttes af egna hinder i landets natur. Regeringen förebrådde de handlande deras ringa idoghet och beroende af utlänningen 2). Handelsståndet syntes föga böjdt att utbyta detta mot ett ännu strängare beroende af regeringen. Visst är att detta tidehvarf befästade Prohibitif-systemets grundsatser i Sverige. Den mäktigaste driffjedern dertill var styrelsens behof att taga handeln i egen hand, och verkningarna deraf ha vi redan antydt. Den inre rörelsen har den likväl

1) Jfr. om allt detta Hallenberg.

2) "Att borgare i Sverige äro prackare kommer deraf, att de lefva så öfverflödigt i allehanda mat, kläder, hus. Axel Oxenstjerna, Palmsk. Handskr. Konungen klagade: "att de för en ringa vinst eller bettlepennings skull låto bruka sig till de främmandes drängar." Ibland hinder för städernas uppkomst i Sverige räknar Axel Oxenstjerna år 1636. 1) Kopparberget (troligen det fordna Koppar-Compagniets stora handels-privilegier). 2) Krono-Arrendena, som togo de bäste borgare ur städerna. 3) Salig Konungens värfningar, då många borgarebarn togo värfning, och sedan de blifvit Officerare, låckade andre. 4) Att Konungen gjorde många borgare i Stockholm till Adelsmän, i den mening, att uppmuntra handelsståndet; men när de blifvit Adelsmän, hafva de satt sitt kapital bort i jordegods och således qvitterat handeln. — Äfven de Norrländske städer, säger han, anlades till en del ur en militärisk synpunkt: "på det krigsfolket der kunde hafva deras borgeläger och landet populeras, der förr voro björnar och vargar."

mäktigt befordrat. — Landsvägarne, om hvilka Konungen säger, att de i de fleste landsorter "voro så trånga och steniga, att de snarare måtte kallas gångstigar," blefvo uppröjda. Hjelmare kanal, börjad af Konung Carl IX, fortsattes af Gustaf Adolf 1). I detta som andra afseenden umgicks man med stora planer, hänvisande på en framtid, som sent skulle uppgå 2).

Hvad ämbetsmanna-myndighet är, har man först under denna regering lärt i Sverige. Förut ser man endast striden emellan de Storas makt och Konungarnas godtycke; och af dessa bägge var det den förra, som under den Svenska medeltiden blifvit laglig. Den gamla ordningen, eller oordningen, var en mångregering af Länsinnehafvare. Detta barbariska begrepp om ämbetsman begynner bryta sig, men till en början endast genom våldsamma, laglösa medel. Dessa medel voro, omkring Konungen, hvad vi kallat Sekreterar-regementet, och, under honom, i landsorterna, Fogde-regeringen, bägge, af

1) Enligt en mig af Hr Adj. Bergfalk meddelad anteckning ur ett Konung Carl IX:s bref af d. 17 Juli 1610, var då den graf mellan Hjelmaren och Mälaren, som Kongl. Maj:t ansett nyttig, af allmogen med knektarnas hjelp till en stor del färdig. I 1629 års Riks-Registr. för d. 22 Mars förekommer ett bref från Gustaf Adolf till allmogen i Åkerbo och Glanshammars härader om fortsättning af Hjelmarens ledande i Arboga å, hvaremot dem lofvas tre års frihet för utskrifning.

2) "Det dependerar en stor nytta för riket af att de navigable sjöarna conjungeras medelst slussar med Östersjön och sins emellan, så att man utför Hjelmaren kunde komma till Stockholm, utför Vettern till Norrköping, utför Venern till Göteborg, utför Siljan till Kopparberget — — hvilket Regeringen och Rådet ej vill förgäta." Axel Oxenstjerna. Betänkande till Regeringen och Rådet i Sverige. Frankfurt am Mayn d. 8 Oct. 1633. Hans egenhändiga Concept på Upsala Bibliotek.

misstroende till Rådet och Ståthållarna, anförtrodda åt personer af lägre stånd, af Konungarna enskildt beroende, ofta öfverklagade och likväl ett nödvändigt ondt. Så regerade ännu de förste Gustavianske Konungarne. Carl IX krossade den gamla makten hos Ståthållarna, dessa "Konungar hvar i sin landsort," såsom han sjelf benämnde dem; och först efter honom vågade Gustaf Adolf samla stora, men underordnade, lagliga myndigheter omkring sin thron. Den spänning, hvari riket befann sig, fordrade strängt tilldragna regeringstömmar. Man förmärker en större enhet i makten å högsta ort, och, såsom dess oundgängeliga vilkor, en större arbetets fördelning i förvaltningen; så mycket som det öfvervägande krigsväsendet tillät. Ty den fart, som intrycktes i denna del af styrelsen, tog alla de öfriga med sig. Hvad Axel Oxenstjerna sedan utvecklade i regeringsformen af år 1634, en fullständig åmbetsmannahierarki, med en makt, i flera afseenden äfven minskande folkets gamla politiska rättigheter, de fem höga Riksämbeten i spetsen för lika många grenar af förvaltningen, med tillhjelp af dertill förordnade Rådsherrar, och vissa Consilier eller Collegier, nu först satta i genomgripande sammanhang med landtregeringen, allt detta tillhör Gustaf Adolfs tidehvarf, och fann redan under honom i betydlig del sin användning. Rådet återfick ett lagligt inflytande 1), hvilket Konungen höll innom sina gränsor. Krigsförvaltningen erhöll genom Krigs-Collegii inrättande ett nytt skick 2). Kansliet, som Axel Oxenstjerna

---

1) "Konung Gustaf Adolf gjorde intet utan Råds råde: — ideo amatus venerabilis; — dock gjorde han det mer, att han icke skulle synas orsaken till händande olyckor än af necessitet." Ax. Oxenstjerna i Rådet 1642. Palmsk. Handskr.

2) Krigs-Collegii Instruction af år 1630; dock var det tidigare i verksamhet och kallas Konungens Krigs-Råd. Amiralitets-Collegii organisation under Riks-

kallar *anima regni*, ordnades först af denna Riks-Kansler 1), som ock grundlagt Riks-Archivet 2). Uppbörden underkastades nogare föreskrifter 3). Fogdarne, som hittills i flera afseenden stått omedel-

Amiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm, i synnerhet från 1619.

1) Förordning om Cancelli-personers ämbeten 1612, och ytterligare d. 1 Nov. 1619. Cancelli-ordning af år 1620. En annan odaterad tros vara af 1626. För att uppsöka Riksens gamla handlingar och monumenter förordnades Anders Bureus till Riks-Antiquarius och Häfdesökare, samt fick sin instruction d. 20 Maj 1620. Instruction för den samme att vara General-Mathematicus, hvilken vi orätt, efter Fant, tillskrifvit Konung Carl IX, är utfärdad af Gustaf Adolf d. 4 April 1628.

2) Förut hade Riksens Kansellerer handlingarna mest hemma hos sig. Carl IX hade under fejden med Sigismund tagit dem till sig i Nyköping. År 1613 fick "Riksens Historicus Johan Messenius Cancelliets gamla handlingar och secrete-saker om hand," hvilka, efter hans onåd 1614, öfverlemnades till Secretarius Regni Michel Olofsson († 1615) och efter honom åt Peder Månsson Utter, som fick instruction 1620, och först begynte handlingarnas ordnande, hvarefter Riks-Archivet under Christinas tid iståndsattes. Scholæmästaren i Nyköping Bengt Ingolfsson kallades af Gustaf Adolf till Stockholm, och inrättade på fem års tid, utan någon annans tillhjelp, Kammar-Archivum, "af de förströdde räkningar som lågo inkastade i tvenne stora hvalf på slottet — som hö i en lada." Palmsk. Handskr. Under medeltiden kallades Archivet "Riksens Häfdegömma." Konunga- och Höfdinga-styrelsen.

3) Ordning hvarefter kronans räntor uppbäras skola, d. 24 Juli 1624. — Märkeligt att bönderna få rättighet att sjelfve välja edsvurne Sockenskrifvare, som i frågan om utlagornas rätta påföring skulle controllera Fogden. — Bönderne hade rätt att både till- och afsätta denne sin skrifvare. — Den uppbördsman, som fordrade eller uppbar redan betalte utlagor, skulle straffas till lifvet, och Landshöfdingen äga makt verkställa domen utan vidare förfrågan.

bart under regeringen, ställdes nu under **Landshöfdingarna** eller **Ståthållarna** i länen. Dock märkes ännu misstroendet till de senare, dels i den korta tiden för deras förvaltning och de täta redogörelserna, dels i den makt man, oberoende af Landshöfdingen, var benägen att gifva åt **Lands-Sekreteraren** och **Lands-Kammereraren** 1). Landshöfdingen skulle i Maj månad alla år fordra alla fogdar i länet till redogörelse inför sig och Kammereraren, hvilken vid Midsommar skulle inlefverera räkenskaper och qvittencer i kronans Räkningekammare i Stockholm. Från 1623 begynte man föra en Rikshufvudbok. — Rättegångar i Kammarsaker, som i början afgjordes i Hof-Rätten, drogos 1624 under Kammar-Råden.

En Öfverdomstol hade i ett halft århundrade och längre varit ett erkändt behof. Erik XIV:s försök med den kungliga Nämnden föll med honom, och räknades sedan af Adeln ibland hans brott. De gamle Räfst- och Rättare-tingen i landskaperna hade upphört. Carl IX sökte upplifva dem såsom en Öfverdomstol för riket, och utöfvade äfven sin domsrätt med skiftevis till hofvet inkallade domare från landet. Så förbereddes **Hof-Rätten**, som blef Gustaf Adolfs verk. — Uti Rättegångs-ordningen af år 1614, hvaröfver Konungen vid Riksdagen i Örebro begär-

---

1) Sådan var åtminstone Axel Oxenstjernas mening, "att Lands-administrationen borde bestå *in triumviratu*, neml. Landshöfdingens, Sekreterarens och Kammererarens ämbeten, hvilka senare ej borde dependera af Landshöfdingen, utan immediate af regeringen; dock att de, ceteris paribus, æstimera Landshöfdingen för en *Vice-Rege* i provincien." (Referente Cancellario Aulico coram Senatu 1636.. Nordinska Handskrift.). Den första Landshöfdinge-Instructionen är af d. 8 Jan. 1635. Hvarje Landshöfding borde årligen göra reda för sin förvaltning vid de tre heliga Kungars tid i Stockholm, kunde ej öfver tre år innehafva länet och borde derefter aflägga en allmän redogörelse.

de Ständernas betänkande, stadgades att, såsom Konungen ej alltid kunde personligen deltaga i rättegångssaker, skulle en Hof-Rätt instiktas uti Stockholm, bestående af fjorton personer, nemligen: Riksdrotsen såsom President, fyra af Rikets Råd, en Vice-President af Adel, fyra adelige bisittare och fyra andre lärde och lagfarne män. Den nya Domstolen, som i Riks-Kanslerens invigningstal äfven kallas Parlament, insattes högtidligen på Stockholms slott d. 19 Maj 1614. Det var Svea Hof-Rätt. År 1623 fick Finland sin Hof-Rätt i Åbo, och genom Regeringsformen af år 1634 tillkom sedermera en egen Hof-Rätt äfven för Götarike. "Hvad bemälte Rätter hafva gagnat, vittna alle landets inbyggare, höge och låge, fattige och rike," sades efter Gustaf Adolfs död 1). Icke dess mindre möttes inrättningen i början af många betänkligheter. De framställdes egenteligen på Änkedrottningens vägnar, men de stores fruktan, att se sin makt förminskad, framlyser. Ibland arfvet från Sveriges medeltid var ock, att hela lagskipningen blifvit Adelns egendom; och, ehuru Landslagen stadgade, att "Konungen i rike sino af Gudi högste dom hade öfver alle verldslige domare" befanns denna makt i utöfningen ingalunda försäkrad, såsom bäst ses af Adelns i privilegierna förbehållna rätt till domaresysslorna, hvilkas inkomster till den grad ansågos lika med andra förläningar, att man någon gång finner dem uppburna äfven af fruntimmer 2). I anmärkningarna mot Gustaf Adolfs Rättegångsordning anses orådeligt, att en enda konungslig rätt efterträder de gamla Räfst- och Rättare-tingen. Men dessa hade längesedan upphört; och ibland orsakerna till deras upphörande var utan tvifvel, att de Store i dessa provinciella ting förmådde mer än Ko-

1) Personalier till hans Likpredikan.
2) Se ett exempel hos Hallenberg, III, 128, not. a.

nungen. Deraf Gustaf Vasas och hans söners så ofta till utseendet oordentliga, personliga ingripande i rättvisans gång. Det var mindre ondt mot ett större, försök att göra konungamakten gällande, tills det lyckades Gustaf Adolf att äfven i detta hänseende lagligen befästa den 1). Enligt första inrättningen skulle Hof-Rätten döma Konungs dom; ja man finner exempel att den i början till och med pliktfällt den som hos Konungen vågade besvära sig 2). Tvetydigheten af dess Instruction i detta hänseende häfdes, så att parterna lemnades öppet att söka Konungens revision; men alla högmålssaker och lifssaker skulle af Hof-Rätten blott upptagas *ad referendum* och underställas Konungen.

Vi ha haft tillfälle att genomgå åtskilliga af dessa till Konungen refererade mål, som visa flera märkeligheter. Uppenbara dråpare straffar Konungen till lifvet, med befallning att målsäganden skall lefverera igen böterna, om han sådana uppburit. I mindre svåra fall sker nåd, om målsäganden ej står efter den anklagades lif, och angående böter heter ej sällan, att de må förlika sig, som dem emellan åsämjes. Om hor förklarar Konungen, att det skall dömas, som i Sveriges Rike sedvanligt varit hade, efter Guds lag, men limitation och benådning stå hos Kongl. Maj:t, eller i Dess frånvaro, hos den Konungsliga rätten 3). Pinliga förhör finnas någon

---

1) Så länge Hertigdömen funnos, d. v. s. till 1622, voro också Hof-Rätter i dessa, men ej beständiga, utan sådana, som Konung Carl IX redan sammankallat, af för tillfället valde ledamöter. Man vädjade från dessa till den konungsliga Hof-Rätten, så att invånarne i Hertigdömena hade en instans mer i rättegången. Det samma gälde i Grefve- och Friherreskaperna. Man vädjade från Grefven eller Friherren såsom Öfverdomare till den Kongl. Hof-Rätten.

2) Hallenberg, III, 271.

3) Landsknektar, som öfvergifvit sina äkta hustrur och gjort hor med löskonor, dömer Konungen till döden.

gång af Hof-Rätten anordnade. I ett tvifvelaktigt dråpsmål föreskrifver Konungen, att den anklagade skall förmanas af prästerna, och sedan skrämmas med torturen, dock icke torqueras eller pinas. Tvångsarbete förekommer, såsom straff (det kallas att "gå under kalkbaljan"), äfven "arbete på galeyerna." Fyra tjufvar från Bergslagen benådade Kongl. Maj:t till lifvet, men de skola "relegeras öfver till Lifland, till Adeln, att blifva deras tjenare och trälar 1). Konungens kärlek till rättvisan yttrade sig stundom i Sultaniska ordalag. Det heter i Svea Hof-Rätts Protokoll d. 5 Nov. 1618: "Kongl. Maj:t hafver rådt och förmanat den Konungsliga Nämnd, att de ingen part skulle dömma till viljes; och så framt någondera af domrarna dömmer antingen Kongl. Maj:t eller någon annan till viljes, då vill Hans Maj:t statuera ett sådant exempel på honom, att han vill låta draga huden af honom och spika den på domstolen och öronen på kåken 2). Konungens personliga ingripande i rättens gång förblef, oaktadt de nya formerna. Allmogen ville ingalunda aflägga sin vana att med sina klagomål vända sig rakt till sin Konung, som ofta afgjorde hela saken i första hand, eller meddelade sin föreskrift att derom skulle ransakas, eller lät höra råd, förmaningar, hotelser. Den som fruktade för våldsamheter fick ett Konungens försvarelsebref, den som ej kunde få ut sin fordran, ett manebref till gäldenären o. s. v.; och det besynnerligaste är, att sjelfva den nya Rätten ej tvekar att ifrån sig gifva sådana bref och föreskrifter. Hof-Rättens Fiskal kallades Riksfiskal, och var allmän åklagare. Förut nämndes denna ämbetsman, svarande mot senare tiders Justitiæ-Kansler, äfven Riks-Profoss. I och genom Hof-Rätten blef

1) Refererade högmål 1619, 20. Palmsk. Handskrift., T. 118.
2) Nordinska Handskr. N:o 105, oinb. Qu.

blef det skriftliga förfarandet inför domstolarna vanligare än förr. Dock sökte man så mycket som möjligt upprätthålla den gamla grundsatsen, att rättvisans skipande borde vara oberoende af Advokater. Ännu Axel Oxenstjerna sade: "Procuratores borde förbjudas, efter det corrumperar justitien." — Derföre var en tydelig lag ett så mycket större behof. Sedan den gamla Landslagen på Konung Carl IX:s befallning blifvit i tryck utgifven, sträckte Gustaf Adolf nu samma omsorg till Stadslagen, hvilken utgafs år 1618 1). Konungens frånvaro i krigen afbröt allt för ofta hans egen vaksamhet öfver rättvisan. Rikets Råd blir i sjelfva verket högsta domstolen, såsom ofta fallet hade varit redan före Hofrättens instiktelse. — I allmänhet väcker en så våldsam tid, med så få rättegångar, vår förundran. Föreskriften, att underrätterna skulle ingifva sina domböcker till den nya domstolen, åstadkom mycken förlägenhet, då det hände, att de på hela året ej haft en enda rättegång att afgöra. Sådant öppnar en blick i det inre af sederna, och hänvisar på det Sveriges dolda kapital, som någonstädes måtte ha funnits, för att uthärda så stora ansträngnin-

1) Den äldsta Svenska Stadslag var den så kallade Bjarköa-Rätten. Sedermera utgafs en utförligare Stadslag under Konung Magnus Eriksson, men hvilken äfven kallas med nyssanförda benämning; såsom ses af ett bref af Konung Albrecht, som finnes tryckt hos Björner *De Stockholmiæ antiquæ Situ, Nomine et Legibus.* Det är för invånarne i Ulfsby i Finland, *ut jure civili, dicto Byarkölagh, seu Libro Legum per carissimum in Christo Avunculum nostrum, Dominum Magnum, Dei gratia, Sveciæ et Norvegiæ Regem, pro utilitate Civitatum et villarum forensium in regno nostro Sueciæ nuper edito — — uterentur. — Dat. apud Castrum Aboense A. D. MCCCLXV feria sexta post Fest. beatæ Agathæ virginis.*

gar, så mycken nöd och oro. Ett sådant kapital låg i sederna; och, i detta som i andra afseenden, utgör Gustaf Adolfs tidehvarf den egentliga öfvergången från Sveriges medeltid. Den gamla blodshämnden försvinner för lagen; men alla slägtband äro ännu i hela sin naturliga friskhet, och utöfva, betagna sin våldsamma öfverdrift, blott välgörande verkningar. Ingen är ensam. Hvar och en har ett hem, en slägt, en hjelp att påräkna. Man bar mycket, men gemensamt, och Sverige var som en man. Också var allmänna tillståndet vid Konungens död ingalunda sådant, som man, efter så många krigsår, skulle föreställa sig. D'Ogier, som i sällskap med Fransyska Ambassadören Comte D'Avaux om vintern 1634 besökte Sverige, säger i sin Dagbok, att han i hela landet ej påminner sig ha sett någon naken och trasig. Bondgossar och flickor sprungo glädtigt bredvid slädarne, och, ehuru man for med fri skjuts, tycktes bönderna ingalunda tröga att skjutsa, troligen, tillägger han, emedan de eljest ej äro hårdt beskattade. Vid en resa till Kopparberget såg han allmogen samlas vid en kyrka i Dalarna, och utbrister: "detta bondfolk är hvarken trasigt eller svultet som hos oss" 1). Det bestod likväl af menniskor, för hvilka det ej var sällsynt, att blanda bark i sitt bröd. Man fann sig ej olycklig. Ett stort närvarande, en stor framtid lifvade allas mod.

Denna tro på framtiden visar sig uti ingen ting bättre hos Gustaf Adolf sjelf än i Konungens odödeliga inrättningar för allmänna uppfostran. Vi behandla detta ämne i sammanhang med kyrkan. — Biskoparnes myndighet hade Johan III ökat. De tillvällade sig rättigheten att besätta alla prestgäld,

1) Plebs illa rusticana neque lacera neque jejuna est, ut apud nos. An ergo est clementiore et beatiore situ Succia, quam nostra Gallia. Ogeri Ephemerides, Paris 1656, pp. 156, 195.

äfven dem som Konungarne förut bortgifvit, och beskyldes att för mutor förordna flere prester än behof gjordes 1). Carl IX befallte derföre, att när Biskopen ville förordna en prest till ett ledigt prestgäld, skulle socknemännen först gifva sitt samtycke, att de ville antaga den föreslagne till sin lärare, och presten, med bevis om detta samtycke, derpå söka Konungens bekräftelse: ej heller skulle någon vigas till prest, förrän Konungen dertill gifvit sitt tillstånd, och fått veta, hvar han behöfdes. Då Gustaf Adolf uppsteg på thronen, hade Biskoparne utverkat återkallelse af denna författning. Vid sin kröning lofvade Konungen i allmänhet att beskydda Kyrkans rätt, och svarade, då Adeln och Krigsbefälet deröfver begärde förklaring, att han dermed förstod kyrko-ordningen och sin skyldighet att uppehålla kyrkor och skolor till Guds ära och Församlingens nytta. Seende allt i stort, ville han äfven gifva enhet åt kyrkoförfattningen, men stötte dervid på svårigheter, vid bestämmandet af kyrkans förhållande både till det verldsliga regementet och inom sig, hvilka dittills varit oafgjorda. Särdeles lärorika äro i detta afseende handlingarna om hans föreslagna General-Consistorium 2). Enligt den första instructionen af år 1623 skulle ett sådant bestå af sex andelige och sex verldslige ledamöter: de förre Ärkebiskopen, Biskoparne i Strengnäs och Vesterås, Konungens Hofpredikant, förste Theologiæ Professorn i Upsala och Pastor Primarius i Stockholm: de senare Riksdrotzen, tvenne förordnade af Rikets Råd och tre af Hofrätten. Detta Consistorium skulle samlas årligen på viss dag i hufvudstaden, under för hvar vecka ombytt præsidium af Drotzen och Ärkebiskopen. Inför det samma borde föredragas så väl

1) Hallenberg, I, 199.
2) Nordinska Handskr., N:o 67, Qu.

alla besvär öfver Domkapitlen som andra ecclesiastika mål, som lända till Kongl. Maj:t och tarfva rättelse. Samma Collegium skulle öfverse kyrko-ordningen, samt när den af Kongl. Maj:t blifvit gillad, vaka öfver dess efterlefnad, och tillika hafva inseende öfver allt Klerkeri i riket, öfver Akademier och Skolor, öfver Hospital och Barnhus. Ibland mål, som tarfva rättelse räknas: att ofta träta och oenighet emellan Bisperne och deras underliggande församlingar infalla om kyrkoherdevalet, så att församlingarne klaga, att dem med våld kyrkoherdar blifva påtrugade, eller ock Bisperne öfver församlingarnes ohörsamhet, hvarvid än den ene än den andre parten söker genom orätt berättelse utverka konungsliga bref till sin fördel 1). Derföre skulle hädanefter den besvärande delen stämma den andra inför detta Consistorium, och der rättas dem emellan efter dom. Förteckning skall ock upprättas på alla de beneficia, som regalia kallas, der Kongl. Maj:t hafver ett speciale jus patronatus öfver. Consistorium generale skulle årligen förordna några, antingen af sitt medel eller andre, att visitera alla skolor i riket och der tillika med Stiftets Biskop hålla examen publicum: det skulle ock vaka öfver renlärigheten samt äga inspection och censur öfver boktryckare och bokförare. — Presterskapet meddelade vid 1624 års Riksdag öfver denna Konungens proposition sitt Betänkande. Deri säges, att de gerna såge ett sådant Consistorium upprättadt, allenast det i sanning vore och blefve ett Consistorium Ecclesiasticum, så att verldslig dom och kyrkans eller Guds församlings dom icke förblandas. Status controversiæ vore: hvem Gud hafver befallt föda och regera sin församling? Ehuru alla, och Öfverheten mest, voro pligtige att sig härom vårda, dock

1) Adelns vidsträckta Jus patronatus gjorde detta ofta till en strid emellan Adeln och Biskoparna.

hafver Gud framför andra och förnämligast förtrodt detta ämbete presterna, hvilka, när någon oro sig yppat i Guds församling, sådant igenom Concilia, Synodos och Prestemöten efter sakens beskaffenhet rättat; och ändock sådana möten varit utskrifne af Kejsare och Konungar, likväl hafva de icke dömt i saken, utan lemnat det Biskopar och Prester i våld; och hvad desse beslutit, det hafva de sedan hållit hand öfver och hulpit att det måtte ställas i verket. — För den som känner Upsala möte år 1593, der största delen af rikets Biskopar och Prester endast hade sitt affall att afbedja, under det den mindre delen, Skollärarne och de verldsliga stånden med Hertig Carl befästade den Svenska Reformationens verk, måste det förefalla oväntadt, att man nu vågar åberopa samma möte ibland exemplen på Presternas uteslutande domsrätt i Församlingen; hvarvid tillägges att "andre 1) kunde rättare kallas Defensores, Directores, Patroni eller något sådant, efter de allenast för en utvärtes nytta och beqvämlighet äro tillstädes, och samqvämet dessförutan kan hafva sitt fullkomliga skick och *esse*." — "Samma skäl hafver sig ock med consistoriis, hvilka äro föga annat än små och ordinarie concilia, för de saker som dageligen förefalla; — hvarföre det väl kunde vara nyttigt, att en myndig politisk person tillförordnades att komma Prester till försvar och hjelp, när sådant behöfdes; men att han skulle ordinarie vara öfver alla saker ville icke tjena. Eljest blifver i sjelfva verket den samme ock en Prest och Öfverste Biskop, och faller så tillhopa på en person högsta rösten både i andeligt och verldsligt regemente, näst Konungen." — "Skulle verldslige personer deltaga i Consistorium, så kunde ock Prester fordra delaktighet i Hofrätten och andre verldsliga domstolar, der frågor, som röra Prester, Kyrkor och Guds församling ofta förekomma. Bäst är att

1) Således ock Konungar.

hvarje ärende handteras *in suo foro*. I Consistorio begär man icke att handla andra saker än de som *jure divino* och efter församlingens bruk höra dertill: och ett Consistorium generale kunde hållas, när Presterskapet till Riksdag varder sammankalladt."

Konungen, som säger sig vara *Defensor Ecclesiæ*, samt såsom sådan skyldig att hafva en inspection på Guds församling i sitt rike, gjorde tvenne nya förslag i samma ämne vid 1625 års Riksdag. Enligt det ena skulle Consistorium generale egenteligen bestå af andelige, med några tillskickade politiske personer, som å Kongl. Maj:ts vägnar, dock utan rösträttighet, skulle vara tillstädes. I det andra nämnas ej heller dessa senare, utan endast, att Kongl. Maj:t ville antaga några gudfruktige, skicklige och vällärde Theologos sig till hjelp; och skulle det nya Collegium bestå af tre Konungens Hofpredikanter, en förnämlig Theologiæ Professor från Upsala och Pastor Holmiensis; helst Biskoparne svårligen kunde mistas från sina Stift. Men Biskoparne befunnos nu lika ovillige att underkasta sig lägre prestmäns domsrätt, som presterna i allmänhet att erkänna lekmäns. Hela förslaget förföll; ej utan Konungens stora missnöje 1); och blef då, det åter

1) "Konung Gustaf Adolf har sagt till Bisperna, när de ej ville dertill bifalla, att han svor det Bisperna, om de något syndade eller otillbörligt committerade, skulle de föras inför den Kongl. Hofrätten och der plikta för gerning sino. — Principalaste intentionen med Consistorium generale var, att Bisperna skulle vara förpligtade göra redo och räkenskap för sin administration." Jacob De la Gardie i Rådet 1636. — Kongl. Maj:t ville blifva lisad af de stora besvären. Kom någon om justitiæväsendet, visade Kongl. Maj:t dem till Hofrätten — om räntorna till Kammaren. Men hvart han skulle visa den klagande presten var Kongl. Maj:t oviss om, och derföre önskade han det sjette Collegium inrättadt." Gabriel Oxenstjerna i Rådet 1636. — "Afsigten var att conservera *concor-*

upptogs af Christinas förmyndare-styrelse, blott en partisak emellan Presteståndet och Adeln.

Vid Upsala Universitet fortfor oenigheten emellan Lärarne, särdeles Messenius och Johan Rudbeck, samt deras partier ibland de Studerande, ännu under de första åren af Konungens regering, och födde af sig så förargeliga uppträden, att Konungen skref till Professorerna: "Om vi ej sjelf hade förfarit och visste, hvad gagn och nytta, som bokliga konster med sig hade, hade vi föga orsak att oss om samma Academi något beflita, eller med någon synnerlig gunst och nåd vara bevågne emot dem, som der brukade blifva, och icke mer och bättre akta, hvad deras kall och ämbete kräfver, än sin egen äregirighet, privata hat och afund: dock på det skammen icke må taga öfverhand, och vi då en gång med sådana lättfärdiga saker blifva förskonte och sådant deras hat och buller en ända taga, vilje vi med detta vårt öppna konungsliga mandat strängeligen och allvarligen hafva befallt, att Professorerna skola nu per suffragia, välja en Rectorem, och hvarken den Rector, som sist valdes, eller den som tillförene varit hafver, skola sig med Academiens styrelse befatta, till dess oss blifvit lägligt ditskicka några våre gode män, att derom ransaka" 1). Så mycket mer hedras Konungen, både af det sätt hvarpå han återstälde ordningen, och den vishet och frikostighet, hvarmed han vårdade sig om Lärosätet. Messenius och Rudbeck, bägge lika häftige som skicklige, aflägsnades, men till hedrande och vigti-

---

diam bland Ständerna, men Bisperne sökte intet annat än *augmentum suæ jurisdictionis* och *diminutionem jurisdictionis Magistratus*. D:r Johan. Rudbeckius, Episcopus Arosiensis, turberade det generale Consistorium, var ock till den hela villervallan och oppositionen i Konung Gustaf Adolfs tid orsak." Axel Oxenstjerna i Rådet 1636. Palmsk. Handskrifterna, T. 190.

1) Hallenberg, II, 766.

ga befattningar 1), och Läroverket blef ett hufvudföremål för Konungens omsorg. År 1620 hemstälde han till Biskoparne, på hvad sätt lärdom och kunskaper måtte befordras i riket: Academien och skolorna vore illa inrättade, så att få funnos skicklige till prediko-ämbetet, men alldeles inga till regeringsärender: Magistrats-personerna i städerna voro så olärde, att de ej kunde skrifva sina namn: de studerande hindrades af fattigdom och undervisningen vid Academien af allt för många ferier. Lärarne voro Prester, hvadan undervisningen i religionen någorlunda kunde gå an, men som Presterna icke sjelfve förstodo hvad till regering och borgerligt lefverne hörde, så kunde de icke heller lära det någon annan, så att, ehuru besvärlige tiderna voro, var dock större brist på dugligt folk, särdeles i krigsväsendet och hoflefvernet, än på penningar. Biskoparne skulle derföre föreslå: huru många kungeliga skolor och gymnasier voro i riket nödiga, hvad som der förnämligast borde läras, huru goda lärare kunde erhållas och lika undervisningssätt införas, huruledes de så kallade sockne-gångar, hvarigenom de studerande sjelfve på bygden sammantiggde sitt underhåll, kunde afskaffas, och i dess ställe en viss afgift införas, som Kyrkoherdarne borde uppbära. De skulle yttra sig, huru många Professorer behöfdes vid Academien, och, efter brist var på lärde män inrikes, från hvilka orter sådane borde inkallas, huru Professorerne borde lönas, emedan det nu brukeliga med kyrkotionde vore olämpligt, och gaf det ena året mer, det andra mindre; huru Communitetet för Studenterna, Academiens privilegier och lärarnes

1) Messenius blef Riks-Historiograph och Assessor i Hof-Rätten. Rudbeck, först Konungens Hofpredikant, sedan Biskop i Vesterås. Misstankan på Messenii religion hade utan tvifvel hufvudsaklig del i stridigheten. Han var hemlig Katolik, misstänktes för förbindelser med Polen och slutade sitt lif i fängelse.

redogörelse borde inrättas. Sluteligen fordrade Konungen deras betänkande om Hospitalerna, helst då den elaka smittsamma sjukdomen spetälska begynte taga öfverhand vid sjösidan, mest i Finland: hvad kronan bekostade på Hospitalerna bortstals, och de fattige handterades der värre än hundar.

Biskoparnes svar är underligt och enfaldigt. Men Konungen lade sjelf hand vid verket; och det är hans enskilda frikostighet som Upsala Universitet har att tacka för sitt bestånd. Genom gåfvobref af d. 31 Aug. 1625 förärade Gustaf Adolf, af de nu i hans hand förenade Gustavianska arfvegodsen, trehundrade femtio hemman till Upsala Academi, med förklaring, att som dessa hemman voro hans arf och egne, han förunnade dem åt Academien till dess evärdliga, alltid blifvande egendom. Utom sin donation anslog Konungen till Universitetet kronotionden af flera socknar i Vestmanland och Helsingland, gaf præbende-pastorater åt Theologerna, samt ett bondehemman i lönetillökning åt hvar och en af de öfrige Professorerna; dessutom tretusen tvåhundrade femtio daler årligen till ett communitet för Studenter, med särskildt anslag för inköp af inventarier, samt lön för Styresman och betjening; vidare tvåtusen femhundrade daler årligen till underhåll för Stipendiater, och hundrade daler till årliga belöningar åt dessa; hvarjemte han skänkte Universitetet sitt eget Boktryckeri, stiftade dess Bibliotek genom föräring af sin egen boksamling, förordnade det en årlig inkomst, och lät bygga det (sedermera af Carl XI tillökta) hus, som ännu kallas Academia Gustaviana. — Till rikets Gymnasier är äfven Gustaf Adolf upphofsman; ty ehuru af ålder den inrättning fanns, att vid Domkyrkorna visse Lectorer hade underhåll af kyrkotionden, gjorde Konungen deraf först ordentliga Lärohus, med flere lärare och större inkomster. Det första Gymnasium i Sverige inrättades i Vesterås 1620, (tillökt 1623 och 1627);

det andra i Strengnäs 1626: det tredje i Linköping 1628, och samma år erhöll Finland, som redan 1618 fått ett Gymnasium i Viborg, ännu ett i Åbo.

Så blef denne store Konung midt under kriget stiftare af Sveriges Undervisningsverk, och påminner derigenom, att äfven hans vapen fördes för den menskliga odlingens heliga sak. Derföre offrade han på dess altare hvad andra skulle användt på vapnen. Och i hvilken tid? Det finns intet högre och ädlare hopp, än det som Gustaf Adolf nedlagt om Sveriges framtid i dessa sina stiftelser. De blefvo ej mindre politiskt än vetenskapligt vigtiga. Ty om Sverige från denna tid framgent så ofta sett män ur hyddan stiga genom kunskaper och förtjenst till rikets högsta värdigheter, så är detta ock Gustaf Adolfs verk.

Konungens föresyn lifvade de Stora. Riks-Rådet Johan Skytte, hvilken blef den förste ordentlige Kansler för Upsala Academi (dess privilegier bekräftades af Konungen 1626), hade, tvenne år förr än Gustaf Adolf skänkte sina arfvegods till Universitetet, der stiftat en ny lärostol för statskunskap och vältalighet, som ännu bär hans namn. Riks-Amiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm anlade skolor och stiftade Stipendier. Med Riddarhuset var i dess början ett Collegium illustre för Adeliga ynglingar förenadt. Det upplöstes af Pesten år 1629. Oaktadt de härjande farsoterna, var stor brist på Läkare, och man synes föga ha känt behofvet deraf. Mönnickhof, en utländsk Officerare i Svensk tjenst, som stupade vid belägringen af Augdow 1614, plägade berömma Sverige för tre ting, "att det hade en Konung, en religion och en Medicus; hvilket vore tecken till sundhet" 1).

---

1) Jacob De la Gardie i Rådet 1645. Palmsk. Handskr.

ANDRA KAPITLET.

Det Danska, Ryska och Polska kriget.

ANDRA KAPITLET.

Det Danska, Ryska och Polska kriget.

Ett senare slägte har svårt att föreställa sig Fäderneslandets tillstånd den tid, då Blekinge, Skåne, Halland, Bohuslän icke voro Svenska, då Sverige var stängdt från Öresund och nästan helt och hållet från Nordsjön. Deri ligger en hel fornålder af dunkelhet, svaghet och barbari, afstängning från Europa, och de första Svenska eröfringars riktning åt Östern. Med växande kraft, efter Gustaf Vasa, blef denna inskränkning i alla afseenden olidelig. Det är Gustaf Adolf, som sprängt den; och betraktar man omständigheterna, har det skett genom ett nästan förtvifladt försök. Den hjelte, som slutade med att föreskrifva Europa lagar, begynte med att i egenteligaste mening värja sig sjelf mot en i hjertat af landet öfvermägtig fiende, måste i Calmar och Elfsborg återsöka nycklarna till sitt eget rike, och, såsom han sjelf sade, genom en svår fred rädda sin krona 1).

"Det af utländsk fiende alltid okufvade Sverige" har blifvit ett stående talesätt i nyare Svensk Vältalighet. Våre förfäder, som afvärjt faran, voro långt

---

1) Enligt Axel Oxenstjernas berättelse i Rådet 1643. Palmsk. Handskr.

ifrån att icke erkänna både hennes möjlighet och verklighet. Hon hade derföre gått dem alltförnära på lifvet. Så länge Danmark, såsom de sjelfva plägade säga, kunde när som helst "bita Sverige i hälen," var Sverige förlamadt. Man har efteråt förundrat sig öfver, att de ej började med att afskudda sig denna närmaste fiende, ja förebrått Gustaf Adolf och hans män, att de, med öfverhoppande af Skåne, Halland och Blekinge, kunde söka eröfringar på andra sidan vattnet. Lyckliga vishet, som ställd utom händelserna, lagstiftar för dem!

Gustaf Adolf gjorde sin fred med Danmark ej såsom han ville, utan såsom han kunde: han stridde ej af val utan af nödvändighet med Ryssland och Polen: han öfvergick sluteligen till Tyskland i en lifssak för protestantismen och sin egen krona. Men tror man, att han glömt hvad hans tid hade många skäl att minnas bättre än vi, så vet man ej, eller glömmer, att det mer än en gång, å Sveriges sida, var fråga om en frontförändring mot Danmark af det Tyska kriget, att Gustaf Adolf tänkte den, att Oxenstjerna efter honom verkställde den, och att hvad Carl Gustaf utförde, i plan var ett arf efter dem bägge. Har man dessutom förgätit, hvad det är att öfverflygla sin fiende? Och att det var från Tyskland, på Jutland och Seland, som Skåne, Halland och Blekinge vunnos? Annorlunda äro aldrig eröfringar på Danmarks bekostnad gjorda. Så gick det till, att Sverige fullständigade sig inom sina naturliga gränsor, sedan det kastat sina förposter på andra sidan Östersjön genom intagandet af den motliggande Östersjökusten; hvilken politiken af Gustaf Adolfs tidehvarf kallade "en bastion för Sveriges krona" 1). Nu äro utanverken

1) "Pommern och Sjökanten äro såsom en bastion för Sveriges krona, och består deri vår säkerhet mot Kejsaren, och var den förnämsta orsaken, som bragte

intagna, och vi philosophera i sjelfva hufvudfästningen.

Hela det bergiga Småland var fordom gränsland mellan Sverige och Danmark, och, såsom vanligen gränsländer, fullt af osäkerhet. Dråpare, fredsbrytare, lurendrägare togo lätt sin tillflykt från det ena riket till det andra. Den ofta förbudna utförseln af varor gäckades oupphörligt. Grannarna på båda sidor fejdade på hvarandra i fred och höllo tillhopa i krigstider. Gränse-socknarnas menigheter slöto då ej sällan sins emellan en så kallad Bondefred. Smålänningar och Dalkarlar voro denna tiden beryktade såsom de oroligaste Svenskar 1). I Småland hade den farliga Dackefejden under Gustaf Vasa sträckt sina rötter på båda sidor om gränsen; och Gustaf Adolf ägde under sin regering en gång skäl att frukta ett lika uppror. Det så kallade Snapphane-kriget var inhemskt i dessa bygder. Den Skånska skogsboens och Blekingsboens, äfven efter föreningen med Sverige, länge bibehållna vilda seder och fiendtliga trottsighet, hade sin grund i dylika förhållanden. Nu var Calmar i Danskarnes våld, och Småland låg öppet för fienden. — Å en annan sida omslöto det Danska Halland och det Norrska Bohuslän i vester nästan helt och hållet det Svenska Vestergötland; hvilket af naturen rikt begåfvade Landskap dessutom var afskuret från hela det öfriga riket, i norr genom Hertig Carl Philips, i öster genom Hertig Johans förstendömen, bägge under egna regeringar, som för Vestergötland voro

---

Salig Hans Maj:t till vapen. Den respect vi nu hafve af Polen, den hafva vi för Pommerns skull, efter som det ligger Polen på sidan." Axel Oxenstjerna i Rådet 1644, l. c. Om hans härmed sammanhängande plan i kriget mot Danmark mera på sitt ställe.

1) "Småland och Dalarna äro kitsligt folk." Riksdrotsen Per Brahe i Rådet 1645. Palmsk. Handskr.

obeqväma grannar. Ty Enkedrottningen, styrande för sin yngre son, var mer än billigt betänkt på egna fördelar, och Hertig Johans förvaltning ett exempel af misshushållning. Endast vid Göta elfs utlopp nådde Vestergötland till hafvet. Här hade Carl IX anlagt Göteborg, "Juten en nagel i ögat," såsom man denna tiden uttryckte sig i Sverige. — Den nyss anlagda staden förstördes ock af Danskarne under kriget, och Konung Christian IV:s hufvudföremål, sedan Calmar fallit, var att bemägtiga sig Elfsborgs och Gullbergs fästningar, som här på Svenska sidan försvarade Göta elf.

Den unge Gustaf Adolf hastade från sin första riksdag till kriget, men erböd tillika fred, och bortlade genast den omtvistade titeln af Lapparnes Konung. Den trumpetare, som förde fredsförslaget, blef vid gränsen af Danskarne tillbakavisad, och vid en senare underhandling om fångbyte fick Svenska Konungen endast heta Hertig. 1612 års fälttog begyntes af Danskarne midt i vintern. I Januari månad utföllo de ifrån Calmar, ödelade en stor del af Småland, brände Vexiö stad och Kronobergs slott, samt hotade Jönköping. På samma tid gjorde Konung Christian sjelf, från den Norrska fästningen Bohus vid Göta elf, ett försök till en natflig öfverrumpling af Gullbergs fästning. En fem gånger upprepad storm blef så tappert afslagen af Ståthållaren Mårten Krakou, och, sedan han blifvit sårad, af hans oförskräckta fru Emerentia Pauli 1), att Konungen med förlust måste aftåga. I det nyss förut af Danskarne intagna Nylödöse hade alla manspersonerna blifvit mördade. Nu härjades Vestergötland, Gamla Lödöse, Skara, och öfver tre tusen gårdar ödelades 2). — På samma tid var en del af Sven-

1) Knekthustrurna hulpo henne dervid.
2) Hallenberg, enligt Danska intyg, I, 303, 308.

Svenska hären, under Hertig Johan och Fältmarskalken Krus, sysselsatt med ett lika ströftåg i Halland, der aderton socknar sköflades, och en betydlig förlust vid återtåget, ej långt från Falkenberg, tillfogades Danska Konungen, som dervid var nära att sjelf blifva fången, om ej Christian Barnekou uppoffrat sitt eget lif för sin Konungs räddning. Fläckar på en stor sten vid vägen kalla bönderna ännu för "Christian Barnekous blod." Med en annan del af Svenska styrkan hade Gustaf Adolf uppbrutit från Ryssby skans nära Calmar, och infallit i Skåne för att draga fienden till försvar af eget land. Skåne fanns oförsvaradt, och tjugufyra socknar härjades. Vid återtåget blef Gustaf Adolf, som skickat förut största delen af sitt folk, ej långt från gränsen i Vestra Göinge socken, öfverfallen af de från Småland återvändande Danskarne. Slaget stod på isen af Vidsjö sjö om aftonen den 11 Februari. Månge stupade eller drunknade. Konungen sjelf kom med sin häst under isen, men frälstes af Kammarjunkaren Per Baner och en behjertad Ryttare under Uplands fana vid namn Thomas Larsson, som derföre fick ett hemman, Igelstad i Romfertuna socken, hvilket hans efterkommande besitta än i dag. Rykten, att Gustaf Adolf omkommit, utspriddes både inom och utom Sverige. Så fördes detta krig äfventyrligt och grymt, å båda sidor med lika förbittring. Om sommaren såg man åkrarne i Småland osådda, och på hästar var sådan brist, att ej en gång de som reste i Konungens angelägnaste ärender kunde få skjuts. Man ur huse hade, så väl i Småland, som en del af Vestergötland, blifvit uppbådad mot fienden.

Man rustade sig till sommarfälttåget, Danmark med samlad, Sverige med delad magt, då man tillika hade ofred med Ryssland och Polen. Också blefvo Danskarne förr färdiga. Deras styrka, till en

stor del värfvade utlänningar, ryckte i början af April ur vinterlägren, mönstrades vid Helsingborg, och deltes i tvänne härar, den ena, talrikare, under Konung Christians eget befäl, ämnad mot Vestergötland, den andra under Fältmarskalken Gerdt Ranzou emot Småland, Öland och Östergötland. En del af Danska flottan, så väl utrustad, "att Oceanen — säger Fransosen Peleus — skulle beundrat den, om han haft ögon" — seglade till Calmar, under det en annan del af densamma inneslöt Elfsborg; hvars belägring Konung Christian sjelf företog i början af Maj månad, innan Stjernsköld, som derom hade Gustaf Adolfs befallning, hunnit förstärka dess besättning, hvilken blott utgjorde fyra till femhundra man, under Ståthållaren Olof Stråles befäl. Denna vigtiga fästning kapitulerade d. 24 Maj efter nitton dagars belägring. Fyrtio kanoner, utom annat krigsförråd, och sex Svenska örlogsskepp föllo i fiendens händer. Den 1 Juni gaf sig det af utländskt folk mest besatta Gullberg nästan utan motstånd, med åttio kanoner, femhundrade musköter och lifsmedel för ett helt år. På samma tid hade de i Lidköping förlagda Skottska och Irländska knektarne sjelfve plundrat och fördrifvit invånarne i staden, och flyktade derpå vid Danskarnes ankomst. Ty Konung Christian tågade nu med en här af trettiotvå fanor till fot och elfva till häst in i Vestergötland. Deremot hade Gustaf Adolf blott att sätta en styrka af elfva fanor till fot och åtta till häst 1); hvarför han i början undvek drabbning. Då han sluteligen

1) Fanornas storlek var olika. Peleus räknar dem i Svenska och Danska arméerna till sex eller sjuhundrade man. Enligt denna beräkning skulle Danska styrkan varit minst 25,000, och den Svenska omkring 11,000 man. Jahn (Historie om Calmarkrigen) uppgifver Christians här till 22,500 man, och hela Danska styrkan i Sverige (Rantzous här inberäknad) till omkring 40,000.

erböd den 1), förstärkt af Hertig Johan från Östergötland, drog sig Christian, hvars folk led af hunger och fältsjuka, efter trenne veckors ströfvande tillbaka till Gullberg, och gaf derigenom Gustaf Adolf tillfälle att vända sig mot Rantzou. Denne hade på sin sida begynt fälttåget med intagande af Ryssby skans, som förstördes, och derefter med eröfringen af Öland, hvartill redan under vintren Danskarne gjort fåfänga försök. Nu blef Borgholms fäste intaget: hela ön härjades och brändes: alla Prester (de hade uppmuntrat bönderna till motstånd) bortfördes fångna till Danmark. Rantzou, återkommen från Öland, tågade upp åt kusten, vek af vid Em-ån inåt landet, undanträngde vid Högsby de sista svaga lemningarne af det Svenska manskap, som hållit Ryssby skans besatt, tågade derefter till Vimmerby, hvilken stad han af invånarne fann öfvergifven; vände sig derpå åter mot kusten, brände Vestervik, och sträckte sina härjningar ända till Söderköping, som hade samma öde. Nu nödgades han, med en af oordningar, brist och de Tyska knektarnes uppstudsighet nära upplöst här, i största hast återvända; och Gustaf Adolf, som ej hann, enligt sin afsigt, afskära honom återtåget till Calmar, tillfogade honom dock dervid ansenlig förlust. — Det var under detta med de största personliga ansträngningar förenade tåg (i följd af hvilka den unge Konungen sedermera i Jönköping inföll i en sjukdom), som han förnam, att Konung Christian åter var sjelf i antågande mot denna stad. Jönköping var, sedan Elfsborg och Calmar fallit, den vigtigaste post i södra Sverige, "en nyckel för det nedre landet," hvarför man ock med all ifver arbetade på dess, ännu ofullbordade, befästning. Gustaf Adolf hade ifrån början fruktat, att de bägge fiendtliga skarorna här

1) Hallenberg, II, 429.

skulle söka sin föreningspunkt; och sådan synes äfven fälttågets plan ha varit. — Huru högt den konungslige ynglingen stod öfver sina underbefälhafvare, visar ingen ting bättre, än att hans bägge Ståthållare på Jönköping, Jöran Månsson Stjerna och Sten Claesson Bölja, föreslogo honom att spränga fästningen i luften och draga sig tillbaka. I allmänhet blef han i detta krig eländigt betjenad; och i början af Gustaf Adolfs tidehvarf, så rikt på stora krigare, klagas högt öfver brist på anförare 1). I Jönköping voro ej öfver åtta personer af Adel med Konungen. Hertig Johans Sekreterare skrifver: "Gud bättre, det är ingen som lyder annan, och derföre går det som det går" 2).

I denna Sveriges sista stora fara från Danska sidan är det Gustaf Adolf personligen och Svenske bonden, som räddat riket. Bönderna, som (med undantag af några socknar i Vestergötland och på Dalsland, hvilka underkastade sig fienden), visade det största nit för landets försvar, ödelade häldre sjelfva sina gårdar, än att lemna dem till rof åt de härjande skarorna. De drogo sig in i skogarne, gjorde der förhuggningar, öfverföllo hvarhelst tillfälle gafs, den af plundringslusta spridda fienden, och tillfogade honom ständiga förluster. Dertill uppmanades de af Konungen. Det var det lilla kriget, som här tillintetgjorde de stora planerna. Dessa hindrades äfven deraf, att den utländske värfvade knekten denna tid mer beherrskade sin anförare, än denne honom. — Rantzou hade dragit sig tillbaka vid underrättelsen om sin Konungs första återtåg: Christian

1) Ibid. II, 441.
2) Ibid. II, 455. Ett Svenskt nationalfel, enligt Axel Oxenstjerna, som år 1636 sade i Rådet: "Det är ett gammalt ordspråk om de Svenska: *ordinant, reordinant, et tamen sine ordine vivunt.*" Palmsköldska Handskr.

sjelf bröt upp från Jönköping vid underrättelsen om Rantzous, och vände på närmaste vägen åt Halland tillbaka inom egna gränsor.

Biomständigheter i detta krig äro rörelserna från Norrska sidan, och Konung Christians sista försök mot Stockholm. I begynnelsen af kriget hade Gustaf Adolf utfärdat en uppmaning till Norrmännen att förena sig med Sverige. De svarade derpå med infall i Dalsland och Vermland. Af tolfhundrade man Nederländare och Skottar, som för Svensk räkning blifvit värfvade, öfverfördes största delen från Skottland af Mönnichhofen, en Nederländsk Officerare, som lade till med sina skepp vid Trondhem, men, här tillbakaslagen, landade vid Stördalen, der intet motstånd mötte. Härifrån ströfvade han tvärtöfver Norrige in i Jemtland och Herjedalen, som bägge under kriget af Svenskarne blifva intagna; hvarefter hans folk förlades i Stockholm och sjöstäderna. — En annan del af samma värfvade manskap, som under Öfverste Sinclairs befäl landsteg i Romsdalen i Norrige, blef under vägen derifrån till Gullbrandsdalen af Norrska bönderna i ett trångt pass förstörd. — Svenska flottan under Riks-Amiralen Göran Gyllenstjerna hade, till Konungens stora missnöje, i hela kriget ingen ting uträttat, och då Konung Christian sjelf efter återkomsten till Köpenhamn gick om bord på sin flotta, trettiosex segel stark, och, efter att i Calmar ha tagit med sig återstoden af Rantzous soldater, seglade ända in i Stockholmsskären, drog sig Svenska Flottan tillbaka under Vaxholms fästning. Den Danska följde efter. Konung Christian steg sjelf i land vid Vaxholmen, och lät beskjuta fästningen. — Nyheten spridde sig hastigt öfver hela landet. Dalkarlarne reste sig sjelfmant för att tåga till hufvudstadens försvar. Gustaf Adolf skyndade genom natt och dag från Jönköping, kom kl. 3 om morgonen den 10 September till Stockholm, och begaf sig tvänne timmar derefter i

spetsen för Mönnichhofens folk till Vaxholm. Han hoppades kunna i det trånga farvattnet förstöra den Danska flottan, som af motvind qvarhölls. Samma dag vände sig vinden, och Danskarne voro afseglade, innan Konungen kom fram.

Freden gjordes behof på bägge sidor. Äfven Konung Christian, den nu till utseendet starkare, hade uttömt om ej Danmarks, likväl sina egna tillgångar. Hans makt var ganska inskränkt. Danska Adeln var ohågad för krigets fortsättning; emedan dess Konung "derigenom kunde blifva stolt, och undertrycka dem och deras frihet;" skref Svenska Rådet till Gustaf Adolf 1). Ett möte om fångabyte ledde till fredshandel under Engelsk bemedling. Axel Oxenstjerna och trenne andra Rikets Råd voro Svenske fullmägtige. Den 19 Januari 1613 slöts, efter nära tvänne månaders underhandlingar, freden med Danmark i Knäröds kyrkoby vid Laga å i Halland. Sverige afträdde anspråken på Sonnenburgs fästning å Ösel, herraväldet öfver Sjölapparne från Titisfjord till Waranger i Norrige, och återgaf Jemtland och Herjedalen, som under kriget blifvit intagna. Deremot erhöll det tillbaka Calmar och Öland, och skulle efter sex år återfå Elfsborg, som emedlertid borde lösas med en million Riksdaler, eller, i vidrigt fall, med sju derunder lydande härader samt städerna Nylödöse, Gamla Lödöse och Göteborg, för evärdelig tid tillfalla Danmark. — Det var andra gången inom fyrtio år, som Sverige återlöste Elfsborg, sin dåvarande enda plats vid Vesterhafvet, ur Danskarnes händer, denna gång öfver sexdubbelt dyrare än första gången 2). — Det var en lifsfråga för Sveriges Rike. Också betalte Sveriges folk derför, i de svåraste tider, den drygaste bevillning, som

1) Hallenberg, II, 485.

2) I Stettinska freden år 1570 återlöstes Elfsborg med 150,000 R:dr.

någonsin af landet utgått. — Tullfrihet i Sundet för Svenska skepp, och fri handel mellan bägge rikenas undersåter voro äfven bland fredsvilkoren.

Förenta Nederländerna hade äfven erbudit sin bemedling. Konung Christian afböjde den af missnöje med Staterna. Dessa ville ej erkänna Danska väldet i Sundet, gjorde invändningar mot Tullen, och närmade sig till Sverige. De i detta afseende redan under kriget började underhandlingar föranledde 1614 ett femtonårigt förbund, hvarigenom Sverige biträdde det redan förut mellan Lybeck och Generalstaterna ingångna försvarsförbundet till beskydd för handlen; "dock — tillades å Svenska sidan — oförkränkt Sveriges höghet och herravälde öfver Östersjön:" hädanefter en stående grundsats i Svenska politiken. — Vi anmärka, att i detta förbund stadgas, det Staterna och Konungen i Sverige hädanefter ville hålla ständiga sändebud hos hvarandra. Sådant blef nu först sed. — Följande året kom en särskild Nederländsk beskickning till Sverige. I sändebudens berättelse om sitt företräde heter det, att Hans Maj:t stod framför sin konungsliga stol med obetäckt hufvud, klädd i svart broderadt satin och med en svart sidenmantel, i anseende till sorgen efter hans nyligen afledne Morbror Hertigen af Holsten: öfver Konungen var en himmel: på högra sidan lågo regalierna å ett marmorbord med silfverfötter: Konungen till sin person var lång, välbildad, ansigtet hvitlätt och något långlagdt, håret ljust, skägget spetsigt, något stötande i gult: han är, säga de, full af mod mot sina fiender, dock ej hämdgirig, utan ganska godhjertad, dertill klok, af förstånd, vaksam, verksam, synnerligen vältalig, och älskvärd i omgänge med en hvar: af hans ungdom kan man vänta stora saker 1). Genom dessa utskic-

1) Journal der Legatie ghedan 1615 ende 1616. Gravenhagen 1619, p. 128.

kade tillbödo äfven Generalstaterna sin bemedling i Ryska kriget.

De stridigheter om thronföljden, som föregingo Romanowska husets upphöjelse, bragte Ryssland på undergångens brant. Det har funnits en tid, då Svenskarne beherrskade Newa och Novogorod, Polackarne innehade Smolensk och Moskau, och då, sedan Warschau nyss hade sett en afsatt Zar föras i triumf 1) Stockholm såg en Rysk beskickning för att begära en Svensk Prins till Storförste: det var vid Konung Carl IX:s död. Novogorod hade af Jacob De la Gardie begärt antingen Gustaf Adolf eller Carl Philip till regent: valet leddes, efter underrättelsen om den förres anträde till Svenska regeringen, på den senare; och största delen af Ryssland förente sig, af hat till Polackarne, i detta val. Gustaf Adolf visade föga ifver att förskaffa sin bror denna värdighet. Man ser, att han önskade hålla tillfället öppet, tills han, efter vunnen fred med Danmark, kunde vända det till Sveriges nytta. Derför uppsköts (äfven genom Enkedrottningens farhågor) Prinsens afsändande; och då den unge Carl Philip ändtligen i början af Juli 1613 anlände till Wiborg, hade Ryssarne i Moskau redan utkorat den sextonåriga Michael Romanow till Zar. Det var, efter fyra störtade falske Demetrier, en så farlig höghet, att han ville undfly den, och att hans mor utbrast i klagorop vid underrättelsen. Novogorods förblifvande vid Svenska valet var nu endast skenbart och tvunget.

Man märker vid denna tid någon köld emellan Konungen och hjelten af det Ryska kriget, Jacob De la Gardie, som, lemnad utan understöd från Sverige, men redan länge i sina eröfringar utöfvande en förstelig makt, var nära att gifva Ryssland en herrskare, och såg detta hopp försvinna. Den var-

---

1) Wassily Schuisky med sina bägge bröder.

samhet, hvarmed Widekindi talar om detta missförstånd 1), visar, att det är fråga om Konungens person. Det synes ha väckt missnöje, att De la Gardie ledde ett val, hvarvid först varit fråga om Gustaf Adolf sjelf, honom oåtspordt, på Carl Philip. Om så är, har detta missnöje varit ögonblickligt. Enligt sitt öppna sätt, erkänner Konungen sjelf i bref till De la Gardie 2), att hans egen första åsigt i ämnet haft sin grund "i okunnighet och ett i hast fattadt betänkande om sakernas ställning." På Sveriges säkerhet och nytta måste man framför allt se. Han hoppas föga för Carl Philip, och misstror Ryssarne: "hos dem alla vore ett inbundet hat mot alla främmande Nationer, tillika med en plump högfärd." "Så snart vårt krigsfolk der i landet är samladt" — skrifver han i ett annat bref till de Svenska fullmägtige vid underhandlingarne — "vilje vi icke längre låta draga oss vid näsan, som härtill skedt är, utan veta antingen vi af dem skole hafva fiendskap eller vänskap." — De la Gardie får befallning, att, om fienden blefve honom öfvermägtig, lemna Novogorod, och söka förena sig med Konungen, men förut göra staden med slottet för fienden onyttig: "oss ligger mer makt på eder och vårt goda folk, än som på Novgården" tillägger Konungen 3). — Han hade nu, emot Enkedrottningens och Rådets upprepade föreställningar, fast beslutit, att sjelf utföra det Ryska kriget; gick öfver från Finland till Narwa, och derifrån till belägringen för Augdow, hvilken fästning, efter tvänne stormar, genom dagtingan gaf sig i hans våld d. 10 Sept. 1614. Tio dagar efter Augdows eröfring skref han till sin älskade Ebba Brahe: "Besynnerligen tackar jag hans Gudomeliga Allsmägtighet, som mig hafver den ära

1) Historia Belli Sveco-Moscovitici, pp. 337, 344.
2) Af Stockholm d. 29 Apr. 1613.
3) Hallenberg, III, 50, 183.

gjort, att jag uti edert faveur hafver mina fiender öfvervunnit" 1). Ebba Brahe, dotter af Riksdrotsen Gref Magnus Brahe, var Gustaf Adolfs ungdomskärlek. Hvad af deras brefväxling ännu är bibehållet, visar ostridigt, att Konungen med henne ämnat dela sin thron. Kärleksvisor af honom, äfven under detta fälttåg diktade, finnas än 2). Gustaf Adolf älskade musik och sång, och spelade sjelf väl på luta 3). Den stränga Enkedrottningen trädde emellan de bägge älskande. Hon utverkade först ett uppskof på några år, som också sannade hennes förutsägelse, att trohet i en kärlek utan hopp ej var bland den unge hjeltens egenskaper 4), och bortgifte derpå Ebba Brahe till Jacob De la Gardie.

Denne medtäflare i Gustaf Adolfs ungdomsära och ungdomskärlek bibehöll sig segerrikt i Novogorod, tills han på upprepad anhållan blef hemförlofvad, och Ewert Horn intog hans plats i denna stad, hvars af Svenska krigsfolket hårdt handterade invånare nu visade sig motsträfvigare än förr, och sade till Horn, att de hellre ville dö än skilja sig ifrån det Moskauska herrskapet. Gustaf Adolf återvände till Sverige med föresats att begynna nästa års fälttåg genom Pleskows belägring; i fall ej Ryssarne innan dess ville beqväma sig till en för Sverige för-

1) l. c. III, 258. Under sina bref brukade han sammanfläta begynnelsebokstäfverna af hennes och sitt namn.

2) Flere sådana förvarar nu varande Hans Excellens Gref Magnus Brahes Bibliotek på Skokloster.

3) Non solum musicam valde amplexus est, sed ipse illi operam dedit, dum nempe fidibus testudinis, reginæ quasi et principis omnium instrumentorum, optime cecinit. Petri Joh. Ungii Encomium Musicæ, habitum Upsaliæ in Aud. Gust. d. 21 Maj 1638.

4) År 1616 födde den vackra Margareta Cabeliau (dotter till en rik Holländsk i riket inflyttad Köpman), af Gustaf Adolf en naturlig son Gustaf Gustafsson, sedermera Grefve af Wasaborg.

delaktig fred. Underhandlingarne derom uppehöllo honom under våren 1615; men d. 8 Juli var han åter i Narwa, och lemnade der De la Gardie, hvilken sedermera användes vid den under Engelsk och Holländsk bemedling förda fredshandlen. Sjelf ryckte Gustaf Adolf för Pleskow med Fältmarskalken Ewert Horn 1), som, vid Ryssarnes första utfall ur fästningen, stupade, näst Jacob De la Gardie den störste hjelten i detta krig, statsklok, tapper, bildad, af Gustaf Adolf djupt sörjd. Med belägringen för Pleskow gick ojemnt: knappt var Konungen dit ankommen, förr än den Engelske fredsmäklaren John Merich hotade att afbryta alla underhandlingar, om den fortsattes. Då fredshandlen, vid hvilken Ryssarne lika hårdnackadt tvistade om de minsta, som om de betydligaste ämnen, emellertid ej framskred, återtogs belägringen, och afbröts åter genom nya föreställningar af Konungens egna fullmägtige. Under tiden hölls staden innesluten med fem fasta läger, och belägringsarbetet närmade sig alltmer till murarne. Tvänne torn hade blifvit nedskjutna. Men då en utaf Gustaf Adolf vågad storm sluteligen afslogs, och hans folk af sjukdom allt mer försvagades, upphäfde han belägringen, efter nära tvänne månader; och öfvergick i slutet af October från Lifland till Finland, der han tillbragte vintren, höll Riksdag med Finska Ständerna, och följde de Ryska underhandlingarne. Svenskarne hade begynt med att begära äfven Novogorod: de nedsatte sina fordringar till Ingermanland och Kexholms län. Derpå ville Ryssarne ej höra. Underhandlingarne, som afbrötos i Februari månad 1616 (då äfven de Holländske

---

1) Jacob De la Gardie, den tid han var öfverbefälhafvare i detta krig, kallas Fältherre, Ewert Horn dels Fältmarskalk, dels Fältherrens Öfverste Lieutnant. Hans ämbete svarade mot General-Lieutnant i senare tider. Hallenberg, III, 401.

sändebuden hemreste), blefvo genom den Engelske medlaren åter började i October samma år. Af de sista fordringarne ville Gustaf Adolf ingen ting afstå. "Fästningarne Kexholm, Nöteborg, Jama, Koporie och Ivangorod" — skrifver han till sin moder och Rådet 1) — "voro såsom en nyckel för Finland och Lifland, och stängde Ryssen från Östersjön: återfinge Ryssen Nöteborg eller Ivangorod eller ock bägge, och framdeles lärde känna sin magt, sjöns beqvämlighet och de många fördelar af strömmar, sjöar och stränder, som han ej kunnat eftersinna eller rätt nyttja, då kunde han icke allenast angripa Finland på alla orter, och bättre om sommaren, än om vintren, hvilket han hittills icke förstått, utan ock i anseende till sin stora makt uppfylla Östersjön med fartyg, att Sverige skulle vara i ständig fara: Konungen hade sjelf vid Newa under sin resa besett lägenheten, och funnit huru nödig en säker gräns mot Ryssland vore." — Det är Rysslands störste fiende på Sveriges thron, som här talar, liksom anade han Peter den Stores plan. Hundrade år derefter hade Carl XII den för ögonen, och anade intet.

Det blef dervid. — Fyra månaders nya underhandlingar gjorde ingen förändring. Den 27 Febr. 1617 tecknades fredsfördraget i Stolbova 2), hvarigenom till Sverige afträddes Kexholm och dess län, samt de fyra fästningarne Ivangorod, Jamburg, Koporie, Nöteborg med alla derunder liggande land och lägenheter 3). Zaren skulle gifva Sveriges Konung

1) Af Åbo d. 26 April 1616.
2) En by emellan Tichwina och Ladoga, som nu ej mera finnes.
3) Kexholm, ursprungligen anlagd af Svenskarne, vid elfven Woxens utlopp i Ladoga: Ivangorod, fordom äfven kallad det Ryska Narwa, gent öfver ån mot Narwa: Koporie, Jamburg, ännu städer af samma namn i Ingermanland: Nöteborg, nu Schlüsselburg, vid Newas utlopp ur Ladoga.

titel af Ingermanland och Karelen, bekräfta Rysslands afsägelse af anspråken på Lifland, och betala 20,000 Rubel. Deremot återställdes Novogorod och alla andra Svenska eröfringar; dock skulle Augdow med dess län förblifva i Svenskt våld, tills freden af Zaren blifvit bekräftad och gränsorna reglerade. — Jacob De la Gardie hade äran att underteckna den fred, som sålunda slutade det tioåriga Ryska kriget. Det var — sade Gustaf Adolf i sitt tal till Ständerna efter freden 1) — ej den ringaste bland de välgerningar, som Gud Sverige bevisat hade, att Ryssen, med hvilken vi af ålder lefvat i ett ovisst tillstånd och en farlig lägenhet, nu måste till evig tid släppa det rofhus, hvarifrån han oss tillförne så ofta oroat hafver: han vore en farlig granne, hans landamären sträckte sig från Östersjön till Norra och Caspiska hafven, och ginge Svarta hafvet nära: han hade en mäktig adel och öfverflöd på bönder, folkrika städer, och kunde ställa stora härar i fältet: nu kunde denne fiende ej utan vår goda vilja komma med en båt i Östersjön: de stora sjöarne Ladoga och Pejpus, Narwiska ån, trettio mils breda moras, och starka fästningar skilja oss ifrån honom: Ryssland vore stängdt från Östersjön; "och förhoppas jag till Gud — tillägger Konungen — att det härefter skall blifva Ryssen svårt öfver den bäcken att hoppa." — Den grund, der S:t Petersburg nu står, blef Svensk. På gränsen upprestes en sten med Sveriges tre kronor och denna inskrift på Latinska språket: "Här satte Rikets gränsor Gustaf Adolf, Sveriges Konung. Må hans verk, under en nådig Försyn, blifva varaktigt!" 2).

---

1) På Riksdagen i Stockholm 1617. Jfr. hans tal vid Riksdagen i Örebro i början af samma år. Talen finnas införda, efter Konungens egenhändiga concepter, i Widekindi Gustaf Adolfs Historia.

2) *Huc regni posuit fines Gustavus Adolphus Rex Sueonum, fausto Numine duret opus.*

Han upphörde sedermera aldrig, att på Ryssland fästa ett uppmärksamt öga. Han lät gifva sig berättelser om dess inre tillstånd midt under sin segerbana i Tyskland; och trenne särskilda sådana af Riks-Rådet Johan Skyttes tre söner till Konungen öfverlemnade, finnas än. Den regerande Storförsten, säga de, är okrigisk. Hans far, Patriarken, utöfvar i sjelfva verket högsta makten. Den högre Adlen, Knäsarne, är genom Storförstarnas tyranni förminskad till några få familjer: den lägre Adlen, Bojarerna, är deremot ganska talrik: om bägge gäller, att de måste tjena sig upp från lägsta graderna, och alla äro skyldiga egendom och lif åt Storförsten. Hela denna adel är krigisk, men afundas gemensamt det främmande krigsfolket i Storförstens tjenst, som lefver i öfverflöd. Tvänne hufvudorsaker äro till Rysslands svaghet: den ena är de andeligas förderf (hvar ett brott begås är en munk med), hvadan uppfostran är jämmerlig, så att fylleri och blodskam äro laster, hvarmed skrytes: den andra de främmande soldaterna. Ty Moskoviterna, ehuru de hata allt utländskt, kunna utan främlingar mot främlingar ingen ting uträtta. Allt hvad de uträtta, sker genom trolöshet och öfverlägset antal. Den inhemska soldaten får ingen sold, hvarför han röfvar: i fästningars försvar har han alltid visat sig berömlig. Adlen får i beskickningar och krigståg hålla sig sjelf, och söker på annat sätt taga igen sin skada. Ty för uppbörden finnes ingen viss lag, utan Ståthållarne preja hvad de kunna eller bevilja

Limites positi An. 1617. — Gränseregleringen fullbordades först 1621, efter vidlyftiga underhandlingar, hvarunder Ryssarne vid ett tillfälle vände baken åt Svenskarne och yttrade, att tvänne helige män, aflidne några hundrade år förut, nu uppstått och, på vår Herres vägnar, lofvat, att Ryssland skulle sträcka sin gräns till Åbo, om man åter komme i krig med Sverige. Hallenberg, IV, 788.

eftergift för mutor. Det lägre folkets tillstånd i Ryska riket är af fyra orsaker eländigt, genom träldom, genom folkens mångfald, genom skatterna, och sluteligen genom helgedagarne, som egnas åt utsväfningar. Lagarnes beskydd gifves ej. Bönderna, som måste arbeta fem dagar i veckan för sina herrar, äga endast den sjette och sjunde dagen för sig sjelfva. Storförstens inkomster bestå i flera slag: I) I myntet, hvilket förr i Ryssland var godt, men nu omslås af främmande mynt till lägre värde, hvarpå Storförsten vinner hvar tredje penning: II) I spannmål, hvars pris Storförsten egenmägtigt bestämmer: III) I drycker; ty all dryck, utom vatten, i synnerhet det så kallade Kwass, får ej förtäras utom på Storförstens krogar i hela Ryska riket; äfven bad, som denna nation framför andra älskar, har Storförsten förbjudit alla ofrälse att taga hemma i husen, utan måste det ske för en styfver i kronans bad: IV) I Sobelskinn, som äro Storförstens monopolium till så högt pris, att de nu säljas lägre i Lifland och i Tyskland än i Ryssland. V) För öfrigt i Handel, hvilken Storförsten nu idkar genom sina egna köpmän, till stor förlust för det Engelska Handels-sällskapet i Ryssland: af varorna tager han sjelf det bästa; hvad som ej kan försäljas, plägar han tillskicka någon rik köpman att betala, som derför måste tacka såsom för en nåd. Träldomen anses hos Moskoviterna ej för en skam, utan för en heder. De berömma sig alla af att vara Storförstens trälar; och hans vilja är lag, äfven om han skulle befalla någon att döda fader eller moder. På det att sådant tillstånd må bibehållas, är det dem förbudet att lemna riket, af fruktan att, om de komma till främmande förstar och folk, dessas bildning skulle göra dem träldomen vederstyggelig. — Svenskarne säga de sig nu älska framför andra; men frukta dem mer, och anse ingen med oss kunna i krigskonsten jemnföras: i syn-

nerhet, sedan de förnummit Hans Majestäts framgång, öfver all förmodan, i Tyskland emot Papisterna, hvilka de afsky 1).

Efter Ryska freden begynte Gustaf Adolfs rykte i Europa. Riksrådet Johan Skytte, som 1617 afgick på en beskickning till Danmark, Lybeck, Nederländerna och England, att motarbeta Sigismunds anläggningar, skrifver hem, att han öfver allt hör sin Konungs beröm, och skattar sitt fädernesland deraf lyckligt 2).

Det Polska kriget återstod. Dess skådeplats hade varit Lifland, hvarest af hufvudfästningarne Svenskarne innehade Rewel, Narwa och Wittensten, men Polackarne Riga, Dünamünde och Kockenhusen. Vid Konung Carl IX:s död var ett stillestånd till Juni månad 1612: det blef förlängdt till den 1 October 1613, derefter ytterligare på fyra månader, och ändtligen, på tvänne år eller till den 20 Januari 1616. Mot slutet af dess förlopp började Polska stämplingar åter bli särdeles verksamma inom Sverige, och sattes i gemenskap med vidsträckta redan förut i fråga ställda planer, hvilka vi här ej med tystnad kunna förbigå, emedan de hänvisa på framtiden. Sigismund stod genom religion och skyldskap i nära förbindelse med Habsburgska huset. Ferdinand, sedermera den andre Kejsaren af det namnet, och Konung Philip III i Spanien, voro hans svågrar. Till den senare skickade han en affällig Svensk, som utverkade, att alla Svenska fartyg och laddningar i Spanska hamnar och farvatten förklarades för krigsbyte 3). Ungefär vid samma tid omtalar en Ne-

1) *Relationes Moscoviticæ Johannis, Benedicti et Jacobi Skytte.* Palmsk. Handskr., TT. 97, 186.

2) *Litteræ Johannis Skytte ad Axelium Oxenstjerna, Londini* 8 Dec. 1617. Palmsk. Handskr., T. 371.

3) l. c. T. 190.

Nederländsk häfdatecknare 1) en hemlig, genom en Jesuitisk brefväxling röjd, plan. Danmark borde retas till krig mot Sverige, Spanien sluta stillestånd med Nederländerna, men derefter bemägtiga sig Öresund, och derigenom både stänga Östersjön för Holländarne, och åter förhjelpa Sigismund till Sveriges thron. Konung Carl IX omtalar denna plan i en egenhändig anteckning 2); och Holländarne affärdade verkeligen i anledning deraf till Konung Christian IV en beskickning, som likväl kom för sent att hindra utbrottet af Danska kriget, och dessutom af Konungen med föga aktning bemöttes 3). Stillestånden med Polen hade aldrig medfört hopp om fred, då Sigismund alltid förbehöll sin rätt till Sveriges Rike. Han ansåg sig, genom sin son Vladislavs val till Storförste, af ett Ryskt parti, äfven äga anspråk på Ryssland, och protesterade mot de i freden i Stolbova gjorda afträdelser. Nu ämnade han anfalla Sverige. En Österrikisk Grefve von Althan hade lofvat att dertill i Tyskland värfva en här, och Spaniorerna att utrusta en flotta från Dünkirchen: Polska Ständerna hade beviljat understöd: värfningar och krigsbevillningar för samma ändamål skedde i Polska Preussen: Hansestäderna förmanades att tills vidare afhålla sig från all gemenskap med Sverige, emedan Gud innan kort skulle öppna för dess rättmätige Konung vägen till sitt arfrike: till Konung Christian IV afgick sändebud med löfte om

---

1) Hallenberg, I, 97, efter Van Meteren.

2) "Konungens i Spanien fundament till att anrätta sin Monarchiam var uti Konung Carl IX:s tid Helsingör, hvilket han mente sig kunna bekomma, om Konung Sigismundus i Polen kommit till Sverige." Afskrift i Palmsk. Saml., T. 58.

3) *Non agitur de Religione, sed de Regione*, svarade han Sändebuden.

Elfsborgs fullkomliga afträdande, hvarjemte Spanien erböd Danmark förbund mot Holland, och gemensamt med Polen mot Sverige: uppmaningar till uppror mot Gustaf Adolf och smädeskrifter mot hans far utspriddes inom riket 1). På samma Riksdag, då Gustaf Adolf meddelade Ständerna den Ryska freden, måste han således förkunna dem krigets nya utbrott med Polen. Väl svarade å fiendens sida utförandet ingalunda mot de stora förslagen; "ty Sigismund — såsom en Polsk häfdatecknare säger — företog allting otidigt och bakvändt" 2). Emedler-

---

1) Jfr. Hallenberg. Jöran Nilsson Posse utgaf nu den bittra Smädeskriften: Hertig Carls Slagtarbänk. År 1615, då redan de Svenske landsflyktige med dylika medel begynte röra sig, var det, som Historieskrifvaren Johan Messenius, anklagad, men ej öfverbevist, att hafva haft hemlig brefvexling med Polen, insattes i fängelse, der han förblef till sin död 1634. — Då Johan Baazius år 1642 utgaf sitt *Inventarium Eccles. SvioGoth.*, och der omtalade Messenius såsom dömd till ständigt fängelse för förrädisk brefvexling med Polen, skref då varande Regering till Baazius: "Nu vele vi Messenii sak icke defendera; men så kunna vi honom ej heller för något förräderi, uppror eller mera dylikt beskylla, lemnandes honom under Guds dom. Väl hafver man emot honom haft starke præsumtioner — — Men alldenstund hos honom ej är funnet hvad man præsumerade — — ty är han ej heller till några *perpetuos carceres* condemnerad, utan allenast i förvar hållen på misstankar. Nu, emedan han i sitt fängelse mycket skrifvit uti *Historia Patriæ*, som länder till fäderneslandets heder, — derföre drage vi i betänkande sådana beskyllningar att låta honom tillvita — emedan det tjenar att göra våra *Historicorum relationes suspectæ*. Derföre bör detta uttagas eller omtryckas innan exemplaren distraheras." Riks-Registrat. för 1643. I boken finnes stället, p. 664, oförändradt.

2) Piasecki Chronica ad an. 1616. *Verum omnia intempestive, et præpostere et magis ad præmonen-*

tid träffades försvarsanstalter både i Sverige och Estland. Stjernsköld, som blifvit sänd att i Nederländerna värfva krigsfolk, och i Danmark utverka fri fart för tvåtusen man genom Sundet, öfvergick i början af Juli månad 1617 till Lifland. — Dünamünde blef genom den af Polackarne fördrefne Hertig Wilhelm af Curland till Svenskarne öfverlemnadt: Pernau och Salis intogos, äfven med tillhjelp af Hertigens General Wolmar Farensbach, hvilken likväl sedan öfvergick till fienden, och förenade sig med Lithauiska Fältherren Radziwill. Denne undsatte Riga, utanför hvilken stad en skans af Svenskarne blifvit eröfrad, som nu åter gick förlorad. Om vintern 1618 gjorde Polackarne infall i Svenska Lifland och Estland med mord och brand, och drogo sig derefter tillbaka. Gustaf Adolf samtyckte ej till Stjernskölds anhållan att få öfva vedergällningsrätten: han borde icke efter fiendens exempel draga ut på ströfveri, utan, om tillfället så medgaf, anfalla någon fästning, men under tågandet handtera det värnlösa folket i fiendens land med samma skonsamhet, som Sveriges egna undersåter. "Vi hafve icke ernat — skrifver Konungen — föra krig mot bonden, den vi hellre se behållen än platt förderfvad." Med sådana tänkesätt, och ehuru Sigismund på en nyss från Danmark försökt fredsbemedling gifvit det vanliga svaret, samtyckte Gustaf Adolf, på Estländningarnas begäran, till ny underhandling om stillestånd, "på det alla måtte förnimma, att han

---

dum hostem fiebant. Nihilque de istis cum Consiliariis Polonis conferebat, sed cum Svecis et Germanis tantum, qui pauci, illique rerum et præsentis belli ducendi inexpertes in ejus Aula erant. Ibland desse nämnas Frans Ternagel, en flygtig Tysk, som Sigismund gjort till Svensk Rikskansler, och den ifrån Sverige landsflyktige Gabriel Poze (troligen Georg Posse).

icke stod efter något krig, om fred och stillhet vore till att nå, och att det arma Lifland icke i grund, på båda sidor måtte blifva förderfvadt." Det nya stilleståndet, hvarvid Svenskarne behöllo hvad de innehade, slöts på tvänne år, räknadt från Michelsmässan 1618 till samma tid 1620, samt med trenne månaders uppsägning. På detta stillestånd erhölls aldrig bekräftelse från Polen. Gustaf Adolf uppsade det, efter den förlupna tiden, likväl med tillägg, att han önskade freden, hvarom han ock gaf sina fullmägtige befallning att underhandla. Han ville afträda Pernau, och låta gränsorna förblifva sådana de voro vid krigets utbrott år 1600: kunde ej fred erhållas, vore han benägen att ingå ett tioårigt stillestånd, och äfven lemna Sigismund Svenska konunganamnet, med förbehåll, att ingen rätt till riket dermed betecknades. Polackarne ville väl underhandla, men endast i Polska Senatens namn. Deras fullmägtige voro utan fullmagt af sin Konung, som förklarat sig ej kunna bekräfta några af dem ingångna öfverenskommelser 1). Då lät Gustaf Adolf sitt Råd utfärda en förklaring till Polska Rådet, att han emot sin vilja måste föra krig mot Polen, under det samma rike tillika var anfallet af Christenhetens arffiender, Turkarna. Han

---

1) Dass Euer Liebden bey unseren Freunden künnen ablehnen die falschen reden, so gehen werden von den itzigen unseren Actionen. E. L. mügen derweilen wissen — der stillestandt war verflossen, und gewisse Capita, darauf ein stillestandt möchte verlängert werden nach Pollen geschicket, in hofnung das die billickeit und der eigen Pericul den hochmuth (das vitium der nation) sollte corrigiren. *Sed naturam expellas furca, tamen usque recurret.* Darauf ist erfolget die schöne Plenipotentz. — — Gustaf Adolf till sin svåger Churförsten af Brandenburg. Aus dem Lager vor Riga d. 29 Aug. 1621. Palmsk. Handskrift., T. 36.

samlade i Juli månad 1621 hären och flottan för att sjelf öfvergå till Riga.

Från hamnen vid Elfsnabben, under det flottan uppehölls af motvind, utfärdade Gustaf Adolf sina Krigsartiklar. De äldsta Svenska Krigsartiklar äro Konung Gustaf I:s af år 1545. Sedermera utgåfvos sådana äfven af Erik XIV och Johan III. Föranledda, såsom det synes, hade de blifvit genom det främmande värfvade krigsfolket i Svensk tjenst. Detta bestod först endast af Tyskar. Under Erik XIV inkommo några tusen Skottar i riket, hvarom redan af Gustaf I underhandling blifvit börjad. En fana Engelska Ryttare antogs af Johan III. Nederländske soldater, och äfven ett regemente Fransyske ryttare af Carl IX. Konungen befallte med synnerlig varsamhet behandla de senare: "Fransoserne — skrifver han — äro godt folk, dock underlig till sinnes, derföre må man med lämpa omgå med dem, gifva dem goda råd, och icke slå dem" 1). Det är bekant, att ur krigshandtverket, för sold drifvet, de stående härarne uppkommo. Innan dessa blefvo nationala, sålde sig krigaren till den mestbjudande, och utgjorde öfver hela Europa en egen fribytarrepublik, ibland hvars medlemmar de Tyska Landsknektarne länge voro de berömdaste. De vilkor, hvarunder ett soldat-samfund — det vill säga ett Regemente under sin Öfverste — gaf sig i en herres tjenst, innehöllos i ett besvuret så kalladt Artikelbref 2). Soldaten var, utom tjensten, temmeligen oberoende af sitt befäl; Öfverstarne voro åter Försten eller den af honom förordnade Öf-

---

1) C. Adlersparre. Afhandling om Svenska krigsmakten, i Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademiens Handlingar, III, 313.

2) Jfr. George von Frundsberg, oder das Deutsche Kriegshandwerk zur Zeit der Reformation, von Barthold. Hamburg 1833.

verbefälhafvaren (som gemenligen blott genom titeln af Fält-Öfverste) skildes från de öfriga endast med en ganska vilkorlig lydnad förbundna. Om sådana förhållanden vittna tillräckligt äfven den Svenska krigshistorien för dessa tider, som så ofta omtalar myteri af de utländska knektarne, inbördes blodig fejd emellan dessa, då de voro af olika nationer (såsom mellan Skottar och Tyskar i Konung Johans Lifländska krig), och de största våldsamheter mot Svenska undersåter. Emot detta så ofta öfverklagade onda synes Konung Eriks krigsartiklar lemna föga hjelp, då de stadga att, om någon af krigsfolket våldförde landets invånare, alle knektar under samma fana skulle sjelfve ransaka derom, och göra den misshandlade rätt eller gemensamt ersätta skadan 1). Uti krigsrätt öfver soldater, enligt samma artiklar, skulle eljest en nämnd af tolf eller tjugufyra man, "ärligt, godt krigsfolk" sitta, dock icke af det egentliga befälet. Voro åter högre Officerare anklagade, så borde äfven sådana sitta i krigsrätten. Indelningen i regementer 2) införde i Sverige först Konung Erik XIV. Den förföll, liksom allt hvad till krigsväsendet hörde, under Johan III, men upptogs åter af Carl IX, dock olika, och blef först varaktig med Gustaf Adolfs inrättning af en ständig fosterländsk krigsmakt.

Gustaf Adolfs krigsartiklar äro författade med hans egen hand. Konungen, såsom "Guds Domhafvande på jorden" är högste Domaren så i krig som fred. Krigsfolket skulle hafva sin särskilda Öfver- och Underrätt, nemligen så länge de voro under tåg och i krig. Underrätter voro Regements-Rätten för

1) Hallenberg, I, 525.

2) Till en början så stora, att hvartdera bestod af tolf fänikor, tillsammans 6000 man. Hvarje fänika utgjorde således 500. Carl IX förminskade den till 400, 300, ja äfven till 200 man.

fotfolket, och Ryttare-Rätten för rytteriet. I Regementsrätten var Öfversten Ordförande, eller i hans ställe Öfverste-Lieutenanten. Bisittare skulle väljas af hela Regementet, nemligen två Kapitener, två Lieutenanter, två Fändrikar, två Sergeanter, två Furirer och två Förare. I Ryttarerätten var Öfversten för Kavalleriet Ordförande, eller i hans ställe Ryttmästaren för Konungens Liffana. Bisittare skulle väljas af alla Ryttarefanor, nemligen tre Ryttmästare, tre Lieutenanter, tre Fändrikar och tre Korporaler. I Öfverrätten förde Riks-Marsken eller i hans frånvaro Fältmarskalken ordet. Marskens Bisittare voro Fältmarskalken, Generalen af Artilleriet, Fältvaktmästaren 1), Generalen för Kavalleriet, Fält-Qvartermästaren och Mönsterherrarne, sluteligen alle Öfverstarne (eller i deras frånvaro Öfverste-Lieutenanterna), nemligen först Öfversten för Konungens Hofregemente, dernäst Öfverstarne för Uplands, Vestergötlands, Smålands, Östergötlands, Norrlands, Finlands och Carelens Regementer 2), sluteligen Öf-

---

1) Synes ha svarat mot General-Major. År 1612 förordnades "Erlig och Manhaftig Hans Other till Chargent-Major eller Öfverste-Vaktmästare på Elfsborgs fästning: han skall hafva derstädes alla saker i god akt, särdeles med vakt och vård mot fienden." Registr. — Äfven inom Regementerna förekommer ej Majoren, utan i stället Öfverste-Vaktmästaren. Den förste General-Major i Svenska armeen var Gref Frans Bernhard von Thurn (son af Böhmarnes anförare), hvilken, då han år 1623 gick i Svensk tjenst, Konungen utnämnde till Major öfver sitt fält. Hallenberg, V, 111. Dock kallas Thurn äfven General-Fältvaktmästare.

2) Det var således Regementernas ordning och antal år 1621. Ett regementes styrka var olika. Man finner sådana af tjugufyra Kompanier (hvarje Kompanie till 150 man), men äfven af sexton och af åtta Kompanier.

verstarne för de Värfvade Regementerna, efter ålder i tjensten. Öfver- och Underrätt hade dessutom Sekreterare eller Rättegångsskrifvare, samt Rättegångs-Väbel eller Vaktmästare. I Öfverrätten var General-Profossen anklagare: han hade makt att antasta och i fängelse sätta dem han fann brottsliga, men icke att låta justificera, det är afrätta, utan derom erhållen särskild befallning. Den som satte sig emot honom, hans Lieutenant eller Drabanter, miste lifvet. I Underrätten var Regements-Profossen anklagare: han ägde samma rätt vid sitt regemente och Fane-Profosserna vid sina fanor, som General-Profossen i lägret. — Till Öfverrätten hörde alla högmålsbrott och större förbrytelser, och alla civila mål, som vädjades från underrätten. I brottmål tillstaddes intet vad; dock skulle domen underställas Marsken, eller Konungen, om han var närvarande. I brottmål, som gå å lif, lem eller ära, skall rättegången hållas inom en ring af krigsfolket, under bar himmel; är det civil sak, hålles rättegången i paulunet (tältet). — Straffen äro: lifsstraff, till hufvud och hand, med mer och mindre vanära, det skamligaste att hängas; hvilket hvar tionde man måste undergå efter lottning, om en Fana Ryttare eller ett Regemente knektar tagit till flykten under drabbning, förr än de icke mer kunde bruka sidevärjorna (de öfrige skulle tjena utan fana, ligga utom qvarteret och göra lägret rent, tills de "med manhet sin villa botat hade"): för öfrigt straffas med trähäst, fängelse i jern, vatten och bröd, gatulopp, penningböter, afsättning och degradering för befälet, skymfelig förvisning ur lägret för de gemena. — Prygel tillåtes ej 1). Horor li-

1) Fält-Tygmästaren Gref von der Decken i sin Historia om Hertig Georg von Braunschweig und Lüneburg, Hannover 1834, säger om dessa krigsartiklar, II, 113. "De utmärkas i jemnförelse med andra af

das ej i lägret 1). Men vill någon hafva sin hustru med sig, stånde det honom fritt. — Gudstjenst skola krigspresterna hålla hvarje söndag, och en predikan i veckan, om tillfälle så gifves: bön skall ske morgon och afton. Tillsammans utgöra Regements- och Ryttare-presterna ett Fält-Consistorium, i hvilket Konungens Hofpredikant eller Generalens predikant presiderar. — Dessa krigsartiklar skulle en gång i månaden för hvarje regemente uppläsas. För första gången upplästes de nu af Riks-Kansleren för hela lägret, bestående af nio regementer fotfolk och tio kompanier ryttare, tillsammans tjugutusen man, uppställda i full slagtordning på Årsta äng.

Hela det kungliga huset var här samladt. Det hade blifvit förminskadt genom Hertig Johans och hans gemåls död, i unga år, 1618, efter ett olyckligt, såsom det säges, af svartsjuka förbittradt äktenskap 2). Efter den mjeltsjuke men tappre Johan återföll Östergötland till kronan. Nu såg hären sin Konung omgifven af gemål, moder, svärmor och bror, af hvilka de förstnämnda kommo att bjuda honom farväl innan han reste till kriget, den siste att dervid vara honom följaktig. Sin brud hade han sjelf utsökt. Samma år Ebba Brahe bortgiftes (1618) gjorde Gustaf Adolf en hemlig sjöresa från Calmar till Tyskland i början af Augusti månad, och var redan den 20 Augusti till Calmar

---

samma tid genom en anda af humanitet, som bildar en stor contrast med Carl V:s Straff-Codex. Det var i Svenska armeen förbudet, att straffa de gemene soldaterna med prygel: blott vid grofva insubordinationsfel bekommo de fuktel med värjan."

1) Till ett Regemente Tyska Landsknektar hörde eljest så nödvändigt en skara lösaktiga qvinnor, att desse stodo under en egen Officer, som hade titel af Huren-Weibel.

2) Enligt en anteckning i Nordinska Handskrifterna.

återkommen. Det tros att han under denna tid okänd varit i Berlin och sett Prinsessan Maria Eleonora 1), om hvilken hans Agent Birkholdt redan tvänne år förut till honom skrifvit. År 1619 skickade han sin Kammarjunkare Gustaf Horn till Kurförsten af Brandenburg Johan Sigismund och dess Gemål Anna, med tillkännagifvande, att Konungen ämnade besöka Tyskland, och personligen försäkra sig om flera Tyska Förstars vänskap: Horn skulle gifva akt, om man åstundade Konungens besök i Berlin, och yttra sin önskan om en giftermåls-förbindelse emellan sin Konung och Brandenburgska huset, i fall vid hofvet något samtal derom förefölle. Sjelf tyckes Konungen redan vara säker om sin brud; ty han gör anstalter till hennes emottagande i Stockholm, och bereder sig att sjelf afhämta henne. Resan blef uppskjuten genom den gamle Kurförstens död och hans sons, Georg Wilhelms, anträde till regeringen. Men i April månad 1620 reste Gustaf Adolf sjöledes från Stockholm, kom åter okänd till Berlin, och friade personligen 2). Han besökte un-

1) Hallenberg, IV, 888.
2) "Anno 1620 var Kongl. Maj:t till Sverige min Allernådigste Konung obekänd uti Berlin, hos Brandenburgiske Kurförstinnan Enkan, och der aftalte ett äktenskap emellan Kongl. Maj:t och Hennes Nåde Fröken Maria Eleonora." Axel Oxenstjernas annotat. Palmsköldska Handskr., T. 36. Ur Konungens egen anteckning derom anföre vi följande: "Lördagh komme wij till Bherlin; natten tillförende låge wij i en By, hette Blisendorf, thedan följde min Svåger (Pfaltzgrefven Johan Casimir), först till Potsstamb, och ther finge wij bref af unge C. F. (Churförsten), och som wij thet finge, rede wij till Sällendorp — skildes vidh Pfaltzgrefven — Oss var nembt ett Losement hos Retzlou, när wij komme thit, sågh han oss för Engelske Soldater an, och ville intet läna oss hus, efwen så hos en annan. Ändtelig komme wij in uti Arnheimbs losement och ther blefve wij intagne. Arnheimb visste ther intet

der titel af en Svensk Kapiten äfven Pfaltziska hofvet, och återvände hem efter tvänne månaders frånvaro. Då yppade han för Rådet denna giftermålshandel, hvilken han med sin moders råd begynt. Att fullborda den, sändes Axel Oxenstjerna, som hemförde den kungliga bruden. Bilägret firades den 28 Nov. på Stockholms slott. Maria Eleonora var då på sitt tjuguförsta år, och erkändes allmänt för en fullkomlig skönhet. — Hon blef nu sjuk af sorg öfver Konungens bortresa, och nedkom med en dödfödd dotter samma dag han afseglade. Detta skedde den 24 Juli 1621. Flottan bestod af etthundrade fyrtiåtta skepp och tio jakter. Den skingrades af storm. Det skepp, på hvilket Gustaf Adolf och Carl Philip befunno sig, måste gå till Pernau, hvarifrån Konungen och Hertigen reste landvägen till Riga. Dit samlades de skingrade skeppen, och den 5 Augusti gick Riks-Amiralen Carl Carlsson

---

af, men kom ock therin, förfärade sig. (Genom Arnheim gaf Konungen Kurförstinnan tillkänna att han var kommen och begärde tala med henne). — "Gick fördenskull kl. 9 (om Söndagen) på slottet: kom rätt till predikans begynnelse. Widh jag kom uthi förmaket, ther folket och junkrarna sutto, undrade sig hvar man hvadh jag för en waar och hvadh jag ville. Interim gick predikan an, texten var om Rijka Mannen, företalet, huru wij här uthi verlden leeka een Comedie, och huru åtskilligt Gudh som allting regerar, uthdeelar personerne, som wij menniskor her uthi verlden agera skole. (Derpå omtalar Konungen predikans indelning). Sedan predikan var ändat skaffades the af vägen, som man ville intet hafva till tillsijare: och jag kallades in. Mitt tahl till C. F. (Churförstinnan). Hennes svar. Sedan fördes jag uthi Hertiginnans af Kurland kammar. Discurrerades om hvadh passerad var på reesan. Medan vart Måltijden färdig, och jagh buden att blifva till Måltijds." —. — Ex Mss:to R. Gust. Ad. Palmsk. Handskr., T. 36 (tryckt i Stockholms Magasin, III D.).

Gyllenhjelm utan hinder in i Dünaströmmen, under det invånarne i Riga tände eld på sina förstäder. Gustaf Adolf förskansade Svenska lägret, på en sandhöjd öster om Riga, i fyra afdelningar. I första lägret fördes öfverbefälet af Konungen och Hertigen, och af deras underbefälhafvare Gref Philip af Mansfeld och Gustaf Horn. Andra lägret, till höger, anfördes af Jacob De la Gardie, som landvägen från Finland tillfört Konungen förstärkning. Till vänster, vid godset Hintz, var tredje lägret, under Herman Wrangel, hvilken hade blifvit utnämnd till Fältmarskalk, (som denna tiden betydde Fältherrens Lieutenant). Fjerde lägret, under Skottske Öfversten Seatons befäl, låg närmare staden vid en väderqvarn. Vid andra stranden af Düna och på dess holmar, gent emot Dünamünde fästning, anlade Herman Fleming förskansningar. Riks-Amiralen Gyllenhjelm och Vice-Amiralen Claes Fleming hindrade med flottan all tillförsel till staden.

Sedan underhandlingar förgäfves blifvit försökta, begynte Konungen d. 13 Augusti Rigas belägring. Förskansningarne på holmarne i Dünaströmmen fullbordades under fiendens eld. Från alla sina förskansningar besköto nu Svenskarne staden. Man räknade att öfver tusen kulor om dagen, stundom hundrade i timmen (deribland äfven glödgade), inkastades, vägande från tjugufem till sextiofyra skålpund. Härigenom blefvo stadens trenne hörnfästen, den så kallade Sandporten och äfven de tjugo fot breda bröstvärnen, så skadade, att de ej kunde tjena de belägrade till fullkomligt skydd. Den 29 Augusti begynte Konungen att fylla stadsgrafven med risknippor. Samma dag skrifver han till sin svåger Kurförsten af Brandenburg: att staden gör ett tappert försvar, att han nu vore kommen till grafven, och hoppades det bästa: "detta är *status belli;*" — "*reipublicæ status* vore allt för vidlyftig att be-

skrifva under kartouernas dunder" 1). Riga försvarades af sitt borgerskap, som sig till hjelp endast hade trehundrade soldater. Sigismund hade lofvat undsättning från Danzig. Denna undsättning uteblef. Lithauiske Fältherren Radziwil lät äfven försäkra staden om hjelp, och visade sig vid denna tidpunkt af belägringen, eller i de sista dagarne af Augusti, på andra sidan Düna med Polskt rytteri; men drog sig tillbaka efter ett fåfängt försök att öfvergå floden. — Gustaf Adolf uppfordrade nu den 2 September den åt sig sjelf lemnade staden. Då under Rådets öfverläggningar med de Polska Ämbetsmännen den Svenske Trumpetarens återkomst länge fördröjdes, ansåg Konungen detta såsom en uppenbarligen förkunnad fortsättning af fiendtligheterna. Han lät åter beskjuta fästningsverken, och äfven göra försök till vallarnes bestigande, hvarvid de stormande dels stupade, dels sprängdes i luften af fiendens minor. I tvänne derpå följande dagar och nätter fullföljdes anfallen, både från Svenska lägret och från skeppen på floden. Hörnverken och sidofästningen vid Jacobsporten, Sandporten och Nya porten voro nedskjutna. Under natten blef öfver den till en del fyllda grafven, en bro slagen, hvarpå manskap öfverfördes. Men bron blef sönderskjuten, sluteligen uppbränd, och många omkommo. Efter tre dagar återsändes först Svenska Trumpetaren ur staden, med förebråelser att anfall skett under det Rådet öfverlade: sin besvurna trohet mot Polska Konungen och Republiken kunde staden ej bryta, lemnandes till Guds behag, hvad deraf följa kunde. — Mineringen fortsattes nu med så stor ifver å båda sidor, att Svenskarnes

1) Det ofvan citerade brefvet af d. 29 Aug. Konungen tillägger: "Ich muss meines hauses elend beklagen, darinnen Gott mich gestraffet hat, indeme meine gemahlin ein dot geboren kind zur welt gedragen."

och stadens manskap äfven möttes och krigade i minorna, under det anfall och utfall vexlade vid de tillgängeliga delar af murarne. Den 11 Sept. hade Svenskarne på tre ställen undergräfvit fästningsverket, som redan hade stora öppningar. Vattnet ur grafven hade begynt afledas, tvänne broar hade öfver den blifvit slagna, och Konungen beslöt en allmän storm till följande dagen, hvarom hans egenhändiga utförliga order ännu finnas. Den skulle ske om qvällen den 12, sedan staden hela dagen blifvit beskjuten med glödande kulor; men innan den företogs, blef Riga ännu en gång uppfordradt. Rådet begärde trenne dagars vapenhvila, i väntan att den lofvade Polska undsättningen innan dess skulle hinna fram. Konungen beviljade stillestånd endast till följande morgonen, då Rådet samtyckte att underhandla om stadens uppgifvande. Den skulle lyda under Sverige med samma vilkor som förr under Polen. Den 16 Sept. intågade Gustaf Adolf med hela sin här i Riga. Den mildhet, hvarmed staden behandlades, berömma vänner och fiender. Belägringen hade varat i sex veckor, hvarunder Konungen, som, till att uppmuntra soldaterna, stundom tillika med sin bror, sjelf sågs i löpgrafvarne med spaden i hand, flere gånger var i lifsfara. När han på sandhöjden utsåg lägerplats, slog en styckekula ned på det ställe, som han ögonblicket förut hade lemnat: under belägringen blefvo en gång flere personer skjutne vid hans sida, deribland en Stackelberg, hvars blod stänkte på Konungens kläder: en annan gång for en styckekula i hans eget tält förbi hans hufvud 1). — Efter eröfringen af Riga tågade Gustaf Adolf in i Kurland, af hvars Hertigar den ene gifvit sig under hans beskydd, den andre blifvit Polen trogen. Mittau intogs. Flere Lifländska fästningar föllo under det följande

1) Hallenberg, IV, 946—965.

af hösten i Konungens händer. Dorpt och Kockenhusen återstodo. — Redan i Riga hade Hertig Carl Philip blifvit sjuk. Han skrifver d. 15 November derifrån till sin syster Catharina, att hans ögon blifvit förmörkade för sjukdoms skull, men att hans bror fördrifver honom tiden med ljufligt samtal och umgänge 1). Brefvet är för öfrigt fullt af skämt. Hans sjuklighet tilltog. Gustaf Adolf måste vid sin hemresa lemna honom i Narva. Der dog Carl Philip d. 22 Jan. 1622 i sitt tjugondeförsta år. Han var en tystlåten, hurtig och tapper yngling, som brann af begär att utmärka sig, och hade nyttjat Axel Oxenstjernas bemedling att få deltaga i kriget. Gustaf Adolf sörjde sin bror högt, och har sjelf skrifvit hans personalier. — "Han hade mod och hjerta — säger Konungen — att kunna genomgå hvad verldens svik och ostadighet hade honom förekastat." — "Af älskan till fäderneslandet hafver han uti den sista Polniska fejden ej velat blifva hemma, på det han med sitt exempel Sveriges unga Ridderskap uppväcka måtte." — Till dig, o fädernesland, hade han en rättskaffens kärlek, och höllt det hederligt att dö för fäderneslandsens skull." — "O fädernesland hvad hafver du mist?" — "Din konungaslägt är nu kommen igen på en mansperson, som för få år sedan florerade i den med tre unge och vuxne herrar! — Det göres icke behof att jag i detta sinne din sorg öker, i det jag upprepar hvad olycka och villervalla deraf förorsakas skulle, om dig hände den olycka, att du dig Konung åter igen betla skulle" — — 2). Carl Philip är den si-

---

1) Palmsk. Handskrifterna, T. 36.

2) l. c. *Ex Mss:to Reg. Gust. Adolphi.* — Tvänne år före sin död hade Carl Philip ingått ett hemligt giftermål med Elisabeth Ribbing, dotter till Rikskattmästaren Sewed Ribbing. Hon födde kort efter hans död en dotter, Elisabeth Gyllenhjelm, som blef gift först med Axel Thureson Natt och Dag, sedan med Balthasar Marskalk.

ste Svenske konungason med eget Hertigdöme. Det blef sedan grundsats, att aldrig gifva sådana län; och Christina kallar denna grundsats "en konungahusets hemlighet" (*Arcanum domus regiæ*).

Gustaf Adolf, som i medlet af Januari månad 1622 hade hemrest genom Finland, var åter i Lifland med början af Juni. Han bröt in i Kurland för att undsätta Mittau, eller, då detta vid samma tid blifvit intaget af fienden, belägra det. En fältfeber ibland hans folk, hvaraf han sjelf tvänne gånger angreps (ehuru han sökte hålla detta hemligt för soldaterna), hindrade hans framgång. Vid ett personligt möte med Först Radziwil erböd Konungen åter fred, och slutade det på latin förda samtalet med dessa ord: "Vinlägg dig om, att såsom våra händer nu förenas, vi ock till sinnelag må blifva ense, på det jag en gång må kunna föra de troppar J här sen, för eder välfärd, emot Turken" 1). Han slöt åter ett års stillestånd med Polen, sörjde för Rigas försvar, ordnade Liflands styrelse, och vände i Augusti hem tillbaka. Det Polska stilleståndet förlängdes från ett till tvänne, och slutligen till trenne år; men ansågs, då det ej af Sigismund bekräftades, så opålitligt, att när denne Konung om sommaren 1623 gjorde ett tåg till Danzig, man fruktade ett anfall på Sverige, hvarföre Gustaf Adolf med sin flotta, sjelf inneslutande Danzigs hamn, aftvang staden den försäkran, att derifrån ingen fiendtlighet under stilleståndet mot Sverige skulle föröfvas. Året 1624 är ett af de få, som Konungen fått använ-

---

1) "Da operam, ut sicut nunc manibus jungimur, ita et animis conjungamur, ut aliquando istum peditatum et copias meas, quas cernitis, pro vestra salute contra Turcam afferre queam." Colloquium inter Sereniss. Su. Reg. et Ducem Radzivilium Mense Septembri 1622. Palmsk. Handskr., T. 36. Då man ser Gustaf Adolf, efter Sigismunds död, söka Polens krona, påminner man sig dessa ord.

använda till inrikes omsorger: det följande utbröt åter kriget.

Gustaf Adolfs tredje fälttåg mot Polen fullbordade Liflands eröfring, och försäkrade genom Kurlands besittningen af Riga. Första planen var, att Riks-Amiralen skulle försöka sin lycka mot Windau och andra orter vid Kurländska kusten, för att derigenom förvirra Polackarnes och Lithauernas anslag samt dela deras uppmärksamhet. Genom tillslutandet af de tvänne hamnarna Windau och Liebau kunde dessutom all den Lifländska samt en del af den Polska och Ryska handeln komma Riga och Sverige till godo. — Besittningen af Östersjö-hamnarna är hädanefter ett stående syftemål för Gustaf Adolfs politik: den utvidgar sig inom kort från de Lifländska, till de Kurländska, de Preussiska, de Tyska. — Gustaf Horn affärdades till Finland, för att med två Regementen Finska knektar och tolf Kompanier Landryttare begifva sig till Narva, förstärka sig ur garnisonerna i Ingermanland och Estland, samt sedan gemensamt med Jacob De la Gardie anfalla staden och fästningen Dorpt i Lifland. Då fienden sålunda nödgades dela sin styrka åt Kurland och Dorpt, ämnade Gustaf Adolf med det främmande fotfolket samt det Svenska och värfvade rytteriet anfalla Kockenhusen och andra orter utmed Dünaströmmen, och så vidt möjligt göra sig till herre af floden. Den 17 Juni 1625 afgick Konungen med sex regementen till fot och åtta kompanier till häst på en flotta af sjuttiosex fartyg från Sandhamn, och landsteg den 2 Juli vid Riga. Riks-Amiralen, i stället för att utgå med flottan, förordnades der till befälhafvare, medan General-Gouvernören De la Gardie var sysselsatt med Dorpts belägring. Krigsförråd sändes uppefter Düna på smärre fartyg; Konungen följde floden, och ryckte fram mot det redan af Baner inneslutna Kockenhusen, som gaf sig

den 15 Juli; hvarpå d. 18 följde intagandet af Seelburg på Kurländska sidan, sedan Konungen här gått öfver Düna. Anfallet på Kurland hade han nu förbehållit sig sjelf. Under tåget mot Mittau lågo de befästa städerna Birze i Lithauen och Bauske i Kurland uti hans väg. Efter Birzes intagande, som skedde efter några dagars belägring d. 26 Augusti, kunde Polackarne ej utan svårighet komma in i Lifland, hvaremot Lithauen stod för Svenskarne öppet. Bauske togs med storm d. 17 September; hvarefter Mittau gaf sig genom dagtingan. I slutet af månaden återvände Konungen till Riga, och inrättade der en flotta af smärre fartyg, som ständigt borde underhållas till stadens försvar. — Emellertid hade Dorpt af De la Gardie och Horn d. 16 Aug. blifvit eröfradt. Polackarne erbödo åter underhandling. Gustaf Adolf sände Riks-Kansleren, som under detta tåg var honom följagtig, att möta de Polska fullmägtiga, men afslog all vapenhvila. Fram på hösten samlade sig Polackarne i tvänne läger, ett under Sapieha och Gosiewski, ett annat under Radzivill, samt nalkades Düna. Konungen slog läger först vid Kockenhusen, i uppsåt att åter gå öfver floden 1), sedan vid Berson, då platsens osundhet, brist och sjukdom nödgat honom öfvergifva sitt förra lägerställe. "På denna väg — säger han i ett bref — har jag mer ömka sett än någonsin, så länge jag i kriget varit: här måste jag smula för folket, som man plägar göra för hönsen: så oflitigt hafver Måns Mårtensson (Krigs-Commissarien) sakerna beställdt." — Att bevara krigsfolket för sjukdom anskaffades bränvin och hvitlök. Emot kölden förrsågs det med pälsar och dubbla strumpor, (ett par af ull och ett par af kläde, som räckte långt uppå

1) Vid en recognoscering i detta afseende blef hästen under Konungen till döds skjuten af en falconetkula från andra sidan strömmen.

byxorna) samt med vattentäta Ryska halfstöflor. Sjukdomen sträckte sig äfven till Konungens närmaste omgifning. "Jag är Sekreterare och Kammererare — skrifver han i ett annat bref till Riks-Kansleren — vore jag Calefactor, så vore jag omnia tria. Riks-Kansleren borde i sin stad äfven med ömhet låta sig vårda om de sjuka, dock noga tillse att icke några funnos, "som lögo på vår Herre."

Underhandlingarne blefvo fruktlösa, och Gustaf Adolf beslöt att midt i vintern, såsom han yttrar sig, "göra fötter under fienden," som låg vid byn Wallhof i Kurland under Sapiehas befäl, innan denne kunde förena sig med Radzivill, hvilken befann sig längre tillbaka i trakten af Bauske. Den 5 Januari 1626 gick Konungen med rytteriet och tusen musketerare öfver Düna. Under marchen natten emellan d. 6 och 7 träffades en fiendtelig tropp, som blef tillbakaslagen. Om morgonen d. 7 angrep Konungen fienden, som fanns uppställd på slätten framför sina förskansningar, och hade antändt byn. Ett häftigt ryttare-anfall afgjorde segern. Mellan fem och sexhundrade af fienden blefvo på platsen: etthundradefemtio gemena och flera officerare blefvo fångne, ibland dem anföraren Gosiewski: trossen och fyra kanoner föllo i Svenskarnes händer 1). Radzivill, som var i antågande, drog sig nu skyndsamt tillbaka. Lifland var befriadt från fienden. — Innan sin afresa vidtog Konungen åtskilliga författningar för landets regering, försvar och krigsfolkets underhåll. I sista afseendet må nämnas upprättandet af en så kallad Soldatkoloni af 600 man i och

1) Enligt Gustaf Adolfs eget bref till De la Gardie, dat. Wallhof d. 8 Jan. (dagen efter slaget). Konungen hoppas, att denna defaite skall afskräcka fienden från flere courser öfver Düna. Registratur för 1626.

omkring Dorpt. Knektarne fingo jord sig tilldelad, hvilken bönderna skulle hjelpa dem bruka, och i stället vara frie från arbete till kronan. Konungen mötte i Revel sin längtande gemål, och återreste till Sverige för att följa sin mor till grafven. Enkedrottningen var d. 8 Dec. 1625 afliden. Hon hade varit en sträng mor, och en sjelfrådig regentinna så i sitt lifgeding, som i Carl Philips Hertigdöme. Gustaf Adolf visade hennes minne den största vördnad och bekräftade alla hennes förordnanden. Han lät äfven fortsätta byggnader, som hon börjat; emedan hon, såsom han sade, hade företagit dem till sin åminnelse.

Efter slaget vid Wallhof afstadnade krigsrörelserna, och man ingick en vapenhvila på sex veckor, hvilken efter Konungens afresa förlängdes till d. 21 Maj. Konungen befallte De la Gardie att derefter ej inlåta sig i någon kortare vapenhvila, utan att likväl afslå underhandlingar: han borde framför allt blifva herre öfver Düna, och bevaka de i Kurland intagna fasta orter, "som voro förborgar för Lifland:" för den del af landet Hertigen af Kurland ännu innehade, och som föga tjente för Sveriges afsigter, kunde neutralitet under vissa vilkor beviljas. Sjelf hade Konungen beslutit, att flytta kriget från Düna till Weichsel. Det var att gå Polackarne på lifvet, och att komma Tyskland närmare. Dermed begynnes den afdelning af det Polska kriget, som äfven kallas det Preussiska.

Planen hade politiska svårigheter. Konungen behöfde en hamn i Ost-Preussen, och dess Hertig, under Polsk länshöghet, var hans egen svåger, Kurförsten af Brandenburg. Gustaf Adolf lät ej derigenom afskräcka sig. Sedan han förstärkt sitt inhemska och utländska krigsfolk, afseglade han d. 15 Junii med en flotta af 150 skepp och en här af tretton regementer till fot och nio kompanier till häst, ankrade vid Pillau d. 26, och bemäktigade

sig nästan utan motstånd denna stad; ty en Preussisk besättning af 300 man i den hamnen försvarande skansen utrymde denna, då de ej kunde hindra landstigningen. Fyra Svenska örlogsskepp lemnades för Pillau; med sex, som sedermera förstärktes af flera, sändes Riks-Amiralen till Danzigs redd, att äfven der bemägtiga sig tulluppbörden. Sjelf riktade Gustaf Adolf anfallet mot de egentligen Polska besittningarna, och seglade från Pillau till Braunsberg, der han landsatte sitt folk en half mil ifrån staden. Emot fiendens eld tågade Svenskarne upp under vallen, upphöggo stadsportarne och förföljde den Polska besättningen, som i flykten antände förstäderna. Braunsberg öfvergick till Konungen den 30 Juni, Frauenburg den 1 Juli, det starka Elbing den 6 Juli, det väl befästade Marienburg den 8, dessutom flera mindre städer. Efter intagandet af Dirschau den 12 Juli slog Konungen der en brygga öfver Weichseln, och sträckte sina eröfringar på vestra sidan från Mewe till Stargard, Putzick, Zarnowitz vid Pommerska gränsen. Med skäl säger Gustaf Adolfs Hofpredikant om detta tåg, att Konungen intog städer "med sådan hastighet, som om han ridit genom landet" 1). Invånarne voro till en stor del Evangeliskt sinnade, och det religionsförtryck Sigismund låtit dem erfara, gjorde dem Gustaf Adolf benägna. Jesuiternas, de Andeligas, den Polska Adelns, alla deras gods, som voro Polska kronan tillgifne, förklarades förbrutna. Endast de, som frivilligt gåfvo sig under Svensk lydnad, fritogos från plundring. Hvar morgon skulle ur lägret utskickas trehundrade man fotfolk under en Öfverste, samt etthundradefemtio ryttare under en Ryttmästare. Dessa skulle gemensamt indrifva byte, och allt bytet samlas vid lägret, samt der fördelas af General-Vaktmästaren och General-

1) Johan Botvidi. Likpredikan öfver Gustaf Adolf.

Gevaldigern, först hvad som behöfdes till Konungens kök, dernäst till Generalerna, sedan till Officerarna, och slutligen till det öfriga krigsfolket. Hvar och en som, vid ett sådant tåg, eller eljest, beträddes med godtycklig plundring, blef hängd; samma straff träffade den, som plundrade i en by, der qvarter var, eller der Salvagarde var gifvet: ej heller fick någon, vid lifsstraff, inqvartera sig sjelf, innan Qvartermästaren tilldelat honom qvarter 1). Königsberg erhöll neutralitet 2), Dan-

1) Denna förordning utfärdade Gustaf Adolf d. 30 Juni 1626. Jfr. Konungens Trossordning af d. 23 Juni 1627. Registr.

2) Öfver denna neutralitet, öfver Pillaus besättande och Konungens uppförande i anseende till Hertigdömet Preussens dubbla förhållande både till Polen och Brandenburg, finnas märkliga yttranden i hans samtal med de Preussiska Deputerade genast efter sin öfverkomst. Det är bekant, sade han, att de voro Konungens i Polen ärftelige undersåter och således hans (Gustaf Adolfs) fiender: han hade dock strax i början förklarat, det han ej kommit att tillfoga sin Herr Svåger eller detta landet något fiendteligt: "att jag intagit hamnen (Pillau), sade han, det har jag gjort *jure naturali*, *civili et omni jure;* ty Konungen i Polen, min fiende, hade ju kunnat komma till mig i Sverige med sin krigsflotta? och är Danziger hamn mig ej så skadlig; ty den är endast 5 till 5½ aln djup, och kan således ingen krigsflotta der in- och utkomma, men deremot anser jag Pillau, på dess 14 fots djup, beqväm för örlogsskepp, hvarföre jag måste den till mina staters säkerhet intaga och befästa. Det är sannt, det är endast ett hål, hvarigenom jag måste vidare fram; hvarföre det lärer blifva eder svårt, att i anseende till samma hamn, försvara er inför kronan Polen, och hafven J derifrån ej annat än fiendskap att förvänta. Bättre vore, att ej häruti inblanda eder Herre min svåger. — J måsten i detta fall bero af eder sjelfve. Ty J sjelfve hafven hopsmidt desse förbund med Konungen och kronan Polen, och deruti invecklat min Herr Svågers fader. Dessa förbund skola med tiden nödvän-

zig ville deremot ej emottaga den, utan förklarade uppenbar fiendskap mot Sverige. Emellertid befästade Konungen sitt läger i Dirschau. De många garnisonerna hade försvagat hans här. Den förstärktes i slutet af Augusti genom Rikskansleren, som förde nytt folk från Finland: det ifrån Lifland väntade under Thurn dröjde deremot, till Konungens missnöje, men ankom slutligen och gjorde honom nog stark att möta Sigismund, som ändteligen samlat sin här vid Graudentz, och derpå belägrade Mewe: "för hvilken kåk — säger Gustaf Adolf — han låg i fjorton dagar, utan att något uträtta," och derpå tvangs till återtåg. Axel Oxenstjerna förordnades till "Konungens Legat öfver krigsfolket i Preussen, och General-Gubernator öfver de städer och land, Sverige der innehade." Gustaf Adolf

---

digt nedtrycka edra hufvuden. Derför vore billigt, att J togen mitt parti, emedan vi äro af samma religion och förvandter. Jag betygar vid Gud, att jag menar eder redligt och godt; ty, om jag något elakt menade, så hade jag ej lemnat efter mig på ryggen staden Königsberg. — Om sitt krigsfolk, säger Konungen: "Desse, som jag nu hos mig har, äro väl arme Svenske Bonddrängar, dålige till utseendet och illa klädde; men de slås bra, och hoppas inom kort blifva bättre klädde. Hvar och en af desse går framåt, och kunna de väl gå upp mot Rödråckarna och Kossackerna. — Jag hade bordt gå rätt fram till Königsberg, men jag har skonat min Svåger och dess land. — Jag märker väl, att J villen hålla medelvägen; men medelvägen blir eder halsbrytande. Jag säger eder: *Vinco aut vincor, vos maculabimini.* — J måsten hålla med mig eller kronan Polen. Jag är eder Religionsförvandt; jag har en fröken från Preussen till gemål; jag vill strida för eder och befästa staden; jag har goda ingenieurer med mig, förstår ock något sjelf deraf, och vill sedan mot kronan Polen och sjelfve djefvulen mig försvara." Samtalet finnes i Hallenbergs efterlemnade Handskrifter, och synes vara taget ur Hoppes Manuscript: *Decennale Borussiæ fatum*, som jag ej sett.

gick om bord i slutet af October vid Pillau, som han låtit befästa, och var d. 5 Nov. i Stockolm. — Den 8 December, kl. 8 om aftonen, föddes honom här hans dotter Christina 1). "Då var jag hos Konungen i hans kammare ensam, — säger den yngre Gref Per Brahe i sin Tänkebok — och hade då Konungen en stark skälfvesot (tertiana), hvilken han om hösten fick i Preussen. — Konungen fäktade med mig dubbelt i matsalen några dagar, och slog så att skälfvan släppte honom."

I Lifland hade sommaren och hösten förgått i underhandlingar, än med Polen, än enskildt med Lithauen, afbrutna af krigsrörelser utan synnerligt eftertryck. Konungen var missnöjd med De la Gardies overksamhet, i synnerhet som underrättelser kommit att Polackarna åter inryckt i Lifland. Jacob De la Gardie var bekant ej mindre för sitt hjeltemod än för sin maklighet, och ej egnad att i en underordnad plats utmärka sig. Långa tider förgingo utan att han skref ett bref 2). Fältherrens förslag att vinna ett längre stillestånd, mot afträdande af några bland de Kurländska fästningarna, fann ej behag inför Konungen. "Det förundrar oss — skrifver han till De la Gardie d. 11 Jan. 1627 —

1) Utom den första dödfödda Prinsessan år 1621, hade Drottningen d. 16 Oct. 1623 äfven nedkommit med en dotter, i dopet kallad Christina, som dog följande året d. 21 Sept. 1624.

2) Sådant var likväl ej sällsynt hos denna tidens ämbetsmän. Den 4 Januari 1627 skrifver Konungen till Nils Bjelke, General-Gouvernör i Finland, och på samma dag till Ståthållarne på Wiborg, Reval och Narva, att de på hela sommaren, och en rund tid sedan, ej låtit höra af sig, hvilket Konungen ej vet, om det kommer af brist på bläck och papper eller af oförmodad lättja och lastelig försummelse; då det eljest vore dem väl vitterligt, att Gubernatorer åtminstone en gång i månaden borde afgifva berättelse om tillståndet i deras län. Registr.

att vi ej hört något af eder, sedan d. 16 October. Så kärt eder är, att undvika vår onåd, så måste J hålla oss Birzen och Bautske tillhanda, hvilka platser äro af större importans, än J tilläfventyrs tänka kunnen" 1). De la Gardie svarade på dessa förebråelser med segern öfver Polackarne vid Wenden 2).

Inrikes omsorger och beredelser till det andra Preussiska fälttåget upptogo vintermånaderna. Regeringen under Konungens förestående frånvaro uppdrogs såsom vanligt åt de hemmavarande af Rådet. De skulle sammankomma i Rådkammaren tvänne gånger i veckan, Måndag och Thorsdag från kl. 8 till 11 f. m., och dessemellan så ofta det behöfdes, samt hålla riktigt Protokoll och Registratur öfver besluten 3). Befälet öfver allt krigsfolk hemma i landet, uppdrog Konungen åt sin svåger Pfaltzgrefven Johan Casimir. Med de nya utlagorna, särdeles Qvarntullen, skulle man varsammeligen förfara, att ej i Kongl. Maj:ts frånvaro något tumult och uppror skedde, och der sådant förnummes, heldre något eftergifva, till lägligare tid. Den egennytta några Officerare drifva med "otidigt förlof af knektar" skall hämmas, och de brottslige af Fiskalen anklagas inför Hofrätten 4). Värfningar hade blifvit

---

1) Registr. för 1627.

2) Konungen förmodar, att Fältherren efter victorian vid Wenden fått fienden ur Lifland, — bör till sommarn gifva sig in i Kurland eller Lithauen, eller ock i Lifland hålla sig vid Keggum, der han kan commendera Dünafloden. Till Fältherren d. 11 Februari 1627. Registr.

3) Instruction för Rikets Råd under Kongl. Maj:ts frånvaro, Stockholm d. 15 Juni 1626. Registr. En likalydande för 1625 hos Hallenberg.

4) Den 9 Juli 1627 skrifver Konungen till Nils Stjernsköld, då Commendant i Pillau: "Och skolen J derhos hafva akt, att icke en part af dem, som sägas dö bort, af Officerarne stickas in på skeppen, och

anställda både i Tyskland och Skottland. Gustaf Horn sändes att förstärka Liflands försvar med det Finska krigsfolket. Ibland detta omtalas äfven Bågeknektar 1); så att bågen ej ännu var helt och hållet aflagd i Svenska armeen; ehuru redan under Danska kriget anmärkes, att Svenska knekten nästan allmänt var beväpnad med musketten, och att äfven ryttaren antagit den och aflagt lansen.

Om sin öfverfart till Preussen år 1627 skrifver Konungen till sin svåger Pfaltzgrefven 2): "Vi gingo d. 4 Maj med temlig vind till segels, och äre d. 8 med hela flottan lyckligen ankomne till Pillau. Sakerna här i landet hafve vi funnit i en god stat, sätta nu folket i land, och ämna gå fienden under ögon, som inalles är 9000 man stark, och förhåller sig mest på sina vanliga platser i Pomerellen; dock har han ryckt fram på Danziger-Werder. Pfaltzgrefven måste påskynda ryttarnes och rekryternas öfversändande från Sverige. Kurförsten har låtit föra folk en mil eller två nära Pillau, och fordrar det af oss igen, hvilket vi nekat: få se hvad han företager." Till Rådet skrifver Konungen kort derefter 3): "Kurförstens fordran att återfå Pillau har genom underhandling blifvit undanröjd: han gör ej mer mot oss, än han för syns skull är tvungen, på det Polen ej må beröfva honom länet." Och i ett följande bref: "Vi hafva lagt oss i tractat med vår svåger Kurförsten, och är på sistone så vidt kommit, att emellan honom i Hertigdömet och oss en vapenhvila är upprättad till Michaelis. Sedan hafva vi låtit förstärka skansen vid Pillau, och der inlagt

sändas af åt Sverige, och sedan införas i rullarna för döde och begrafne."

1) Till Nils Bjelke om krigsfolket i Finland d. 26 April 1627. Registr.

2) Pillau d. 10 Maj 1627. Registr.

3) Den 15 Maj, ibid.

tre regementer. Med de öfriga hafva vi begifvit oss till Höfft 1), der fienden lagt sig gent öfver vid Danziger-Werder, att med sina stycken förtaga oss tillförseln. Der resolverade vi d. 25 Maj, efter han var stark, att honom angripa. Dispositionen var, att vi genom Grefven af Thurn och Herr Johan Baner första anfallet göra ville, och sedan dem secundera med pikenerarne. Folket fördelades på sine båtar; och hade allt gått väl, om hvar gjort sin devoit och våre ordres blifvit efterföljde. Men blott en båt, under Axel Duvall, kom på andra stranden. De öfrige blefvo sittande på sanden. En part rodde dit vi dem ej beordradt, så att allt vardt turberadt. Då satte vi oss i en liten båt att redressera sakerna. —Och efter i sådane occasioner något varmt tillgår, blefve vi ock med ett skott sargade i buken. Dock böre vi tacka Gud, att det oss till lif eller hälsa intet skadade, utan förhoppas efter få dagar kunna dirigera verket efter vår sedvana. — Nu måste vi låta afföra folket, som ej lidit synnerlig förlust. Grefven af Thurn blef sargad och Kapten Axel Duvall fången. — Efter oss intet tviflar att detta skall spridas kring och exaggereras, derföre hafve vi velat eder hela sakens förlopp förständiga, på det J icke sjelfve blifven perplexe, och, der något annat utsprides om vår person, J då veten huru allt är tillgångit." — Brefvet är skrifvit samma dag 2), och

---

1) Haupt eller Höft, en förledet år af Svenskarne intagen skans vid Danzig, hade kort efter Konungens öfverkomst till Pillau Polackarne sökt återtaga, hvarvid staden Danzig understödde dem med 1400 man till fot och två kompanier till häst. Anfallet blef afslaget af Fältmarskalken Herman Wrangel, och fienden förlorade tre kanoner.

2) Berwalde d. 25 Maj 1627. Registr. "Ingen blef skjuten i båten mer än Konungen, men nio skott gingo igenom båten midt emellan Konungen och mig." Gref P. Brahes Tänkebok. Konungen styrde sjelf båten.

innehåller tillika underrättelse om Nederländska Sändebuds ankomst till Elbing, "utan tvifvel om fred emellan oss och Polen — skrifver Konungen — commerciernas frihet med Danzig och öppning af Weichseln." — Sedan Konungens sår blifvit läkt, samlade han sitt folk vid Dirschau, i mening att angripa Koniecpolski, som hade sitt läger en half mil derifrån. Men då kom tidning, att General Potocki belägrade Braunsberg, som genom hemligt förstånd med borgerskapet också nära fallit i hans händer, om ej Konungen skyndsamt kommit till undsättning. Han förföljde fienden fem mil intill Wormditt. Emellertid gick Mewe öfver till Koniecpolski: en förlust, som Konungen ersatte genom ett nu bättre lyckadt anfall mot fiendens skansar gent emot Höfft, som d. 4 Juli blefvo eröfrade. "Vi hafve aviserat eder — skrifver Konungen till Rådet — om den victorie, hvarigenom skantsarna, som Danzigarne hade upprättat, blifvit utan synnerlig blodsutgjutelse intagna. — Efter kunskap om Kurförstens affall, och att han ville skaffa fienden en ansenlig förstärkning, hafva vi lemnat Kansleren vid Höfft och dragit d. 12 Juli in i Förstendömet, att hindra denna succurs. Vid Morungen mötte vi den, 1800 man till fot och fyra kompanier ryttare med fem metallstycken. De blefvo af Grefve Thurn och oss omringade, gåfvo sig genom accord, och gingo gerna i vår tjenst. För Kurförstens skull hafve vi sändt hem en del. — Vi hafve härtill med stor vedermöda — tillägger Konungen — uppehållit folket, med hvad vi här i landet kunnat uppbringa. — Det förundrar oss högeligen, att vi intet fått från Sverige, mer än några tusen daler, som litet eller intet förslår" 1). — Konungens egna bref underrätta oss fortfarande om krigshändelserna och nya personliga faror. "Mot fienden — skrifver han till sin

1) Till Rådet d. 27 Juli 1627. Registr.

svåger Pfaltzgrefven — hafva vi spelt mästare hittills: först i en liten skärmytsel den sista Juli emellan Dirschau och fiendens läger, då vi slagit två kompanier husarer 1) och fyra kompanier kosacker med en ringa trupp af våra ryttare: sedan d. 7 Augusti, då vi utförde allt vårt kavalleri ur lägret och fienden äfven sitt emot oss, har hälften af vårt rytteri (ty det öfriga, till nitton kompanier, har ej kommit att drabba) slagit fienden på flykten, att han hufvudstupa in i sitt läger måst förlöpa, dit fältherren sjelf (Koniecpolski) utan hatt och till fot sig måst frälsa. Månge förnäme Officerare hafva för honom blifvit sargade eller slagne, tre fanor eröfrade, och, så framt ej aftonen kommit, hade vi väl kunnat drifva fienden ur lägret. Följande dagen hafva vi till häst och fot oss præsenterat för fiendens läger, och låtit spela våra stycken derin, så att han syntes allt dirigera till flykt; men Gud har ej så behagat, då han strax i början vid ett pass, dädan vi fiendens musketerare drifva ville, har låtit oss sjelfva drabbas i högra axeln, utmed halsen, af ett musskettskott, hvarmed vår dessein blifvit bruten och victorien förhindrad. — Vi tacke dock Gud, som så hafver denna skada disponerat, att vi förhoppas snart komma till rätta igen. — Det synes, som Kejsarens victorier i Tyskland allt för mycket animera våra fiender" 2). — Det sista bekräftas af Axel

---

1) Eller Sperryttare — så kallas vanligen Husarer i denna tidens språk.

2) Till Pfaltzgrefven, Dirschau d. 14 Aug. 1627. Registr. Adler Salvius skrifver två dagar derefter till Rådet: Lodet, hvarmed Hans Kongl. Maj:t, Gud bättre, blef sargadt, hafver gått in strax ofvan på bröstbenet, två tum bredt ifrån strupan på högre axelen: och sitter nu bak uppå ryggen inemot spinam dorsi, nästan på det öfre hörnet af det högre skulderbladet. Ty der synes en liten hygel, lika som der låge en fjerdedel af en båll (kula) under

Oxenstjerna. "Fienden har redan fått förstärkning — skrifver han till Rådet — från Kejsaren, som skickat Hertigen af Holsten med dess regemente Konungen i Polen till hjelp. Blir således föga något af med tractaten; ehuru de Nederländske Gesandter göra dermed sin flit. Med Kurförsten af Brandenburg står det och sjuder. Dock hoppas jag det bästa. — Konungen är nu så vida återställd, att han kan sitta till häst. — De Polske Commissarier föreslå ej annat, än att Sveriges Rike skulle deras Konung och hans posteritet restitueras, Lifland och Preussen återlemnas, och all omkostnad på kriget betalas. På sådant vele vi ej höra. Konung Sigismund och Prins Uladislaus äro nu komne till Polska lägret" 1). — Under Konungens vistande i Dir-

huden. Så efter detta musketelodet ligger der och premerar den nervum, genom hvilken vis animalis gifver högre armen all sin motum och sensum, derföre äre Hans Maj:ts tu minste fingrar på högre handen något stupide. — Hans Maj:t kan fuller skrifva någorlunda fin stil; men efter Hans Maj:ts namn, Gustavus Adolphus, måste skrifvas med en bug (böjning) af hela armen, så kan Hans Maj:t det intet göra för lodets skull sine magno dolore. Eljest är Hans Maj:t, Gud ske lof, frisk och sund. — Vi hoppas att lodet, anten per putrefactionem eller annorledes, skall kunna komma till att tagas ut. — Herre Gud vare lof, som Hans Maj:t intet till lifvet hafver skada låtit! — Gud gifve Hans Maj:t det sinnet, att Hans Maj:t blifver ifrån sådane små occasioner; efter såsom detta skedde vid en occasion, när Hans Maj:t satt på hästen och genom ett perspectif recognoscerade det ena af fiendens pass."

1) Rikskansleren till Gabriel Oxenstjerna och Rådet, Dirschau d. 15 och 28 Aug. 1627. Registr. I det förra af dessa bref beskrifver Kansleren belägenheten sålunda: "Emellan båda lägren var vid pass en half mils slätt land, utan skog och dike, dock något högländt, på ena sidan höga jordberg, på andra Danzigska Neringen, och lopp en rännil eller pass

schau, som fördröjdes till den 26 Sept., öfverlemnade en Engelsk Legat honom Strumpebands-Orden. Den 10 October intog han Wormditt, efter en kort belägring 1). Guttstadt föll äfven i Svenskarnas händer. Konungen reste derefter till Sverige och lemnade befälet i Preussen åt Rikskansleren, som åter måste åtaga sig denna, i financiellt, ännu mer än militäriskt hänseende, besvärliga befattning 2). Stjernsköld utnämnd, efter Riks-Amiralen Gyllenhjelm, till befälhafvare på flottan, blef, då han skulle hemföra denna, d. 18 Nov. häftigt anfallen af tio Danzigska och Polska skepp. En af hans Kapitener sprängde sitt skepp i luften hellre än att gifva sig. Stjernsköld hade ämnat göra det samma, då han blef skjuten. Hans skepp och lik föllo i fiendens händer. — På Lifländska sidan hade, med eller utan öfverenskommelse, mest varit stillestånd. Ett sådant inträdde äfven under vintern i Preussen.

Mellantiden utmärktes, såsom vanligt, af en ej mindre rastlös verksamhet än fälttågen. Denna är

under Polska lägret, så ingen kunde komma derhän, eller ut, med mindre han måtte flera igenom passen."

1) Vid detta tillfälle gjordes första profvet med läderkanoner, dem en Tysk Friherre Wurmbrandt i Gustaf Adolfs tjenst, säges hafva påfunnit. De utgjordes af ett tunnt kopparrör, starkt ombundet med tåg och öfverdraget med läder, kunde beqvämligen föras emellan tvenne ryttare och göra flera skott, innan de behöfde läskas.

2) Konungen skref till Kansleren följande våren: "Vi hafve gjort förslag (och sände eder härmed) på så många penningar, som vi på det högsta kunna eder hvar månad skaffa, och må J utgifterna så vidt möjligt derefter disponera. Hvar det icke vill räcka till, kan man betala på den ena orten, och åter igen göra gäld på den andra." Till Rikskansleren d. 31 Mars 1628. Registr. Genom bref af d. 10 Juli 1628 kallar Konungen Louis De Geer till sig i Preussen, för att i vexelsaker vara behjelpelig.

hos Gustaf Adolf alltid och i alla riktningar lika beundransvärd 1), och skulle personligen ännu mer framträda, om vi ej, för ämnets skull, särskildt behandlat den inre styrelsen. Vi tillägga blott här en anmärkning, som vid genomgåendet af denna tids handlingar faller i ögonen. Konungen är till den grad medelpunkt och lifskraft i denna regering, att jemförelsevis overksamhet inträffar hvar han ej sjelf befinner sig; i synnerhet, så snart han ej kan lemna den outtröttelige Kansleren att företräda sin plats. Man skulle ej tro, att, under en tid af så stora ansträngningar, den hemmavarande regeringens göromål synas föga talrika, så att, såsom Råds-Protokollerna förmäla, Rådet stundom ej förehaft annat än att läsa Holländska Avisorna 2). Går det för långt, väcker ett ljungande bref från Konungen de slumrande ur dvalan.

I de fortsatta underhandlingarna med Polen hade Kurförsten af Brandenburg erbudit sin bemedling. "Det kunne vi ej väl lida — yttrar sig Konungen till Kansleren — ehuru han gerna må hafva den äran in ceremonialibus. Han har i förslag, att få hela Preussen af Polen, emot det att han med Danziger stad refunderar oss sumtus belli; hvartill de högtrafvande Poler sig näppeligen skola förstå" 3).

Dessa

1) Den sträckte sig äfven till hans Ryska undersåtares Religions-angelägenheter. I bref till Ståthållaren Henrik Månsson på Kexholm, befaller Konungen i Febr. 1627, att invånarne skulle välja två män ibland sig, hvilka Konungen ville skicka till Constantinopel, att den ene må bli vigd till Biskop af Patriarken, och sedan kunna viga andra prester. Den 7 April 1628 får en Rysk Diak nåd, med vilkor att af trycket utgifva en Rysk Kateches. Registr.

2) Nemligen sådana de denna tid funnos, bestående dels i handskrifna underrättelser, dels i lösa tryckta papper, hvilka då och då utkommo. Hallenberg, V, 365.

3) Till Kansleren d. 6 Febr. 1628. Registr.

Dessa förhållanden invecklade sig allt mer. Fred ville ej Sigismund ingå, utan med vilkor af sin rätt till Sveriges krona: för ett långvarigare stillestånd fordrade hans underhandlare afträdande af allt hvad Sverige eröfrat. "För Preussen och Lifland skulle väl de Poler vilja släppa sina förmenta prætentioner till en tid, för att sedan åter upptaga dem" — säger Konungen. — "Hvad titlarna angår, må Konungen af Polen kalla sig hvad han vill, men icke Konung af Sverige. Kunde finnas någon modus att ingen af oss nämndes, vore bäst." — Gustaf Adolf förbjuder att sluta stillestånd, utan med vilkor, att under tiden eröfringarne bibehållas, i synnerhet de Preussiska hamnarne; alldenstund Papisterna redan hafva så många hamnar vid Östersjön, att det ej är rådligt efterlåta dem flera." — "Hållen underhandlingarne öppna! — tills mans får se, hvart saken vänder sig med de Kejserske" 1). — "Gifven före, att J ingen besked ännu från oss bekommit! — Vi måste nu vända oss till Riga, der sakerna något sällsamt förevetta, men förmode innan Pingst hafva gjort ifrån oss vårt exercitium i Lifland, för att sedermera antingen med makt komma till Preussen, eller ock hem att försvara vårt rikes gränsor" 2). — Ryktet om en Spansk flottas ankomst i Östersjön förnyade sig. "Vi kunne ej se annat, än att det syftar på Öresund: Vi befalle, att alle skepp i riket hållas på alla händer i god beredskap" skrifver han längre fram till Rådet 3). — Orsaken till Konungens beslut, att sjelf öfvergå till Lifland, var

1) Till den samme d. 18 Nov. 1627 och d. 31 Mars 1628. Registr.

2) Det senast citerade brefvet.

3) Den 10 Juni 1628. Registr.

ster missnöje med Jacob De la Gardie. "J veten sjelf — yttrar han sig till Kansleren — att Grefve Jacob är i sine consilier och handlingar något trög, så ock mycket blöt i sitt commando, och har de mesta saker uträttat genom Gustaf Horn. — Vi hafve derföre uppdragit krigsväsendet åt Gustaf Horn, och befallt Grefve Jacob residera i Riga, såsom Gubernator öfver staden och landet" 1). Då Horn derpå slog Polackarne, som under Gosiewski gått öfver Düna och inträngt i Lifland, ändrade Konungen sitt beslut, öfvergick till Preussen, och ankom d. 15 Maj 1628 till Pillau. Intagandet af Neuenburg (hvilket likväl åter gick förloradt) och af Strassburg, voro de betydligaste förrättningar under detta fälttåg, som var besvärligare än något af de föregående, då fienden på intet sätt lät förmå sig till fältslag. Dess hufvudstyrka var samlad i Graudentz, beläget på en holme i Ossa strömmen, och omgifvet af kärr; hvarföre Konungen måste uppgifva tankan på en belägring. "Fienden — skrifver han till Rikskansleren 2) — strider med en ny konst, drifver folk och få undan — men flyr för batalj som för elden." Underrättelserna om återtåget gifva en bedröflig skildring. "Officerare, som tjent i trettio år — säger Adler Salvius 3) — veta aldrig sådant tillstånd varit i vår armé. Afgången är öfver femtusen man allaredan, sedan vi drogo ifrån Ossa, och löpa ännu våre Svenske dageligen bort. De främmande äro så ovillige, att man intet annat än myteri har att förvänta, och vi hafve inga medel, att göra dem villige. Konungen har ingenting fått

1) Instruction för Gustaf Horn i Lifland d. 20 April. — Bref till Axel Oxenstjerna d. 21 Apr. 1628. Registr.
2) Den 13 Oct. 1628.
3) Den 10 Sept. 1628.

göra i Preussen, af fruktan från Tyska sidan. I landet är allt elände. Inga goda qvarter: fyra hus på ett regemente: vägarna så slemma, att man ej kan komma med stycken en half mil om dagen. Fienden hugger efter, och afskär all tillförsel." — Ändteligen förlades armeen i vinterqvarter, och Konungen öfvergick i slutet af October till Sverige; sedan öfverstyrelsen i Preussen å nyo blifvit uppdragen åt Axel Oxenstjerna, som, med tillhjelp af Fältmarskalken Herman Wrangel, äfven afhöll fienden under vintern. — Det stora Tyska kriget begynte draga denna närgränsande krigslåga till sig. Detta är det utmärkande i Gustaf Adolfs båda sista Preussiska fälttåg. Under det nyss beskrifna hade han redan tagit Stralsunds försvar. Vid det nu pågående mötte honom en kejserlig här i Preussen. Strax efter sin öfverkomst i slutet af Maj 1629 skrifver han till Rådet från Elbing 1): "Här finna vi Arnheim för oss med en kejserlig armee af 8000 till fot och 2000 till häst, eller tjugusex kompanier, utan tvifvel med stora desseiner, när de sig med Polska armeen conjungerat. Vi kunna derföre ej så snart komma hädan, och hafva i anledning af de förändrade omständigheter låtit författa en ny proposition till Ständerna, hvilken vi öfversända. Hållen dem tillsammans ännu några veckor! Fienden synes hafva något anslag på Königsberg. Vi vete ej, huruvida vår Svåger sig deruti inlåtit 2). Hemifrån hafva vi förskrifvit mera folk till Königsbergs försvar. Tre af de nyvärfvade Skottska regementen må blifva någon tid i Sverige att vänja sig vid vår disciplin. Riks-Amiralen (Gyllenhjelm) och Vice-

1) Den 26 Maj 1629. Registr.
2) Kurförsten förnyade sedan neutraliteten.

Amiralen (Clas Fleming) skola med nio våra största skepp samt med de sexton, hvilka städerna lofvat, tillsvidare ligga i Dalehamn; men Johan Baner skall med sex Örlogsskepp hålla navigationen öppen till Stralsund, och Erik Ryning med tre smärre skepp försvara Calmar.” — ”Ännu — säger han i ett följande bref till Kansleren 1) — äro de Kejserske ej med penningar utrustade, och lära intet få förrän Konungen kommer. — Ginge vi dem innan dess på lifvet, så kanske de till en stor del ginge på vår sida.” — Koniecpolski hade samlat sin styrka vid Graudentz, och föreningen emellan honom och Arnheim gick för sig den 15 Juni, utan att Gustaf Adolf kunde den hindra. Konungen hade framträngt till Marienwerder, men drog sig nu tillbaka till det väl befästade Marienburg, för att der invänta förstärkning från Sverige. Han lät trossen taga genaste vägen öfver Stum, men marcherade sjelf, för att betäcka den, på högra handen utmed floden Liebke till byn Honigsfeldt. Der begynte fienden låta se sig, som med förenad styrka uppbrutit att afskära Konungen vägen. En skärmytsel uppstod vid Arriergardet, under hvilken Konungen lät de öfriga trupperna fortsätta marchen. ”Då hände sig — säger han — att i det vi låte secundera en vår patroulle, som utskickad var åt Risenborg, den fienden attrapera ville, hafva våre och enkannerligen Rhengrefven 2) (ehuruväl vi oftare låto honom derifrån affordra), likväl så vidt inlåtit sig med fienden emot vår vilja, att fienden fått tid med sin ganska force att komma öfver, och är så med all makt fallen in. Och ehuruväl de våre fattade modet och ville sig

---

1) Liessov d. 2 Juni.

2) Rhengrefven Otto Ludvig, en af Konungens Öfverstar.

något mot honom opponera, såsom de ock intet illa drabbade, blefvo de likväl så hårdt trängde, att de äro förströdde och tagit flykten, lemnandes fienden tio läderstycken, som vi hade förordnat att stå vid bemälte vårt Arrieregarde. — Och ändock vi som oftast sände bud efter de andre våre trupper, så kunde det icke så hastigt efterkommas, både emedan de voro genom Rhengrefvens otidige skärmytsel allt för vidt afkomne, såsom ock att vi sjelfve voro vid Arrieregarden occuperade att bringa de skingrade trupper tillsammans. — Dock likväl, sedan Hans Wrangel med sin och Ekholtz's squadron och Baudissins regemente äro komne oss till succurs, hafva de icke allenast, näst Gud, salverat de andre våre trupper, utan ock repousserat fienden allt inemot Honigsfeldt tillbaka. Sedan vi nu tid fingo att ställa vårt rytteri i ordre (ty fotfolket hade vi redan låtit gå förut till Marienburg), och fienden såg oss icke allenast vara sig i rytteriet egal, utan ock öfverlägsne, då hafver han fuller gjort sin flit, att få sitt fotfolk till sig, och med all makt åter angripa oss; men sedan äre vi med god ordre afmarcherade. Och, då han två resor ville något emot oss attentera, först vid en by, och sedan vid ett litet pass, är han alltid tappert och med ingen sin ringa förlust slagen tillbaka, och hafver på sistone hållit sig stilla; men vi hafve med god ordre retirerat folket hit till Marienburg. Skadan belangande, då äre på vår sida blefne vid pass tvåhundra man, men, såsom ögonskenligt var, af fienden intet mindre; så att, om icke de läderstycken och fem cornett (fanor) vore oss i första drabbningen frånkomne, då vore att tvifla, hvilken mera skada i denna skärmytsel lidit hade." Det är Konungens egen berättelse, om hvad Polackarne kalla segren vid Stum. Den fara, hvari han sjelf sväfvat, förtiger han. Derom förmäler en an-

teckning af Axel Oxenstjerna. "År 1629 d. 17 Juni 1) uti slaget med Polackarne vid Stum, som gick skarpt till, fick en af fienden Konung Gustaf Adolf i gehänget, men Konungen viftade det öfver hufvudet, och gaf det med hatten i sticket. Sedan fick åter en annan honom i armen och ville släpan med sig; men Erik Soop kom dertill och skjöt Polacken af hästen, och räddade Konungen" 2). — Gustaf Adolf förskansade sitt läger under Marienburgs murar. Hans folk led af en pestartad fältsjuka. Fienden följde efter, men kunde, sedan Jacob De la Gardie, som blifvit hemkallad från Lifland, och nu till Preussen beordrad, tillfört Konungen förstärkning från Sverige 3), ingen ting uträtta; ehuru täta skärmytslingar föreföllo emellan de båda befästade lägren, och Konung Sigismund sjelf med sina bägge äldsta Prinsar infann sig hos de sina. "Men han hafver inga penningar medbragt — säger Gustaf Adolf — utan endast löfte om tre månaders sold i Augusti, hvilket på de Kejserske allena gör öfver tre tunnor guld, och synes svåre att uppbringa. — Ännu hafva de Kejserske intet uträttat, och såsom de, emot de förnämste Ständers vilja och vetskap, af Konungen och hans parti äro in-

1) Gamla stilen, såsom alltid i de Handlingar vi följa. — Den nämnda berättelsen finnes i ett Konungens bref till Rådet och ett annat till Pfaltzgrefven Johan Casimir, Marienburg d. 22 Juni, af hvilka det senare finnes tryckt i Adlersparres Historiska Samlingar, III, 105. Konungen säger sig inberätta förhållandet, "på det må stoppa dem munnen till, som något argare utsprida."

2) Palmsk. Handskr., T. 37.

3) Den 11 Juli. Han hade med sig både inhemskt och utländskt krigsfolk, deribland tusen Engelsmän (eller Skottar) af Spens värfvade.

dragne, så blifva de ock allt mer förhatade. — Arnheim ligger ännu med tre regementer för Montau (en af Svenskarna besatt skans vid Weichseln). — Just då vi aktade göra oss färdige att gå öfver till Sverige, är Konungens i Frankrike sändebud Baron de Charnacé kommen till oss i lägret, erbjudande sin mediation till en tractat med fienden. Vi hafva beviljat underhandling om ett stillestånd på de vilkor Kansleren sistledne vinter föreslog, och hafve dertill förordnat på vår sida Kansleren, Fältmarskalken och Herr Johan Baner, hvilka den 30 Juli äro med de Polniske sammankomne, der då afgjordes, att oss så af Konungen som Republiken Polen titeln af Sveriges Konung gifvas skulle" 1). — Underhandlingarne fortsattes hela Augusti under Fransysk, och, ifrån September månads början, äfven under Engelsk bemedling. De voro ej sällan i fara att afbrytas (det skedde verkeligen en gång) så väl genom Svenskars och Polackars, som medlarnas stridande anspråk 2). Gustaf Adolf afvaktade ej deras slut, utan återreste till Sverige. Den 16 September 1629 slöts det sexåriga stilleståndet med Polen, vid Altmark, nära Stum, under bar himmel. Strassburg, Dirschau, Wormditt, Mehlsack, Frauen-

1) Till Rikets Råd om hvad som förelupit i lägret vid Marienburg den 22 Juli (skrifvet af Sekreteraren Grubbe) och Gustaf Adolfs eget bref till Pfaltzgrefven Johan Casimir d. 1 Aug. Registr.

2) "Tvisten om præcedentien emellan de Engelske och Franske Gesandter se vi ej huru den skall slitas, då ingendera vill gifva efter. Tracteren J derföre realia utan någonderas mention, och låt dem tractera hvar för sig." Gustaf Adolf till Axel Oxenstjerna, Fiskhausen den 8 Sept. — Dock synes Konungen böjd att ge Frankrike företrädet, som ock iakttogs.

burg återlemnades till Polen, Mittau till Hertigen af Kurland; Marienburg, Stum, Danziger Haupt skulle Kurförsten af Brandenburg äga att besätta under stilleståndet. Gustaf Adolf behöll Elbing, Braunsberg, Pillau och Memel. Religionsfrihet stadgades för både Protestanter och Katoliker, och fri handel emellan båda rikenas undersåter.

TREDJE KAPITLET.

Det Tyska kriget.

TREDJE KAPITLET.

Det Tyska kriget.

Gustaf Adolf var fyra och trettio år, således i blomman af alla ungdomens krafter. Det fanns redan ej i Europa ett större och skönare namn. "Denne Sveriges Konung — säger Richelieu 1) — var en ny uppgående sol, — ung, men af ett stort rykte. — Tysklands skymfade eller fördrifne Förstar höjde till honom blicken i sin nöd, såsom seglaren mot Nordens stjerna." — Ifrån 1614 visa sig underhandlingar emellan de Tyska protestanterna och Gustaf Adolf. Han emottog då i Narwa ett sändebud från Landgrefven Moritz af Hessen-Cassel, med uppmaning att sluta det Ryska kriget, och, i afvaktan på kommande händelser, icke begifva sig ur sitt fädernesland: en förening vore ingången af flere Kurförstar och Ständer i Tyskland emot katolikerna till försvar för den fria religionsöfningen: England, Nederländerna, Schweitz, hade deri deltagit: man ämnade offentligen kalla Konungen af Sverige till medlem af samma förbund. — Denna inbjudning följde straxt derefter en egen utskickad från Heilbron, der de Evangeliske nyss haft en samman-

1) Memoires de Richelieu. Paris 1823.

komst. Brefvet derom, dateradt d. 25 Febr. 1614, var underskrifvet af Kurförsten af Pfaltz Fredrik V, Pfaltzgrefven af Zweybrücken Johan II, Hertigen af Würtemberg Johan Fredrik, Markgrefven af Baden Georg Fredrik, Förstén af Anhalt Christian och Markgrefven af Brandenburg Joachim Ernst. Gustaf Adolfs svar betygade hans goda vilja, men framställde tillika utförligt de hinder, som ännu, så länge Ryska och Polska krigen varade, motsatte sig hans önskningar. I ett Bönedagsplakat af d. 6 Maj 1615 uppmanade han sina undersåter till förböner för deras trosförvandter 1).

Enighet var hvad som mest fattades dessa. Kursaxen hade begynt med att hellre (förgäfves) söka inträde i katoliska Ligan 2), än erkänna det reformerta Pfaltz i spetsen för Evangeliska Unionen; och då den olycklige Fredrik V af Pfaltz lika hastigt förlorade, som vann den honom af det upproriska Böhmen erbudna kronan, ser man Johan Georg af Saxen, sedan han låtit sina Theologer bevisa, att Lutheranerna voro närmare Religionsförvandter med Katolikerna än med de Reformerta, emot pant af Lausitz, hjelpa Kejsarn till att undertrycka religionsfriheten i Böhmen 3). Trettioåra kriget var börjadt.

---

1) Hallenberg, I, 246 ff.
2) Raumer. Gesch. Europas seit dem funfzehnten Jahrh. III, 354.
3) Då Hertig Johan Ernst af Saxen-Weimar ville biträda Kurförsten af Pfaltz, afstyrktes han af Wittenbergska Theologerna, ibland annat ur det skälet, att Hertigen vore förbunden hjelpa Kejsar Ferdinand, emedan Guds Son blifvit under den Romerske Kejsaren född till verlden. Hallenberg, IV, 801 efter Londorp. Den svage Fredrik V, styrd af sin puritaniskt sinnade Engelska gemål och sin häftiga Hofpredikant Scultetus, visade sig å sin sida högst otålsam ej blott mot Katoliker, utan äfven mot Hussiter och Lutheraner. Under sitt korta Böhmiska välde lät han i Prag förstöra bilder och målningar

Vid den stora förstörelse i Tyskland, genom Kejsarns, Spaniens och Ligans förenade vapen, som följde på Kurpfaltziska husets olycka och Evangeliska Unionens upplösning, blefvo det Skandinaviska Nordens Monarker snart deras tryckta trosförvandters enda återstående hopp; så mycket mer, som af Tysklands båda mägtigaste protestantiska Förstar, Saxen förblef kejserligt sinnadt, och Brandenburg, styrdt af påfveliga rådgifvare (såsom man offenteligen förebrådde det i Sverige), visade föga alfvar för den gemensamma saken 1). England, Holland och Frankrike sökte att förmå både Danmark och Sverige till krig mot Österrikiska Huset och katolska Ligan. Gustaf Adolf underrättade sjelf Christian IV om de vilkor han föreslagit, då man an-

---

i kyrkorna, förbjuda klockringning, ombyta altaren mot bord och silfver- och guldkalkarna vid nattvardens utdelning mot träkalkar. Raumer, l. c., III, 391. Gustaf Adolf biträdde Kurförsten af Pfaltz med krigsförråd. Instruction för Mårten Pauli att föra 8 kanoner och 4000 kulor till Böhmen, d. 26 Aug. 1620. Registr.

1) Då Brandenburgska Hofvet i sin skriftvexling med Sverige begynte sätta Kurförstens titel framföre Konungens och kalla Gustaf Adolf Königl. Würden i stället för Majestet, skrefvo de Svenske Rådsherrarne till de Brandenburgska: "Wäre die abnehmende reputation mitt wortten und grossen nahmen zue repariren, als würde sich Ih. Königl. May. wenig difficultiren und wolten gantze Pappier damit erfüllen — — Unsere meinung ist zwar gutt und dirigiret zue erhaltung Freundschafft, gutter correspondence und uffwachs des algemeinen Evangelischen Wesens — — weilen wir aber merken und spüren, das Euer Hoff guttentheils wird mit Bäptischen Consiliariis regieret, haben wir leichtlich zue muthmassen, was unsre wohlmeinung fruchten werde — — Schreiben in nahmen der Reichs-Räthe an die Geheime Brandenbürgische Räthe. Gripsholm d. 8 Aug. och 10 Dec. 1623. Hallenberg, V, 101.

modat honom om utförandet af protestanternas krig, vilkor, utom hvilkas uppfyllande han ej kunde inlåta sig i företaget. De voro: ett säkert förbund emellan alla interesserade makter, öfverstyrelsen af kriget för honom sjelf, en krigshär af trettiosex regementen till fot och åttatusen ryttare, gemensamt, (till en tredjedel på hvar), anskaffad af honom sjelf, af England och af Tysklands deltagande Ständer, försäkran om månadtlig sold för den samma, och inrymmandet af tvenne goda hamnar, en vid Östersjön och en vid Västerhafvet: detta förslag hade af honom skett innan han hade sig bekant att någon annan hufvudman var påtänkt för kriget: nu vore saken förändrad, säger han, sedan Konungen i Danmark åtagit sig dess utförande; men, såsom man anser kriget kunna säkrare företagas med tvenne krigshärar än med en 1), ville Gustaf Adolf ej undandraga sig att taga befälet öfver den ena, med förbehåll att penningehjelpen lika fördelades: sjelf vore han till en början nöjd med tio regementer soldater och femtusen ryttare, och ville anskaffa artilleri och krigsförnödenheter på egen bekostnad, men förbehöll sig fri värfning i de förenade makternas länder, att ingen fred utan hans samtycke med Kejsaren och Ligan skulle slutas, och att hans säkerhet skulle tillbörligen afses; ehuru han ej fordrade, att hans bundsförvandter skulle inblandas i hans enskilda krig mot Polen. Katolikerna i Tyskland, tillägger Konungen, borde angripas i deras egna nästen, hvartill fyra vägar förde, den första uppåt Wesern genom Westfalen till Hessen, den andra

---

1) Detta förslag kom, enligt Gustaf Adolfs eget yttrande (Hallenberg, V, 338), från Prins Moritz af Oranien. Hvardera armeen borde vara 25,000 man: med den ena skulle Konungen i Sverige anfalla Kejsarns arfländer, med den andra Konungen i Danmark fördrifva Ligans armee och återställa Pfaltz.

uppåt Elben genom Saxen till Böhmen, den tredje uppåt Odern genom Schwerin och Mark-Brandenburg, den fjerde genom Cassüben och Polen åt Schlesien. Den första ansåg Gustaf Adolf särdeles tjenlig för Konungen af Danmark, äfven den andra, om Saxen dertill lemnade sitt bifall: den tredje ogillade han, emedan den skulle föra kriget in i hans svågers Kurförstens af Brandenburg land, och dit inlocka Polackarne: den fjerde ansåg han beqvämligast för sig sjelf, emedan den både förde in i fiendens land, och Brandenburg med Pommern derigenom försäkrades mot Polen, som blefve sysselsatt med eget försvar 1). Hans vilkor funnos, såsom det heter, "något besvärliga" 2), men påskyndade Christian IV:s beslut 3).

Politiskt betraktadt visar oss utbrottet af den stora strid, hvari Norden nu äfven skulle invecklas, sönderfallandet af det inre Tyska statssystemet; hvartill Religionen dels var orsak, dels var förevändning. Det återställdes efter trettio års krig, så godt

---

1) Gustaf Adolfs Resolution, gifven Kongl. Maj:ts till Danmark Sändebud, Stockholm den 10 Maj 1625. l. c. 330.

2) Så hade England yttrat sig, säger Gustaf Adolf sjelf i ett bref till Christian. l. c. 331.

3) Salvius, som af Gustaf Adolf nyttjades i dessa underhandlingar, skref 1646 till A. Liljehök: Att sedan Holländarne, Frankrike och Holland i sju år arbetat med Konungen i Danmark att han skulle gå i krig med Kejsaren, var intet argument så mäktigt, som när de funno på att sända den Kur-Brandenburgske Gesandten Bellin till Sverige, att offerera Konung Gustaf directionen af samma krig, föreslående att skaffa Hans Maj:t Wismar och Bremen, der Hans Maj:t kunde med sin armee anlända. "När de sedan secret och artigt läto Konungen i Danmark den acceptation och förslag veta, då sade han: att det skall Dälen förbyde hannem, och gick så dermed löst." Palmsk. Handskr.

ske kunde, i yttre afseende, såsom del af ett Europeiskt jemnvigtssystem. Mellantiden är utmärkt genom de mångahanda planer, som hvar och en politisk upplösning af sig föder, äfventyrligare och djerfvare, ju mindre denna ännu hunnit sätta sig. Huru djupt skulle ej Kejsaremakt och Författning i Tyska riket ha fallit, att den svage Fredrik V vågade gripa efter Böhmens krona? — Å katolska sidan blef detta tillgrepp signalen för ett länge, i brist af ledare (det fick en sådan i Ferdinand II), återhållet utbrott af en djup förbittring. Pfaltziska huset förlorade allt. Dess Kurvärdighet confiscerades för katolska Ligans räkning och öfvergick till Bäyern; hvarvid Påfven uppmanar Kejsarn "att skåda himmelrikets öppnade portar och härar af änglar stridande för honom i de Tyska lägren" 1). En allmän förföljelse träffade protestanterna i Böhmen, Österrike, Pfaltz. Många tusende vandrade omkring utan hus och hem. Sådane olycklige strömmade till fanorna af de krigiska äfventyrare, hvilka ifrån Ernst af Mansfeld och den unge Christian af Brunsvik (den siste den vildaste krigare på sin tid, och likväl en protestantisk Biskop!) sedermera i allt större mått utmärka detta krig, och under vexande elände fostrade den om religion och fädernesland likgiltiga Soldatesca, med hvilken man såsom en egen makt sluteligen måste underhandla i freden. I stort framträda dessa förhållanden med Albrecht von Waldstein, gemenligen kallad Wallenstein, en Böhmisk Adelsman, som, då Kejsaren, för att sjelf ej bero af Ligan, önskade sig en egen här, hvartill medel fattades, kastade sina ögon öfver Tyskland och förklarade: en liten här kunde han ej uppsätta, men väl femtiotusen man: de skulle underhålla sig sjelfva. — I honom

fick

1) Breve af d. 22 Dec. 1622.

fick Konung Christian IV, redan slagen d. 27 Aug. 1626 vid Lutter af Ligisterna under Tilly, en ny fiende 1), som dref honom ej blott ur Tyskland, utan ur Holsten och Jutland, och tvang honom till freden i Lübeck d. 6 Juni 1629, der Konungen återfick sina länder och uppoffrade sina bundsförvanter. Meklenburg, hvars Hertigar fördrefvos, hade Wallenstein tagit för sig sjelf, och fick det af Kejsaren såsom ärfteligt län. Han belägrade Stralsund, och erhöll till sina öfriga titlar, äfven den af "General öfver det Oceaniska och Baltiska hafvet" 2). Med hvilket bländverk af stora planer han, under ständigt bevakande af egna fördelar, älskade att omgifva sig, derom vittnar tidigt Gustaf Adolfs eget bref till Konungen i Danmark. "Vi hafva nogsamt kunnat se — heter det — att den påfviska Ligans dessein har varit dirigerad på Östersjön, försökandes sådant än indirecte, än directe, än genom underkufvandet af de Förenta Nederländerna, än genom vårt rike Sverige, sluteligen

1) Wallensteins första uppträdande i Nedra Tyskland är karakteristiskt. "Die Annährung der Wallensteinschen Armee kündigte sich auf eine seltsame Weise an. Ziguenerbanden, zu 10 bis 15 man stark, ein jeder Ziguener mit Zwey langen Feuerröhren versehen, Weiber zu Pferde mit sich führend, ein par Pistolen um Sattel habend, liessen sich in vielen Gegenden als Vortrab blicken. Diese Parteyen zogen auf ungebahnten Wegen, legten sich in Büschen und Gehölzer in Versteck, kundschafteten. Alles aus, raubten und plunderten, wo sie keinen Wiederstand fanden, und berühmten sich, in Wallensteins Besoldung zu stehen. v. der Decken. Herzog Georg von Braunschw. u. Lüneburg, I, 155.

2) Redan på Riksdagen i Spejer 1567 hade Kejsar Maximilian II föreslagit att utaf de Burgundiska, Westphaliska och Saxiska kretsarna uppsätta ett Riks-Amirals-ämbete, och utnämna en Riks-Amiral. Neubur. Belagerung Stralsunds, I, 36.

ock genom Danmark. Dertill nyttjas ej blott våld, utan ock practiker och anslag, såsom vi nu förnimme Eders Kärlighet vara erbudet Imperii Romani nye Admiralitet, och föreslaget emot krigskostnadernas ersättning att afträda Sundet; lika som Oss ock i dessa dagar förslag under handen gjorde äro, att conjungera Oss med Kejsaren emot Eders Kärlighet, då man icke allenast till evig fred med Konungen i Polen och Polniska kronan, och att ständigt behålla Lifland och Preussen, Oss förhjelpa ville, utan ock uppdraga Oss Danmarks thron till län af Kejsaren, — och mycket sådant mera, i mening, att med sådana practiker hindra bägges vår conjunction. — Utslaget hafva vi förut befarat, väl vetandes motpartiets makt, enighet, flit och constance, men deremot deras, som i vår sak interesserade äro, oflit, oaktsamhet och obeständighet. Hvadan ock deras makt, som conjungerad väl varit fiendens öfverlägsen, är så kraftlös blefven, att ingen sig förmått defendera, utan låtit den ene bortrappas efter den andra, till allas skada och förderf. Vi hafve fuller hos våra vänner gjort påminnelse derom, att man afskiljandes alle privatintressen, må gripa till sådana consilia, hvarigenom det gemena väsendet kunnat räddas. Men vår välmening har blifvit illa uttydd, så att vi, sättande allt tillbaka, allenast må se till att utföra vårt krig med Polen, och dymedelst divertera den Polska makten, att den sig ej med de andre Ligister conjungerar. Eders Kärlighets extremitet gör oss af hjertat ondt, men hade önskat att Eders Kärlighets intention att förena sig med oss till Östersjöns försvar blifvit oss förr kunnig. — Likväl hafve vi genast efter vår hemkomst velat skrifva, på det verket må under vintern till Östersjöns defension och bägge rikenas försvar kunna uppgöras." Detta bref skref Konungen i Calmaresund den 21 October 1627, genast

efter sin hemkomst från det andra Preussiska fälttåget 1).

På de Tyska sjöstäderna, i synnerhet Stralsund, var hans uppmärksamhet framför allt riktad. Han ville för intet pris tillåta Kejsarn få fast fot vid Östersjön. Endast ett ögnablick ser man honom uppgifva denna föresats, men genast omfatta den med förnyad ifver. Om sommaren 1627 hade han sändt Per Baner till Norra Tyskland med instructioner, som i anseende till noggrann kännedom af dess Förstars personliga karakter och politiska förhållanden äro mästerstycken 2). Hufvudändamålet var, att Wismar och Rostock hvarken måtte intaga Kejserlig, ej heller Dansk, utan hellre Svensk garnison, hvilket Hertigarna af Meklenburg i sin nöd äfven begärt; ehuru dessa Hertigar, säger Konungen, vore i hjertat (liksom Hertigen af Holsten och Ärkebiskopen af Bremen) "helt och hållet Kejserske," och dertill afvundsjuke på hvarandra, hvarföre Baner i umgänget med dem borde iakttaga stor försigtighet. Det regemente, som, under Öfverste Duwalls befäl, skulle afgå till att besätta Wismar, var redan utsedt, då Wallensteins eröfring af Meklenburg tillintetgjorde denna plan. Detta var äfven den tidpunkt, då Gustaf Adolf för ett ögonblick uppgaf allt deltagande i Tysklands angelägenheter. Baner återkallades, "efter de katolske nu synes, Gud bättre, hafva bekommit öfverhand" 3): Duwall hemsändes med sitt regemente, "emedan sakerna i Tyskland äro mycket förändrade, och vi nu icke äre sinnade att engagera oss i detta Tyska väsendet," skrifver Konungen 4). Snart förändras detta

1) Registrat. för 1627.
2) Till P. Baner, Elbing d. 6 Juli 1627. Registr.
3) Till P. Baner, Dirschau d. 15 Aug. 1627. Registr.
4) Till Pfaltzgrefven Johan Kasimir i Sverige, Dirschau d. 17 Sept. 1627. Registr.

tänkesätt; och redan i början af November samma år yttrar han till Rikskansleren om Danskarnas förluster: "Det är sannt, att fienden har tagit dem ej allenast Holsten och Jutland ifrå, utan ock att de sjelfve råkat i desperation och oenighet. Vi kunne svårligen undgå att i detta kriget invecklas, efter faran kommer dageligen närmare" 1).

Hertigarne af Meklenburg, Gustaf Adolfs fränder, voro fördrifne. De sökte hjelp i Sverige, der deras söner funno tillflykt 2). Gustaf Adolf öppnade sitt rike till fristad för alla förföljda Religions-förvandter 3). Hertig Bogislaus XIV af Pommern var den siste af sin stam. Det sades på denna tid, att Kejsarn ville bemäktiga sig och, oaktadt Brandenburgs anspråk, behålla Hertigdömet 4). Wallenstein synes benägen, att för egen räkning lägga denna eröfring till Meklenburgs 5). Han lät besätta

---

1) Till Kansleren om sakerna i Danmark. Stockholm d. 6 Nov. 1627. Registr.

2) "Vi äro bevekte i anseende till de Mekelborgiska Förstars bedröfveliga tillstånd, att låta försörja och underhålla de unge Hertigarna deras söner i vårt land." Gustaf Adolf till Rikets Råd, Dirschau d. 1 Juli 1628. Registr.

3) Hans Patent derom af d. 11 Nov. 1627.

4) Chemnitz v. Schwed. Krieg, I, s. 7, säger: "Dass man damals von einer pretension, so der Herzog von Bayern auf Pommern haben solte — — allerhand gefärliche Discurse geführet, woraus man vermuthet habe, es mögte auf des letzten Fürsten Todesfall dem Churfürsten zu Brandenburg die Succession streitig gemacht werden, und die schwere Einquartierung zu einer künftigen Jülichschen Sequestration angesehen seyn."

5) "Er wird — skrifver Wallenstein om Hertigen i Pommern — ob Gott will, nicht einen Krieg mit uns aufangen. Ich wollte, dass ihm die Lust ankäme, so stände Pommern Meklenburg gewaltig glatt an." Förste. Wallenstein, Potsdam 1834, s. 128.

Pommern och Rügen, och gaf befallning om utrustandet af en flotta: "Åtta och tjugu hamnar skola finnas i Pommern — skrifver han till sin underbefälhafvare Arnheim — de måste alla besättas och befästas. — Se till att vi blifva starka till sjöss åt våren, ty hvad som återstår att göra, måste ske till sjöss. — Konungen i Spanien remitterar nu 200,000 kronor till underhåll af 25 örlogsskepp. — Kejsaren begär det på det högsta. — Jag hoppas vi ännu skola uppsöka dem på deras öar; ty för Svensken fruktar jag mig alldeles icke" 1). — Låtsadt förakt och verklig fruktan för Gustaf Adolf omvexla i dessa Wallensteins bref. Farhågan får slutligen öfverhand och yttrar sig i de häftigaste förslag. Under det han fortsätter de med Gustaf Adolf öppnade underhandlingar, befaller han oupphörligt Arnheim att låta bränna Svenska flottan. Det är ovisst, om den stora belöning af 35,000 Thaler, som han hemligen utlofvar såsom pris för ett i dunkelhet höljdt, men farligt anslag i Sverige, har afseende på flottan eller på Konungens egen person. Han förutser i honom sin farligaste fiende och rådfrågar stjernorna om Gustaf Adolfs lycka 2).

Stralsund var nyckeln till Östersjön. Också säges Wallenstein hafva svurit, att han skulle bemägtiga sig denna fästning, om den äfven med kedjor vore fästad vid himmelen. Stralsund i Kejsarens hand hade blifvit vändningspunkten i Gustaf Adolfs bana. För Stralsund kastade han sig i det Tyska kriget. — Redan 1625 lät han försäkra staden, att, om den komme i någon nöd, han vore benägen till dess hjelp 3). Vid den nu hotande faran upprepar han denna försäkring 4), men är i

1) Wallensteins Briefe von Förster. Berlin 1828, I, 155, 168, 267.
2) Wallenstein von Förster, ss. 106, 107.
3) Hallenberg, V, 339.
4) Ett bref från en borgare i Stralsund vid namn Joa-

början tveksam om sättet för verkställigheten. "Vi hafva skickat Grefven af Solms till Danmark — skrifver han till Rikskansleren d. 29 Mars 1628 — att föreställa Konungen, huru högt det interesserar både Danmark och Sverige, att Stralsund ej kommer i Kejsarens hand. Allena kunna vi ej denna sak företaga, ehuru gerna vi ville. Men Konungens i Danmark medel äro små och saken vigtig. Vi hafva tagit den i noga betänkande. Vi kunde derigenom divertera Wallensteins armee ifrån de Preussiska gränsorna. Vi kommo sålunda ock de Kejserliga så när under ögonen, att vår stat och fäderneslandets gränsor kunde vara alldeles fria från det Tyska krigsväsendet. Vi kunde understödja Danmark från Stralsund, och der hålla vår skeppsflotta tillhopa, i fall någon farlighet sig yppar från Vestersjön, der man förnimmer fienden mycket rusta, och hafva bemägtigat sig öfver trettio köpfärdsskepp, som inrättas till örlog, och lätteligen mot hösten voro att förvänta. Vi kunde ock begagna tiden, medan städerna vackla, innan desperation kastar dem i Kejsarens händer. Deremot slår oss för hufvudet, att till detta verk behöfves en temmelig stor armee, som måste underhållas med reda penningar, emedan der på orten inga tillgångar finnas; hvilket är oss omöjeligt. Att derutinnan lita på de andre städer är intet bevändt; ty de sätta sig just emot Kejsaren, emedan de inga penningar utlägga vilja. Ovisst är ock, om städerna vilja acceptera, att en främmande herre kommer dem till undsättning; helst af oss ingen har sådant begärt. — Derföre hafva vi beslutat gifva denna sak någon tids respit." Konungen släpp-

chim Rhodes till Åke Axelsson (Natt och Dag) var första anledningen dertill. Konungen uppdrager genom bref, dateradt Ulfvesund d. 8 Febr. 1628, den sistnämnde att försäkra om hans beredvillighet att komma staden till undsättning. Registr.

te den likväl intet ögnablick ur sigte; och då det belägrade Stralsund från Danzig begärde krut, hvilken begäran, i följe af ett Polskt förbud, afslogs, begagnade Konungen tillfället att sjelf sända staden en läst krut 1), med ett vänskapligt bref till Borgmästare och Råd. Hans utskickade Georg Borchardt, som hade hemligt uppdrag att erbjuda Svensk hjelp 2), följdes tillbaka af Stralsunds Deputerade, hvilka i lägret vid Weichseln d. 30 Maj 1628 hos Konungen hade företräde. Han skrifver derom till Rikets Råd: "De Stralsundiske Sändebud hafva klageligen gifvit oss tillkänna, huru de denna vinter blifvit trakterade af de Kejserliga, som med list och hot sökt blifva mästare af staden och dess hamn, för att sedan med en der anrättad skeppsarmada göra hela Östersjön ofredlig, tvinga angränsande riken och städer till den påfviska träldomen, och här uttränga de gamla allianser genom falska traktater. Häröfver är så vida kommet, att Öfverste Arnheim (som säges vara gjord till Fältmarskalk) utan något föregånget förhör, belägrat staden på alla sidor, och, oansedt Hertigen af Pommern, Hamburg och Lübeck sig interponerat, föreslagit sådana vilkor, som värre äro än döden. I denna stora fara hafver Stralsund sökt oss, som varit ovisse, hvad vi skulle resolvera, seendes på ena sidan faran af att Ligisterna occupera en sådan hamn vid Östersjön, och det vissa krig, som efter Stralsunds öfvergång för Sverige skulle följa, men å den andra det Polska kri-

1) Denna anlände d. 17 Maj. Den 31 Maj kom en ny skänk från Konungen, bestående i 100 Tunnor krut, 6 kanoner, 100 oxar. Neubur l. c., s. 13.

2) Vid hans Instruction i Riks-Registraturet d. 8 Maj 1628 anmärkes, att Borchardt endast fick genomläsa den, men ej taga den skrifteligen med sig. Blefve han tagen af de Kejserliga skulle han protestera, att Konungen ej visste sig vara i någon uppenbar fiendskap med Kejsaren.

get och de difficulteter, som här äro för hand. På sistone hafva vi utvalt det minsta onda. Vi vilje ej låta Stralsund komma i Kejsarens hand, om det af oss förekommas kan. — Dermed vore Danmark och Sundet förloradt, och sedan komme ordningen till Sverige, om ock faran för någon tid kunde afvändas. Huru skulle sedan vår flotta räcka till att hålla Sveriges, Finlands och Liflands kuster fria? Dessutom har Kejsaren redan i fjol styrkt Konungen i Polen emot oss 1), lagt hand i vägen för fred och stillestånd, och söker nu alla medel att vända kriget från sig och hålla det här gående. — Vi hafve derföre undsatt Stralsund med 600 man till fot och en del ammunition, under Öfverste Fritz Rosladin, efter vi förnimme dem hafva brist på goda karlar och Kapitener, samt skickat Vice-Amiralen Claes Fleming att accordera med Råd och Menighet i Stralsund". 2), Der slöts d. 25 Juni 1628 Alliansen emellan Stralsund och Sverige, äfven märkelig genom ordalagen i dess tredje Artikel, "att staden Stralsund hädanefter skall beständigt förblifva vid Konungen och Sveriges krona," hvilket å Svenska sidan, ej utan afsigt, nyttjade uttryck dock af staden förklarades endast röra dess trohet som bundsförvandt 3).

---

1) Nemligen med den hjelptropp af 4000 man, som då under Hertigens af Holsten befäl, sändes till Sigismunds understöd.

2) Marienburg d. 12 Juni 1628. Registr.

3) "Stralsund — skrifver Salvius till Rikskansleren från lägret vid Ossa d. 1 Sept. 1628 — har ändteligen begärt Patrocinium och Clientelam tantum nominalem. Jag har, på Kongl. Maj:ts behag, oblique föreslagit subjectionem realem, men efter det ena och andra hafver för dem varit betänkeligt, har befunnits bäst lämna saken in suspenso till våren. Derpå står hela handeln, att kommer Kongl. Maj:t med en royal armee och tager in Rügen, så hyllar nog staden realiter Hans Maj:t. Registr.

Stralsunds borgare öfversände qvinnor och barn till Sverige 1) och försvarade sig med hjeltemod. Staden var medlem af Hanseförbundet, hvars fordom stora, nu slocknade makt för sista gången anropades i Stralsunds angelägenheter. — Gustaf Adolf, hvars blick ingen ting undgick, sökte förgäfves att derigenom väcka Förbundet till nytt lif, för att sjelf i Tyskland uppträda, såsom Hansestädernas beskyddare 2). Han hade redan beslutit, att, om nöden så fordrade, ifrån Preussen sjelf komma Stralsund till hjelp 3), och, då detta afvändes genom Danmarks deltagande i stadens försvar 4), sände han

---

1) Trehundrade af dem drunknade på återfarten. Neubur l. c., s. 125.

2) "Oss synes de (nemligen Stralsunds borgare) i denna Convent i Lübeck vilja göra sin högsta flit, att persuadera de andre Hansestäder till att träda i förbund med Hans Maj:t, och begära Hans Maj:t till hufvud och patron för Societeten." Salvii nyss anförda bref.

3) "Vi hafva ytterligare betänkt saken om Stralsund och resolverat, att, der det vår undsättning behöfver, gå dit med nio regementer, allt Svenskt folk, då man, efter belägringens upphäfvande, sedan efter tidens lägenhet kunde besluta, om någon större armada dresseras skulle, eller, sedan man sörjt för stadens och hamnens defension, öfver vintern gå med det öfriga folket till Sverige eller Preussen. Här finne vi för godt blifva så starke, att vi kunne dela vår armee och med en del gå defensift, med en annan offensift till väga." Konungen till Rikets Råd. Dirschau d. 30 Juni 1628. Registr.

4) "Hade det behöfts, hade vi sjelfve ämnat komma Stralsund med en royal succurs till hjelp; men alldenstund sådant af Eders Kärlighet är förekommet, så att ingen succurs vidare behöfves, hafva vi vändt våra tankar mot Polacken." Gustaf Adolf till Konungen af Danmark d. 19 Aug. 1628. Registr. Jfr Instruction för Axel Oxenstjerna på hans beskickning.

Rikskansleren, att bekräfta det nyligen ingångna förbundet, och en ny Svensk hjelptropp under Öfverstarne Lesle och Nils Brahe. Denna qvarstadnade äfven efter belägringens upphäfvande; och Gustaf Adolf hade redan fast fot i Tyskland.

Med året 1628 kan man således anse Konungens deltagande i Tyska kriget för gifvet. Redan i December månad 1627, då Rikets Ständer i Stockholm voro samlade, begärde han, att de ville nämna ett Utskott af alla fyra Stånden, för att med honom några hemliga saker förhandla. Detta Utskott yttrar sig d. 12 Januari 1628: "Efter Hans Kongl. Maj:t låtit oss veta, uti hvad farligt tillstånd alle våre Religionsförvandter i Tyskland råkade äro, och huruledes Kejsaren och den Påfviska Ligan den ena Förstén och Staden efter den andra betungat och kufvat hafva, huruledes de inkräktat alla Förstendömen, som gränsa till Östersjön och ändteligen Danmark vår närmaste nabo, så att, hvar Gud samma farlighet icke afvänder, vi deraf intet annat hafve att vänta än Rikets yttersta förderf eller ock ett långvarigt och besvärligt krig; — alltså lofve vi, på våra och våra medbröders vägnar, som oss till fullmäktige gjort hafva — att vi mot Kongl. Maj:t och vårt Fäderneslând vilje göra och handla, som redelige män väl anstår, — och hafva osparadt för denna vår rättvisa sak lif, lefverne och all förmåga." Huru vidt utseende striden var, insåg Konungen bättre än någon: "Det är så vida kommet — skrifver han till Axel Oxenstjerna d. 1 April 1628 — att alle de krig, som i Europa föras, äro blandade uti hvarandra och vordne till ett" 1). Han kände sin kallelse att ingripa i denna stora strid, men var ännu ej med sig sjelf ense om sättet. Tvänne omständigheter delade hans upp-

1) Skandinav. Handl., I, 151.

märksamhet, den ena kriget med Polen, den andra förhållandet till Danmark.

Innan Stralsunds fara kallade honom till hjelp, ämnade han att från Polen falla Ligan och Kejsarn i flanken. "Polen är dertill beqvämligt — yttrar han i nyss anförda bref till Oxenstjerna — det är ett stort, fruktbart och öppet land, vanmäktigt och kraftlöst oss att förhindra, fiendteligt, fastän det erbjuder traktat, papistiskt och af Påfven drifvet, aflägse, så att de Kejserske ej skola hafva lätt att dissipera den armee, som man med råd och tid der kunde formera." Om medlen dertill är han icke tvehogse. "Det är ett land fullt med städer och byar, som alldeles öppne äro — säger han — alltså menar jag, att man der på Wallensteiniskt vis kunde samla en armee, som vore att opponera Wallenstein; hvarpå vi i alla fall uti längden tänka måste." — Ord, som lik en eldstrimma, synas utkastade i framtiden — märkeliga för denna tid och för detta krig! — Stralsunds fara kallade blicken närmare; och från denna stund är emellan Konungen och Oxenstjerna endast fråga om, huru vida kriget skall föras defensift i Tyskland och offensift i Preussen; eller tvärtom. Kansleren var af den förra, Konungen af den senare meningen; och hans skäl äro åter högst märkeliga. "Jag förnimmer eder mening — skrifver han d. 5 Mars 1629 — att man med ett *bellum offensivum* i Preussen fortfara skulle och allenast genom Stralsunds garnison och flottan försvara oss mot Wallenstein, såsom ock med flottan ruinera Wallensteins skepp uti hamnarna. Jag kan denna eder mening ej gilla. Ty, såsom jag af alla edra bref förstår, är det nu mera så utätet i Preussen, att, hvar någon makt der skulle samlas, den ingen annan fiende behöfde än hungern. — Derutöfver kan ock det offensiva kriget i Preussen utan min närvaro ej beqvämligen föras och synes denna tiden icke lida, att jag mig från

Östersjön och flottan långt skiljer. — — Hvarföre statuerar jag, att man i Preussen i tillkommande år en defensif örlig föra måste, till hvilket jag hoppas att medel finnas kunna — om annars tullen i Pillau sin devoir görande varder 1). Dernäst hvad J menen uti edert bref, att man bättre kriget d e f e n s i v e i Tyskland föra kan, och, såsom våre förfäder i Lifland Ryssens välde brutit hafva genom Reval stad, skulle ock vi genom Stralsund göra det samma mot Kejsaren; så är detta väl ett ljust exempel, men omständigheterna alldeles deremot. Ty Ryssen hade icke en båt dermed han oss till sjöss skada kunde, och icke en man, som sig på sjön förstod. Deremot hafver denne fiende otaliga vilkor skeppsutredningar att anställa, hafver ock begynt allareda sig till sjöss att rusta, och felas honom, som verldenes välde under sig äger, intet på folk, som vett och förstånd på sjön hafva; så att ojäfveligt är, om honom gifves tid, att han ju varder oss öfverlägsen. — Hvad skulle det nu oss hjelpa, om vi hölle Stralsund, men fienden blefve herre öfver sjön? Är ej heller möjeligt att i hamnarna ruinera hans skepp med våra. Ty der han sin skepp liggandes hafver — efter hvad jag förnimmer från Konungen i Danmark — hafver han sig således befästat, att man ej kommer åt att göra honom skada. Hvarföre, hvar man till lands icke söker att afhända fienden hamnarna, ser jag inga medel, huru man i längden riket försvara skall. — S e d e m b e l l i måste man derföre annorstädes förlägga än i Sverige; ty vi äre ingenstädes svagare än i Sverige.

---

1) I ett föregående bref till Rikskansleren d. 26 Dec. 1628 tillkännagifver Konungen att nöden ej tillåter att skona det Brandenburgska Preussen. "Vi hafve redan brukat Förstendömet till Rytteriets underhåll, och räkna det för lika mycket om man brukar det mer." Registr. 1629 säger Konungen om tullen på Pregel, att den detta år gifvit 500,000 R:dr.

J veten sjelfve, huru vidlyftige stränder och många hamnar vi hafva att sköta. — Hvad J sägen, att inga medel i Tyskland voro att hoppas, kan jag ej alldeles neka, men, om vi der öfverhanden finge, tror jag icke der vara så öde, att ju någon hjelpreda der vore att hitta. Eljest gör Spens mig hopp, att man af England kan hafva något att vänta. Camerarius avisera oss, att Generalstaterna tränga deruppå, att vårt förbund måtte förnyas. Hansestäderne äro tvehogse. Om någon lycka är på vår sida, vore hjelpen icke desperat. — Detta hafver bevekt mig, att jag med all flit drifver uppå den i förslaget describerade armeen 1) att bringa på föttema; och, änskönt J mig förekasten dess ringhet och fiendens två starka armeer; så måste J besinna, att fiendens armeer äro besvärade med långa distrikter och många garnisoner, som alle med mannamakt hållas måste. Sedan bestå fiendens saker mycket in fama, och, der han herradömet i marken förlorade, vore hans saker slätte nog. Eljest är ock Tillys armee långt afsides, så att det mesta skall i Pommern vara gjordt, innan han kan persuaderas att komma Wallenstein till hjelp. — Hvad eljest uträttas kan eller icke, vet Gud allena, som vilja till att begynna, kraft till att fullfölja och lycka väl till allt att ända, mildeligen förlänandes varder, om det till Hans heliga namns ära och vår salighet lända kan; och kunne J disputando snarare evincera besvärligheten, än som jag möjligheten, hvarföre jag, hvad jag utträtta förmenar, hellre i verket än på papperet bevisa vill" 2). —

1) "Vi kunna intet gå med någon stark armee öfver; ty vi måste hålla mycket Infanteri i Sverige för Danmarks skull. Så att vi måste mest bruka främmande — 15,000 knektar och 9000 hästar hafva vi på förslaget." Gustaf Adolf i Rådet d. 27 Oct. 1629. Palmsk. Handskr.

2) Till Rikskansleren. Jönköping d. 5 Mars 1629. Ex

Man ser att förkänslan af seger är det egenteligen bindande i Konungens slutsatser 1). Också kallar Axel Oxenstjerna, som om detta krig aldrig ändrade sina tankar, beslutet "ett öde — en gudomlig skickelse — en snillets ingifvelse, men som hade hindrat Konungen ifrån att förvärfva öfverväldet i Norden" 2). Huru vida Gustaf Adolf ansåg ett sådant ändamål främmande för den bana han nu beträdde, må det följande visa.

Stilleståndet med Polen befriade honom på detta håll från en fiende. Men vid samma tid gjorde Danmarks fred med Kejsaren förhållandet på en annan sida tvetydigt. — I April månad 1628 hade emellan Sverige och Danmark ett förbund blifvit slutadt, hvarigenom Gustaf Adolf förband sig, att under kriget mot Kejsaren förstärka Danska flottan. De dertill ämnade Svenska skepp nyttjades till Stral-

---

Manuscripto Regis Gust. Ad. i Palmsköldska Handskrifterna, T. 37, p. 1925. Vi ha, såsom vanligt, blott utdragit det förnämsta. Brefvexlingen i samma ämne fortsattes emellan Konungen och Kansleren. — Ännu den 20 Sept. 1629 skrifver Konungen till Oxenstjerna: "Alldenstund vi ej ännu äre fullkomligen resolverade hvad heller vi den Tyske Expeditionen oss påtaga skole, eller på annat sätt gifva oss till fördrag med Kejsarn, derföre begäre vi edert Consilium deröfver med första." Registr.

1) Denna förtröstan yttrar sig äfven i brefvet till Kansleren d. 26 Dec. 1628: "Vi hafve här bifogat ett förslag, hvaraf J möjligheten af hela verket kunnen se. Och ändock medlen ej synas längre förslå än på fyra månader, så — får man någon fast fot till kriget, varder Gud och tiden lärandes, huru man sig vidare stärka skall."

2) "Jag rådde Salig Hans Majestät, att han intet skulle begifva sig med armeen på Tyske bottnen — hade Hans Maj:t lydt mitt råd, så hade han blifvit *Arbiter totius Septentriones.*" — Axel Oxenstjerna i Rådet 1636. Konungens beslut kallar han ett *fatum*, en *desipositio divina*, en *impetus ingenii.*

sunds försvar, som för bägge makterna blef gemensamt, men sluteligen endast öfverlemnades åt Svenskarna 1). Danmarks enskilda fred i Lübeck följande året störde det goda förhållandet, ehuru utseendet af sämja bibehölls. Man lade i Sverige, genast och länge efteråt, Danmark till last, att Svenske fullmäktige ej vid Fredskongressen blifvit emottagna; ehuru denna vägran utgått ifrån de Kejserliga, och för Gustaf Adolf hvarken tycks ha varit oförväntad eller särdeles ovälkommen 2). Å andra

1) Den 25 Maj (allt gamla stilen) 1628 kom Danska Öfversten Holk med tre kompanier Skottar och ett kompani Tyskar, inalles 600 man, till Stralsunds hjelp. Den 20 Juni anlände åtta Svenska skepp, som förde krigsmunition och den första Svenska hjelptroppen under Öfverste Rosladin. Den 9 Juli kom Avantgardet af Danska flottan med 1000 man friska troppar till Stralsund, men, då Skottländaren Öfverste Lesle d. 17 och 18 Juli ditförde en ny Svensk hjelptropp, lät Konung Christian IV den Danska besättningen i Stralsund gå ombord på flottan, från hvilken han sjelf gjorde en landstigning i Pommern, men tvangs, slagen vid Wolgast af Wallenstein, att med förlust åter inskeppa sig. — Uti Instructionen för Alexander Lesle såsom "Öfver-Commendeur i Stralsund" föreskrifves, att Officerarne för Stralsunds eget Tyska krigsfolk skulle svärja Konungen i Sverige trohetsed, och mer än 300 man Danskt folk ingalunda tillåtas qvarblifva i staden under hvad förevändning som helst. Den 17 Sept. slutades emellan Svenska Rikskansleren och Konung Christian IV öfverenskommelse härom. — Gref Nils Brahe var förordnad till biträde åt Lesle, och om denne sistnämnde krigare (som sedan uppsteg till Svensk Fältmarskalk) heter det: "att emedan han sjelf icke kunde läsa, skulle Grefve Brahe föreläsa honom Konungens befallningar. — Memorial och Bref till Lesle och Gref Nils d. 1 Dec. 1628. Registratur.

2) Salvius, som var Sekreterare vid den afsända Legationen, blir instruerad på tre fall. 1) Om de Kej-

sidan kunde ej Christian IV dölja sina känslor, då han såg Gustaf Adolf uppträda för en sak, hvilken han sjelf måst öfvergifva. Vid ett personligt möte mellan dem bägge 1), ännu under påstå-

ende

serlige skjuta saken på långbänken och till Kejsaren. 2) Om de strax snöpligen och ohöfligen afslå hela Commissionen. 3) Om de tillåta Svenskarne traktera såsom mediatorer eller för eget, Stralsunds och Meklenburgs interesse. Refusera de Legationen, så skall han deremot remonstrera, det Hans Majestät ej vill komma såsom fiende, utan såsom Kejsarns och Konungens i Danmark vän, för att bringa tillväga billiga conditioner (de voro ej mindre, än Danmarks, Holstens, Meklenburgs, Pommerns, hela nedre och öfre Saxiska kretsarnas restitution i deras förra skick); hvilka conditioner Salvius skulle taga tillfället i akt att under handen utsprida hos Förstar och städer, och derigenom låta se Hans Maj:ts billiga intention. Karakteristiskt heter det: "Svara de härpå snöpligen, — så skall han destomer lägga sig i disputats med dem, på det han må utprässa en sådan resolution, att Hans Maj:t visst kan se, om de vilja vara vänner eller fiender." Instruction för Gesandterna till Danmark och Tyskland d. 26 Januari 1629. Registr.

1) Den 20 Febr. 1629. Derom skrifver Gustaf Adolf sjelf till Rikskansleren: "Processen var denna, att nu mer än två vintrar å slag hafver gifvits tillkänna, att mycket godt kunde verkas, om jag mötte Konungen i Danmark; men dels lät mig i fjord min tid icke till, dels trodde jag att det skulle gå som gångit är, derföre låddes jag icke märkat. — Nu fruktade jag att offendera, om jag alltför constans vore i nekande, förklarade mig fördenskull nöjd att möta d. 20 i förledne månad. Vi möttes åt i Ulfsbäcks Prestegård. Jag var värd och Konungen gäst: litet åts der, mycket dracks der af ondt vin, som tilläfventyrs ock frusit varit hade. På Konungens sida föll ingen proposition annat än om tu eller tre skepp, icke efter de behöfdes, utan *ad augendam famam*. Jag proponerade 4 puncter: 1) Att man skulle förlika sig om enahanda mening om Lübeckska handlen: 2) förena sig om fredsmedlen i all-

ende fredsunderhandlingar i Lübeck, svarade han på Gustaf Adolfs begäran om råd, huru det Tyska kriget bäst måtte föras, endast med den frågan: "hvad **han** (Gustaf Adolf) hade med Kejsaren att göra? hvi **han** blandade sig i det Tyska väsendet?" Nyss förr än Gustaf Adolf öfvergick till Tyskland, fruktade han till och med ett fredsbrott af Danmark. Det undgick ej en blick sådan som hans, att han här lemnade en fara **bakom sig**. "Vi äre tvifvelagtige, hvad vi först eller sist begynna skole — skrifver han till Kansleren — efter Konungen i Danmark hemligen värfvar, förskanskar Ruden (han lät på denna lilla ö vid Peenemünde taga tull) och står i handel med Pommerska Landtständerna att köpa Rügen" 1). Den Svenske befälhafvaren i Stralsund får derföre befallning, att ofördröjeligen besätta Rügen, och derifrån fördrifva de Kejserliga; hvilket skedde. I Hamburgs stridigheter med Danmark erböd Konungen staden sitt bistånd 2). Efter

mänhet: 3) förbund emellan båda rikena enligt de conditioner, som å båda sidor belefvades. 4) Efter jag märkte, att han excuserade fattigdomen på penningar, mente jag att nå ett godt råd, begärde fördenskull hans betänkande, huru man det Tyska kriget bäst föra måtte." Derpå följde det i texten anförda svar. Gustaf Adolf tillägger: "Till de förste två punkter svarade han, att han hade sändt sina conditioner till Kejsarn, der kunde han intet gå ifrå: Förbundet måste ske med Ständernas samtycke; der ville tid till. När jag detta såg, tackade jag Gud att jag fick tiga stilla, och lät så passera'n igen." Palmsk. Handskr., T. 37, s. 2023. (Afskrift efter Gustaf Adolfs original, men med orätt datum).

1) Stockh. d. 17 Mars 1630. Registr. "Det är verldskunnigt att Konungen i Danmark vill gifva en summa penningar för Rügen." Salvius till Svenske Residenten Fægreus d. 8 April 1630. Registr.

2) Konungen skrifver till Rikskansleren d. 2 Juni 1630,

öfverkomsten till Tyskland berättades, att Danska flottan beredde sig att löpa ut i Östersjön. De märkeliga genomgripande befallningar, som Konungen, för ett sådant fall gaf, visa tillräckligt, med hvilken spänd uppmärksamhet han bevakade denna granne 1):

att Konungen i Danmark och Hamburg råkat i öppen ruptur vid Glückstadt, och att städerna hålla för att detta sker med Kejsarens connivens. Man borde begagna tillfället att, oaktadt den offension Danmark deraf kunde taga, förmå städerna till förbund med Sverige, och under hand poussera dem att sjelfve begära det. Registr.

1) "Fægreus averterar om de præparationer i Danmark ske till sjöss. Jag har derföre skrifvit till Rådet att hafva akt om Danska flottan löper ut i Östersjön." I sådant fall bjuder Konungen, att Svenska flottan skall samlas i Stockholm med tre regementer, och Skeppsholmen retrancheras med styckeu, så att flottan der kan defendera sig, emedan icke bataille borde hazarderas. Mathias Soop skall med två regementer försvara Calmar, Öland skall besättas, Garnisonerna på Elfsborg, Wiborg och Åbo skola förstärkas. Med det öfriga Svenska krigsfolket till häst och fot, samt Adelns rusttjenst, skall fältherren Jacob De la Gardie intaga Skåne och sätta sig vid Sundet, "till dess vi till undsättning komma kunde" säger Konungen. På samma tid bör från Lifland anfall ske på Ösel, för att afhända Danmark denna ö, och på Norrige genom bönderna i Dalarna och Norrland. Härom skrifver Konungen, Stettin d. 2 Aug. 1630, på samma dag till Pfaltzgrefven Johan Casimir, till Rikets Råd, till Axel Oxenstjerna, som förde styrelsen i Preussen, och till Johan Skytte, nu utnämnd Gouvernör i Lifland. Registr. — För att finna, huru detta sammanhängde med hans första plan för Tyska kriget, anföra vi följande ord ur Konungens bref till Axel Oxenstjerna, Stettin d. 1 Mars 1631: "Vi sjelfve kunne ej göra fäderneslandet större tjenst än att rensa sjösidan, bemägtiga oss Rostock, Wismar, Meklenburg och blifva mästare öfver Elben." Registr. Derpå går ock Konungens yttrande i Rådet ut, vid öfverläggningen om det Tyska kriget d. 27 Oct. 1629.

i propositionen till Ständernas Utskott i Sverige år 1631 förutsätter han äfven sannolikheten af ett krig mot Danmark; och hans ordres om hösten samma år röja att han ansåg det nära för hand 1).

På en allmän Riksdag gillade Ständerna det Betänkande, som deras Utskott redan afgifvit om det Tyska kriget. De önskade att Konungen måtte "föra kriget det längsta möjeligt är från Sveriges gränsor och sätta dess börda i fiende land." Med detta den 29 Juni 1629 i Konungens frånvaro fattade Riksdagsbeslut kan man anse Sveriges deltagande i kriget afgjordt. Emellertid låg det Gustaf Adolf om hjertat att personligen öfvertyga sitt Råd;

"*In, per, prope* Konungens i Danmark land och strömmar måste det föras" säger han. Palmsköldska Handskr.

1) "Vi förmärke af eder skrifvelse, att Konungen i Danmark practiserar att göra sin son till Krigs-Öfverste i Nedersaxiske kretsen. Deremot må J protestera, att, om han turberar oss detta krigs *absolutum directorium*, så vele vi förena oss med fienden och draga oss härifrån. Fortsätter han sine värfningar, skolen J remonstrera, att sådane värfningar äre oss suspecte. — Aflåter han ej med värfningarna, så måste Totten logera sig in i Holsten." Gustaf Adolf till Salvius. Höchst d. 26 Nov. 1631. Registr. Axel Oxenstjerna lemnar i bref till Konungen, dat. Elbing d. 8 Januari 1631, ett utförligt betänkande på fall af fredsbrott med Danmark, hvilket han anser sannolikt: "Jag kan intet annat döma, än att, så framt detta Eders Maj:ts Tyska krig fullföljes, vi utan all tvifvel med Danmark, (förr eller senare) drabba måste." — "Då menar jag att Eders Kongl. Maj:t kriget i Tyskland ordnade så godt ske kunde — men vände på Danmark all sin kraft till lands och vatten — sättjandes öfver på Danskens öar och helst antastandes hufvudet, som är Sundet och Köpenhamn — och att vid samma tid Skåne attaquerades.

och de korta anteckningarna om hans öfverläggningar med Senaten i Upsala d. 27 October och d. 3 November 1629, "huruvida kriget borde föras offensift eller defensift" 1), äro ibland de märkvärdigaste handlingar till dess historia. Axel Oxenstjerna var frånvarande i Preussen. Vi känna redan hans tanka. Denna saknade nu likväl ej en förespråkare. Den förfäktades i Rådet af Johan Skytte, eljest Oxenstjernas politiska motståndare. I de nämnda anteckningarna finnas skälen för och emot, i nästan syllogistisk form, och mer på Latin än Svenska, i Konungens namn framstälda. Här ligga i korta ord ljusstrimmor kastade öfver Sveriges, Tysklands, Europas, Christenhetens interessen, som vittna om det snille, hvarifrån de utgått, men också om eröfrarens hopp. Man ser Gustaf Adolf framför en stor framtid — det närmaste klart, det aflägsnare dunkelt — dragen kanske ännu mer till det obestämda än till det närmaste målet — med förkänsla både af seger och död — utan öfvermod, men så utan fruktan, att en inre fröjd och tillförsigt, som äfven förespeglingen om den olyckligaste utgång ej det minsta förmår att rubba, öfverallt framlyser. På Skyttes inkast, att han satte sin Monarki på spel, svarade han: "Alla Monarkier hafva gått från en slägt till en annan: en Monarki består ej i personer utan i lagar" 2). Han förutsåg kri-

---

1) Palmsk. Handskr., T. 37, s. 1985 ff.

2) "*Contra Offensivum Dom. Skyttius. Ratio a nostra Monarchia.* Kejsaren är stark, alla, Danus och andra, hafva stött sig på honom. — *Esset contra Deum et conscientiam tentare subversionem Monarchiæ.* Respondet Rex: *Omnes Monarchias transivisse de una familia in aliam — Non consistit in personis, sed in legibus, Monarchia.* På ett annat Skyttes inkast: *Si Rex erit victor, non se adjungent Germani, sin victus se subtrahent*, svarades: *Si Rex victor, illi præda erunt.*

gets långvarighet 1). Då Rådet vid omröstningen d. 3 November gemensamt gått in på Konungens tanka, slutade Gustaf Adolf med följande ord: "Jag förmanar eder, att J detta alltså drifven, att antingen J eller edra barn derpå se en god utgång, — den Gud förläne! Jag ser mig sjelf ingen rolighet mer hafva att förvänta, förrän den eviga roligheten."

Förtröstan på segern visar sig äfven i tvenne andra omständigheter. Danmark, efter sin fred, hade, tillika med Brandenburg erbudit bemedling emellan Konungen och Kejsaren, och Danzig blifvit beramad till underhandlingsort 2). Ett kejserligt Sändebud, men med en fullmakt, som nekade Gustaf Adolf konungatiteln, infann sig. De Svenske fullmäktige dröjde. Gustaf Adolf lät genom Oxenstjerna skrifteligen meddela sina fordringar 3). Konungens egen tanka om underhandlingen finnes uttryckt

---

1) Redan om bord på flottan skref han till Axel Oxenstjerna d. 2 Juni 1630: "Hela detta kriget synes komma att vara länge nog, och mer *mora* och *tædio* än *impetu* att ändas." Registr. Förutsägelsen, att endast de stridandes trötthet efter lång tid skulle sluta det, träffade in.

2) "På alla fall hafva vi begynt sno en *telam tractatus* med de Kejserske." — "De Kejserske vilja med oss tractera och hafva allaredo kommit öfverens om orten, nemligen Danzig, i början af Maj. Fören edra tankar derom på papperet, efter det synes bli endels af stor consideration. Vi hafva ock strax gifvit det Frankrike, England och Staterna tillkänna, och skickat till Frankrike Sekreteraren Lars Nilsson." Konungen till Kansleren d. 17 och 25 Mars 1630. Registratur.

3) Conditioner för tractaten med de Kejserske. Stockh. d. 14 Maj 1630. Registr. "I fredshandeln med Kejsaren är ock tvifvel om titeln, och har man sluteligen ej titulerat honom *Cæsarea Majestas*, utan *Serenitas*, efter hans första bref till Kongl. Maj:t är för defect i titeln tillbakaskickadt." Sekreteraren Grubb till Rådet d. 5 Nov. 1630.

af Svenska Ständernas Utskott i deras yttrande om den samma; "Efter vederpartens uppsåt är osäkert och utgången oviss, derföre hållom vi rådligast att Hans Maj:t straxt följer efter med vapnen och drifver traktaten under hjelmen" 1). Att Konungen icke dess mindre lade så stor vigt på detta anbud, synes mest ha skett, för att ge den största offentlighet åt de vilkor, hvarunder han endast förklarade sig kunna nedlägga vapnen; och då dessa vilkor, sedan nu kriget lagt Tyska Riket för Kejsarns fot, i hufvudsaken likväl ej innefattade mindre än hela det norra protestantiska Tysklands återställande i sitt förra skick; så fanns det något skäl för den kejserliga Kommissarien Baron Dohnas utrop: "Hvad kunde Konungen i Sverige begära mer, om han stode segrande midt i Tyskland?" Med sådant tänkesätt uppträdde den protestantismens försvarare, om hvilken Kejsaren berättas förakteligen yttrat sig: "Vi hafva åter bekommit en liten obetydlig fiende" 2). Å andra sidan, ehuru vigtigt Frankrikes bistånd var för Konungen, har han likväl begynt kriget det förutan; både för att vara och visa sig fri i det stora företaget. Richelieu önskade ingen ting högre, än att deruti inleda honom. Charnacé kom tvänne gånger till Sverige endast i detta ändamål, sista gången i Mars månad **1630**, då han träffade Konungen i Vesterås. Det hörde till hans instruction att förmå Konungen begära Frankrikes förbund; och han sparade i detta afseende ej sitt smicker, öfvertygad, att om det gjorde sin verkan, företagets svårigheter skulle i alla fall framkalla den önskade begäran. Gustaf Adolf, sade han, vore i hela Tyskland väntad såsom en Messias, folket skulle gifva sitt hjerta för att föda hans här: hans blef-

1) Riksdagsbeslut i Stockholm d. 14 Maj 1630.

2) "Wir haben wieder ein kleines Feindle bekommen." Ludolph Schaubühne des XVII Secul. L. 30, p. 565.

ve fördelen och äran af detta krig: Konungen i Frankrike ville nöja sig med att se sin vän beundrad i verlden, och att förhjelpa honom till Kejsardömet i Östern, om han det eftersträfvade 1). Man ser hvad slags smicker troddes verka på hjelten. Gustaf Adolf stod ej att vinna med vackra ord 2). Han svarade sig om Tyska Förstarnes sinnesstämning äga helt andra underrättelser: Kurförsten i Saxen hade låtit säga honom, att om han öfverginge till Tyskland, Kurförsten skulle förena sig med Kejsarn emot honom; den samme hade nekat att emottaga Konungens till Kurförstarna ställda bref 3); han visste dessutom af god hand, tillade han leende, att de första, som emot honom skulle gripa till vapen, vore Bäjern och Katolska Ligan, såsom hvars beskyddare Frankrike ville uppträda i detta förbund. — Han lät emellertid framställa sina vilkor, men afvaktade, då svårigheter gjordes, ej svaret från Frankrike, utan beslöt sig — såsom Richelieu sjelf säger — till kriget, "utan att vara försäkrad om Frankrikes allians" 4).

---

1) S'il vouloit penser a l'Empire d'Orient, ce qui ne lui seroit pas difficile, ayant, avec sa vertu et sa reputation, un tel ami que le Roi (de France). Memoires de Richelieu.

2) Il repartit à son ordinaire fort judicieusement et avec très-grande discretion. Ibid.

3) Efter ett år kom ändteligen Kurförstarnes svar på denna Konungens i April månad 1629 aflåtna skrifvelse, hvarpå Konungen åter svarade: "Han hade tvekat att bryta deras bref, då den titel som han af Gud och förfäder emottagit, i tjugu år med mannamod uppehållit och till lifvets slut ville försvara, på utanskriften af brefvet ej vore honom gifven. Han hade likväl öppnat det, med förbehåll, att det ej måtte lända till præjudicium i framtiden. Men beklagade, att i anseende till fundamentet af hans klagomål, ingen ting deri vore besvaradt." Collegio Electorali. Stockh. d. 7 April 1630. Registr.

4) Tandis que dura ce pourparler avec Charnacé, le Roi

Emellertid fortsattes rustningarna med Konungens vanliga verksamhet och, då det gälde, äfven med stränghet. Städerna i riket, som på 1629 års Riksdag åtagit sig att uppsätta sexton goda och värbara skepp innan årets slut, hade vid den föreskrifna tiden ej uppfyllt sitt löfte. Deras fullmägtige stäldes till rätta inför Rikets Råd, der de anklagades af Advokatfiskalen i Hofrätten Anders Bergius; och "efter vi — heter det i deras förnyade förpligtelse af d. 9 Dec. 1629 — nogsamt af honom äre öfvertygade blefne, att vi vårt löfte och gifne försäkring försummeligen efterkommit och bekänna måste, att vi förtjent Kongl. Maj:ts straff och onåd, derföre hafve vi fallit till bönen, underdånigst begärande, att Kongl. Maj:t intet ville skärpa rätten emot oss." De lofvade nu att i Maj månad 1630 skeppen skulle vara på Stockholms ström. Den till krigsmaktens öfverförande bestämda afdelning af Svenska flottan 1) samlades sedermera i Elfsnabbens hamn i Södermanlandsskären. Den utgjordes af tjuguåtta större och mindre Örlogsfartyg, utom flera Köpfärdsskepp, på hvilka kavalleriet öfverfördes, samt åtskilliga smärre platta fartyg, inrättade för landning och flodfart, hvarje sådant försedt med tre fältstycken och rymligt nog att intaga hundrade man. Beloppet af den styrka, Konungen till Tyskland öfverförde, kan ej

---

de Suède — se resolvoit à la guerre sans être assuré de l'Alliance du Roi. Ibid. Till Rikskansleren skrifver Gustaf Adolf, Stockholm d. 17 Mars 1630. "Orsaken, hvarföre vi ej denna gången kunnat sluta med Charnacé i Vesterås, är, att vi icke funnit godt vid detta sakernas tillstånd, så högt förobligera oss till Konungens af Frankrike *nutum* och *arbitrium* allenast för tre tunnor gull." Registr.

1) Hela flottan utgjorde år 1626 sjuttiotvå större och mindre fartyg, nemligen 4 stora skepp, 8 medelstora, 20 mindre, 8 ringare, 30 galleyor och 2 Boyortar. Hallenberg, Ms.

med fullkomlig noggrannhet bestämmas. I de nyss omtalda underhandlingarna med Frankrike ville han aldrig uppgifva den; förmodligen för att dölja dess litenhet, och såsom ett säkerhetsmått i detta afseende må äfven anses hans befallning om våren 1630, att ingen utan pass ägde att begifva sig ur riket 1). Efter en ungefärlig beräkning utgjorde de nittiotvå kompanier till fot och sexton kompanier till häst, med hvilka han öfvergick till Tyskland, vid pass femtontusen man. Rytteriet, nära tretusen man, var helt och hållet Svenskt, fotfolket endast till hälften: det öfriga bestod af Tyskar och ett regemente Skottar. Utom detta krigsfolk tog Konungen med sig ett stort förråd af allehanda krigsförnödenheter och ett förträffligt artilleri 2). (Torstensson, nu Öfverste vid artilleriet, sedermera dess Chef, hade redan gjort sig ett namn i detta vapen). Äfven medfördes skyflar, spadar, hackor, pallisader, för att i hast och nödfall förskansa sig till motvärn 3).

---

1) Dat. d. 12 April. Registr. för 1630.

2) Die königliche Artilleri war von grossen und kleinen Stücken — insonderheit hat der König eine treffliche Schöne Art sehr vieler kleinen Regiments-Stücken, damit er so geschwind zu schiessen wusste, dass er wohl acht mal feuerte, ehe ein abgerichteten Musquetirer sechs mal, zum Schusse fertig werden konnte — Khewenhüller, Annales Ferdin. XI, 1290. Konungen sköt således med sina kanoner fortare, än fienden ur handgevären.

3) Den till Tyskland öfverförda hären uppgifves af Chemnitz, I, 49, sålunda. Till häst åtta kompanier Småländningar under Grefve Per Brahe, och åtta kompanier Vestgötar under Erik Soop. Till fot två kompanier af Lignofsky och Heusler, fyra Svenska regementer, hvartdera af åtta kompanier under Grefve Nils Brahe, Georg Johansson, Lars Kagg och Carl Hård, tre Svenska squadroner under Grefve Joachim Brahe, Axel Lilje och Axel Duvall. (Squadron i denna tidens språk betyder en afdelning af krigsmakten både till häst och fot, liksom det nyttjas äfven

Regeringen hemma anförtroddes åt Rikets Råd, men enkannerligen åt tio Rådsherrar, som stadigt skulle blifva i hufvudstaden, om ej utomordentliga behof fordrade deras närvaro i provinserna. Revisionssaker ägde äfven Rådet upptaga och afgöra efter hvad lag förmådde 1). Denna regerings verksamhet svarade ej mot Konungens fordringar. Han hade till en del förutsett det, och derföre särskildt lemnat öfverinseendet öfver hela krigsväsendet i Sverige åt sin svåger Pfaltzgrefven Johan Casimir 2),

om afdelningen af en flotta; (af summan på infanterikompanierna ses, att fyra kompanier här räknas på en sqnadron fotfolk). Af Tyskar, Öfverstarne Didrik Falkenbergs och Claes Diedrichs regementen, bägge om åtta kompanier; två kompanier af Öfverste Halls regemente, General-Major Kniephausens tolf och Öfverste Mitschefals åtta nyvärfvade kompanier, samt ändteligen Öfverste Mac-Keys åtta kompanier Skottar, tillsammans sexton kompanier till häst och nittiotvå till fot. Kompaniernas styrka var ej alltid lika, och varierar t. ex. hos det inhemska fotfolket emellan 100 och nära 200 man. — De nämnde Grefvarne Pehr, Nils och Joachim Brahe voro bröder. Af dem kommenderade den förstnämnde Smålands kavalleri, de bägge senare Uplands och Norrlands regementen till fot. Joachim Brahe dog, efter öfvergången till Tyskland, d. 18 Sept. i Stettin.

1) Instruction för Rådet i Konungens frånvaro. Registr. De tio Regements-Råden voro Riksdrotsen Gref Magnus Brahe, Riksmarsken Gref Jacob De la Gardie, Riks-Amiralen Friherre Carl Carlsson Gyllenhjelm, Friherre Gabriel Oxenstjerna Bengtsson, Claes Horn, Friherre Gabriel Oxenstjerna Gustafsson (Rikskanslerens bror), Per Baner, Johan Sparre, Claes Fleming, Herman Wrangel.

2) Instruction för Pfaltzgrefven, huru han krigsväsendet i Kongl. Maj:ts frånvaro förestå skall. Stockholm d. 17 Maj 1630. Registr. Han blef således härutinnan satt vid sidan af Riksmarsken och Fältherren Jacob De la Gardie. I en särskildt Instruction för den senare af d. 3 Juni samma år, heter det, att Pfaltzgrefven skall synnerligen hafva mili-

en synnerligen drifvande och flitig herre. Konungen uppdrog åt honom följande året äfven en lika befattning med rikets drätsel.

Den 19 Maj kallade Gustaf Adolf i Stockholm de närvarande Rikets Ständer inför sig, framstälde för dem sin unga dotter (nu på sjette året) såsom arfvinge till riket, anbefallde henne åt deras trohet, slöt henne i sina armar och tog ett rörande farväl. Ur hans tal, vid hvilket intet öga var fritt från tårar, anmärka vi följande: "Efter som väl mången skall sig imaginera och inbilla, att vi detta krig utan gifven orsak oss uppåtaga, så tager jag Gud, den aldrahögste, till vittne, uti hvilkens åsyn jag här sitter, att jag detta ej af eget beväg eller lust till krig företagit, utan är jag dertill märkeligen i flere år förorsakad till det högsta derför, att våre förtryckte Religionsförvandter måtte befrias ifrån det Påfviska oket, hvilket vi ock förhoppas med Guds nåd skall kunna ske. — Och efter gemenligen hända plägar, att krukan bärs så länge till vattens, att hon på sistone söndergår, så varder ock med mig gångandes, att jag, som uti så många occasioner och farligheter för Sveriges Rikes välfärd hafver utgjutit mitt blod, och likväl allt härtill genom Guds nådiga beskydd ej till lifvet blifvit skadad, det dock på sistone låta måste; ty vill jag, före min afresa denna gången, Eder samtelige Sveriges när- och frånvarande Ständer Gud den aldrahögste hafva befallt, önskandes, att vi efter detta usla och mödo-

---

tärbefälet på Calmar fästning, i Östergötland och Småland, Fältherren i Upland och Norrland, Fältmarskalken Herman Wrangel i Vermland, Vestergötland och på Elfsborgs fästning. Liksom nu De la Gardie, fick sedermera Præsidenten i Räkningekammaren Claes Fleming Pfaltzgrefven bredevid eller öfver sig i sitt departement. Man ser, att detta Konungens stora förtroende ej gjort Pfaltzgrefven lika behaglig för Rådet.

samma lefvernet, efter Guds behag, måge mötas och finnas i det himmelska och oförgängliga." — Han vände derefter sitt tal särskildt till hvarje Riksstånd, och slöt med en bön ur Konung Davids nittionde Psalm.

Den 30 Maj gick Konungen i Elfsnabbens hamn ombord på flottan, som var delad i fyra så kallade "Squadroner." På den första befallte Konungen i egen person och under honom Generalen öfver infanteriet, Johan Baner 1): på den andra Riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm, på den tredje Skeppsmajoren Bubbe, på den fjerde Amiralen Erik Ryning. Flottan borde, om den af storm skingrades, först samlas vid Ölands norra udde, sedan i nödfall under Bornholm, men dess rätta kosa borde från Elfsnabben ställas till kusten af Vorpommern och den så kallade Greifswalds ö 2). En mängd regeringsärender i särskilda ämnen upptogo tiden i sista ögonblicken och skulle ensamma kunna anföras såsom bevis, både på denna Konungs verksamhet och derpå, att i Sverige det största som det minsta är Konungens omsorg. Instructioner till Regering och Råd, vigtiga meddelanden till Axel Oxenstjerna i Preussen, (der Konungen fruktade en diversion af de Kejserliga, hvarför han ber honom ej sända för mycket folk ifrån sig), skrifvelser till Ståthållarna, Biskoparna, och landskapernas menigheter om utskrifningshjelpen, bekräftelse af donationer till Upsala Universitet, förordnanden om hans naturliga sons undervisning 3), bref i rättegångsärender, frihets-

1) Hans fullmakt att vara General öfver hela infanteriet utfärdades likväl först efter öfverkomsten till Tyskland, och är daterad Stettin d. 18 Juli 1630. Registratur.

2) Chemnitz.

3) Fullmakt för Herman Meijer att vara Præceptor för Gustaf Gustafsson med 400 R:drs lön. Elfsnabben d. 3 Juni 1630. Registr.

bref för Fjerdingsmän på deras gårdar, nådebref för gamla soldater eller deras enkor (ett ämne åt hvilket Gustaf Adolf alltid egnade en synnerlig uppmärksamhet), finnas alla af Konungen daterade ombord på sjelfva flottan. En ihållande sydvestvind hindrade denna länge att utlöpa, tvang den, äfven sedan den kommit i sjön, att åter söka hamn och gjorde öfverfarten, som varade i fem veckor, så långsam och besvärlig, att ny proviant måste hämtas från sjöstäderna 1). Midsommarsdagen år 1630 (man anmärkte att jemnt hundrade år förflutit sedan Augsburgiska Bekännelsen öfverlemnades) kastade Konungen ankar vid den lilla ön Ruden, nära det vestligaste af Oderns tre utlopp, under ett häftigt åskväder. Kusten syntes full af eldar. De hade blifvit upptända af fienden, som likväl dragit sig tillbaka till sitt läger vid Anklam. Konungen, som sjelf satte sig i en båt att recognoscera, var den, som förde nyheten derom till sitt folk; hvarefter han befallte landstigning. Denna skedde i de omtalda platta fartygen, ej på ön Ruden, utan på Usedom 2). Sjelf steg han först i land, knäföll, och utgjöt sitt hjerta i en brinnande bön. Derpå tog han äfven sjelf först spaden i hand; och i den mån landstigningen fortgick, arbetade ena hälf-

1) "Vi äro genom det stränga och svåra motvädret i största besvär, så att provianten är mestadels åtgången. — Vi kunna ej utan fara af undergång åter begifva oss till sjöss, förrän vi provianterat för någon tid." Konungen till Rikets Råd, Middelstens hamn d. 14 Juni 1630. Registr.

2) "Vi äre lyckligen arriverade, och hafva utan allt motstånd satt vår fot på landet Usedom. Nu fordras blott tillförsel: särdeles i förstone, tills vi några platser mäktige blifva kunne. Assissteren vårt Kammar-Råd! Pådrifven tillförseln från Sverige efter våre anordningar!" Usedom d. 29 Juni 1630. Registr. Under samma datum tackar Konungen särskildt Pfaltzgrefven för hans stora flit.

ten af folket oupphörligt på uppkastandet af förskansningar under det den andra stod stridsfärdig under vapen 1). Så landsattes elfva regementer under natten; de öfrige följde: kanonerna, trossen och rytteriet sist. Man begagnade sig af de förskansningar, som funnos qvar efter Danskarnas infall i Pommern. Innan kort stod hären i ett förskansadt och bestyckadt läger, som i sig inneslöt byn Peenemünde. Konungen tilltalade derefter sina krigare: Ej endast för sin egen och sitt rikes skull, utan för sina förtryckta trosförvandter hade han inlåtit sig i ett krig, med hvars utförande de skulle förvärfva sig ett odödligt lof hos efterverlden: de behöfde ej frukta denna nya fienden, det vore den samma som de slagit i Preussen: genom deras tapperhet hade han tvungit Polen till ett sexårigt stillestånd, han hoppades ock, om de redligt med honom hölle ut, att vinna för sig och sitt rike, för Religion och Förvandter i Tyskland, fred och säkerhet: de vore gamla soldater, som kände kriget ej blott sedan gårdagen, som med honom delat mången lyckans omvexling och som ej skulle förlora modet om de ej genast hade allting fullt upp: han skulle föra dem mot en fiende, som riktat sig på hela detta utsugna lands bekostnad: endast hos fienden vore penningar, öfverflöd och allt hvad de begärde till finnandes 2). Lesle i Stralsund, som i detta ändamål blifvit förstärkt från Sverige, hade redan i medlet af April rensat ön Rügen från fienden och förenade sig nu med Konungen, som fördref de Kejserliga äfven från öarna Usedom och Wollin, och, sedan Wolgast gifvit sig efter sex dagars belägring (garnisonen tog till största delen Svensk tjenst) och städerna Wollin samt Camin äfven gått öfver, var Ko-

1) The Swedish Intelligenser. London 1634, I, 49. Såsom det tyckes af ett åsyna vittne.
2) Chemnitz.

nungen herre öfver Oderns mynningar; men den egentliga nyckeln till Oder var Stettin, tillika den enda stad i Pommern, som ej innehade Kejserlig besättning. Två timmars segling förde Konungen öfver Frische Haff. Den gamle Bogislaus af Pommern, som redan genom en beskickning till Stockholm sökt afvända Gustaf Adolfs öfvergång, fann honom nu med en slagfärdig här oförmodadt utanför sin hufvudstads murar 1). En kort underhandling följde; i hvilken den starkare föreskref lagar. Svenskarne ingingo i staden på samma gång som den från samtalet med Konungen återvändande Hertigen. Strax såg man de nordiska gästerna efter deras outtröttliga anförares vana, i fullt arbete att förbättra stadens fästningsverk, och i det fördrag Hertigen måste afsluta, förbehöll sig redan Konungen besittning af Pommern, efter dess nuvarande barnlöse beherrskares död, tills hans krigskostnader

1) "Vi hafva fruktat, att medan vi med några små platsers intagande voro occuperade, de Kejserlige endera sjelfve skulle bemäktiga sig Stettin, eller hindra oss derifrån. Vi hafva derföre för några dagar sedan resolverat, att, sedan Gud gifvit oss Ysedom och Wollin i händer, försöka, om vi med vårt infanteri denna stad i vårt våld bringa kunde. I går om morgonen seglade vi med en god vind från Ysedom, kommo hit litet efter middagen, landsatte folket och intogo några fördelar under staden. — — Då är Hertigen, efter några missitationer, utkommen till oss på platsen och hafver beviljat intagande af Garnison. Och ändock vi måst, för fiendens skull, som ligger i nejden, Hertigen eljest i allt cedera och hvälfva lasten in på oss, så förmode vi dock det i längden så ställa, att vi ingen skada deraf hafva. Fortificationen är ganska slätt, så att, om vi det förut vetat, och ej haft afseende på de oskyldiga borgares ruin, vi lätt kunnat occupera platsen med gevalt. Nu ärna vi sätta staden i bättre defension." Konungen till Kansleren. Fältlägret vid Stettin d. 11 Juli 1630. Registr.

blifvit betalde. Fjorton dagar voro nu förlupne sedan Konungens landstigning. Stettin öfvergick d. 10 Juli. Det var, näst Stralsund, det andra steget in i Tyskland.

Under allt detta gjorde Torquato Conti, Kejserlig befälhafvare i Pommern, ehuru med en öfverlägsen makt, föga motstånd. Han syntes ha föresatt sig mindre att hindra infallet i Pommern än Konungens ytterligare framgång; hvarföre han samlade sin styrka uti Anklam vid Peene och i Gartz vid Oder, under det han, på Kejserlig befallning, genom besättandet af Landsberg vid Warta, afskar den nya fienden vägen till Schlesien och Kejsarns arfländer. Stettin hade han förgäfves sökt öfverraska innan det till Gustaf Adolf öfverlemnades. Genom den grymmaste framfart i landet hade denne Italienare vid sitt namn fästat äfven en större afsky än den, folket vanligen egnade Wallensteinska härförare; och denna afsky var ej nu mera åtföljd af en lika fruktan, sedan Kejsaren på Riksdagen i Regensburg, åt det i klagomål åtminstone eniga Tyskland, måst uppoffra den man, med hvilken han kufvat det. — I det ögonblick Gustaf Adolf landsteg, miste Wallenstein befälet. Det var att lossa ett band, som sammanhöll hundratusen man, af hvilka ej få, sedan öfvergingo i fiendens leder. — I allmänhet uppträdde Konungen i den för sig lyckligaste tidpunkt. Den för högt spända bågen hade brustit i Wallensteins hand. Derpå följde ett tillstånd af lamhet och upplösning, en allmän motverkan mot Kejsaremakten, och framträdandet af dessa medelpartier, som så ofta beteckna öfvergången från en ytterlighet till en annan, men i en författning, sådan som den Tyska, der man under oändliga former kunde vara half eller hel fiende mot sin lagliga öfverhet, voro vanliga. Vi finna Bäyern och Saxen, hvar på sin sida, i spetsen för sådana partier,

tier, med skönt ljudande namn af riksfrihet och författning för samma egna intressen, som krigiske äfventyrare mer ohöljdt hyllade. Hvad Gustaf Adolf emot denna tidens constitutions-väsende och en sådan det Heliga Romerska Rikets författning förskyllat, såsom Tyske patrioter förmena, kunna vi ej inse. Man vise oss ett hån, ett förakt, ett brott deremot, som Tyske Förstar ej sjelfve täflade att begå, under det de klagade öfver främmandes ärelystnad! Det var en öfverkonstlad, inom sig sönderfallande Statsbyggnad, i hvilken en inkastad religionsstrid hade vext till en Europas och menskligketens sak. Deraf den främmande inflytelsens nödvändighet! Deraf ock i en upplöst samhällsordning den enskilda hjeltekraftens naturrätt! Här var banan för Gustaf Adolf, förtröstande "på Gud och sitt segrande svärd" 1).

På Stettins intagande följde Damms och Stargards genom hemligt förstånd med borgerskapet, som emottog Svenskarna såsom befriare. Dessas stränga krigsaga väckte ej mindre beundran än deras Konungs personliga egenskaper 2), och var en fullkomlig motsats till de Kejserligas tygellöshet, som i synnerhet, efter det slutna förbundet emellan Gustaf Adolf och Hertigen af Pommern, rågade måttet af omensklig grymhet mot landets olyckliga invånare. Det var Wallensteins här — utan den starka hand, som tämde vilddjuret — nu sölande sig, för egen lust, i laster och brott. Tvenne för detta Wallensteiniska Officerare, Italienare, som gått i Gustaf Adolfs tjenst,

1) *Cum Deo et victricibus armis.* Konungens valspråk.

2) Quant à la personne de ce Roi, on ne voyoit en ses actions qu'une severité inexorable envers les moindres excès des siens, une douceur extraordinaire envers les peuples et une justice exacte en toutes occasions. Mem. de Richelieu, VI, 419.

upptäcktes i lägret vid Stettin med förräderi emot hans egen person. Han erhöll varning för flere sådana mordanslag, af Jesuiter anstiftade, och skref äfven hem till Sverige, att man borde slå efter Jesuitiske utskickade, som fått tillfälle att insmyga sig i riket 1). — Tilly, Ligans och Bäyerns fältherre, som nu äfven blifvit Kejsarens, var ännu aflägse, men närmade sig till Nedre Tyskland. Han fann Magdeburg i sin väg. Detta stifts fördrifne Administrator, Markgrefven Christian Wilhelm af Brandenburg, som redan i Sverige uppsökt Gustaf Adolf 2), kastade sig, efter nyheten om hans landstigning, in i Magdeburg, (hvars borgare för honom grepo till vapen) och förklarade sig genast offenteligen för Konungen, som, ehuru han rådt till större varsamhet, likväl lofvade hjelp, skickade medel till värfning och en Svensk befälhafvare. Administratorn af Magdeburg var ej den ende Tyske Förste, som redan öppet förklarade sig för Gustaf Adolf. Yngre söner af Tysklands Protestantiska Förstehus gingo (under det de äldre merendels höllo med Kejsaren), tidigast på Sveriges sida. Så Hertig Frans Carl af Saxen-Lauenburg, liksom senare hans broder Frans Albert: så Hertig Georg af Brunsvik-Lüneburg, som efter att ha pröfvat sin lycka i Danmarks och Kejsarns leder, nu erböd sin tjenst åt Gustaf Adolf 3). Af regerande hus blef, efter det Pommerska, Hessen-Kassel Sveriges första, liksom i följden trognaste,

---

1) Han hade fått denna sista underrättelse från Holland. Till Rikets Råd. Stettin d. 31 Juli 1630. Registr.

2) Han var en yngre bror till Konungens Svärfar, den aflidne Kurförsten Johan Sigismund i Brandenburg.

3) Hans anbud dertill har skett kort efter Konungens öfverkomst. Gustaf Adolf meddelar d. 15 Juli 1630 från Stettin åt Salvius Hertigens erhållna bref, och ber Salvius råda Hertigen, att ur Braunsvikska landet fördrifva fienden, som der ej vore synnerligen stark. Registr.

bundsförvandt. Eljest sökte till och med de fördrifne Hertigarne af Meklenburg, Konungens fränder 1), och hvilkas familj han lemnat tillflykt i Sverige, i början hellre sin säkerhet i Kejsarns nåd än i förbund med Konungen; ehuru dessa Hertigars återställande var ett af Gustaf Adolfs första syftemål. Det var honom nödvändigt att försäkra sig om Östersjökusten, innan han inträngde i Tyskland. Alla hans steg dertill utmärktes af den största försigtighet; hvilken dygd han äfven i bedömmandet af krigshändelser säges vida mer aktat än djerfheten. Det oaktadt var redan hans första krigsplan så djerf, att den med häpnad måste uppfylla hvar och en, som nogare känner den dageliga förlägenhet i afseende på medel, med hvilken han hade att kämpa 2).

---

1) Af de bägge bröderna Adolf Fredrik och Johan Albert af Meklenburg var den senare gift med Margareta Elisabeth, som var syskonbarn till Gustaf Adolf och enda barn af Hertig Christofer till Meklenburg med Elisabeth, Konung Gustaf I:s yngsta dotter.

2) Till Tyska kriget anslogos fem särskilda poster af kronans uppbörd i Sverige. Först, 429,145 Svenska daler (hvar daler ungefär ⅓:dels Riksdaler Specie) af landets räntor och andra inkomster: för det andra, ett genom Factoren Weiwitzer för Konungens räkning upptaget lån till 202,781 Riksdaler Specie: för det tredje, 1711 Skeppund Koppar, som skulle utsändas, och genom Salvius försäljas i Hamburg: för det fjerde, 12,400 Tunnor Spannemål, som skulle lefvereras i betalning för försålda kronogods: för det femte, 3646 läster Spannemål, mest från Lifland, genom Johan Skytte. — Dessa medel skulle på vissa terminer innan årets slut öfversändas. De inflöto ej enligt beräkning, såsom ses af Konungens klagomål. Den 31 Juli skrifver han från Stettin till Rikets Råd: "J veten, att vi allt sedan vi begåfvo oss ur riket icke hafva bekommit derifrån den ringaste penning på alle våre anordningar, — hafva ej heller här

Gustaf Horn hade från Finland och Lifland tillfört honom en ansenlig förstärkning. I sina bref till

någon contribution att förvänta, emedan vi måst bevilja Hertigen (af Pommern) att blifva vid sin jurisdiction, stat och regering såsom förut. Gören derföre eder flit, att vi må blifva undsatte; ty folket vexer dageligen." — Och ytterligare, Stettin d. 3 Sept.: "Vi hafva, oaktadt alla befallningar och förmaningar, liten eller ingen assistens ännu fått från Sverige. — Nu, fast vi genom denna stads occupation fått något bistånd, äre dock våre utgifter så excessift store, att det föga förslår, efter vi hvar tionde dag till fotfolkets underhåll allena behöfva öfver 30,000 R:dr." Registr. för 1630. — Att fylla det bristande måste man låna och anticipera (såsom Konungen säger "excojera crediten"), eller tillgripa så utomordentliga medel, som att göra spannmålshandeln till regale. Hvad en sådan Administratör som Axel Oxenstjerna, oaktadt svårigheterna af hans egen ställning i Preussen, under sådana omständigheter var för Konungen, kan ej beskrifvas. Den outtrötteligaste verksamhet, för hvilken nästan ingen ting fanns omöjligt, befästade bandet emellan dessa bägge, för öfrigt hvarandra så olike, store män. Det märkeliga brefvet från Gustaf Adolf, till Kansleren, dat. Golnou d. 4 Dec. 1630, tillhör denna tidpunkt. "Jag hafver bekommit eder rådslag om tillkommande års örlig — skrifver Konungen — jag ser deraf eder trohet mot mig och fäderneslandet. Den der lefver varder seendes sakernas framgång, och efterkommande varda prisandes edert ros. — Görer fördenskull väl och tröttens icke vid att arbeta till min och rikets tjenst, särdeles att fullborda edert råd uti Kornhandeln — — Gud, som allt i värjo hafver, hjelpe oss väl igenom vintern, så förmodar jag att genom eder flit och sorgfällighet sommaren skall falla sig lättare. — Vårt tillstånd skulle jag eder förklara, men min hand, som af de Dirschauske slängar är styf vorden, tillåter det ej väl. Dock, veten, att fienden är svag af infanteri och lika i kavalleri, men hafver stor fördel i qvarteren (ty hela Tyskland är hans rof underkastadt). Jag samlar mitt folk här vid Oderströmmen, och har i mening snart vapen och

den i Preussen befallande Kansleren påskyndar han oupphörligt det derifrån väntade manskapets ankomst, hvilken likväl ej kunde ske förrän sent på hösten. Han lemnade Horn i Stettin, att bevaka Conti, som i granskapet samlat sina troppar vid Gartz och Greiffenhagen, och derifrån äfven, under Konungens frånvaro, mot Svenska lägret företog ett anfall som misslyckades. Sjelf begaf sig Konungen tillbaka åt kusten (der det af fienden återtagna Wolgast genom belägring å nyo eröfrades), för att sjöledes angripa Rostock och Wismar, samt göra ett infall i Meklen-

---

qvarter med fienden att skifta. Och ändock saken är god och rättvis, så är dock utgången för syndens skull oviss, oviss är ock menniskans lifstid. Ty förmanar jag eder och beder för Christi skull, att, om ej allt ginge efter vilja, J dock ej viljen släppa modet. Min åminnelse och de minas välfärd låter eder till det bästa vara befallad; och gören så mot dem — som jag ock göra ville mot eder och edra, om jag efter Guds vilja lemnades så länge, att J mig behöfden på sådant sätt; betraktandes mig, såsom den der nu på tjugonde året med mycken möda men, Gudi lof, med mycken heder vårt fädernesland förestått hafver; den der ock fäderneslandet med alle dess trogne inbyggare älskat, ärat och för dess ära hafver lif, gods och gode dagar vanvördat; den der i verlden ingen annan skatt sökt, än att göra tillfyllest mitt stånds pligt. — De mine äro, för min skull och om mig något vidkommer, i många måtto medömkan värde, qvinkön, modren rådlös, dottren en späd jungfru, eländige om de få råda, och i fara, om andre öfver dem råda få. *Storge Naturalis* (den naturliga kärleken) trycker mig dessa linier utur pennan emot eder, som ären ett instrument, mig af Gud gifvit många tunga saker att igenomdrifva. Dock detta, så väl som lif och själ och allt hvad Gud mig gifvit hafver befaller jag uti Hans heliga våld, otvifvelagtigen hoppandes i verlden det bästa, och efter detta lifvet frid, fröjd och salighet. Detsamma önskar jag ock Eder i sinom tid."

burg 1). Men flottan hindrades af motvind 2). Konungen, ifrån Stralsund, intog Damgarten och Ribnitz och ingick i Meklenburg. Men förslaget på Meklenburg, der fienden hunnit förstärka sig, de fordne landsherrarne ingen ting kunde eller vågade företaga, och Hertig Frans Carl af Saxen-Lauenburg, som gripit till vapen, af Pappenheim blef slagen och tillfångatagen, måste uppgifvas, och Konungen, genom de Preussiska tropparnas dröjsmål, utan hopp att bringa fienden detta år till fältslag, såg sig för vintern inskränkt till det utplundrade Pommern 3).

1) "Efter det ligger oss makt uppå att få fast fot i Meklenburg, både för qvarterens utvidgande och Magdeburgs undsättning — derföre hafva vi resolverat, att i Guds namn fortgå till Meklenburg och försöka vår lycka med Wismar eller Rostock." Konungen till Kansleren. Wolgast d. 8 Septemb. 1630. Registratur.

2) En del af denna hade återvändt till Sverige: den andra bevakade efter landstigningen Pommerska kusten och blockerade, under Amiral Blum, Wismars hamn, der en Kejserlig Eskader af femton örlogsfartyg i December förlorade sitt Amiralskepp emot Svenskarna. Swedish intelligencer. Jfr. Chemnitz, I, 91.

3) "Vi hade hoppats bekomma de Preussiska tropparna så tidigt att vi fått tillfälle bringa fienden till något slag ännu i höst — men förnimme nu, att desse troppar endast långsamt och efterhand kunna fortskickas. Måste oss således benöja med desse ringa qvarter vi här hafva. Hela Förpommern är nästan ruineradt och till största delen i fiendens händer. I Hinterpommern ser ej heller väl ut. Vi ha föga annat än de förderfvade öarna att tillita, och ur Sverige kunne vi intet mer förmoda för årsens tid och deras administration som der hemma sitta," till Kansleren, Stralsund d. 31 Oct. 1630. Registr. Den 5 följande November skrifver Konungen till Pfaltzgrefven sin Svåger i Sverige. "Vi hafva måst uppgifva expeditionen mot Meklenburg, sedan fienden der blifvit så stark, att vi med det folk vi här hade, ej der kunde göra några progresser. — Nu äro de Preus-

Vid denna tid yttrar han sig sålunda i bref till Axel Oxenstjerna och Rikets Råd: "Kejsaren synes väl med oss till en förlikning inclinera 1), likväl utan andra fredsvilkor, än att vi, utan afseende på vår och våre naboers säkerhet, skulle oss i vår förra ovisshet retirera. Vi äro af den mening, att ingen förlikning kan ingås, med mindre öfver hela Tyskland en ny religionsfred varder ingången och confirmerad, och våre naboer sättas i deras förra stånd, så att vi genom deras trygghet kunne vara trygge. Till hvilken ända vi inga andra medel finne, än att vi Kejsaren sjelf något närmare antastå, och derhos Klerkeriet, som på hans sida är. Ty der vi åt Kejsarns arfländer komma kunde och honom således hans egne medel förtaga, samt afskära honom de contributioner han nu af våra trosförvandter pressar, så att hela krigstyngden fölle på det Påfviska Klerkeriet, då kunde vi ock för oss och våre religionsförvandter vinna en fred, som vi hade reputation af. Dertill hafva vi ämnat nästa år uppsätta åtskilliga armeer, nemligen så, att vi med en armee under vår egen direction maintenerade denna kanten af Östersjön, medan Gustaf Horn och Teufel med tvenne armeer försäkrade oss dominium öfver Oder, på den ena sidan hölle Brandenburg i devotion och på den andra kunde intränga i Schlesien. Med fjerde armeen i Magdeburg (der Administratorn redan har 3000 man och några 100 hästar) hoppas vi kunna tillhålla oss Elben, och genom denna och vår egen armee gifva både Brandenburg och Saxen lust och tillfälle att med oss cooperera. Till femte armeen gifva oss anledning Ärkebiskopen af Bremen samt städerna Brunsvik, Hil-

siska troppar till en del komne till Stargard och till en del under march." Registr.

1) De Diplomatiska förhandlingarna, såsom af föga inflytande, lemna vi derhän.

desheim m. fl., som redan till oss inclinera och med Salvio secrete correspondera. Denna armee borde fästa sig vid Weser. — Hvad till planen behöfves sen J af förslaget. Vi vele till krigsstaten behålla Stora Tullen, Saltlicenten, åttatusen skeppund Koppar, samt hundratusen Riksdaler af Arrendena och Boskapsskatten. Alle öfrige räntor hafve vi till ordinarie staten deputerat." I brefvet till Oxenstjerna tillägger Konungen: "Huru desse armeer skola bringas upp och underhållas, måste vi bekänna är störste difficulteten. — Dock äre vi af den tankan, att, om folket kunde bringas upp, och hvar armee blefve så stark, som föreslaget är, då skulle hvarje armees hufvud och föreståndare nogsamt kunna finna råd, på de orter, der han blefve förordnad, att söka sig sjelf medel och utvägar till underhåll" 1).

Blockaden af Collberg till lands och vatten, med de rörelser den å både sidor föranledde (fästningen med 1500 mans besättning öfvergick först den 2 Mars följande året), var det vigtigaste under hösten 2). Vintern inträdde (och den var detta år sträng), men dermed följde, till fiendens förundran, ingen hvila. Vid vinterfälttåg voro Gustaf Adolfs soldater vana. Vi nämnde, att de Kejserliga vid Gartz och Greiffenhagen på båda sidor om Oder hade samlat sin hufvudstyrka. Julaftonen intogs, under Konungens eget befäl, Greiffenhagen med storm, efter ett tappert försvar af den 2500

1) Till Rikets Råd om kriget, Ribnitz d. 8 Oct.; till Kansleren om tillkommande års armeer. Ribnitz d. 1 Oct. 1630. Registr.

2) Att Konungen mot slutet af året ämnat återvända till Sverige (hvilken afsigt han dock uppgaf), ses af tvenne befallningar till hans Resident Fægreus i Danmark af d. 5 Nov. och 7 Dec. 1630, att begära lejd för honom att fara landvägen genom Danmark, i fall han för vinterns skull ej sjöledes kunde komma till Sverige. Registr.

man starka besättningen, som till det mesta stupade; hvilket så förskräckte den Kejserliga Fältmarskalken Schaumburg (som efterträdt Conti i befälet), att han lemnade Gartz under natten, sprängde sitt krutförråd i luften, kastade sina kanoner i vattnet, och flydde genom Küstrin (hvars portar öppnades för de Kejserliga, men tillslötos för de förföljande Svenskarna), för att med öfverlefvorna af sin här invänta Tilly i Frankfurt an der Oder 1). Så slutades året 1630.

Frankrike, som dragit fördel af Konungens uppträdande i Tyskland, för att i Italien lyckligt sluta sitt krig mot Spanien och Österrike 2), förnyade anbudet af sitt förbund; och Charnacé, från början vittne till hans framgångar, öppnade åter underhandlingar 3). Efter åtskilliga svårigheter angående ceremonielet, hvarvid Gustaf Adolf yrkade och genomdref grundsatsen af alla Konungars likhet, afslöts i Beerwalde d. 13 Januari 1631 subsidie-traktaten med Frankrike på sex år, räknade från första propositionen i Vesterås d. 5 Mars 1630. Konungen

---

1) Schaumburgs bref till Tilly skjuter skulden på den fullkomliga demoralisationen i den för detta Wallensteinska armeen.

2) Richelieu säger sjelf om den Franska Underhandlaren vid freden i Chierasco: Il y rencontrera plus de facilité qu'il n'eut fait, par l'avantage, que recevroit les affaires du Roi de la descente du Roi de Suède en Allemagne: car il formera contre eux un si grand orage de querre, que toute la maison d'Autriche en sera étrantée, et leur empire réduit a telle extrémeté, qu'ils le tiendront eux-mêmes pour perdu. Mem. de Richelieu, VI, 395.

3) "Franska Gesandten har åter varit här och tillbudit oss 120,000 R:dr, så länge hans Herre är sysselsatt med Italienska kriget och derefter 400,000 R:dr årligen. — Vi behöfva penningarna; men begära eder advis." Konungen till Kansleren. Stettin d. 23 Juli 1630. Registr.

skulle för det redan förflutna året bekomma 120,000, men sedermera årligen 400,000 R:dr, hvaremot han förband sig att ställa minst trettiotusen man till fot och sextusen till häst, lemna katolska religionen fri i de orter, som underkastades hans vapen, och Ligan neutralitet, nemligen, om dess medlemmar begärde och sjelfve iakttogo den.—Konungen hade inryckt i Brandenburg uppefter Oder. Han vände sig först till Landsberg, men förvandlade, då denna fästning redan af Tilly blifvit undsatt, dess belägring i en blockad, och uppgaf äfven för denna gången anfallet på Frankfurt, der Tilly redan befann sig med trettiofyratusen man. Han lemnade Horn i granskapet af Landsberg att iakttaga Tilly, drog sig tillbaka till Stettin, och gjorde derifrån i köld och snö 1) en sidorörelse mot Meklenburg och Pommern, der den ena fasta platsen efter den andra — Neu-Brandenburg, Loitz, Malchin, slutligen Demmin — med de Kejserligas magasiner, innan kort tid föllo i hans händer. "En sådan General" — säger Skotten Monro (då i Gustaf Adolfs tjenst), — "vill

---

1) We brake up from Stettin, taking our March towards New-Brandenburg, the earth clad over with a great storm of snow, being hard frost. We carried along great canons of batterie, and a number of small canon, being well provided with all things belonging to artillery: our litle army consisting then of 8000 horse and foot, having left the rest of the army ander command of the Feltmarshal Horn before Landsberg in the Mark. Monro. Expedition with the worthy Scots regiment, called Mac-Keys Regiment. London 1637, II, 14. Före belägringen af Demmin förstärktes Konungen af General-Major Kniphausen, och hade då 15,000 man i tjenstgöring, enligt de listor på både friska och sjuka, som alla Öfverstar måste ingifva till Konungen; hvilket Monro omtalar såsom ett eget i Svenska armeen infördt bruk. De Svenska pälsjackorna kommo under detta vinter-fälttåg soldaten väl till pass.

jag gladeligen tjena; men en sådan General skall jag svårligen mera se, hvars sed det var att vara den förste och siste i faran, som vann sina Officerares kärlek genom deltagande i både mödor och farligheter, som visste så väl, huru hans krigare skulle läras att uppföra sig efter tid och omständigheter, var omsorgsfull så om deras rykte som hälsa, färdig att förese allting, och kände både sina fienders grundsatser och krigsmedel, deras rådslag, deras armeer, konst och krigsaga, äfvensom naturen och belägenheten af de platser de innehade 1). Han tvekade aldrig att låta verkställa, hvad han en gång befallt. Det fanns ingen ändring i hans ordres. Han tyckte ej om Officerare, som saknade qvickt begrepp, men lät dock ingen från sig skiljas förrän han var säker att hans ordres voro förstådda." Svå-

---

1) l. c., II, 16. Bristen på goda kartor, och den stora vigt Konungen lade på noggran lokalkännedom, utsatte honom just derföre i recognosceringar personligen oftast för stora faror, i synnerhet som han var närsynt. Så vid belägringen för Demmin, der Konungen, under en recognoscering med kikarn i hand, föll ned till midjan i ett träsk, emedan isen brast under honom. Skotten, Kapten Dumaine, den närmast vakthafvande Officeraren, ville skynda till hans hjelp, men han vinkade honom med hatten att blifva stilla, för att ej ådraga sig uppmärksamhet af fienden, som emellertid deråt riktade en liflig eld. Under ett kulregn, som lyckligtvis lemnade honom oskadad, hjelpte sig Konungen sjelf upp, och satte sig sedan vid vaktelden hos den nämnda Officeraren, som tog sig friheten att förebrå honom, att han onödigt så blottstälde sitt lif. Konungen hörde tåligt och bekände sitt fel; men han kunde ej hjelpa det, sade han, emedan sådant var hans sinnelag, att han trodde ingen ting väl gjordt, som han ej gjorde sjelf. Han tog genast en stark middag och en god dryck vin i sitt kalla tält, bytte derpå först om kläder, och gick så åter mot fienden.

righeter lät han föga gälla. En Officer, som vid förbättrandet af Stettins befästning ville urskulda sig med att jorden var frusen, lät han sätta i arrest, sägande: "I saker, som krigets nödtorft fordrar, finnes ingen undskyllan."

Efter Collbergs öfvergång återstod i Pommern endast Greifswald ointaget, hvilken fästning först, efter den tappre Kommendantens död, uti Juni månad, kapitulerade. — Tilly, upptänd af harm öfver de fleste öfrige Kommendanternas förhållande, bröt in i Meklenburg efter Konungen och återtog Neu-Brandenburg. Om hans krigssätt må vittna, att han der lät tvåtusen man, Svenskt folk (till hvilka deras Konungs befallning att retirera ej framkommit), springa öfver klingan 1); etthundradefemtio andra låto hellre nedsabla sig i den lilla platsen Feldberg än de uppgåfvo den. Tilly återvände efter dessa bedrifter till Magdeburgs belägring. Strax ryckte Konungen mot Frankfurt an der Oder med adertontusen man och tvåhundrade kanoner, som fördes på Oderströmmen. Den 2 April började han att beskjuta staden, som försvarades af sextusen man: följande dagen togs den med storm 2). Lieutenan-

1) Khevenhüller säger: weil sie sich einmuthig resolvirt eher zu sterben, als sich zu ergeben.

2) Då Svenskarne nalkades staden, ropade de Kejserliga till dem: "J Strömmingsätare, hafven J ätit opp alla edra läderkanoner för hunger?" Swed. Intelligencer, I, 89. Konungen lemnar om Frankfurts intagande följande berättelse till Rikskansleren, d. 9 April: "Då vi ej visste hvart Tilly ämnade taga vägen från Ny-Brandenburg, drogo vi till Schwedt att inhämta kunskap. Emellertid förnummo vi att han vändt sig mot Magdeburg. Då hafva vi brutit upp till Frankfurt an der Oder, både för att vara Conventet i Leipsig närmare, och till att divertera Tilly och engagera honom i bataille; sättandes Fältmarskalken (Horn) öfver Odern och Hinter-Pommern, med ordres att belägra Greifs-

ten Anders Auer, som först bestigit muren, fick tusen Riksdaler och Kaptens fullmakt i Lifregementet. Konungen förföljde fienden, vände sig derpå till Landsberg, intog det den 16 April 1), och fordrade

---

wald, och om möjligt, göra en diversion i Meklenburg. Vi kommo till Frankfurt d. 2 April, hvarvid fienden tände eld på förstäderna. Den 3 läto vi göra batterier och kommenderade några trupper att under favör af kanonerna löpa an på stadsporten, icke ens tänkandes sålunda få sjelfva staden in. Men våre drefvo fienden ej blott genast från utanverken och vallen, utan följde honom i samma furie på hälarna innunder stadsporten, och en del med några få stormstegar, likasom flygandes öfver muren, kommo in i staden, och fäktade så länge tills de andre öppnade portarna med petarder. — Nu slogo de våre fienden på flykten och nedhöggo många, äfven högre Officerare — andre blefvo fångne. — De öfrige sökte refugium öfver bron på andra sidan Odern (icke ens tänkandes på den skants de vid bro-ändan väl besatt hade), och hafva ej stadnat förrän ett stycke väg in i Schlesien. All fiendens ammunition och tjugu fanor äro våra. — Oansedt Tilly, då han fick kunskap om vårt tåg, i en il ryckte efter, så har han dock ej hunnit längre än till Alt-Brandenburg. Vi ha nederlagt största delen af denna fiendens armee, och allestädes klappat upp hans krabater. Med kavalleriet och några musketerare hafva vi nu begifvit oss till Landsberg och fordrat hit Fältmarskalken i lika måtto på andra sidan. Vi hålla nu på att slå broar öfver Warta, för att conjungera oss med Fältmarskalken och sedan taga Landsbergs belägring med furie före." Registr.

1) Kommendanten blef skuten. Besättningen var, enligt Svensk uppgift, 5000 man. Vid utmarcheringen fann man nära hälften så många glädjeflickor som soldater och en oändlig tross. Likväl säger Pappenheim i bref till Kurförsten af Bäyern (Khevenhüller, XI, 1782), att i Frankfurt och Landsberg var kärnan af Kejserliga hären. Efter Landsbergs öfvergång tillät Konungen Baner, Baudissin

nu Kustrin och Spandau af Kurförsten i Brandenburg, för att kunna undsätta Magdeburg.

Denna begäran var af en beskaffenhet att göra ett beväpnadt besök i Berlin oundvikeligt. "Jag kan ej förtänka Kurförsten, min Svåger — sade Konungen vid detta tillfälle — att han är sorgse blifven; ty att jag begär farliga och betänkeliga saker är ostridigt; men jag begär dem ej för min, utan för Kurförstens, hans lands och hela Christenhetens bästa. — Min väg går till Magdeburg" 1). — Man vågade ej neka hvad så begärdes. Men för att kunna bjuda Tilly spetsen, fordrades äfven Kursaxens medverkan. Det för protestantiska saken så vigtiga Magdeburg (det hade emotstått hela Wallensteins makt), var för ingen dyrbarare, än för Kurförsten af Saxen. Denna Riksstad med sitt Stift skulle i Norra Tyskland blifva det första stora offret för det Kejserliga Restitutions-Ediktet, som återgaf katolska kyrkan allt hvad den under sjuttio år, sedan Religionsfreden i Augsburg, mistat; och mot detta Edikt hade nyss den af Kursaxen sammankallade protestantiska Förstedagen i Leipsig förklarat sig vilja gripa till vapen. Kurförstens son skulle, genom Magdeburgs förlust, närmast förlora 2); och det fordrades blott Magdeburgs intagande att göra Tilly för sjelfva Kurförstendömet rätt fruktansvärd. Icke dess mindre äskade Gustaf Adolf förgäfves Saxens hjelp: äfven öfvergången öfver Elbe blef honom nekad;

---

och andra sina Officerare, att i hans närvaro göra sig lustiga vid ett glas; men drack icke sjelf, "for his custom was never to drink much, but very seldom." Monro l. c., II, 40.

1) Khevenhüller, XI, 1786.

2) Domkapitlet hade valt Prins August af Saxen, Kurförsten Johan Georgs andre son, till Magdeburgs Ärkebiskop. Kejsaren, i kraft af Restitutions-Ediktet, förklarade valet ogiltigt, och lät dertill nämna en af sina egna söner, Leopold Wilhelm.

och öfver Tyskland flög snart den förskräckelsens tidning, att Magdeburg, af Tillys soldater sköfladt och brändt, låg i sitt grus. Den Svenske Kommendanten Falkenberg hade fallit en bland de förste vid stormningen. "Magdeburg — skrifver Salvius 1) — är den 10 Maj, ty värr, med stormande hand öfvergånget, och ligger nu hela den stora staden i aska — så att intet mer än Domkyrkan står qvar, med fyra eller fem hus bredevid, samt några fiskarekåtor vid Elben. Salig Falkenberg hafver under denna belägring först disputerat fienden utanverken så länge han kunnat, och hafver fienden för de små skansarna förlorat många stormar och mycket folk. Han hafver föga haft mer än 2000 knektar, och fienden är skattad till 24,000 man. — Jag har talt vid en Ryttareknekt, som tillstädesvarit under belägringen. Han berättar, att Falkenberg böds qvarter, men han ville det intet acceptera, ej heller soldaterna; ty fiendens förnämste condition säges varit, att de skulle bli papister. — Till 300 borgare derinne hafva varit Kejserske. När fienden först inkom äre desse tillupne och förment sig vara välkomne; men äre mest nedhuggne vordne. En stor del af det öfriga borgerskapet hafver salverat sig i Domen och förreglat dörrarne så starkt, att ingen kom till dem den förste dagen: andra dagen är qvarter utblåset, då äre de blefne benådade 2). Hvad sig i de andra kyrkorna velat salvera är allt förgånget. Med ingen hafva de värre än med presterna umgått, först dräpit dem ibland deras böcker, sedan tändt eld på dem och böckerna; hustrurna och

1) Till Rikets Råd. Hamburg d. 18 Maj 1631.

2) Andra sammanstämmande berättelser intyga, att detta först skedde den fjerde dagen (så länge varade plundringen), då Tilly sjelf höll sitt intåg i staden. Administratorn blef sårad, fången, och öfvergick sedan till katolska läran.

döttrarna hafva de, bundne efter hästarna, åt lägret fört och släpat, der skändat och jemmerligen handterat. S:t Johannis kyrka hafver varit full med qvinfolk; den säges de hafva tillspikat utantill och så uppbrändt. Krabater 1) och Valloner hafva jemmerligen tyranniserat, kastat barnen i elden, bundit de förnämste och skönaste borgerskor vid steglädret, de der löpande hafva måst följa dem ur staden; hafva stuckit spitsarne genom små barn, häfvit dem dermed opp, svängt dem kring spitsen några gånger, och dermed kastat barnen af spitsen i elden. — Några illvillige beskylla Hans Maj:t, som hafver dem alltid förtröstat på succurs och intet kommit. Flere klaga på Kurförsten af Brandenburg. — Störste delen skälla på Kursaxen — som hvarken hafver härtill conjungerat sig med Hans Maj:t, eller gjort någon ting godt till saken, utan mycket mer under sjelfva belägringen förhållit staden dess uppköpte ammunition uti sitt Kurförstendôme. Huru om allt är, så hafver likvisst Hans Maj:t i desse dagar varit på vägen, att, näst Gud nåd, med all makt undsätta dem; hvilket hafver omöjeligt varit förr att göra. Först i Tilly midt i Mark, och Hans Maj:t kunde då ej undsätta utan Bataille, på hvilken att hazardera hela det Evangeliska väsendet var alldeles irraisonabelt. Efter den tiden hafver Hans Maj:t så måst fundera sin succurs, att han hade ryggen vid Odern och Warthra fri. — Att nu dermed så långsamt tillgått, är ingalunda Kongl. Maj:ts fel. Så hade ock fuller staden länger kunnat hålla sig, hvar Borgerskapet hade något mera hulpit till saken och icke varit för mycket säkre. I förstone läto de inga soldater in i staden, utan de måste lefva i förstäderna af Kongl. Maj:ts rede penningar. Nu på ändalyktone hafva de fuller tagit dem in i staden, der de hafva haft källare och visthus fulla.

1) Croater.

fulla. Men knektarne hafva likvisst antingen måst lida hunger eller hvar beta till det dyraste betala, deraf de äro temmeligen utmattade vordne. Öfver allt är hemlig correspondens hållen med fienden, och hafver fienden först presenterat staden accord. Men under det staden var säker och delibererade om accorden, föll fienden till med stormen och således deras säkerhet bedrog. — Häruti hafva sig alle vankelmodige Evangeliske att spegla, huru dem gå vill, så framt de sig icke snart antingen kallare eller varmare bete." —

Från Magdeburgs förstöring till segern vid Leipsig, det vill säga, sommaren år 1631, är tvifvelsutan den svåraste tid Gustaf Adolf i Tyskland tillbragt. Han anklagades för hvad som skett, och fann nödigt att i ett eget Manifest rättfärdiga sig. Både Saxen och Brandenburg förhöllo sig så, att han ej visste om han i dem hade vänner eller fiender. "Vi se — skrifver han sjelf hem — att de Evangeliske Förstar ej äre oss vidare affectionerade, än att de med vår hjelp vilja maintenera sig mot Kejsaren, och sedan drifva oss med makt och otack härifrån" 1). — Kurförsten af Brandenburg återfordrade sina endast till Magdeburgs befrielse upplåtna fästningar. Konungen gaf äfven befallning om Spandaus utrymmande; men stöd följande dagen med sin här utanför Berlin och riktade sina kanoner mot staden. Så slöts Brandenburgs förbund med Sverige. Konungen besatte Spandau, men gick derpå sjelf till Pommern och använde sina der, efter Greifswalds öfvergång, lediga troppar till att åter insätta de fördrifna Hertigarna af Meklenburg i deras land; under det han med sin hufvudstyrka hade ögat på Brandenburg, Saxen och Tilly 2). Svenska hären

1) Till Rikets Råd, Jericho, d. 2 Juli 1631. Registr.
2) Kongl. Maj:t dirigerar mest sine consilia derhän, hu-

var försvagad genom delning, och dess tillväxt genom värfning osäker. "Den Tyska Nationen, skrifver Konungen 1), är nu blefven så ostadig, att folket ena dagen söker en, och andra dagen en annan herre, så att man näppeligen kan så mycket värfva, som dageligen förlöper; i synnerhet, som våre på lång tid ej fått något underhåll." Nästan alla Konungens bref under denna tid vittna om penningenöd. Svenska Rådet får redan i Februari månad stränga förebråelser; emedan de betalt honom "med argumenter," och ej en gång velat ihogkomma, att den påräknade Boskapshjelpen var af samtelige Ständerna för ännu ett år beviljad. "Så är likvisst — tillägger Konungen — fäderneslandsens och dess inbyggares kärlek i oss så stor, att vi hellre samma hjelp mista vele, än gifva vrånga och otoliga menniskor tillfälle oss att förtala, och orättrådiga föreståndare sin taska med allmogens svett och blod späcka, och oss och armeen med disputats att betala, efter som nu dageligen sker; i den staden vänte vi efter Guds Försyn, andra medel kriget med att föra" 2). Dessa andra medel svarade ej mot behofvet. Af Spanmåls-monopolet kunde ej en gång Oxenstjernas skicklighet inbringa hvad deraf vänta-

---

ruledes sjökusten må blifva försäkrad; men håller sin största armee här i nejden, för att hålla fienden från Kurförstarna. Kan Kongl. Maj:t få Dömitz och Havelberg inne (det senare intogs d. 9 Juli), så är hela Meklenburg blockeradt och står att recuperera, så att Kongl. Maj:t kan elargera sig åt Wesern och conjungera sig med de Hamiltonske troppar. Emellertid befäster han Havelen starkt, tillika med Rathenau, Brandenburg, Spandau. Horn (med tillgång till Küstrin) är mäktig att defendera Odern och Warthe. En armee uppreses i Meklenburg och har begynt blockera Rostock." Sekreteraren Grubbe till Rikets Råd. Jerichov d. 2 Juli 1631. Registr.

1) Till Rikets Råd. Jerichov d. 2 Juli 1631. Registr.
2) Till Rikets Råd. Neu-Brandenburg d. 8 Febr. 1631.

des, och det blef derföre snart upphäfvet. "Vi hafva som oftast gifvit eder vårt tillstånd tillkänna — skrifver Konungen till Kansleren 1) — att vi med största armod, besvär och desordre hafva hulpit oss och armeen denna tiden igenom, i det vi af alle våre tjenare äre förlåtne och allenast ex rapto, till alle våre grannars skada och förderf, kriget föra måste. — Hvilket intill denna stund continuerar, — så att vi hafva intet att contentera folket med, annat än hvad de sjelfve med olideligt plundrande och röfveri usurpera. Nu hade vi på eder, framför andra, gjort vårt hopp. Men äfven detta slår oss felt; och vi måste här för fiendens anmarch formera ett fast läger." Det var i medlet af Juli månad. Konungen hade nyss satt sig i sitt berömda läger vid Werben, i det fördelagtigaste läge vid Havels och Elbes sammanlopp 2). Ett följande bref beskrifver hans fortfarande förlägenhet och omnämner Tillys anfall på lägret. "Oansedt, Herr Kansler, J förmedelst edre egne förslag, tillsagt oss månadtligen visse summor, likväl hafva vi derpå ej hittills mer åtnjutit än vid pass 100,000 R:dr — och förnimme nu till öfverflöd af eder skrifvelse från Elbing d. 11 Juli, emot all förhoppning, intet mer vara för handen. — Armeen har i sexton veckor ingen penning bekommit. — Alle man är det kunnigt, att vi af eder dess betalning förväntat: dertill hafva så Officerare som gemene satt sin lit. Jemte detta hopp hafva vi endast haft, att underhålla dem med kommissbröd, som vi prässat af städerna; men nu haf-

1) Werben d. 18 Juli 1631. Registr.

2) Lägret, hvars lemningar än finnas, låg på vestra sidan Elbe. Monro, som utförligt beskrifver det, säger om Gustaf Adolf: When he was the weakest, he digged most in the ground — and this he did, not only to secure his soldiers from the enemy, but also to keep them from idlenesse. II, 41.

var ock detta en ända. Med Ryttarne, som ej dermed velat sig nöja, har man ingen ordning kunnat hålla: de hafva endast lefvat af oordentligt och otillbörligt plundrande. Den ene har derigenom ruinerat den andra, så att nu mera intet är till fångs hvarken för dem eller soldaten i städer eller på landet. Hade vi bekommit, hvad eder för dessa månader bordt prestera, så hade vi haft hopp, att åtminstone kunna försvara Elben, Odern och ränsa Östersjön, om detta året ej mer kunnat utträttas; men nu måste vi befara en skadelig retraite." — — "Hvad tillståndet här anbelangar, så har det eljest varit godt, om blott medel funnits. För fjorton dagar sedan utryckte vi med vårt kavalleri, och slogo tre af fiendens regementer vid Wolmerstedt. Sedan vi retirerat åt Stendal, har Tilly conjungerat sig med Pappenheim och kommit anmarcherandes, hvarpå vi några dagar med honom skärmytslat. Han har, då vi retirerat, så sagta kommit efter och några dagar logerat en liten fjerdedels mil härifrån. Nu har han dragit sig tillbaka, och vi hafva oroat honom på återtåget." Så blygsamt yttrar sig Konungen om Tillys försök mot lägret vid Werben, som likväl inalles säges hafva kostat denna sextusen man. Han hade tjugusextusen, Gustaf Adolf endast tolftusen man 1). Pesten härjade i armeernas spår. Sextusen Skottar och Engelsmän hade blifvit värfvade af Markisen Hamilton för Konungen, som ämnade bruka dem vid Weser. De landstego i stället i Pommern, der Hamilton prålade med förstelig prakt. Han befalltes gå uppför Oder och bevaka Frankfurt. Innan sommarens slut hade hans folk sammansmält till femtonhundrade, och snart återstod af dessa endast femhundrade 2). Pesten var äfven i lägret vid Werben.

---

1) Swedish Intelligencer. Monro.

2) Dass so anseuliche truppen, ohne einige Nahmhafte Verrichtung, den folgenden Herbst, — fast ganz

Det anmärkes såsom en synnerlig Guds nåd, att den här upphörde just under starkaste sommarhettan. Den hade föregående året hemsökt Sverige 1). Konungen erhöll nu förstärkning hemifrån, och hans Gemål medföljde den till Tyskland 2). Af detta manskap användes en del till Meklenburgs eröfring: fyratusen man, med nytt artilleri, voro med ibland de troppar Horn ifrån Oder tillförde Konungen, som i medlet af Augusti bröt upp från Werben. Han närmade sig till Saxen. Då han kom till Elbebryggan vid Wittenberg bestod hans här, enligt de då ingifna rullorna, af trettontusen man till fot och åttatusen åttahundrafemtio till häst 3).

Tilly, efter föreningen med en del af den från Italien återvändande Kejserliga hären hotade nu, fyrtitusen man stark, Saxen 4). Tvåhundrade brinnan-

---

sergangen und gleichsam verschwunden. Dessen Ursache vornemlich der damahl überall grassierenden Infection, dann auch der Ungewohnheit des Landes, der Luft, und des harten soldatischen Tractaments in Teutschland zugeschrieben wird. Chemnitz I, 193.

1) "1630 grasserade en svår pestilentie i Nyköping." Palmsk. Handskr., T. 38. Samma år var pesten vid Waxholmen, så att Rikets Råd och Kansliet flyttade från Stockholm till Upsala, l. c. T. 190.

2) Den 21 Januari 1631 skrifver Konungen till sin syster Catharina, "Jag ämnar i vår låta hemta min älskeliga kära hustru hit öfver till mig — men aldenstund jag icke gerna såge att min dotter följde med, derföre beder jag Eders Kärlighet ville göra mig den systerliga benägenheten och taga barnet till sig, såsom ock se dem på händerna, som det sköta." l. c.

3) Chemnitz, I, 203.

4) Brach d. 18 Aug. von Wolmerstädt mit der ganzen Armada auf — nach Eisleben, und conjungirte sich daselbst mit der Fürstenbergischen Armada, welche 25,000 man stark etliche Tage zuvor daselbst angelanget war; von dannen sind sie sämtlich drey Tage hernach aufgebrochen und gegen dass Churfürsten-

de byar betecknade hans inbrott i landet, och Leipsig föll innan kort i hans händer. Det var den Saxiska neutralitetens öde. Den förskräckte Kurförsten kastade sig i Gustaf Adolfs armar. Ej blott Wittenberg (lät Johan Georg säga honom), hela landet och han sjelf stode till Konungens tjenst. Svenska och Saxiska tropparnas förening skedde vid Düben d. 5 September. Två dagar derefter gjorde segern vid Leipsig slut på Tillys vapenlycka och Kejsarns öfvermakt.

Slaget har af krigskunniga blifvit tillräckligt beskrifvet. De förbättringar Gustaf Adolf införde i krigskonsten — hufvudsakligen en större rörlighet af alla vapen — visade der sin fulla verksamhet. Hvad vi tillägga, är af Konungens egen hand. — "Den 7:de i denne månaden — skrifver han till sin syster i Sverige — hafva vi lefvererat General Tilly en offentlig fältslagtning, uti hvilken Gud för och med oss fäktade, och den nåd förlänat hafver, att vi efter en hård kamp äre blefne mästare i fältet, hafve slaget fienden af till några tusende man, jagat honom på flykten, eröfrat alle hans stycken, det mindre med det större, afhändt honom sextiosex fanor och tjugutvå cornett, och så helt och hållet ruinerat hans armee, att vi obehindrade kunne gå hvart oss täckes" 1). Utförligare yttrar sig Konungen i ett bref till Axel Oxenstjerna: "Den 4:de om morgonen marcherade vi till Düben och slogo vårt läger der utanför, att förvänta Kursaxen, hvilken var i antåg från Eilenburg, och kom d. 5:te bittida i

---

thum Sachsen zu gezogen. Khevenhüller, XI, 1698. Konungen ansåg Tilly efter denna förening ännu betydligt starkare än vi, efter flera författare, uppgifvit honom vara. Han skrifver hem till Jacob De la Gardie, Kopwick d. 21 Aug. (gamla st.) "Fienden ligger till 60,000 man stark, och om Kurförsten i Saxen vet man ej hvart han inclinerar." Registr.

1) Till Pfaltzgrefvinnan, Halle d. 14 Sept. 1631. Registr.

marken med sin armee, stark vid pass till 20,000 man, väl monteradt och vackert folk till anseende. Han lät rangera sitt folk i diverse battailloner och sedan anmäla, att, der oss så behagade, han ville komma och oss salutera. Vi togo derföre med oss en god del Cavaillerer och redo ett litet stycke emot bemälte Kurförste, med hvilken vår Svåger, Kurförsten i Brandenburg var uti sällskap. Vi redo med Kurförstarna rundt om den Saxiske armeen, och derifrån till vårt infanteri, hvilket ock hölt uti bataille 1), och, sedan vi bägge armeerna besett hade, togo vi Kurförstarne med oss i vårt qvarter. Der blef consulteradt med Kurförstarne, särdeles med Kursaxen — huru man fienden angripa skulle, antingen genom diversioner att fatigera honom partievis, eller lefverera en offentelig fältslagt. Vi anförde allehanda skäl pro priori, — Kursaxen opinerade pro posteriori, menandes, att fienden icke vore på annat sätt att bringa ur hans land. — På sistone blef oss emellan slutet — att man med samlad hand skulle gå åt Leipsig, fienden under ögonen, och våga en slagtning. — Vi hade allareda kunskap det fienden Leipsig (både staden och slottet) genom accord intagit hade, och att Krabaterna ströfvade här och der i byarne in under Düben. Den 6:te i lysningen gingo vi igenom Düben, låte armeen följa à la file öfver passet derutanför och kommo emot aftonen till ett torp Wolche, 1½ mil från Leipsig, der vi den natten blefve. Den 7:de, som det begynte gry, befalltes att blåsa till uppbrott: och efter, emellan torpet och Leipsig var nästan ingen skog, utan stora och släta fält, hade vi god lägenhet, och låto armeen gå uti full bataille

1) Monro, l. c., II, 62, säger, att som Svenska armeen öfver natten legat på ett upplöjdt fält, voro soldaterna fulla af dam och smutsiga som kökdrängar; hvaröfver Saxarne gjorde sig lustiga.

mot staden. Marchen varade näppeligen 1½ timma förrän vi fingo se fiendens avantgarde och hans artilleri planteradt på en höjd, och der bakom hans hela makt 1). Han hade solen och vädret sig till stor fördel, för det myckna dammet, som af långlig torka förorsakades. Vi vinnlade oss fuller om, att draga honom ur dessa fördelar, kunde dock icke komma det till väga, alldenstund våre måste gå öfver ett slemt pass i fiendens åsyn. Vi dresserade fördenskull bataillen, toge sjelf den högra och lemnade Kurförsten den vänstra handen, och ginge sedan, i sådan posture som vi då för tillfället god funne (hvaraf vi Eder härnäst en dessein skicka vele), fienden allt närmare; — hvilken när han såg sitt ram, begynte genast spela med stycken, först tre och tre, sedan med alle tillika, så att han gjorde tvänne salvor med sitt artilleri förr än vårt var i ordning. Dock varade det icke länge förr än vårt blef klart, och svarade sedan tre skott för ett. Allt medan slaget varade, spelte stycken på båda sidor utan återvända och gjorde temmelig skada. Det Saxiska Rytteriet och det folket som till det Saxiska Artilleriet commenderadt var, höllo sig i förstone väl, men, sedan de bäste af Constaplerna blifvit skutne, gåfvo sig de öfrige på flykten, lämnandes sine styc-ken. Det Saxiske Infanteriet bar sig intet bättre åt, utan toge compagnivis till fötters, och spridde ut att vi slagne voro och allt förloradt; det stor skräck förorsakade hos dem, som vore hos vårt bagage, hvilka, seendes de Saxiske löpa, vände om, och ryckte den aftonen tillbaka åt Düben i sådan confusion, att en hop våre Officerares vagnar, såsom ock Kurförstens egne, af desse löpare blefvo

1) "Stark enligt hosfogade Rulla, Litt. A." tillägger Konungen. Denna rulla finnes ej. Khevenhüller uppräknar de trettiotvå regementer af hvilka Tillys armee bestod, men utan att angifva deras styrka.

spolierade. Kurförsten, som höllt uti arrieregarden, lopp ock sjelf med hela sitt lifcompagni, och stadnade intet förrän i Eilenburg. Vårt folk, så väl Svenske som Tyske, så många som kommo att drabba (ty af infanteriet hade endast tre Brigader den äran), höllo sig träffeligen väl och trängdes nästan om att blifva framcommenderade. Fienden stod som ett berg i förstone, och fäktades af en och annan del länge med sådan hetta och ifver, att det syntes fast tvifvelagtigt, hvilken victorien behålla skulle 1). Omsider begynte fienden vika, den vi så eftersatte, att han nödgades förlöpa både sitt eget och det nyss vundne Saxiske artilleriet, och ändteligen med hela hopen vända ryggen till, och lemnade oss mästare i marken, sedan slagtningen continuerligt varit ifrån kl. 2 till blå mörkret. Vi låto största delen af vårt cavalleri förfölja fienden och hvilade sjelfve på slagtplatsen" 2).

1) Les Regimens de Balderon, Dictrichtstein, de Gois, de Blankart et de Chesuis, qui se rallierent, gagnerent la bordure du bois avantageux, et tournerent teste pour reparer l'honneur de leur compagnons. En effect c'est ou la victoire fut disputée opiniastrement — les Suedois ayans à faire à ces vieilles bandes de Tilly, qui n'avoient pas accoustumé de lascher le pied. — On y vit nombre de vieux soldats combattre de genoux, les jambes rompues et ne quitter leur poste qu'avec la vie. La Cavallerie et Infanterie du Roi fireut un devoir incroyable, resolus de vaincre ou de mourir, chargeant l'ennemi, après quelques salves, à coups d'espée. — Cè qui servit principalement à mettre l'ennemi en desordre fut la dexterité du Roi, qui poussant vers l'artillerie du Tilly passa sur le ventre aux troupes, qui en avoient la garde et leur fit abandonner tout leur attirail. Le canon ennemi estant entre les mains du Roi, il en perça les Battaillons du Tilly, et les couvrit de feu; on n'y vit voler en l'air que bras et jambes, partout que de sang et des cadavres. Soldat Svedois. Rouen 1634, p. 72.

2) Konungen tillägger: "Tilly är samma natt, med Her-

Att Gustaf Adolf efter slaget vid Leipsig lemnade åt Kurförsten i Saxen att anfalla Kejsarns arf-

---

tig Rudolf af Saxen-Lauenburg, Pappenheim, Grefven af Fürstenberg och Öfverste Cronberger kommen till Halle, och berätta Balberarne Tilly hafva haft tre skott, af hvilket intet bitet igenom; deraf ryckte är utspridt att han är skottfri och fast. Andre dagen kl. 9 är han ryckt från Halle åt Aschersleben och Halberstadt, mycket svag och vanmäktig af de skott han undfått, hvilka hafva gjort svartblå tumores, dem Balberaren säger sig hafva öppnat och förbundit. — Huru många af fienden äre blefne på platsen, kan man intet så præcise veta, men det gissas till några tusende. — Af de Tillyske Öfverstar äro Schönberg, Generalen öfver artilleriet, och Erwitt, General-Majoren, strax skutne till döds. Hertigen af Holsten blef qväst och fången förd till Eilenburg, der han den 9 hujus är afsomnad. Fångar hafva vi fått så månge, att vi deraf kunne både låta complettera våre gamle och uppsätta nya regementer. Af höge Officerare hafve vi mist Öfverstarne Teufel, Kallenbach och Hall, Öfverst-Lieutnanterne Aderkas och Damitz och en Ryttmästare Lange Fritz vid namn, hvilke alle döde äro. Cuorville sades ock i förstone död, förnimme dock nu att han är fången. Och ändock perten af så tappre män högt är att regrettera; så är dock denna seger (af hvilken summa rei här ute nästan hängde) så märkelig, att vi största orsak hafve att tacka Gud, som oss mildeligen beskyddat hafver, uti en så evident fara, att vi i en slik näppeligen tillförene varit." — Brefvet är dateradt Scheiditz d. 10 Sept. 1631, och finnes afskrifvet i Palmsk. Saml., T. 38, s. 2187. Khevenhüller skattar de slagne inalles till 9000, deraf Kejserliga 7300, Saxare 2000, men endast 700 af Konungens folk. Gustaf Adolfs infanteri var i slaget 13,000 man. Få dagar derefter vid mönstringen i Halle utgjorde det 18,000. Chemnitz, I, 213. Angående den af oss ofta citerade Chemnitz, tillägga vi här ur Svenska Rådsprotokollerna för 1642. "Chemnitzio blef af Rikskansleren pålagdt, att genomgå de relationer och discurser, som varit evulgerade om det Tyska kriget, rät-

länder, och sjelf vände sig mot Ligans öfriga makt, har af både statsmän och krigare blifvit klandradt; och främst af Axel Oxenstjerna, som ej blott då han träffade Konungen i Frankfurt, hälsade honom med de orden: "att han hellre velat lyckönska till segern i Wien;" utan äfven aderton år efter Konungens död yttrade i Svenska Rådet: "om Konung Gustaf Adolf strax efter slaget vid Leipsig hade gått till Kejsarns arfländer och låtit marchen till Rhenströmmen blifva, lemnande Tyska Ständerna att afgöra sina saker sins emellan, hade Kejsaren aldrig kunnat subsistera" 1). — Det är bekant att Kurförsten af Saxen, som under det Konungen aflägsnades i strid med Kejsaren, hoppades att i riket åter kunna träda i spetsen för ett tredje parti, sjelf hade önskat göra tåget till Franken 2); och troligen var detta ett hemligt skäl, hvarföre Konungen motsatte sig denna plan, om hvilken han blott yttrade, att han ej trodde Saxen om att hålla sig ryggen fri 3). Han misstrodde Kurförstens tvetydiga politik, och synes just derföre ha velat sätta honom i ett afgjordt fiendteligt förhållande till Kejsaren. En nyare Historieskrifvare, som haft tillgång till Saxiska archiver, tillägger Hertigarne Wilhelm och Bernhard af Weimar en betydande inflytelse på Gustaf Adolfs beslut 4). Man skall dervid för egna fördelar hafva

---

tandes det efter Rikskanslerens åtvarning: Det hela Senatus befann mäkta godt och nyttigt."

1) Ur Rådsprotokollen för 1650. Palmsköldska Handskr. T. 190.

2) Chemnitz, I, 216.

3) Särskildt misstrodde Konungen Fältmarskalken Arnheim, nu Kur-Saxens General, om hvilken Oxenstjerna säger, att han hela sitt lif igenom arbetat för ett tredje parti i Tyskland. Konungen ansåg honom för en slät fältherre, besser in Speculation als action." Chemnitz l. c., och fordrade sedermera äfven hans entledigande.

4) Röse. Herzog Bernhard von Sachsen-Weimar. Wei-

smickrat honom med stora utsikter. Vigtigare är, att de på sammankomsten i Frankfurt am Mayn församlade Protestantiska Ständer offenteligen påkallade hans hjelp 1). Trenne skäl har Konungen sjelf upp-

mar 1828, I, 156. Enligt Puffendorf sökte Hertig Bernhard att verka på Konungen med hopp om Kejsarvärdigheten. Visst är, att så väl dessa Hertigar, som Hessen-Cassel, Hertig Georg af Lüneburg och andra erkände, i de skänker af land och städer, som de af Konungen begärde, honom i sjelfva verket för Tysklands Herre. Efter hans död åberopades, att han låfvat ett och detsamma åt flera t. ex. Eichsfeld både åt Hertig Wilhelm af Weimar och åt Hertig Georg af Lüneburg, såsom synes af Bilagan N. 119 hos von der Decken, l. c., II Th., der sistnämnde Hertig af Oxenstjerna begär att blifva bibehållen "bey diesen ihn vertrösteten Present." I sjelfva verket tyckes Gustaf Adolf ej ha varit särdeles grannlaga i svaret på dylika fordringar. Men den ena grannlagenheten kan här svara emot den andra. — Konungen önskade vid denna tid äfven befästa förbundet med Brandenburg. Han befaller Salvius (Querfurt d. 18 Sept. 1631), att på resan till Meklenburg äfven besöka Berlin, påminna Kurförsten om hvad emellan Kongl. Maj:t och honom angående en närmare convention är passeradt, och att, sedan nu så väl Kursaxen, som Hertigarne af Weimar och Förstarne af Anhalt äro trädde i förbund med K:gl. Maj:t, erbjuda allians på samma vilkor, som den med Meklenburg och Hessen sluten är: dock må Salvius äga rätt att moderera några artiklar, såsom *jus Clientelæ* och *Patrocinii*, i fall Kurförsten derpå skulle stöta sig. Han skulle bedja Kurförsten ännu någon tid ha tålamod med de sedvaulige contributioner, Kongl. Maj:t tager nu marchen opp åt Tyskland för att få bättre qvarter, och skall hädanefter så mycket som möjligt lindra med contribution och inqvartering. Registr.

1) En sammankomst ägde just nu rum i Frankfurt am Mayn, emellan flera både Protestantiska och Katolska Ständer. De senare aflägsnade sig efter slaget vid Leipsig: de förra förblefvo. Ils écrivirent à l'Empereur pour le supplier de retirer les troupes, qui

gifvit: Han ville ej lemna Tilly ur sikte 1): Han ville begagna de katolska Biskopsstiften för sin här och sina afsigter 2): Han ville gifva Protestanterna i öfre Tyskland luft 3). Oss synes saken ej blott ur en rent militärisk, utan äfven ur en högre politisk synpunkt böra betraktas. I afseende på de förmenta följderna af en march mot Wien (det har förr och efteråt sett fienden för sina portar, utan att Österrike fallit), så upprepa vi här förr af oss sagda ord: "Efterverlden tviflar med skäl, att en så invecklad

---

vivoient à discretion chez eux. L'Empereur refusant de les delivrer de ces hotes incommodes ils prièrent le Roi de Suède de le faire, et se déclarèrent naturellement pour celui, qui devenoit le défenseur de leurs biens et de leur liberté. C'étoit donc pour appuyer cette déclaration, que le Roi prit la resolution d'entrer en Franconie. — Francheville: Anmärkning till öfversättningen af Gualdo Pricrato, p. 97.

1) "Orsaken, hvarföre Salig Konung Gustaf Adolf intet gick upp åt Kejsarns arfländer — sade Hans Maj:t hafva varit, att efter Tilly efter slaget vid Leipsig vände sig mot Brunsvik och Hertigen af Lothringen stötte sedan till honom med 10,000 man, måste han förfölja honom; ty hade han gått åt Arfländerna, hade hela makten kommit på Kur-Saxen. Axel Oxenstjerna i Rådet 1636. Palmsk. Handskr., 190, 136.

2) Se hans bref till Rikskansleren, Halle d. 17 Sept. 1631. Registr. Vi påminna derom, att redan vid Konungens öfvergång till Tyskland, hans framtida krigsplan var till en hufvudsaklig del ställd mot det Påfviska Kleresiet. Derföre talade flera omständigheter än armeens underhåll. Det Kejserliga Restitutions-Ediktet framkallade närmast en sådan hämnd. Eröfringarna voro lätta, och de katolska stiften goda underpanter vid en tillkommande fred; i hvilken i sjelfva verket de mesta ersättningar också kommo att utgå af sekulariserade stift.

3) Der König wollte zuvörderst in Thüringen gehen und daselbst einen rechten Stat formiren — folgends nach Francken seine Marche nehmen, denen Protestierenden im Oberlande Luft zu machen. Chemnitz, I, 216.

och vidtomfattande strid, som denna, med något enda slag i något ögonblick kunnat afgöras; i fall man ej kanske blott velat taga sin del af rofvet och lemna saken derhän. Men i afseende på denna våga vi påstå: följden rättfärdigade Gustaf Adolf; och det var hans egen Minister som erfor det. Efter Hjeltens död, hvar var det, som Oxenstjerna fann deltagande och bistånd? hvar var det som det lyckades honom att bilda ett Protestantiskt förbund, och derigenom afvända den allmänna faran i det vigtigaste ögonblick? Var det Norra eller Södra Tysklands Protestanter, som slöto föreningen i Heilbronn? Var det hos det då obeslutsamma Brandenburg, hos det då opålitliga och dubbelsinnade Saxen — de mäktigaste af våra trosförvandter — som hjelpen fanns? — Nej det var hos de svagare, vi tillägge, hos de lifligare, hos de — då, som nu — för alla en framtids förhoppningar öppnare, tillgängligare af dessa trosförvandter, som denna hjelp erhölls: det var hos de smärre Förstarna, den fria Riksadeln, de fria Riksstädernas invånare, som, i dessa trakter mest blandade med katoliker, också mest både erfarit förtrycket och mest glädt sig åt sin räddare. Det var deras glädje, som, efter slaget vid Leipsig, gjorde Gustaf Adolfs väg genom dessa trakter till ett Triumftåg: det var deras tacksamhet, som knöt förbundet öfver hans blodiga lik; och icke skulle knutit det, om hans fanor aldrig svajat ibland dem" 1).

Konungens första krigsplan efter segern vid Leipsig är defensif och visar, att han ej så hastigt, som sedermera skedde, ämnade fullfölja sina fördelar. Samma dag han uppbröt från Halle skrifver han till Rikskansleren: "Vi hafva en tid åstundat eder närvarelse, nu efter den herrliga victorian öfver

1) Tal vid Jubelfesten till den Store Gustaf Adolfs minne d. 6 Nov. 1832 i Upsala, s. 42.

fienden, för att med eder öfverlägga, huru vi sakerna bäst företaga skola till våra beträngda Religionsförvandters restitution. Kommen derföre hit på en tid, och låten ej uppehålla eder deraf, att J ej bringen penningar med! Carl Baner må undertiden vara Vice-Gouverneur i Preussen. — Eljest hafva vi ämnat formera *statum belli* sålunda, att vi begifve oss i egen person in i Thüringen, till att nyttja hvad der kan vara behållet, så ställandes, att vi der kunne hafva våra vinterqvarter. Derifrån, med Hessen, Kur-Saxen och Meissen rundtomkring oss, vilje vi (genom Guds nåd!) beflita oss att infestera några Biskopsdömen i Franken och bringa dem i contribution, görandes oss i vinter så starke, att vi till våren kunna vara bastante mot fienden, särdeles som Kur-Saxen nu är med oss. Oderns defension har Kurförsten påtagit sig; hvarföre vi förordnat Herr Johan Baner åt Frankfurt, för att, så snart Kurförstens folk kommer, draga våre garnisoner derut, och, sedan han besatt Landsberg, rycka med det öfriga folket till Kalbe, emellan elfverna Sale och Mulde, och med andra dertill deputerade troppar der formera ett läger, för att få fast fot vid Elben, och se till att bemäktiga sig Magdeburg. Vi hafve gifvit Salvio befallning att uppbringa ett antal folk, som blefve utmed Hamburg liggande, hvilket vi, med Hertigarnas af Meklenburg, förmode kan gå till 15,000 man; så att desse tvänne armeer, den ene här uppe mot Magdeburg under Baner, den andre der nere, skola kunna hålla Elben ren. Dessförutan hafva vi tänkt använda de Pommerska garnisoner till att försäkra Meklenburg, men behöfve i stället folk ur Preussen, att ej Pommern må blifva alldeles förblottadt" 1). Men Konungen stadnade ej inom de gränsor han till en början föreskrifvit sig. Segerns en gång

1) Till Rikskansleren, Halle d. 17 Sept. 1631. Registr.

sträckta vingar förde honom raskt framåt. Sedan Erfurt genom fruktan och öfverraskning fallit i hans händer, tågade han öfver Thüringerskogen (till en del om natten vid fackelsken), och inträdde i öfra Tyskland. Det fasta Königshofen gaf sig: Würzburg, ansedt för ointagligt, eröfrades med storm: Hanau öfverrumplades: Frankfurt am Mayn öppnade sina portar: Konungen genomtågade staden, och gick samma afton till Höchst, som han intog. Härifrån skref han till Baner: "Vi förmode nu, genom vår af Gud förlänta lyckliga framgång, kunna conjungera de båda strömmarna Mayn och Rhen, samt afskära fienden från den Westfaliska kretsen och alla andra provinser på denna sidan Rhen; allenast J kunnen hålla oss ryggen säker" 1). Tåget genom Franken hade varit ett triumftåg. Stora förråder vunnos. Efter Würzburgs intagande fanns knappt en soldat i armeen, som ej hade ny klädning 2). I lägret såldes en ko för 1 Riksdaler, ett får för några styfver 3). De Nordiske gästerna hade kommit i öfverflödets land. "Kongl. Maj:t — skrifver Salvius — har nu hela Frankenland inne, och hafva Ständerna der hyllat Hans Maj:t för Hertig i Franken, såsom ses af innelagde Kongl. Maj:ts Mandat. Våra Finnepojkar, som nu vänja sig i vinlandet deruppe, lära ej så snart komma till Savolax igen. I de Lifländska krigen måste de ofta taga till godo med vatten och mögladt groft bröd till ölsoppa; nu gör Finnen kallskål i stormhatten med vin och semla" 4). Den alfvarsamme Skotten Monro talar med förtjusning om marchen utefter den sköna Mayns stränder 5). Så-

1) Till Hr Johan Baner. Höchst d. 19 Nov. 1631. Registratur.
2) Francheville (Gualdo Pricrato), s. 102.
3) Khevenhüller, I, 1884.
4) Salvius till Per Baner, Hamburg d. 20 Nov. 1631. Palmsk. Handskr.
5) The pleasant march alongst the pleasant and fruit-

Sådana framgångar, med en jemförelsevis ringa styrka, voro likväl ej utan sina faror. Tilly, som efter sitt nederlag tagit vägen åt Hessen, hotade, förstärkt af Fugger och Altringer, och ytterligare genom Hertigen af Lothringen, med en vida öfverlägsen styrka Konungens rygg, och hade äfven, ehuru för sent, framryckt till Würzburgs undsättning. Konungen, sedan han sändt Horn mot Bamberg, hade på marchen från Würzburg till Hanau ej öfver sjutusen femhundra man till fot och fyratusen till häst 1). Man har aldrig sett Gustaf Adolf så orolig, som vid detta Tillys annalkande 2). För första gången såg man honom visa tvekan och återkalla gifna ordres. På denna tid skref han till Baner: "Fienden har sig på dessa orter så förstärkt, att vi icke kunna proportionera vår armee emot honom till ett fältslag. — Han utvidgar sig åt Schweinfurt, synes vilja komma emellan oss och Thüringerwald, och afskära oss communicationen med Saxen och eder. — Seen eder väl före! — corresponderen med Hertig Wilhelm af Weimar i Erfurt, och förstärken honom, om han ej kan utstå en belägring! — Arbeten på eder sida med all flit att få in Magdeburg! Och på det J må blifva nog starke att bibehålla eder vid Elben och Havelen, så utdelen värfningspatenter, och bestämmen samlingsplat-

full river of the Maine, that runnes through faire Franconia. Monro, II, 88.

1) Swedish Intelligencer, I, 28. Fotfolket utgjorde fem Brigader, enligt regeln 1800 man hvardera, men nu incompletta. De hade sitt namn af färgen på äldsta Öfverstens fälttecken (Colours) i Brigaden. Af fanornas färg voro ock regementernas namn (hvaraf här uppräknas fem, nemligen Lifregementet, det gröna regementet, det blå, det hvita, det röda); ehuru vanligen tages för afgjordt att namnen kommo af uniformen.

2) Monro, II, 86.

ser! Anseen deri hvarken vänner eller ovänner, allenast J på folk blifven förstärkte 1). — Anfaller eder fienden, hvartill uti så sen årstid är ringa apparence, så seen till, att J kunnen bibehålla Sale och Elbe. Ären J dertill för svage, så retireren eder alldeles till Werben, och logerer eder in på någon beqväm ort emellan Haveln och Elben, hållen broar med redouter, tills man kan skaffa bistånd! Corresponderen flitigt med Totten (i Meklenburg): Låter ej genom eder jalousie oss ske någon otjenst 2)! Hjelpen hvarandra utan annat afseende än på fäderneslandets tjenst! Bättrer eder tröghet att gifva nyheter och sänder oss en Underofficer en eller två gånger i veckan" 3)! Då fienden lät se sig vid Würzburg, nedhögg Konungen tre regementen af hans ryttare 4). Dermed gick Tilly förbi, och drog sig åt Nürnberg; beklagande med tårar, säges det, att Kurförsten af Bäijern förbudit honom våga någon ting afgörande 5). Dessa voro ej de enda svårigheter med hvilka Konungen hade att kämpa på detta eljest så segerrika tåg. Oaktadt bytet hindra-

---

1) I ett senare bref till Baner säger Konungen: "Förstärken eder på folk! Nyttjen dertill alle medel så hos vänner som ovänner! Rätten eder ej i värfningarna efter Hertigens af Anhalt auctoritet, ehuru han är vår Ståthållare, vetandes, att, näst Gud, består hela *adjumentum rei gerendæ* i att vi blifva starke på folk. Oppenheim d. 8 Dec. 1631. Registr.

2) Ett dylikt bref från Konungen afgick till Fältmarskalken Åke Tott, en högst tapper man, men af ett ganska häftigt sinne. (Han var dotterson af Konung Erik XIV).

3) Till Herr Johan Baner, Würzburg d. 8 Nov. 1631. Registr.

4) Proposition till Ständerna d. 4 Febr. 1632. Registr.

5) Weil sonst keine Reserve mehr vor Handen gewesen. Khewenhüller, XI, 1884. Er wäre besser zu cunctiren, als sich mit ruiniren zu lassen, skref Maximilian af Bäyern till Kejsarn.

de ännu penningebrist armeens fulla aflöning 1). Konungen måste låta slå dåligt mynt 2), och tog våldsamma åtgärder för att i Sverige uppehålla kopparmyntets värde 3). Nürnbergs fara (staden hade förklarat sig för Sverige) hade redan framkallat hans beslut att

1) Den betaltes till en del med assignationer på sex månader. Monro, II, 86.

2) "Vi hafve handlat med en benämnd Zwirner, som med några sine consorter skall slå oss ett parti ondt mynt." Den samme får bestyr med myntningen i Sverige, och Pfaltzgrefven befalles se honom på fingrarna. Till Pfaltzgrefven Johan Casimir. Querfurth d. 18 Sept. 1631. Registr. I 1632 års Registratur för April månad förekommer ett bref från Rådet, att all koppar som fanns, skulle slås till Kreutzer och skickas till Konungen.

3) "Vi måste bringa saken derhän, att intet annat mynt härefter i Sverige skall gälla, än Riksdaler in Specie och Kopparmynt. Begäre fördenskull, att Eders Kärlighet med Rikets Råd allt mynt, förutan Kopparpenningar och Riksdaler, uti alla oss underliggande provincer aflysa ville — hvarigenom vi förmoda, att kopparmyntet skall blifva begärligt och sökas ur Holland tillbaka igen, och derigenom äfven kopparen komma till pris." Med sin Agent i Holland Erik Larsson, som hade bestyr med Staternas subsidier och kopparhandeln, var Konungen högst missnöjd, och uppdrager i stället denna omsorg åt Conrad Falkenberg; emedan "han ej är så förfaren att göra falska räkningar och bedraga oss på våra inkomster." Konungen cederar af krigsstaten 1500 skeppund koppar, "hvilka åtminstone böra göra 60,000 R:dr," och skulle deraf blifva ett kapital till kopparbergets underhåll. Det nyskrifna folket borde utskickas. "Vi önskade gerna, om det för landets säkerhet kan ske, att åter blifva secunderade med sex regementer, dessutom med 1000 Svenske och 500 Finske Ryttare, och att folket ej sändes oss naket på halsen, såsom hittills skett är." Till Pfaltzgrefven Johan Casimir, Ochsenfurt d. 1 Nov. 1631. Registr.

återvända till Franken 1); men Tilly upphäfde belägringen; och Konungen fortsatte sin segerbana vid Rhen. Den förde honom i strid med Spanjorerna och väckte Frankrikes fruktan.

"Vi hafve oförmodadt råkat i vapenskifte med Spanjorerna" — skrifver han hem till Rikets Råd. — "Då vi nyligen genom Öfversten för vårt Garde till häst Hertig Berndt af Saxen-Weimar låtit besöka Spanska Generalen de Silva (Befälhafvare i Mayntz), så har denne förklarat, att han hade befallning att bispringa Ärkebiskopen af Mayntz emot oss. När vi nu anstälde vår march ifrån Frankfurt uppåt Pfaltz, och bemäktigade oss Germersheim, hafva de Spanske begynt förfärdiga en bro med skans på Darmstadtske sidan, den vi efter krigsbruk ej kunde gå framom. Vi hafve låtit tillsäga, att skansen var oss till hinders; men då de ej velat utrymma den, utan skutit på oss, ehuru den ej kunde försvaras, så hafva vi beslutat gifva oss öfver Rhen vid Oppenheim, dem som i skansen voro att afskära. Då vi voro öfverkomne med några hundrade knektar, har Don Philipp de Silva chargerat oss med sitt rytteri, men blef tillbakadrifven, hvarpå de i skansen gåfvo sig till oss genom accord d. 7 Dec. Den 8:de hafva vi derefter intagit staden Oppenheim utan motstånd

---

1) "Den gamle djefvulen med alla sina lärjungar, såsom äro Lottringern, Pappenheim, Fürstenberg, Gallas, Ossa — ligger nu för Nürnberg. — Jag marcherar, vill Gud, i morgon till succurs — fienden är stark, men Gud har ock förlänat oss temmeliga medel, och förmena vi oss, med Landgrefvens och Hertigen af Weimars folk, hafva 17,000 till fot och 9000 till häst." — Konungen till Pfaltzgrefven. Höchst d. 29 Nov. 1631. — Snart kommo andra underrättelser. Samma dag skrifver Konungen till Horn: "Vi hafva fått tidender, att fienden Nürnberg qvitterat och delar sig i tre delar, en deromkring, en går åt Böhmen, en annan åt Bäyern. — Vi äro derföre resolverade vår intention vid Rhen att verkställa. Registr.

och slottet med storm. — Skall nu detta vara ett fredsbrott? Eller skall man söka förlikning med Spanien för vår handels skull, och för att hafva händerna fria mot Frankrike, hvars Konung med ett stort antal antågar och allaredan är i Metz 1), för att göra oss traktaten med Kejsaren svår? Å andra sidan lärer ej Spanien godvilligt lemna hvad det innehafver i Pfaltz; och utan Kurförstens af Pfaltz restitution kan ej blifva en säker fred. Emot Spanien skulle England och Holland vara benägne att göra oss assistens. I alla fall måste genom Göteborgs befästande vår vestra sjösida försäkras" 2). Brefvet är dateradt från Mayntz, som Konungen intagit och befästade, under det hans vapen med förundransvärd hastighet och lycka utbredde sig på båda sidor om Rhen.

Gustaf Adolf i Mayntz, vid ingående af året 1632, är en glänsande syn, men som låfvar mera än den håller. Hans gemål var hos honom. Rikskansleren hade tillfört honom förstärkning från Preus-

1) Om orsakerna, som voro inre oroligheter, jfr. Memoires de Richelieu. Konungen hade i bref till Ludvik XIII underrättat honom, "om denna sin expedition i Presternas land." Sändebudet skulle grannt märka, huru Konungen i Frankrike det upptoge, och förklara, det Hans Maj:t gärna velat hålla fred med Ligisterna, om de ej inmängt sig i Kejsarns krig, han hade ej heller annorlunda kunnat, enligt traktaten med Frankrike, restituera de förtryckta förstar och städer. Hans Maj:t förföljde ingen för Religionens skull. Sändebudet skulle häftigt klaga öfver Hertigen af Lottringen. Höchst d. 28 Nov. 1631. Registr.

2) Till Rikets Råd, Mayntz d. 31 Dec. 1631. Registr. Konungen tillägger, att Konungen i Danmark offenteligen talat om de Spanskes anslag, och att Farensbach kommit till Dünkirchen och erbudit sig, om han finge skepp, att taga Göteborg. Rådet sände krigsfolk dit. Se Rådets bref till Rikskansleren af d. 23 Januari 1632. Registr.

sen. En mängd Förstar och Sändebud omgåfvo honom, och han räknade i sin Generalstab flera Prinsar, än Oxenstjerna gerna såg, som, sedan lemnad till Rhens försvar, klagade att desse Prinsar ej ville lyda. Vapnen hvilade under fjorton dagar; tillräckliga att visa fruktlösheten af den Neutralitetstraktat med Ligan, som Frankrike föreslagit. Katolska Ligan var upplöst; dess medlemmar kastade sig endera i Frankrikes armar, såsom (till sin olycka) Trier, eller tvungos att sluta sig närmare till Kejsaren, såsom Bäyern, eller hade förlorat sina länder till Gustaf Adolf, som nu stod vid Rhen såsom det Protestantiska Tysklands erkända hufvud. Det var verkliga förhållandet: till formen var det obestämdt. Bestämdhet erhöll det aldrig; men man märker utkastade grunddrag dertill, som allt mer synas klarna. Den hyllning i sina eröfringar Konungen, efter segern vid Leipsig, tagit för sig och Sveriges krona, var väl merendels inskränkt genom vissa vilkor, såsom endast för kriget, eller gemensamt för Sverige och dess allierade; men stundom bortfalla dessa vilkor, såsom i fråga om de eröfrade katolska stiften, hvilkas invånare (liksom katolikerna i allmänhet) Konungen tillika tryggade vid deras religion och egendom. Framdeles väckte det allmän uppmärksamhet, att han lät Augsburg hylla sig utan sådana vilkor. De nu mellan honom och de Protestantiska Ständer ingångna förbindelser, ehuru ej i allt lika, stadga likväl alla gemensamma bidrag till kriget, Konungens absoluta directorium deri, och erkänna i mer och mindre bestämda ordalag Konungen i Sverige som Skyddsherre. I verket, som till namnet, var Gustaf Adolf Protector af ett Tyskt-Protestantiskt förbund. Hvad deraf kunde låta göra sig stod till framtiden; — och, skall man tro en samtida katolsk Historieskrifvare, har det äfven blifvit uttaladt. Under Konungens vistande i Mayntz — säger Khevenhüller — kommo några Postulata ut, som Konungen i

Sverige hafver gjort Kur-Bäyern och andra RomersK-Katolska Ständer till upprättande af freden i Tyskland. De förnämsta voro: Kejsarn skulle återkalla Restitutions-ediktet 1): bägge religionerna, den Evangeliska och den Romerskt-Katolska, så i städer som på landet, blifva fria och oanfäktade och intet samvetstvång finnas: Böhmen, Mähren, Schlesien, sättas i sitt gamla skick, och alla landsflyktige återkallas: Pfaltzgrefven Fredrik restitueras och återfå den Kurvärdighet, som Bäyern honom fråntagit: Augsburg återställas till sin frihet och till Evangeliska Religionens utöfning: alla Jesuiter, såsom fredsförstörare drifvas ur riket: andeliga värdigheter stå öppna för båda religionerna; och Konungen i Sverige, emedan han räddat riket från undergång, väljas till Romersk Konung" 2).

Säkrare fästa vi oss vid Gustaf Adolfs egna ord till Nürnbergs deputerade på samma tid: "af sina vänner ville han intet annat än deras tacksamhet, hvad han af fienden tagit tänkte han behålla: det Protestantiska förbundet måste söndra sig från de katolska och förse sig med ett erforderligt hufvud, i synnerhet för kriget: med några månaders sold kunde han ej såsom en tillupen soldat låta sig nöja; land kunde han fordra *ex jure gentium* (såsom Grotius lärer), ehuru han deraf hade nog; Pommern kunde han för sjöns skull ej lemna, och om han något restituerade, så kunde han likväl fordra de samma *jura superioritatis*, som Kejsarn förut hade haft: den gamla Riksförfattningen dugde ej mer." — Nürn-

---

1) Så lyder första artikeln af detta förslag hos Richelieu, Mem. VII, 45, som också har det, men kortare, och utan att nämna det Romerska konungavalet. Hos Khevenhüller står i denna första artikel, tydligen genom tryckfel, Konungen i Sverige i stället för Kejsaren, och äfven den nionde artikeln synes vara orätt uppfattad.

2) Khevenhüller, XII, 86.

bergarne försäkrade, att de ej visste något bättre och mer välsignadt **subjectum** till öfverhufvud, än Hans Kongl. Maj:t sjelf 1). — Han hade tillika fordrat Svenska Rådets Betänkande öfver grunderna för en fred. De vilkor Rådet föreslår äro: Religionsfrihet, Inqvisitionens eviga afskaffande och de Evangeliskes restitution: ersättning för Sveriges krigskostnader och pant tills betalning sker: förbund emellan de Evangeliske och Sveriges Konung, som bör äga *Directorium belli* i alla deras krig med Kejsaren eller andra Potentater: afträdelse till Sverige af Pommern och Wismar, hvaremot Brandenburg kunde få Schlesien, Saxen erhålla Lausitz, och Landtgrefven af Hessen, Weimaranerne och flere sådana äfven beneficeras på Österrikes bekostnad 2).

Afståndet och krigets oro försvårade gemenskapen med Sverige. Månader förgingo utan några underrättelser; deraf oordningar och misstag. Konungen hade från Wittenberg d. 30 Aug. 1631 befallt sammankallandet af ett Ständernas Utskott, med hvilket borde underhandlas om den så kallade Boskapshjelpens fortfarande. Den 30 Oct. från Würzburg hade han lofvat skicka fullmakt till Riksdagskallelsen. Den hördes ej af; hvarföre Rådet föregaf sig hafva emottagit den, och utskref sammankomsten till d. 1 Februari 1632. Emellertid anlände efter långt dröjsmål ett Sekreteraren Grubbes bref med antydan af Konungens vilja, att ingen Riksdag borde hållas, utan i stället Ståthållarne i Länen handla med allmogen om Boskapsskatten. Då var Ständernas Utskott redan samladt, såsom Rådet förmä-

---

1) Breyer. Beyträge zur Gesch. des dreisigjähr. Kriegs. München 1812, s. 207.

2) Rikets Råds Betänkande om Fredsvilkoren. Stockholm d. 26 Mars 1632. Rådets Registratur. — Något Registratur på Konungens bref af år 1632 hafva vi ej i Riks-Archivet funnit.

ler 1), och hade de deputerade blifvit emottagne med en berättelse om Kongl Maj:ts heroiske victorier och actioner. Ständerna, som säga sig förnummit, att kriget och dess besvärligheter fört Konungen långt och vida från Sveriges gränsor, tacka honom underdånigst för hans stora möda och omsorg om deras och de förtryckta Evangeliskas välfärd och säkerhet, och utlofva skatten ännu i två år. Längre fram begär Rådet, i bref till Rikskansleren, besked om åtskillige nödige ärender, hvarpå de ej fått svar, i anseende till Kongl. Maj:ts dageliga besvär och stora krigsbörda: månge Hans Maj:ts tjenare, Kammarråd, Ståthållare, Assessorer i Hofrätten, voro, somlige med döden afgångne, somlige gamle och sjuklige, andre oduglige: flera provinser voro utan Ståthållare: Rådet ber om fullmakt att få till- och afsätta, äfven som att resolvera i höga kriminalsaker eller öfver nådeansökningar, hvilket Rådet ej tilltrott sig: det fruktar oenighet med Danmark, och klagar att genom Konungens förbud på annan kopparmyntning än Kreutzer, så stor brist på kopparpenningar uppstått inom landet, att ingen kan komma ifrån den andra 2).

Under det Hertig Bernhard af Weimar, Pfaltzgrefven Christian af Birkenfeld och Rhengrefven Otto Ludvik utbredde Konungens segrande vapen vid Rhen; förde dem Horn ur Franken till Neckar, fullbordade Tott Meklenburgs eröfring genom intagandet af Rostock, Wismar och Dömitz, bemäktigade sig slutligen Baner det af Pappenheim öfvergifna Magdeburg. — På en så lysande himmel uppstego likväl redan åskmoln. Det var mest Protestantiska Förstar och Ständer af andra och tredje ordning, som erkänt Gustaf Adolf för sin beskyddare. De mäktigaste, Saxen och Brandenburg, nödtvung-

1) Till Kongl. Maj:t om Herredagen. Stockh. d. 4 Febr.
2) Rådet till Rikskansleren. Stockh. d. 5 Maj 1632.

na Bundsförvandter, mer till namnet, än i verket, höllo sig på afstånd och plägade egna rådslag. Väl hade Saxiska armeen utan motstånd framträngt till Prag. Kurförsten hvilade sedan, till förderf för landet och sin här 1). Han höll i Torgau en sammankomst med Kur-Brandenburg, angående fredens återställande. Om medlen kunde de ej komma öfverens. Likväl yttrade Kur-Saxen, att man af Kejsaren borde fordra en revers på afsägelse af Kejsarvärdigheten, om han ej inginge på billiga vilkor 2): en tanka, hvilken hos Johan Georg af Saxen må anföras såsom ett tecken på ögnablickets politiska temperatur. För öfrigt förklarade samme Kurförste, att "hans höghet och reputation" ej tillät honom att ställa sina troppar under Svenskt befäl; hvaremot han anmodade Konungen, att för Saxens räkning upptaga de contributioner, som de Protestantiska Ständer på Leipsiger-konventet hade lofvat Kurförsten såsom sitt hufvud 3). — Österrike — "hvars bästa bundsförvandt är tiden" — såsom Bernhard af Weimar varnande sade till Gustaf Adolf i Mayntz — hade emellertid fått rådrum att samla sina krafter, genom stora uppoffringar, den största ett oinskränkt öfverlemnande af Monarkiens öde i den fruktade

---

1) Sintemahl die Chur-Sächsischen an deme, was ihnen Gott und das Glück bey Ausgang des Jahres bescheeret, sich contentirten, liessen sich keine Sorge weiter anfechten, ruheten in den Winterquartieren und machten gut Geschirr. Chemnitz, I, 291. Dervid tryckte de invånarne så, att i Prag innan kort 2000 hus stodo öde. Af omåttlighet utbröt en häftig fältsjuka i armeen. Ibid.

2) Chemnitz, l. c.

3) Chemnitz, I, 287. Konungen svarade: Es fiele den Ständen fast unmöglich, neben der Last, so sie itz tragen musten, noch mehr Contribution über sich zu nehmen. Es würde der Churfürst aus christlicher Condolentz Ihnen nicht anmuthen, dass sie mit doppelten Ruthen solten geschlagen werden.

mans händer, som Ferdinand nyss uppoffrat åt Tysklands klagan. Emot vilkor, i anseende till makt och belöning, oerhörda, skapar Wallenstein åt Österrikiska huset en ny här.

Konungen återgick till Franken för att understödja Horn mot Tilly, och kallade Baner samt Hertig Wilhelm af Weimar till sig 1). Han fullbordade nu Frankens eröfring, försäkrade sig om Nürnberg, gick öfver Donau och Lech, slog Tilly der till döden, återstälde den undertryckta religionsfriheten i Augsburg, som hyllade sin befriare, och intågade i München.

Om den djerfva öfvergången öfver Lech (hvilken Konungens Generaler afstyrkte) 2), säger Svenska Rådet i sin berättelse till Ständerna: Tilly och Bäyer-Försten hade satt sig nära staden Rain vid Lech, hafvandes en stor fördel, så af strandens höghet, som af en skog. Under starkt skjutande lät Hans Maj:t här slå en bro i fiendens åsyn och kommenderade några kompanier Finske knektar att öfvergå, hvilka, oaktadt allt fiendens anfall och skjutande, på andra sidan uppkastade en liten skans. Strax efter har Kongl. Maj:t låtit några kompanier ryttare gå öfver bron, hvilka med fienden skärmytslat, tills han sjelf med krigsfolket var öfverkommen. Han angrep genast fienden, som stod bakom en liten skog. Fienden blef derutur fördrifven till staden, hvilken den ock måste lemna och fly till Ingolstadt. Tilly vardt dödeligen sårad, Altringer illa sargad. Omkring 3000 man hafva blifvit slagne. — Derpå har Hans Maj:t tagit åtskilliga platser in, och med största delen af krigsmakten d. 8 April dragit till

---

1) Denne Hertig, befälhafvare i Thüringen, hade förut nekat att understödja Horn. Röse, I, 161.

2) Swedish Intelligencer, II, 147. Horn var emot infallet i Bäyern, och hade rådt Konungen att gå mot Böhmen. Francheville 130.

Augsburg. Fiendens soldater gåfvo sig d. 10:de; hvarpå staden Augsburg har med Kongl. Maj:t slutat ett för fäderneslandet berömligt accord, hvars original förvaras i Riksens Kanzli 1). — Augsburgiska Bekännelsens återställande i den stad, som varit dess

---

1) Proposition till Ständerna med Relation om kriget d. 7 Nov. 1632. Registr. Konungens Hofpredikant D:r Jacob Fabricius predikade, då Evangelisk Gudstjenst åter hölls i S:t Annas kyrka i Augsburg d. 14 April. Vi anföra ur denna predikan följande: Es ist nicht billich noch christlich, die falsch-gläubigen Leute nur allein umb ihres falschen Glaubens und Lehre willen zu würgen, zu tödten, und ausszurotten. Gleich wie die Jesuitischen Mordhummeln und Blutigel davon schreiben. Denn einer von Ihren fürnembsten Rädels-führern mit Nahmen Becanus (Tract. de Fide, Spe et Charit, c. 15. Quæst. 4, 5 et 6) lehret. *Quod propter solam hæresin hæretici Reges et alii principes privandi sunt bonis, imperiis, dominiis — et quod omnes alii hæretici puniendi sunt poena capitis.* — Sehet dass sind des Jesuiten Becani seine Worte, damit er sich selbst als einen durstigen Bluthund der beschuldigten, aber doch nicht überwiesenen Ketzer, angiebet: Und dessen zu mehrern Beweis, nehmet er auch die Bullam des Bäpstlichen Bannes, so alle Jahr, auff den grünen Donnerstag in Rom wird renovirt — dadurch alle vermeynte Ketzer vom Leben zum Tode verurtheilt werden. Ja es spricht der gemelte Becanus (Qu. 8): *Hæretici resipiscentes, tametsi recipiantur de Ecclesia — non tamen permittantur vivere.* — Mit diesem blutdurstigen Fürgeben halten wirs im Geringsten nicht, weil es ganz unchristlich ist die Leute umb der blossen Ketzerei zu tödten. Denn wer dem rechten Glauben nicht will ungezwungen beypflichten, der mag es lassen, und den darf man nicht durch gewaltsame Mittel dazu zwingen. Sintemal Gott *spontaneum cultum* erfordert, und ein jeglicher wird selbst dem Herren dafür Rechenschaft geben müssen, wie oder was er gegläubet hat. Dank- und Trost-Bedigt nach Eroberung der Stadt Augsburg, Gedruckt im Jahr 1632. — Sådana ord voro ur Gustaf Adolfs hjerta.

vagga, synes af Gustaf Adolfs triumfer, varit honom den käraste. På allmänna tankesättet gjorde den ett djupt intryck. — Den olycklige Fredrik af Pfaltz intågade vid hans sida (den enda tillfredsställelse han njöt) i sin fiendes Maximilians af Bäyern hufvudstad. Gustaf Adolf i München vilje vi skildra med en Bäyersk Historieskrifvares ord: "Ingen ting kan förliknas med den stränga tukt och ordning, i hvilken han höll det ej talrika manskap, som fick inkomma i staden (armeen måste lägra sig utanför): oförliknelig var ock hans öppna, glada vänlighet, och det otvungna nedlåtande, som han visade i omgänge och tal med invånarne: han åhörde med vördnad i katolska kyrkorna Gudstjensten: han uppförde sig öfverallt, som hade han varit hemma midt ibland de sina, hörde gärna sinnrika, om också bitande, svar, hvilka han med vänligt skämt upptog, och hade sitt nöje af att till fots gå i trängseln af folk och barn, ibland hvilka han vanligen utkastade penningar" 1). Staden måste dock betala 300,000 R:dr, hvilka strängt utfordrades. — I det af kriget hittills orörda Bäyern gjorde blott ännu Ingolstadt, hvars belägring nära kostat Konungen lifvet 2), och det förbittrade landfolket motstånd. Hela det protestantiska Svaben öfvergick till Gustaf Adolf. Bernhard af Weimar förde hans vapen till Bodensjön och Tyrolen, och med Sveitzarne (de tilläto Svenska värfningar) underhandlades om förbund. Italien begynte bäfva, säger Richelieu, under det Wien fruktade; de upproriske bönderna i öfre Österrike hade redan anhållit om Svensk hjelp.

1) Westenrieder. Gesch. d. dreysigj. Kriegs Historischer Kalender för 1805. München, II, 208.

2) Hästen blef honom undanskuten. Han uppreste sig och sade: "Äpplet är ännu ej moget." Det var den 20 April 1632; samma dag dog Tilly. Konungens intåg i München skedde först d. 7 Maj.

Då uppreste sig Wallenstein, dref de först genom underhandlingar insöfda Saxarna utur Böhmen, och stod snart, förenad med Kurförsten af Bäyern, vid Eger. Gustaf Adolf, som förgäfves genom en hastig march sökt att hindra denna förening, måste inskränka sig att betäcka Nürnberg, som hotades med Magdeburgs öde. Han hade blott adertontusen man 1) emot sextiotusen: men Nürnberg innefattade denna tid trettitusen stridbara män, och han omgaf det helt och hållet med ett befästadt läger, som försvarades af trehundra kanoner. Wallenstein kom, säger en samtida berättelse, helt och hållet i åska och blixt, med det öfre Pfaltz i lågor omkring sig, till Nürnberg 2), och slog sig ned äfven i ett befästadt läger. "Det var på en höjd, heter det, det gamla berget benämnd, der han till sin fördel intog ett öde slott i skogen (med ett jägarhus bredvid), hvilket slott, kalladt det gamla fästet, han lät starkt förskansa med pallisader och grafvar, lät äfven anlägga på berget några stora och fasta skansar; löpgrafvar och bröstvärn blefvo väl med nedhuggna träd förvarade, och på batterierna blefvo många fat, fylda med sand och sten, uppställda" 3). — Här stodo, från början af Juli månad, med verldens blickar på sig fästade, tidens bägge störste härförare i nio veckor emot hvarandra. "Min armee är ny, sade Wallenstein: skulle den öfvervinnas i ett fältslag, äro Tyskland och Italien i fara: jag vill visa Konungen i Sverige ett nytt sätt

---

1) In all 18,443 men, as J have seen it written out of the army. Swedish Intelligencer, II, 240.

2) Like Jupiter in the Poet — all in thunder and light — all in fire and tempest, he takes and destroies the Prince Palatines dominions and the poor protestant towns before him. Swed. Intelligencer, II, 238.

3) Newe Kriegs Chronica — gedruckt 1632, cit. af Schuh. Kriegs Ereignisse um Nürnberg im Jahre 1632, Nürnb. 1824.

att föra krig" 1). Den 24 Aug. sedan genom föreningen med Oxenstjerna, Baner, Hertigarna af Weimar och andra Konungen var fyrtiosextusen man stark, stormade han Wallensteins läger i tio timmar, förgäfves. Nöd och sjukdomar hade gjort ännu större nederlag än striden. Nürnbergs dödslistor för detta år upptaga tjugoniotusen offer. Konungen lemnade Oxenstjerna och Kniphausen till stadens försvar, och förde d. 8 Sept. derifrån en till hälften förminskad här: oförföljd af Wallenstein; som få dagar derefter antände sitt läger och gick.

I lägret vid Nürnberg, der Gustaf Adolf hade den största styrka samlad under alla sina fälttåg, lossnade den stränga krigsagans band, ännu mer, än under nöden vid Werben. Man erfar det af Konungens häftiga tal till det församlade befälet. "J Förstar, Herrar och Ädlingar — utropade han — som hjelpen att förstöra edert eget land! Mitt hjerta förbittras, ja mina inälfver hvälfva sig, då jag nu hörer klagas, att Svenske Soldaten räknas för oförskämdare än äfven fiendens. Men det är ej Svenskar, det är Tyskarne sjelfve, som befläcka sig med dessa utsväfningar. Hade jag kännt eder, J Tyskar, att J bären så liten kärlek och trohet till edert eget land, jag hade ej sadlat en häst för eder skull, mycket mindre derföre vågat min krona och mitt lif" 2). Vid Nürnberg blef Baner tidigt sårad; Torstensson vid anfallet på Wallensteins läger fången. En kanonkula borttog sulan af Konungens stöfvel och en officer stupade vid hans sida. Under Hertig Bernhard af Weimar blef hästen skuten.

Både Konungen och Hertigen af Fridland delade efter uppbrottet från Nürnberg sina härar. Gustaf Adolf lemnade Bernhard af Weimar i Franken

1) Swed. Intellig., III, 13, 17.
2) Vi ha följt och förkortat det utdrag af detta tal, som finnes i Swed. Intelligencer.

att bevaka Mayn, men gick sjelf tillbaka öfver Donau och Lech, och bröt åter in i Bäyern, der fienden, förstärkt af Kejserliga troppar från Italien, åter haft någon framgång: Wallenstein affärdade en del Bäyerskt manskap att dämpa bondupproret i Österrike, skickade Gallas till Meissen, dit Holk med sina afgrundsskaror förutgått, och närmade sig sjelf till Thüringen 1). Ostridigt låg det Gustaf Adolf om hjertat att försäkra sina fördelar i södra Tyskland, der Horn, i besittning af Strasburg, nu stod segrande vid öfra Rhen; och Konungen grundlade nu sjelf det förbund mellan protestanterna i de fyra öfra kretsarna, som efter hans död verkeligen afslöts

1) Swed. Intelligencer, III, 82. Jfr Khevenhüller, XII, 175, och Francheville, 203. Khevenhüller säger att Konungens första afsigt, då han lemnade Nürnberg, var, att locka fienderna till ett anfall på staden, och sjelf derunder angripa dem. Efter Wallensteins uppbrott återkom han verkeligen, som hastigast till Nürnberg, beság det öfvergifna fiendtliga lägret, och dömde deraf att fienden ej varit så talrik, som det utgafs. Om Holks Croater i Saxen säger Gualdo (sjelf en Wallensteinisk Officer): Ils avoient imaginé un nouveau genre de torture pour tirer jusqu'au dernier soû des malheureux Saxons. Ils depouilloient hommes et femmes sans distinction, et dans cet état ils les faisoient dechirer par des chiens affamés, qu'ils trainoient avec eux pour cet infame usage. Francheville, p. 192. Their villany was so great, that, after abusing the Women, in satisfying their filthy lusts, they did burn them and their families. Monro, II, 156. — Konungens andra öfvergång öfver Lech skedde d. 1 och 2 October. Den 3 återtog han staden Rain, som Svenske Kommendanten Öfverste Mitschefal nyss uppgifvit; hvarföre denne ställdes för krigsrätt och halshöggs. Konungen förstärktes på denna sin march till Bäyern af 4 till 5000 (för hans räkningar värfvade) Sweitzare (andre säga mer), hvilka sedan voro ibland de till Bäyerns försvar lemnade troppar. Swed. Intellig., III, 60, 64.

slöts i Heilbronn 1). Men lika otvifvelagtigt är, att hans rörelse åt söder ifrån Nürnberg äfven var beräknad på att draga fienden åt samma håll, och att det var för Saxens räddning, som han ville åter förlägga kriget till Bäyern 2). Denna afsigt misslyckades. Väl skiljde sig Kurförsten af Bäyern nu från Wallenstein för att försvara sitt eget land; men den sistnämnde gick för Bäyerns skull ej ett steg ur sin väg. Samtida underrättelser framställa med lika mycken fullständighet som sannolikhet hans plan. Denna var beräknad på längre tid. Gustaf Adolf afskar den hastigt; men på bekostnad af sitt lif.

Dessa två stora antagonister i våra dagar, Konungen i Sverige och Hertigen af Fridland — säger berättaren — hade nu blifvit de namnkunnigaste personer i den christna verlden, och knappt fanns det

---

1) Es stand zwar der König mit dem merehrn Theil Evangelischer Stände in particulier-alliancen: dieselbige aber vermöchten nicht den Stein zu heben, sondern es befand sich, dass allen Unheil völlig zu begegnen — eine einmüthige General-Verfassung hochnöthig wäre. — Den grundstein dazu gleichsam zu legen resolvirte der König, einen Convent der Vier Ober-, als des Schwabischen, Fränkischen und beyder Rheinische Creisse nach Ulm zusammenzutagen. Chemnitz, I, 435.

2) Theatrum Europæum som anför denna tidens både meningar och berättelser säger, att Konungens afsigt var: "durch Einnehmung der vesten Oerter des Bayerlandes, des Feindes Macht nach sich zu ziehen, des Donaustrom sich zu versichern, und so fort *sedem belli* in die Oestreichische Erblande zu transferiren. II, 746. "Det är lätt att inse, det Konungen ville rädda Saxen genom en diversion i Bäyern. — Men den var beräknad mot en vanlig General, och Wallenstein visade här, att han ej hörde till denna klass." Bülow, Gustaf Adolfs fälttåg i Tyskland.

någon man äfven af ringare vilkor i hela det protestantiska partiet, som ej kände inflytelsen af den Svenske Konungens företaganden på sig sjelf, sin verksamhet och sin lycka. — Ännu voro Svenska vapnen öfverlägsna. Horn var segrande i Trier och Elsas, och hade derifrån skrämt Ossa och Montecuculi. Arnheim (med Saxarna) och Duwall (som Konungen hade skickat honom till förstärkning) hade nästan öfvervunnit allt motstånd i Schlesien. Der var litet att göra i Bäyern, tills Montecuculi just nu hade brutit derin. Hertig Julius af Würtemberg och Sir Patrick Ruthven, hade ännu öfverhand i Swaben. Svenska garnisonerna i Pommern och Meklenburg hade ingen fiende. Spanjorerne och Lottringarne voro vid denna tid drifne ur Tyskland. Af alla Kejserliga Generaler var Pappenheim den enda, som ännu förde ett ströfvande krig i Nedre Saxen; hofvet i Wien hade befallt honom förena sig med Wallenstein. Sådan var de Svenska armeernas belägenhet, när Konungen och Wallenstein bröto upp från Nürnberg. — Onsdagen, d. 12 September, gick den sistnämnde öfver Rednitz med sin här. Soldaterna satte eld på sina hyttor och landet rundt omkring; ty Wallenstein går nästan alltid i eld och lågor. — Medan de kejserlige marcherade, stod det i Nürnberg lemnade Svenska manskapet, i och bredevid staden, under vapen, och vexlade några kulor med eftertropparna. Af brist på hästar hade fienden måst lemna stora förråder i lägret, der öfverlefvorna kommo Nürnbergarne till godo. Litet bortom staden delte sig den kejserliga armeen, såsom förr är nämndt. Hertigarne af Fridland och Bäyern marcherade vidare, med floden Rednitz till vänster. Dragonerna gingo förut, Kroaterna voro alltid de sista i qvarteren 1). Efter delningen (och med förlusten i Nürn-

1) Ces dragons ou mousquetaires à cheval etoient tous gens choisis — Leur fonction étoit de soutenir la

berg) öfversteg hela styrkan ej tio- eller högst femtontusen man till fot och nio- eller tiotusen till häst; åtminstone så vidt Konungen kunnigt var. — I Forchheim finner man, att Wallenstein stadnat tio till fjorton dagar. Här får han först underrättelse, att Konungen i Sverige gått med hälften af sin styrka mot Bäyern, och lemnat Hertig Bernhard med den an-

cavallerie, et, quand occasion se presentoit, ils mettoient pied à terre et faisoient feu sur l'ennemi. — Ils servoient d'escorte aux convois, formoient une embuscade à la hâte etc.: Ces dragons etoient armées de mousquets ordinaires, dont la mèche etoit tournée sur un petit bois qu'ils fichoit à la tétiére de leurs chevaux. Leur épée etoit courte et à l'arçon de leur selle pendoit une petite hache qui servoit à couper le bois. Ces troupes sont de nouvelle creation — L'autres prétendent, que celui, qui forma les premiers dragons fut le Comte Ernest (de Mansfeld) mis au ban de l'empire: obligé de vivre comme un homme, qui n'a ni feu ni lieu, errant de coté à l'autre avec sa petite armée, il avoit mis, dit on, son infanterie à cheval pour courir plus vite. Gualdo hos Francheville, 164. Gustaf Adolf införde först Dragoner i Svenska armeen. De sägas ha skjutit bättre än de Kejserliga, och hade troligen redan aflagt Luntlåsen. Kroaterna svarade mot senare tiders Husarer. — Les Croates faisoient merveille dans la petite guerre. Walstein s'en servoit à toute heure pour allarmer le Camp du Roi et harasser sa cavallerie. Gustave ne trouva qu'un moyen de s'en debarrasser, ce fut de renforçer les gardes avancées et d'y envoyer de bons piquets de cavallerie entremélés de dragons et de mousquetaires. Ceuxci avoient ordre de se tenir cachés et attendre les Croates jusqu'à la porté de leurs mousquets, qui, tirant plus loin, que les carabines perçoient ces coureurs, legerement vetûs sans qu'ils pussent se défendre: en même tems la cavallerie qui s'etoit ouverte pour donner passage au feu de la mousquetterie, devoit les envelopper. l. c. 163. Det var samma manoeuvre Konungen brukade mot Kroaterna vid Leipsig.

dra hälften omkring Maynströmmen. Nu går Kurförsten af Bäyern hem, anhållande att Altringer med sitt regemente och Colloredo måtte få följa för att ordna landvärnet i Bäyern; hvilket Wallenstein biföll. Han ledsagade Kurförsten till Bamberg. Ehuru hemliga fiender, höllo de god min vid sitt afsked; dock märktes att Wallenstein ej var så mjuk som den gamle Kurförsten. Wallensteins uppehåll i Bamberg gjorde, att man misstänkte ett tillämnadt anfall på Schweinfurt, der Svenske Öfversten Carl Hård var Kommendant. Denne förstärkte sig: Hertig Bernhard af Weimar skyndade till stadens försvar 1). Wallenstein vänder sig derföre mot Baireut, Culmbach och Coburg, intager den första och sistnämnda af dessa städer, men blir vid en försökt storm på slottet i Coburg tillbakaslagen af Svenska Kommendanten Dubatell 2). Hertig Bernhard var vid denna tid kommen från Schweinfurt till Königshofen, och gick derifrån till Hildburgshausen, på sjelfva kanten af Thüringerskogen. Wallenstein hade för afsigt, att här framtränga till Thüringen, hvarest Pappenheim skulle hafva mött. Då hade alla passen öfver Thüringerskogen blifvit tillslutna för Konungen: Wallenstein och Pappenheim hade återtagit Erfurt, bemäktigat sig Thüringen, öfversvämmat Hertigarnas af Weimar land, tagit vinterqvarter i Kur-Saxen, och nästa vår infallit i Lausitz och Schlesien. Wallenstein skulle hafva gjort sig till herre öfver Elben, afskurit Konungen i Sve-

---

1) Konungen hade uppdragit åt Hertig Bernhard af Weimar att försvara Schweinfurt och passen vid Thüringerskogen. "Da wir wegen Schweinfurt und der Pässe besorgt sind, so bitten wir Ew. Liebden ein wachsames Auge darauf zu richten," skrifver Konungen till Hertig Bernhard. Dunkelsbühl d. 21 Sept. 1632. Röse, I, 172.

2) Namnet skrifves äfven Taupadell och Tupadel.

rige återtåget, ännu en gång bemäktigat sig sitt Hertigdöme Meklenburg, och snart åter stått vid Östersjön. — Den förra delen af denna Wallensteins plan, nemligen intagandet af Thüringen och Weimar, hindrades derigenom, att Hertig Bernhard, ehuru ej med tillräcklig styrka att möta i öppna fältet, likväl försvarade passen; hvarigenom han gjorde Konungen en stor tjenst. Ej heller vågade nu Pappenheim söka förening med den Kejserliga Öfver-Fältherren, förr än han fick veta, att denne på en annan sida genom Voigtland var fallen in i Meissen. Ty dit gick nu Wallenstein i Holks och Gallas' spår med svärd och brand 1) (kriget — säger berättelsen — tycktes här föras ej af fiender utan af furier), för att ännu på denna väg söka utföra sin hufvudplan 2). Kurförsten af Saxen i sin

---

1) Darauf ist der Jammer in Sachsen allererst recht angegangen. Theatrum Europæum, II, 743. Man jemföre Gualdos förr anförda berättelse om Holks framfarande i Saxen, och hvad i Theatrum Europæum berättas om Gallas. Af Wallensteins bref till Gallas: "Bitt, der Herr halte scharfe Justiz und sehe, dass das Geringte den Bauern und Landleuten nicht genommen wird m. m," (Wallenstein von Förster. Potsdam 1834, s. 195), tager Hr Förster sig anledning, att beskylla äldre Historieskrifvare, som talat om Wallensteins grymma krigssätt (äfven hans soldater kallade honom: Tyrannen), för "samvetslös oredlighet." Om man också ej här skiljer emellan hvad Wallenstein ville och hvad han möjligen icke kunde hindra; så återstår likväl alltid att betänka, att man har att göra med en man, hvars orubbliga grundsats det var, att aldrig skrifteligen compromettera sig. Också har Hr Förster, med alla sina förtjenster om Wallensteins Historia, dock i vår tanka alltid det felet, att hafva bedömt honom för mycket efter bokstafven.

2) Hela denna berättelse är ett utdrag ur The Swedish Intelligencer, III, 76—91; hvilken samling är genast uppkommen af de i Svenska armeen tjenande En-

nöd anropade för andra gången Gustaf Adolf om räddning.

Konungen, för hvilken Montecuculi i Bäyern dragit sig tillbaka ända till Regensburg, var i begrepp att förfölja honom och inträngа i Österrike. Han sysselsatte sig i Neuburg att utför Donau sända åtskilliga förråder, och gjorde sig färdig att belägra Ingolstad, hvars af pesten försvagade garnison ej troddes kunna göra långt motstånd, då en kurir från Oxenstjerna d. 8 October medförde underrättelsen att Wallenstein den 5:te vändt sig genom Voigtland mot Saxen. — Konungen fattade i ögonblicket sitt beslut. Han anförtrodde åt Pfaltzgrefven Christian af Birckenfeldt att med de nyvärfvade Sweitzarna och andra troppar, sörja för Bäyerns försvar. Tre Brigader Infanteri befallte han, att med Drottningen (som på detta tåg varit honom följaktig) gå till Schweinfurt och Thüringerskogen. Sjelf tog han med Kavalleriet vägen öfver Nürnberg, hvars område han rensade ifrån fiender. Han förenade sig der med Kniphausen, som beordrades att taga samma riktning, under det Konungen endast med sin Lifvakt (trehundrade Smålands-Dragoner under Öfverste Fredrik Stenbock) från Nürnberg skyndade att upphinna Hertig Bernhard af Weimar, hvilken han träf-

---

gelske och Skottske Officerares bref och relationer. För oss ligger den 4:de upplagan, London 1634. — Vi tillägga följande ur Theatrum Europæum, II, 740. Es hätte damals das Ansehen, als wenn des Herzogen von Friedland Verhaben wohl von statten gehen wurde, welches war das Churfürstenthum Sachsen — in Kurzem unter seine Gewalt zu bringen und hernach durch Mark-Brandenburg seine verlorne Länder Mechlenburg, Stargard und Rostoch wieder zu suchen — sonderlich weil die Sächsiche Armée ein geraumen Weg von da in Schlesien sich befunden, und in so schneller Eyl nicht zurück commendirt worden mögen.

fade i Schleusingen d. 21 October. De följdes genom Thüringerskogen till Arnstadt, der Konungen dröjde i sex dagar för att invänta sina troppar, hvilka den 27 October dit anlände 1). Mötet med Bernhard af Weimar var kallt. Hertigen hade önskat att ensam skörda äran af Saxens räddning och inväntade, bunden af Konungens uttryckliga befallning, missnöjd hans ankomst. På slagfältet vid Lützen glömde Bernhard af Weimar detta orättvisa missnöje 2). Vid Arnstadt skildes Gustaf Adolf från Axel Oxenstjerna, som följt honom från Nürnberg, och nu vände sig mot Frankfurt am Mayn, för att derifrån med oinskränkt fullmakt, såsom Konungens Legat, begifva sig till öfra Tyskland. Armeen gick till Erfurt, och mönstrades på en skön slätt ej långt från staden. Den fick en ny indelning. Flere regementer sammanslogos, de Skottska och Engelska, nu allt för mycket försvagade, upplöstes. Man räknade inalles tolftusen man till fot och sextusenfemhundrade till häst: det var Konungens hela styrka i

1) Swedish Intelligencer, III, 64—71.

2) Att den hjeltemodige, men allt för häftige, Bernhard af Weimar kunde känna detta missnöje och yttra i bref till sin bror Wilhelm: "Es hat fast das Ansehen, als ab sich etwa eine Eifersucht ereignen, und der König die Verrichtung dieses Werkes mir nicht anvertrauen, oder mich nicht fähig genug dazu halten wolle" — är förlåtligt; men att en Historieskrifvare, som Hr Röse, här insinuerar afund och på följande sätt motiverar Gustaf Adolfs uppförande: "Er beschliesst die Ausführung des Unternehmens für sich, um den Ruhm allein einzuärndten und den Kurfürsten von Sachsen sich, nicht aber dem Helden von Weimar, zu verbinden" — (och detta om tåget till Saxen, der allt för Gustaf Adolf stod på spel, och der han, äfven efter föreningen med Hertig Bernhard, knappt hade 20,000 man vid Lützen!) — det är föga förlåtligt, äfven om man är Weimaransk Historieskrifvare. Jfr Röse. Herzog Bernhard der Grosse von Sachsen-Weimar. I, 174. 176.

slaget vid Lützen 1). I Erfurt, dit Konungen kom aftonen d. 28 October, besökte han först sin Ståthållare Hertig Wilhelm af Weimar, som låg sjuk. På torget var honom Drottningen till mötes. Han intog i sällskap med henne och Hertig Ernst af Saxen-Weimar en hastig aftonmåltid, och tillbragte natten i sina egna rum med att läsa bref, gifva ordres och affärda kurirer. Tidigt om morgonen var han uppe, tog ett ömt farväl (det sista) af sin gemål 2), förmanade Erfurts Borgare till trohet emot henne, om efter Guds behag honom något menskligt hända skulle, steg till häst och följde sin här.

Wallenstein hade emellertid intagit Leipsig, gjort en rörelse mot Torgau, men sluteligen förenat sig med Pappenheim vid Merseburg, samma dag, som Konungen kom till Erfurt. — Svenskarne hade liksom flugit och gjort otroliga marcher, säger en Wallensteinisk Officerare 3); derföre var Konungens ankomst för fienden obekant. Pappenheim hade just rådt Wallenstein att vända sig med hela sin makt emot Erfurt, då underrättelsen anlände att Konungen redan var i antågande derifrån. Wallenstein gick nu till Weissenfels, och skickade i hast att besätta

1) And this was the Kings whole strenght (and after the largest reckoning too) in the day of the great Battell of Lützen. Swed. Intellig., III, 69. Jfr 71. Theatrum Europæum uppgifver Konungens styrka till 20,000 man, tilläggande, att det var hans äldsta och bästa folk. Likaså Khevenhüller, XII, 182. Förgätande detta, talar han i beskrifningen af sjelfva slaget, om 25,000 man; ehuru Konungen sedan mönstringen i Erfurt ej hade fått någon förstärkning, utan tvärtom lemnat garnisoner i Naumburg och Weissenfels.

2) Enligt en af Philippi (Der Tod Gust. Adolfs, Leipsig 1832) åberopad underrättelse, har Drottningen kommit efter Konungen till Naumburg, och der först skiljts vid honom om morgonen d. 5 November.

3) Gualdo hos Francheville, 205.

passet öfver Saale vid Naumburg, der endast en svag förpost stod. Det var för sent. Naumburg var redan intaget af Konungen, som d. 30 October gick öfver Saale. Invånarne lågo knäböjande i hans väg, och sträckte händerna mot sin räddare, som sade: "Jag fruktar att Gud allsmäktig straffar mig: detta folket hedrar mig som en Gud." Armeerna voro hvarandra så nära, att förposterade skärmytslade; men ingendera af Anförarne syntes ännu besluten till slagtning. Gustaf Adolf hade börjat att äfven vid Naumburg arbeta på ett befästadt läger. Wallenstein förskansade sig på sin sida. Svårigheten af passen emellan Weissenfels och Naumburg hindrade honom att rakt anfalla Naumburg: han infordrade sina Generalers betänkande. De afrådde fältslag: Konungen hade redan intagit en fördelagtig ställning och der befästat sig: årstiden vore långt framskriden: vid Rhen hotade fienden att bli öfvermäktig. — Pappenheim erhöll verkeligen Öfver-Generalens tillåtelse att återgå deråt: på vägen skulle han fördrifva Svenskarna ur slottet Moritzburg vid Halle. Man ansåg osannolikt att den så mycket svagare Svenska hären skulle våga angripa den Kejserliga. Wallenstein uppgjorde planen för sina vinterqvarter, och drog sig tillbaka till Lützen. — En Spansk Officerare i hans här förmäler dock, att detta stått i sammanhang med en hemlig afsigt. Wallenstein skall hafva ämnat gå från Lützen till Merseburg, för att vara Pappenheim närmare vid dennes anfall på Halle: han hade sändt Öfverstarna Contreras och Suys till Altenburg och Zwickau: han hoppades, att Konungen skulle begagna sig af den sålunda lemnade öppningen för att framtränga till Dresden, då han med samlad styrka ville falla honom i ryggen 1).

---

1) Swed. Intelligencer, III, 118. (Den åberopade Spanska Relationen trycktes i Lisabon 1638). Jfr Khevenhüller, XII, 187.

Han hade gifvit Gallas befallning att rycka mot sig från Böhmiska gränsen. Denne hann ej fram till slaget vid Lützen 1).

Gustaf Adolfs sista dagar äro oss för vigtiga, att vi ej om dem skulle vara utförligare. — Konungen hade Thorsdagen d. 1 Nov. g. st. kommit till Naumburg och dröjde der till följande Måndagen, tillbringande endast nätterna i staden, dagarna i sitt läger, från hvilket han likväl slutligen för köldens skull måste förlägga infanteriet i staden. Söndagen kom en Saxisk bonde till Konungen och lemnade i hans händer ett bref från Kejserliga Generalen Gref Colloredo till Chefen för dennes regemente i Querfurt, med underrättelse om Wallensteins march till Lützen och Pappenheims till Halle. Vid ett i anledning deraf hållet krigsråd med Hertig Bernhard af Weimar och General Kniphausen segrade den senares mening, att man ej borde våga batalj, öfver den förras. Då Konungen ryckte upp från Naumburg, var derföre hans första mening att gå Kurförsten af Saxen och Hertig Georg af Lüneburg till mötes. Han hade räknat på förening med bägge. Hertig Georg, med de under hans befäl i Neder-Saxen stående troppar, hade tidigt fått befallning derom. Denne Hertig, som nyss låtit försäkra Konungen, "att han ingen högre ära i verlden begärde än att för honom och det allmänna bästa utgjuta sitt blod" 2), gick i stället sina egna vägar och

---

1) Förster. Wallensteins Briefe, II, 278. Gualdo anför honom orätt såsom närvarande. Samma misstag begår Khevenhüller med Horn, hvars bedrifter i Elsas på samma tid han likväl sjelf berättar.

2) Ih. Königl. Maj. — werden sicherlich undt gewiss dahin halten dass Seine Fürstliche Gnaden begierig sey, Ihr Bludt für J. Maj. undt das gemeine Wesen zu versprützen, gestalt Sie den keine grössere Ehr in dieser Welt begehren, alss solches in offerirenden Occasionen an den Tagk zu geben undt realiter

syntes, lika litet som Kurförsten, i slaget vid Lützen 1).

sowohll als corporaliter zu demonstriren. Herzog Georgs Relation an den König. Braunschweig d. 2 Oct. 1632. Se v. d. Decken: Herzog Georg v. Braunsch. u. Lüneb., Th. II, Urk. 100. Hertigen, i stället för att gå till Konungen, gick att förena sig med Saxarna, och stod nu med sin corps vid Torgau, der tusen man Saxiskt kavalleri stött till honom, l. c. II, 103. Andre uppgifva Saxarnes antal betydligt högre och hela styrkan till 8000 man och derutöfver. Men visst är att Saxiska hufvudstyrkan ännu af Arnheim qvarhölls i Schlesien, oaktadt alla Kurförstens påminnelser. Arnheim kom med ett par tusen man d. 28 October till Dresden, besigtigade derpå den Svenska corpsen under Hertig Georg af Lüneburg vid Torgau, återkom derifrån d. 31 Oct., och begaf sig till Schlesien tillbaka. Chemnitz, I, 459. Arnheim stod således på denna tid hvarken med 10,000 man ej heller med Saxiska hufvudarmeen vid Dresden, såsom Hertig Georgs nyss citerade Historieskrifvare säger; II, 106, 109.

1) Gustaf Adolf skall ha beklagat sig, natten före slaget, öfver Hertig Georgs af Lüneburg opålitlighet. Bataillen beslöt han, utan att invänta verkan af sina sista ordres. Konungens sista bref till Kurförsten af Saxen i Torgau, afsändes från Naumburg d. 4 Nov.; han bad honom genast marchera på Eilenburg, underrättade, att han sjelf gick till Pegau och utsatte Grimma till mötesplats. Swed. Intellig., III, 121. Detta bref åberopas i Hertig Bernhards Memorial till Kurförsten efter slaget vid Lützen, d. 11 Nov. 1632, der han ytterligare yrkar föreningen. Det heter i andra punkten: "Weil Gott Ihro Fürst. Gnaden in diesem beygestanden, und der Feind also in Schrechen sich retirirt, als befinden Ihro Fürst. Gnad. hochnöthigst, (auch Ihro Königl. Maj. selben Meinunge nach, im massen das letzte abgegangne Schreiben), Ihro Churf. Durchl. zu Sachsen möchten Sich darhin resolviren, darumb den Ihro Fürstl. Gnaden, als einer in Diensten von Ihro Königl. Maj. zu Schweden, wollen gebeten haben, dass Ihro Churf. Durchl. ihren Leuten

Det var klockan 4 om morgonen d. 5 Nov. som Konungen bröt upp från Naumburg. På halfva vägen till Pegau, omkring kl. 10 f. m., bekräftades underrättelserna om Pappenheims bortgång, med tillägg att Wallensteins troppar lågo, oberedde på anfall, i byarna kring Lützen. Konungen utropade: "Nu tror jag sannerligen att Gud gifvit fienderna i min hand;" och beslöt då att angripa Wallenstein. Han lät besätta Weissenfels, som de Kejserlige lemnat. Gref Rudolf Colloredo, som var skickad att draga till sig de sista hundrade man, som der dröjt, såg ifrån det höga slottet i Weissenfels Konungen rycka fram på vägen mot Lützen, och var den förste, som derom underrättade Wallenstein. Denne skref genast till Pappenheim att ofördröjeligen återvända, fienden vore i antågande och redan vid passet. Brefvet finnes, dränkt i Pappenheims blod, uti Wienska Archivet 1). Han bar det på sig i slagtningen. Det nämnda passet är vid Rippach, en by, vid en bäck af samma namn, som flyter genom sanka ängar mellan höjder, från hvilka den vidsträckta slätten kring Lützen och Leipzig utbreder sig. Då Konungen, sedan han vid passet tillbakakastat Isolanis Kroater, nedsteg på slätten, var natten redan inbruten. Han tillbragte den i sin vagn, med Kniphausen och Bernhard af Weimar: armeen

---

die Ordre ertheilen möchten sich mit der Königl. armée zu conjugiren, zu dem Behuf den Ihro Fürstl. Gnaden Hertzogk Bernhardt den 9 auf Peja (Pegau) und den 10 auf Grimma marchiren wolten." I tredje punkten beder Hertig Bernhard Kurförsten (också, säges det, enligt Konungens i lifstiden yttrade afsigt) att lemna Arnheim och hans armee qvar i Schlesien. Glaffey de Gladio Gust. Ad., Lipsiæ 1749. Härigenom vederlägges Hr Röses påstående, I, 176, att Hertig Bernhard aldrig efter oenigheten med Gustaf Adolf i Arnstadt kallat sig Svensk General. Likväl citerar Hr Röse sjelf detta Memorial! (I, 368, n. 66).

1) Förster. Wallensteins Briefe, II, 278.

på öppna fältet. I Kejserliga lägret var stor oro. Tre kanonskott sammankallade regementerna. Ordres utfärdades i alla riktningar, att skynda till lägret. Regementerna uppställdes i slagtordning, allt som de ankommo. Kejserliga Dragoner och Pionierer arbetade hela natten att fördjupa dikena på båda sidor om landsvägen från Leipzig till Lützen, så att de kunde tjena till bröstvärn för musketerare. — Wallenstein hade sin ställning norr om denna väg, som betäckte hans front. Han stödde sin högra flygel på staden Lützen och de väderqvarnar, som ligga framför den: i trädgårdarna emellan dem och staden logerades musketerare. Den vänstra flygeln sträckte sig ut i fria fältet (här skulle Pappenheim inrycka) och hade på föga afstånd ifrån sig den så kallade flottgrafven, en kanal, som förbinder Saale och Elster och i nordvestlig riktning genomskär fältet. Fyra stora Infanteri-bataillôner, hvardera af flera regementer, intogo midten af Kejserliga hären, der Wallenstein sjelf befann sig. Ofantliga fyrkanter, tio man högt, med smärre dylika fyrkanter vid hörnen, liknade de fästningar med utspringande bastioner. Framför sig vid landsvägen hade de detta batteri af sju kanoner, som skulle blifva föremål för en så mördande strid. Det öfriga artilleriet beströk från väderqvarnarna i sned riktning fronten. Till venster från de nämnda infanteri-massorna såg man i stora kolonner Piccolomis Kurassierer, mot hvilka Svenskarnas anfall bröt sig, och Konungen förlorade sitt lif: till höger likaledes djupa kavalleri-kolonner och derefter åter infanteri; ytterst på båda flyglarna Kroater. För att komma midt för fienden hade Svenskarne på sin sida måst öfvergå den förr omtalda grafven, och deras högra flygel sträckte sig, vid första uppställningen, ett stycke utom den.

Wallensteins styrka angifves högst olika. Fångar från Svenska armeen, hvilka han hade

låtit examinera genom Pappenheim i Weissenfels, hörde den uppgifvas till femtitusen man 1). Fångarne märkte sjelfve öfverdriften af detta föregifvande. För öfrigt kan det gifva ett begrepp om en Wallensteinist här, att i denna funnos ej mindre än tiotusen qvinfolk, trosspojkar och barn. I sin berättelse till Kejsarn efter slaget räknar Wallenstein sjelf sin egen styrka vid Lützen endast till tolftusen man; en ännu mindre sannolik uppgift, hvilken dock Katolske författare antagit. Till trettitusen dömde Gustaf Adolf sin fiende på fältet, efter ögonmåttet och utsträckningen af dess front 2). Enligt de lägsta för öfrigt gjorda uppgifter, antager den senaste militäriske författaren öfver detta slag Wallenstein att ha varit minst tjugutusen man stark, äfven sedan han skickat bort omkring tiotusen med Pappenheim 3).

Svenskarne för att komma midt emot fienden måste på sin sida öfvergå den förr omtalda grafven: en del af deras högra flygel passerade den ej förrän vid första anfallet. Uppställningen var såsom vid Leipzig: hela armeen på två linier, infanteriet till sex, kavalleriet tre till fyra man högt: det förra i centern, det senare på flyglarna; dock så att kavalleriet öfverallt skildes genom plutoner af musketerare från femti till hundra man. Högra flygeln anfördes af Konungen. Den bestod af sex kavalleriregementer, Finnar, Vestgötar, Södermanlänningar, Uppländningar, Östgötar, Smålänningar i första, Tyskt rytteri i andra linien. Centern utgjordes af åtta infanteribrigader, hvaraf tre i första linien, näst Konungen, voro Svenska, deribland Gardet eller det så kallade gula, och Öfverste Winckels blå regemente. Infanteriets första linie anförde Grefve Nils Brahe: den

1) Swed. Intellig., III, 119.
2) Ibid. 133.
3) v. Vincke. Die Schlacht bey Lützen. Berlin 1832.

andra General Kniphausen. Vänstra flygeln under Hertig Bernhard af Weimar räknade äfven sex kavalleri-regementer i hvarje linia, Tyskar, Kurländare och Lifländare. Bakom infanteriet stäldes ännu tvenne regementer i reserv, ett till fot under Skotten Henderson, ett till häst under Öfverste Oehm från Pfaltz 1). Framför hvarje Brigad i första linien voro fem stora kanoner: fyrti lättare fördeltes framför musketerare-plutonerna emellan kavalleriet: hela artilleriet utgjorde sexti kanoner: trossen (största delen var lemnad vid Naumburg) stod vid byn Meuchen på andra sidan flottgrafven.

Tisdagen d. 6 Nov. 1632 låg en tjock dimma öfver slätten vid Lützen, som först fram på förmiddagen begynte något skingra sig. Svenska hären gjorde bön, och söng Luthers Psalm: Vår Gud är oss en väldig borg; hvarefter Konungen sjelf upptog ännu en andelig lofsång 2). Allt sedan han blef sårad vid Dirschau hade han haft svårt att fördraga harnesk, och satte i allmänhet ej värde på den hittills brukeliga tunga beväpningen, hvilken han äfven

---

1) Swed. Intellig., III, 129.

2) Chemnitz, I, 464. "Derpå begynte Hans Maj:t sjelf gladeligen sjunga: Jesus Christus Unser Heylandt, der den Tod überwandt." Hoftrompetaren Jöns Månssons på Tyska författade Berättelse, under titel: "Meine, Jöns Månsson Theet, Kriegszuge, so ich mit Ihr. Kön. Mjt. Gustavo Adolpho etc., meinen Allergnädigstenn Köning und Herrn vonn Anno 1621, biss in dero letztes Ende gethäen." På Svenska öfversatt i Historiskt Archivum, Stockh. 1774, I, 45, af Lönbom. Den nämnda Psalmen finnes i den Tyska Stockholmska Psalmboken ibland Påskpsalmerna. — Somlige säga, att Konungen vid sin egen morgonbön sungit Psalmen: "Verzage nicht du Häuflein klein" (se Svenska Psalmboken N. 378); hvilken han sjelf skall författat. Wolimhaus (Lutherische Kirche) berättar, att Konungens Hofpredikant Fabricius hört den af hans egen mun. Andre tillskrifva den Johan Altenburg, en Prest i Thüringen.

till en stor del afskaffat i sin här. "Gud är mitt harnesk" sade han, då man denna morgon bragte honom hans rustning. Han satte sig till häst, utan att hafva förtärt någon ting. Klädd i kyllertröja och öfverråck, såsom vanligt, red han igenom lederna, och tilltalade sitt folk med ord, som kommit till oss 1). Till sina Svenskar och Finnar sade han: "Käre Vänner och Landsmän! I dag är tiden kommen, att visa hvad J lärt i så mången drabbning. Der hafven J fienden, ej på ett högt berg och bakom starka förskansningar, utan på fältet. Huru denne fiende hittills skytt öppna fältet veten J; och att han nu låter det komma till fältslag sker icke frivilligt, och af hopp om seger, utan emedan han ej längre kunnat undvika edra vapen. Derföre gören eder färdige, håller eder väl såsom tappre soldater anstår, står faste vid hvarandra, och fäkter ridderligen för eder Gud, för edert fädernesland och eder Konung. Jag vill då belöna eder alla, att J skolen hafva orsak till att tacka mig derför; men om J icke fäkten, så skall intet ben af eder komma till Sverige. Gud bevare eder alla!" 2). Tyskarna tilltalade han sålunda: "Eder, mine redelige bröder och kamrater, beder och förmanar jag vid edert christeliga samvete, och eder egen ära, gören nu eder skyldighet, såsom J ofta med mig gjort den förr, och i synnerhet för ett år sedan, ej långt från denna plats. Då slogen J den gamle Tilly och hans här, och hoppas jag att denne fienden ej skall slippa för bättre köp. Gån friskt på! J skolen ej blott strida under mig, utan med mig och jemte mig. Sjelf skall jag föregå eder, och här våga lif och blod. Följen J mig, så förtröstar jag till Gud att J vinnen en seger, som skall komma både eder och edre efterkom-

mande

1) Vi följa Chemnitz med förkortningar af hans vidlyftiga stil och några afvikelser enligt andra källor.

2) Slutet enligt Hoftrompetaren Jöns Månsson.

mande till godo. Hvarom ej; så är det slut med eder religion, eder frihet, eder timeliga och eviga välfärd." — Wallenstein har ej talat till sin här 1). Lösen var på båda sidor, som vid Leipsig: **Gud med oss** på Svenskarnas: **Jesus, Maria** på de Kejserliges sida. Bernhard af Weimar och de öfrige Generalerna emottogo Konungens sista befallningar. Efter sitt tal, som af båda nationerna besvarades med vapenbrak och glädjeskri, ropade Konungen med blicken åt himmelen: "Nu vilje vi deran i Guds namn: Jesu, Jesu, Jesu, låt oss i dag strida till ditt heliga namns ära," svängde värjan öfver hufvudet och kommenderade: **framåt!** 2). Man såg staden Lützen brinna. Den hade blifvit antänd af de Kejserliga. Konungen var i detta ögnablick omgifven af Hertig Frans Albert af Saxen-Lauenburg, sin Hofmarskalk Kreilsheim, Kammarherren Truchsess, Pagen Leubelfing, flere Officerare af de i Erfurt upplösta Regementerna, som nu gjorde Adjutant-tjenst, och två Lifknektar.

Omkring kl. 10 delade sig dimman 3) för någon tid, och solen sken. Kanonaden begynte, med fördel å de Kejserligas sida mot Svenskarna, som gingo rakt emot de fiendtliga batterierna. Några kulor föllo tätt bredevid Konungen, som under det-

---

1) Walstein par sa sette présence et la sévérité de son silence, sembloit — faire entendre à ses soldats — qu'ainsi qu'il avoit accoutumé de faire, il les récomponseroit ou chatieroit. Mem. de Richelieu, VII, 258.

2) Thes said, he drew out his sword, which waving over his head, he advanced forward, the formost of all his Army. Swed. Intellig., III, 127.

3) Richelieu, Mem. VII, 258. Hans berättelse är en bokstafvelig öfversättning af Hertig Bernhards till Konung Ludvik XIII afgifna rapport om slaget, anförd (efter Siri, Mem. VII, 541) i Bihanget till Wallensteins Briefe af Förster, II, 336.

ta framryckande bytte om häst 1). Man nalkades landsvägen, der tillika en liflig eld mötte af de dels i de fördjupade dikena, dels i vallar bakom dem posterade Musketerarne. Några säga, att då fotfolket här ej framgått nog hastigt, Konungen, med förebråelser, sjelf tagit piken i hand och gjort sig färdig att gå främst i stormen mot grafvarna, men af soldaternas rop och böner låtit förmå sig att derifrån afstå, hvarefter han åter bestigit sin häst och satt sig i spetsen för rytteriet 2). Anfallet skedde med sådan häftighet, att de tre Svenska infanteribrigaderna af centern under Gref Nils Brahes befäl, trängde öfver vägen, intogo det fiendtliga batteriet på andra sidan, kastade två af fiendens ofantliga fyrkanter tillbaka, och höllo på att öfverväldiga den tredje, då de af fiendens reserve och kavalleri med öfvermakt angripna måste vika, förlorade åter batteriet och blefvo tillbakadrifna öfver landsvägen. Svenska kavalleriet, som vid första anfallet till en del hade studsat vid grafvarna, kom senare öfver; Konungen var ibland de främsta. Underrättelsen om batteriets första eröfring hade nått honom; han tog af sig hatten och tackade Gud. Midt emot stodo Kroaterna och de Kejserliga Kurassiererna, de senare från hufvud till fot i dunkla rustningar. Han pekade på dessa och sade till Finske Öfversten Stålhandske: "Grip an de der svarta bussarna: de komma att göra oss ondt!" 3). Just nu får han veta att infanteriet viker. Han sätter sig sjelf i spetsen för Smålands kavalleri 4), för att skynda till hjelp:

---

1) Richelieu, l. c.

2) Harte. History of the Life of Gust. Ad., II, 366. Gualdo (Francheville) 218.

3) Thus much did Stoehanske himself oftentimes, and at table, relate unto divers gentlemen of our nation. Swed. Intellig., III, 134.

4) "Emedan Öfversten för Regementet (Fredrik Sten-

allt för häftigt; ty han skiljer sig från truppen, och råkar, då dimman med det samma åter utbreder sig, sjelf in på de fiendtliga kurassiererna. Hans häst får ett pistolskott genom halsen: ett annat krossar hans vänstra armpipa. Nu beder han Hertigen af Lauenburg föra sig ur striden; men erhåller med det samma ett nytt skott genom ryggen och faller af hästen, som släpar honom ett stycke i stigböglarna. Detta skott såg Kammarherren Truchsess riktas mot Konungen af en Kejserlig Officerare 1), hvilken sjelf derefter blef dödad af Luchau, Hertigens af Lauenburg Stallmästare 2). Hertigen flydde. Af Ko-

---

böck) var skuten i foten, träffade Hans Maj:t personligen med regementet." Trompetaren Jöns Månssons Berättelse, l. c.

1) Richelieu, VII, 260. Khevenhüller säger att detta skott träffade i hufvudet: Die Relation, so der Kajserlichen Majestät dieses Todes halber in hoc passu überschikt worden, meldet: Wie der König seinen fliehenden Völkern habe zu Hülfe kommen wollan, habe ein Kajserlicher Korporal einen Musketier bey Hand genommen, mit Vermelden, weil er geschen dass jederman vor dem Könige weiche und ihm Platz gemacht: "Auf diesen schiesse, denn dieser ist was Vornehmes;" darauf er angeschlagen, losgebrennt, und dem Könige dem Arm durchschossen; darauf ein Kajserlicher Squadron Reiter angesetzt, darunter einer in einer blanken Rüstung, so der Obrist-Lieutnant von Florentinischen Regimente von Falkenberg soll gewesen sein, den könig durch den kopf geschossen; dass er von dem Pferde auf die Erde gefallen und auzgezogen worden." Khevenhüller, XII, 192.

2) Swed. Intellig., III, 137. Falkenberg, Lieutenant colonel d'un regiment de cavallerie impériale — poussant à toute bride droit au Roi, sans que personne crut qu'ils fut des ennemis, lui tira de dix pas un coup de pistolet qui lui donna au milieu du dos et qui le fit tomber à terre; à l'instant l'écuyer du duc François courant après le cavalier lui donna un coup

nungens bägge Ridknektar låg den ene död, den andra sårad 1). Af alla hans följeslagare var en Tysk Page, Leubelfing, ensam hos honom qvar. Denne adertonårige yngling, som några dagar efter slaget dog af sina sår, har i sina sista stunder gjort en berättelse, som uppskrefs och blifvit bibehållen, af innehåll: att då Konungen fallit af hästen, ynglingen stigit af och erbudit honom sin häst: att Konungen sträckt bägge händerna emot honom, men att han ej förmått ensam upplyfta honom från marken: att fiendtliga kurassierer tillkommit och frågat hvem den sårade var: att Pagen ej velat säga det, men att Konungen sjelf gifvit sig tillkänna, och derpå fått dödsskottet genom hufvudet 2). Dermed instämmer den berättelse som Hertig Bernhard af Weimar afgaf 3), tilläggande, att desse kurassierer

d'epée. Richelieu, VII, 260. Att denne Hertigens Stallmästare, som omöjligt har kunnat söka hämnas Konungens fall, om hans egen herre varit mördaren, hetat Luchau, såsom i Swedish Intellig. uppgifves, bekräftas af ett enskildt bref från Frans af Lauenburg till Wallenstein ett par veckor efter bataljen (Förster, II, 357). Han återsänder en Wallensteins fångne tjenare med anhållan, att hans Stallmästare Luchaus fångne far äfven måtte lösgifvas, och försäkrar Wallenstein om sin beredvillighet, att äfven i annat vara honom till tjenst. Så skrifver ej den, som hade kunnat göra sig förtjensten af Gustaf Adolfs död.

1) Af de med Konungen utridne Lifknektar het den ene Anders Jönsson (Trompetaren Jöns Månssons Berättelse): att den öfverlefvande het Jacob Ericsson blir tydligt af det följande.

2) Berättelsen, uppskrifven af Ynglingens far, Nürnbergska Stads-Öfversten Baron von Leubelfing, kungjordes först i Marrs Journal, Nürnberg 1776, IV, 65. Den unge August v. Leubelfing dog i Naumburg, der hans grafsten ännu visas i S:t Wentzelkyrkan.

3) Richelieu, Mem. VII, 260. Leubelfing kallas här

äfven genomborradt Konungen med flera värjstyng och plundrat honom inpå bara kroppen. — Adler Salvius, åberopande Konungens Sekreterare Grubbe, skrifver hem till Rådet: att Konungen omkring kl. 1 e. m., sättande sig i spetsen för Stenbocks regemente, som blandades med fienden under den tjocka dimman, hade först blifvit skuten genom vänstra armen, så att benpipan stod fram genom kläderna, hvarefter någon skutit honom med en pistol mellan axlarna: att Konungen ännu velat frälsa sig, men ej kunnat uthärda, utan fallit af hästen, som drog honom med sig midt ibland fienderna: att en af dem nalkats och frågat, hvem han vore, då han svarat: jag är Konungen i Sverige; hvarpå denne velat släpa honom med sig: men då våre ryttare i det

---

Lasbelfin. Le Roi étant à terre Lasbelfin, qui étoit un de ses gentilshommes, sortant de la melée avec les ennemis, et trouvant le dit Roi à terre, le pria de monter sur son cheval et se sauver, voyant les ennemis venir à lui; mais il ne pouvoit quasi plus parler, et arriva trois cavaliers impériaux qui demandèrent à Lasbelfin le nom du blessé; il ne le voulut nommer, et leur dit, qu'il y avoit apparence que c'étoit quelque officier: fachés de sa reponse, ils lui donnèrent deux coups d'épée et de pistolet, prirent son cheval et le laisserent pour mort, comme on l'a su depuis de lui-même, qui mourut cinq jours après. Ensuite l'un deux donna au Roi un coup de pistolet dans la tempe, qui l'achevа, et encore quelques coup d'épée et puis le depouillerent, ne lui laissant que sa chemise. Det samma ungefär anföres om Leubelfing i Swedish Intelligencer, III, 139, efter ett bref af Nicephorus Kesel, Hertig Bernhards Fältprest. Gualdo säger: D'un premier coup de pistolet Gustave fut blessé au bras et d'une autre bale qu'il reçut dans le dos au dessous de l'epaule droit, il fut renversé de son cheval et tomba mort. Telle fut la fin de ce grand roi. On ne peut rien dire de plus sur cette mort: on ne sauroit meme ces circonstances, si on ne les tenoit d'un jeune page qui servoit le Monarque. Francheville, p. 220.

samma, seende Konungens häst löpa ledig och blodig, gjort ett förtvifladt anfall, har den fiendtlige ryttaren gifvit Konungen ett pistolskott tvert igenom hufvudet och räddat sig med flykten 1).

De Kejserligas högra flygel sträckte i början sig utom Svenskarnas vänstra; hvarföre Konungen här hade befallt tre sqvadroner ur sin andra linia rycka opp i den första. Icke dess mindre omgick Isolani med Kroaterna denna flygel och föll in på trossen vid samma tid, som infanteriet tillbakaträngdes öfver vägen. Detta anfall, som förorsakade oordning och till en del flykt bland eftertroppen 2), blef likväl tillbakaslaget. — I detta ögonblick föll Konungen. Truchsess berättade det för Hofmarskalken Kreilsheim; bägge meddelade det åt Hertig Bernhard af Weimar, och denne åter åt General-Major Kniphausen. Enligt Hertigens egen förmälan har Kniphausen svarat, att hans troppar voro i god ordning och att man kunde göra en vacker retraite. Svaret öfverensstämmer ej illa med hans karakter. Han var en Officer af högsta förtjenst, klok, pålitlig, tapper, men oftast olycklig, och derföre misstroende lyckan 3). Bernhard utbrast, att här ej vore fråga om återtåg, utan om hämnd, seger eller död. — Icke dess mindre förtjente General Kniphausens ståndaktighet på

1) Brefvet är tryckt af Gjörwell i Svenska Biblioteket, Stockholm 1760, och dateradt Hamburg d. 25 November 1632.

2) Härpå hafves afseende i ett bref till Hertig Wilhelm af Weimar dagen efter slaget, hvari klagas öfver några lättfärdiga sällar, som i början af bataljen, då det med Svenskarna stod temligen slätt, gripit till flykten. Röse, I, 367, not. 54.

3) Han brukade säga, "att ett unce lycka är bättre än ett pund vett." Han kallas General-Major der Königlichen Arméen, och var således Chef för Konungens Generalstab. I allmänhet synes Generalstaben vara en Gustaf Adolfs inrättning.

denna dag ej mindre än Hertig Bernhards hjeltemod segerkransen.

Hertigen skyndade ifrån vänstra flygeln, hvilken han öfverlemnade åt Gref Nils Brahe, till den högra, och tog sjelf befälet 1). Gustaf Adolfs blodiga, kringlöpande häst var första olycksbudet för hans här. Ett sorl, att Konungen var sårad och fången, brusade genom lederna. De störtade sig med sådant raseri mot fienden, att ej blott batteriet blef andra gången taget, utan hela Kejserliga kavalleriet på denna flygel tillbakakastadt. Förvirringen blef förskräcklig bland den vidlyftiga trossen 2); flere krutvagnar sprungo i luften. Stora hopar ryttare flydde, och en mängd qvinfolk, som bemäktigat sig trosshästarna, följde dem. Fångar i fiendtliga lägret hörde flygtingarna ropa: ”Vi känna Konungen i Sverige (hans död var dem obekant): han är värst mot slutet af dagen.” På samma tid hade den vänstra flygeln af Svenska hären, som emot det talrikaste fiendtliga artilleriet vid väderqvarnarna, med svårighet hållit stånd, äfven på denna sida drifvit fienden tillbaka och vändt emot honom hans egna kanoner. — Då inträffade Pappenheim på slagtfältet 3). Hans första fråga var: hvarest Konungen kommenderade? En hjeltemodig, fast grym försvarare af sin tro, var han den fiende, som Gustaf

---

1) I hans egen berättelse (jfr Richelieu, VII, 261) heter det, att Hertigen, då han satte sig i spetsen för Stenbocks regemente, stuckit värjan genom Öfverst-Lieutnanten, emedan denne vägrade lyda. Vi lämna denna omständighet derhän, och påminna endast, att här ej kan vara fråga om Stenbock, som redan förut var sårad och förd ur striden.

2) På Wallensteins egenhändigt tecknade plan för sin slagtordning vid Lützen (meddelad af Förster), utmärker han trossen med orden: Canallys, Bagagy.

3) Residenten Hallenii bref till Regeringen. Stralsund d. 20 Nov. 1632.

Adolf mest hade värderat. Han kastade sig nu midt i Svenskarnas högra flygel, brinnande af begär att personligt kämpa med en motståndare, som ej mera fanns bland de lefvande. Han träffades af tvenne kulor, och dog af sina sår (det säges att han blifvit skuten af Öfverste Stålhandske, som nyss ur fiendens händer eröfrat Konungens lik); men hans ankomst förnyade striden med fördubblad häftighet. Wallensteins både rytteri och fotfolk samlade sig åter, och Bernhard af Weimar förvånades öfver den mängd af nya troppar han fann för sig 1). Det nu skeende hårdaste anfallet emottogs af Svenskarna med stor tapperhet; och aldrig — säger en samtida berättelse — blef slagtning bättre fäktad, af manskap som så länge stått i elden. Af de Svenska infanteri-brigaderna ledo de tvenne medlersta, under Grefve Nils Brahe och Öfverste Winkel, mest. De Kejserliga störtade emot dem i bataljoner af två till tretusen man, och återtogo ännu en gång batteriet vid landsvägen. Gref Nils Brahe blef skuten ofvan knäet,

1) Bien étonné d'on lui venoit tant de nouvelles troupes sur les bras. Richelieu l. c. — The Count of Pappenheim with his Horse and Dragooners arrived; whom some will needs have, to have been in person at the beginning at the Battel. — He being shot — the Walsteiners, whom Pappenheims coming had set on, fell to it closely. Piccolomini advanced, and Tersica, with their cavallery, and the foot-regiments seconded them with the utmost resolution. And now began the sorest, the longest and the obstinatest conflict, that had been since the King was killed. Swed. Intellig., III, 143. Enligt Hertig Bernhards egen uppgift inträffade Pappenheim först omkring kl. 2 e. m. Han medförde 8 kavalleri-regementer. Gualdo säger att Konungen föll, då han ett ögnablick skiljt sig från de sina för att recognoscera i anledning af underrättelsen om Pappenheims ankomst. Gualdo var likväl ej sjelf närvarande vid Lützen utan på denna tid vid Montecuculis armee.

hvaraf han dog 1). Öfverste Winkel sårades i handen och armen; hans Öfverste-Lieutnant Caspar Wolf stupade. Flera fanor, med sjelfva det kungliga standaret, gingo förlorade. Men om dessa brigader, som voro blomman af hären, gamla soldater för det mesta, som tjenat i många Konungens fälttåg, måste äfven fienden erkänna, att deras döda kroppar betäckte samma grund, som de i lifstiden försvarat 2). Nederlaget ibland dem var så stort, att af sex man fem voro döde eller sårade 3). Den tredje Svenska Brigaden, under Öfverste Carl Hård, som var närmast kavalleriet, led mindre, dock återstod, efter slaget, af den föga mer än fyrahundra man. — Under hela denna tid höll General Kniphausen sina brigader i andra linien och reserven utom träffningen: "Hvilket — heter det — var ej en ringa orsak till segern, då tropparna af första linien här funno en stödjepunkt i en stor och obruten massa: och blef Hertig Bernhard ej litet glad, då han vid dimmans skingring såg Kniphausen, hvilken han, enligt sin egen utsaga, fruktade sig finna huggen i stycken, nu i så god ordning." Ty något före sol-

---

1) "Min Salige Broder Gref Nils fick Salig Konungens Lifregemente efter slaget vid Leipsig — var ock sedan i slaget vid Lützen, der han förde fotfolket och avantgardet af trenne starka regementen, och dref fienden på flykten, aftagandes honom 6 stycken, fullföljde segern till dess Piccolomini högg honom i sidan med cuirassierna. Våra ryttare voro honom intet till undsättning, derföre led han stor skada på sitt folk, i synnerhet af Konungens eget Lifcompanie. Blef så skuten i vänstra knäet, och fördes till Naumburg, der han afsomnane d. 21 Nov." Gref P. Brahes Tänkebok.

2) "Dass man die hernach eben also todt, in der Ordnung bey ihren Waffen liegen, wie man solche ein wenig zuvor mit grosser Bravada und Tapferkeit lebendig stehen sehen." Khevenhüller, XII, 194.

3) Swed. Intellig., III, 145.

gången bröt dimman åter upp, och det blef klart, ehuru blott för en half timma, hvilket gaf Hertig Bernhard tillfälle att öfverse sin ställning och uppmuntra hären till ett nytt anfall. Man hörde och såg uttröttade soldater ropa till hvarandra: "Kamrat, skola vi ännu en gång deran?" och derefter falla hvarandra i armarna med löfte att segra eller dö 1). — Detta sista anfall vann segern vid Lützen; och äfven Pappenheims infanteri, som i mörkningen anlände, blef hänfördt i de Kejserligas allmänna flykt. Slaget hade stått i nio timmar. Segrarne tillbragte natten på valplatsen; der tiotusen, jemte Gustaf Adolf, hade fallit.

Vi kunna ej förbigå tvenne berättelser ur Saxiska Archiver om slaget 2). Den ena ett bref af några rader till Kurförsten af Saxen från Gref Brandenstein, Svensk Kommendant i Naumburg, skrifvet den 6 November om qvällen, förmäler, att slaget stått hela dagen med yttersta häftighet, att Konungen stupat, skuten genom armen, hufvudet och kroppen; men att Generalen öfver Infanteriet Hertig Bernhard, Generalmajoren öfver de kungliga armeerna Kniphausen, Försten af Anhalt, högre och lägre Officerares och soldaternas tapperhet tvungit fienden att rymma fältet med förlust af mycket folk och alla sina stycken, utom trenne. Den andra, en utförligare berättelse till Kurförsten, daterad den 11 November, är uppsatt af tvenne Officerare, som ha befunnit sig på Hertig Bernhards flygel 3).

---

1) l. c., 148.

2) Utgifna af Adam Fr. Glaffey, de Gladio Gustavi Adolphi. Lips. 1749, finnas i afskrift bland Hallenbergs Samlingar.

3) Berättelsen finnes såsom ett Postscriptum till det förr åberopade Memorialet, som på Hertig Bernhards vägnar (af Bodo von Bodenhausen) blifvit till Kurförsten skrifvet d. 11 Nov. 1632. Detta Postscri-

De begynna med att omtala skärmytseln vid Rippach, der vid byn Bosern ett trångt pass är öfver en brygga och på andra sidan en temmelig höjd, som visade en fronte af Kejserligt rytteri, hvilket Konungen fördref, och den 5:te om aftonen nedsteg på slätten. Då var ännu fienden förströdd i byarna, och Konungens kanoner hade spelat, innan lösen var skuten i fiendtliga högqvarteret. Då mörka natten nu inbrutit, har Konungen med armeen hållit i slagtordning; man såg fiendernas vakteldar i byarna. Följande morgonen, den 6:te i dagningen, har Konungen fortsatt marchen mot fienden: fångar berättade att Pappenheim med åtta regementer dragit till Halle. När Konungen kommit nära till Lützen, har fienden skutit med musketter från murarna: på sidan af staden hafva fyra troppar ryttare hållit: man såg der ofvanför en fronte af rytteri och fotfolk vid väderqvarnarna, och kunde tydligen förnimma mer folk vara i antågande. Alltså har Konungen framryckt med sin slagtordning till högra sidan af staden emot flottgrafven, och, då bägge armeerna nu gjort fronte emot hvarandra, genast marcherat på fienden. Man har först begynt skjuta några salvor ur tvenne halfva kartauer, hvilka fienden besvarade så väl från sitt batteri vid väderqvarnarna, som från de andra batterier, som han hade åt sidan af Scheiditz, och continuerades så med starkt skjutande på båda sidor, vid pass en timma, tills Konungens högra flygel var så långt framkommen, att den nästan vände ryggen mot Ranstädt, hvarmed träffningen till häst och fot på båda sidor började, under oupphörligt skjutande. Fiendens högra flygel, som i början temligen vikit, har ändtligen fattat fast fot vid väderqvarnarna, tills man äfven här trängt in i fiendens förskansningar och vändt hans egna stycken

ptum är underteeknadt: Johan Georg Wilztumb von Echstedt och Ehrich Volkmar Verlepsch.

emot honom. Då har Gref Pappenheim återkommit och striden begynt å nyo med osägeligt alfvar å båda sidor, tills mörka natten gjorde derpå en ända. Dock har Konungens folk behållit fältet tillika med fiendens artilleri och största delen af hans munition. Men Konungen sjelf, då han sig alltför mycket vågat, och med tre troppar ryttare träffat emot åtta kompanier kuirassierer, har blifvit skuten genom armen och bröstet, och deraf beklageligen strax tagit döden.

Hjeltens liflösa kropp fanns utplundrad, söndertrampad, höljd af blod och sår, med ansigtet mot marken. Finnarne under Stålhandske återvunno den. Den fördes i en ammunitionsvagn till byn Meuchen bakom Svenska slagtordningen. En skriftelig berättelse om förloppet härvid förvarades intill 1826 (då den genom brand förstördes) hos afkomlingarna af byns då varande Skolmästare, af innehåll 1): att Konungens lik natten emellan d. 6 och 7 November 1632 blifvit från slagtfältet fördt till byns kyrka, åtföljdt af flera ryttare och Officerare, som redo in i kyrkan och rundt omkring altaret, framför hvilket liket lades: det var af såren så vanställdt, att det ansågs nödigt genast öppna det, hvarefter en del af inelfvorna begrafdes i kyrkan 2): förut gjordes af Skolmästaren gudstjenst om natten, och en af krigsmännen höll ett sorgetal: derefter blef liket flyttadt i Skolmästarns hus, och då detta befanns för litet, till en grannes, der det lades på ett bord (som ännu finnes), medan Skolmästarn, som tillika var snickare, förfärdigade den enkla kista,

---

1) Jfr Der Tod Gustav Adolphs von Philippi. K. Preuss. Steuer-Rath in Lützen. Leipsig 1832, s. 79.

2) Stället, utmärkt af Svenska Vapnet (som här var synligt under den nyare hvitlimningen), undersöktes 1832, då man under den upplyftade stenen i väggen fann en halft förmultnad Urna af ek. l. c.

hvari det följande dagen fördes till Weissenfels. Med liket hade en Ridknekt, som blifvit sårad vid Konungens sida, också kommit till Meuchen och der uppehållit sig, tills hans sår läktes; hvarefter han med tillhjelp af tretton bönder i byn företagit sig att vältra en stor sten till det ställe, der Konungen fallit. Under suck och tårar hafva de endast förmått föra den till det ställe der den nu ligger (det är den så kallade Schwedenstein); men rätta platsen, der Konungen dött, skall vara fyrtio steg derifrån på en åkerren, der fordom ett Acacieträd stått 1). Den nämnde Ridknekten het Jacob Eriksson. — I Weissenfels blef Konungens kropp (emot hans i lifstiden yttrade vilja) balsamerad af Apotekaren Casparus, som derpå räknade nio sår 2). Hans oträsteliga gemål behöll hans hjerta (som var ovanligen stort) hos sig i en gulddosa, och ville länge sedermera hvarken skiljas derifrån eller från den döda kroppen, så att Svenska Presterskapet i detta afseende måste sluteligen göra henne alfvarsamma föreställningar 3). Till Lützen hade Gustaf Adolf medfört endast ett litet schatull med Maria Eleonoras bref 4). Det kungliga liket fördes ifrån Weissenfels till Wittenberg, der det öfver en natt stod i slottskyrkan. Fyrahundra Smålands ryttare, de ende öfrige af det regemente, i spetsen för hvilket Konungen stupat, utgjorde dess betäckning. Åskådare funno ansigtet ännu, till förundran, likt 5). Från Wit-

1) Enligt en af mig på stället inhämtad underrättelse.

2) Salvii nyss citerade bref till Rådet.

3) Bispernes och Presterskapets Betänkande emot de dödas åskådande och deras grifters öppnande, d. 16 Juli 1634. Adlersparre, Historiska Saml., III, 49.

4) l. c., 354. Der man ock ser, att föga ordenteligt tillgick med Konungens efterlemnade saker.

5) Berättelse till Kurförsten af Saxen af Daniel von Koseritz. Wittenberg d. 1 Dec. 1632, hos Glaffey de Gladio Gust. Ad.

tenberg gick sorgetåget till Wolgast. Liket öfverfördes följande sommaren af Riks-Amiralen Gyllenhjelm till Nyköping, der det förblef, tills den högtidliga begräfningen d. 21 Juni 1634 i Stockholm, då Gustaf Adolfs jordiska qvarlefvor emottogos af den graf i Riddarholms kyrkan, som han sjelf i lifstiden åt sig förordnat.

Sjelfva underrättelsen om Konungens död hade först efter en månads förlopp kommit Regeringen i Sverige tillhanda. "I förstone, säger Gref Pehr Brahe, kommo tidningar att slaget var lyckligen afgånget. Andra dagen derefter, som var d. 8 Decemb. 1632, om morgonen kl. half nio, kom bud efter mig, der jag satt i Hofrätten, att jag skulle komma neder i lilla Räkningekammaren. När jag kom in såg jag alla af Rådet mäktade bedröfvade. Somlige torkade ögonen: somlige vredo händerna. Pfaltzgrefven kom emot mig i dörren och veklagade. Jag blef illa till mods och visste intet hvad som var på färde, då jag strax med stor sorg förnam hvad händt var. I högsta bedröfvelse och perturbation voro både inländske och utländske, tviflade om välståndet och skattade att allt skulle gå under och öfver. Vi utaf Rådet, som tillstädes voro, togo ett fullhugsadt råd, förrän vi skildes åt, att lefva och dö med hvarandra för fäderneslandets värn, nytta och försvar, och ej allenast här hemma i landet hålla med all makt och enighet sakerna upprätt, utan ock fullfölja kriget mot Kejsarn och allt hans anhang, till Högsalig Konungens uppsåt och säker fred" 1). — Med rörelse läser man den ännu om olyckan okunniga Regeringens Berättelse om kriget till Ständerna, daterad d. 7 November, således dagen efter slaget. Den går blott till Konungens uppbrott från lägret vid Nürnberg och slutar med dessa

1) Gref Pehr Brahes Tänkebok.

ord: "Hvart Hans Majestät vidare är gången är oss ej för visso kunnigt."

De, hvilkas hopp Gustaf Adolf var, förlorade med honom för mycket, att deras klagan ej tillika skulle söka ett föremål för anklagelse. Redan tidigt yttrades fruktan, att han skulle falla för förrädisk hand. Ryktet derom utspriddes flera gånger: fåfänga försök hade äfven blifvit gjorda. Märkeligt nog tager ett flygande blad, som utkom (troligen i Leipsig) genast efter slaget 1), just dessa rykten till skäl, att neka Konungens död. Man har slagits hela dagen och intill kl. 9 på qvällen — heter det — Wallenstein säges endast genom sin snabba Turkiska häst blifvit räddad och vid midnatten sårad kommit till Leipsig 2): somlige berätta, att Hans Kongl. Maj:t i början blifvit något skadad i vänstra armen, och, emedan fienden i Leipsig till och med utropat honom för död, förmenas, att Jesuiterna köpt en ertsbof och mördare i hans egen armee att hemligen skjuta honom strax i begynnelsen af slaget. Men det är bekant nog, huruledes de Påfviske förledet år, efter slaget vid Leipsig, utgifvit att Konungen

---

1) Gustavus Victor Augustissimus. Das ist: Eilfertige und doch warhaftiger Bericht was massen der Unüberwindlichster Grossmächtigster König und Herr, Herr Gustavus Adolphus, König der Schweden, Goten, Vandalen etc., durch Götlichen Hülfe, beystand und Gnade die Walsteinische und Pappenheimische Armaden bey Lützen, 2 meilen von Leipzig, Abermahlich d. $\frac{6}{16}$ Nov. Anno 1632 gentzlich auff das Haupt geschlagen m. m. — utan tryckort. Palmsköldska Samlingarna, T. 38.

2) Se. Durchlaucht wurde vor einer Musketenkugel in die linke Hüfte getroffen, blieb aber durch Gottes Hülfe für Seinen und des Kaisers Dienst, sowohl vor diesem Schusse, der in die Haut nicht eindrang, als vor tausend andern Kanonen- und Musketenkugeln verwahrt. Diodatis Rapport till Kejsarn. Förster. Wallensteins Briefe, II, 302.

blifvit skuten, hvilket likaledes var uppdiktadt. Ty Kongl. Maj:t har för visso ej blott efter den herrliga victorian nu tillbragt natten på valplatsen, utan äfven hållit generalmönstring följande morgonen i Lützen. — Så vidt Tidningsskrifvaren. — Sannt är, att nyheten om Konungens död var förr bekant i Weissenfels än i Leipsig. Till Weissenfels kom den genom Hertig Frans Albert af Lauenburg, som, i sin flygt från slagtfältet, ej stadnade förr än här; ehuru han på ryktet om segern genast återvände. "Detta — säger en samtida berättare — gjorde att han blef illa beryktad i hela armeen, och anklagad för värre än feghet; ty soldaterna sparade ej att beskylla honom för förräderi: de som bättre kände honom, hafva sökt ursäkta den gifna skandalen: sanningen är, att han hade varit i Wien till slutet af förledne Januari, sedan tjenat de Kejserliga, och var blott för tre veckor eller fjorton dagar kommen till Konungen: fruktande att allt var förloradt, har han gifvit sig ur bataljen, på det i händelse de Kejserliga segrade, han skulle kunna förevända att han aldrig varit der: vid första underrättelsen, att de Svenske segrat, var han kl. 4 nästa morgonen åter på fältet tillbaka, så käck som någon. Visst är, att han var den man, som först berättade Konungens död; och genom honom blef den förr känd i Weissenfels än i Konungens egen här. Denne Hertig, som efter slaget hvarken fann användning eller god vilja i armeen, begaf sig efter några dagar till sin frände Kurförsten af Saxen, som skickade honom till Schlesien, der han nu är Fältmarskalk under General-Lieutnant Arnheim" 1). Vi ha nämnt ett namn, på hvilket den svartaste misstanka hvilar, och tillika de omständigheter under hvilka den uppstod. Om vi tillägge, att intet bevis kan anföras till styrka derför, att Frans Albrecht af Lauenburg midt i fiendens eld

1) Swedish Intelligencer, III, 137.

eld mördat Gustaf Adolf, som så litet sparade sitt lif, under det hela förloppet och åsynavittnens berättelse äfven betaga misstankan sannolikhet; så har likväl allt detta icke hindrat denna misstanka att blifva soldat-tro i Svenska armeen, och att med tiden vexa till folk-tro. Den kan anföras såsom exempel, huru en förutfattad mening af tiden vinner styrka, först tager sin plats i Historien, såsom gissning, vinner utrymme såsom misstanka och sluteligen förkunnas såsom visshet. De första underrättelserna förmäla intet derom. Men i December månad 1632 skrifver Adler Salvius: "Det berättas att en viss Prins, ej blott med Saxiske Kurförstens, utan ock Kejsarns och andra stora herrars vettskap, har dödat Hans Maj:t Konungen; och nu hör man offentligen här i Hamburg att samma rådslag skola stämplas emot vår oförlikneliga, hjeltelika Rikskansler. — Råd derföre, förmana, öfvertala, bed att han i mat och dryck, besök och omgängelse tager sig noga till vara!" 1). — Chemnitz, som skref under Axel Oxenstjernas ögon, berättar, att Konungen blef dödad af Kejserliga Ryttare, men tillägger: "detta är den allmänna berättelsen; hvad eljest starkt mumlades, att Konungen skall blifvit skuten, ej af fienden, utan af en förnäm person på vår sida, det lemnar man åt Guds hemliga dom" 2). Puffendorf, Svensk Historiograf femtio år efter händelsen och på en tid, då man ej ostraffad stötte nationella fördomar, förklarar den anklagade skyldig. Hans skäl, utom några smärre obestyrkta omständigheter, äro hufvudsakligen allmänna sannolikheter, såsom: "det är ingen tvifvel, att de Kejserlige trott Svenskarnes sak helt och hållet bero på Gustaf Adolfs tapperhet. Derföre tänkte

1) Salvius till Grubbe. Hamburg d. 10 Dec. 1632. Arckenholtz Mem. de Christine, I, 11.
2) Chemnitz, I, 466.

de på alla utvägar att rödja honom ur vägen, och hvem kunde väl bättre passa till en sådan gärning än Frans Albert" o. s. v.? 1). Hvad vigt Puffendorf lägger på sitt eget intyg, visar sig i ett hans enskilda bref, der han klagar att då varande Hertigen af Lauenburg vredgats på honom för hans yttranden om Hertig Frans, "då jag likväl — tillägger han — härutinnan ej uttryckt min egen, utan

1) Puffendorf, Commentarii de Rel. Suet. Tyska öfvers. IV, 112. De af Puffendorf anförda bestyrkande omständigheter äro, att Frans Albert skall ha sagt sig sjelf friad från fiendens skott genom sitt gröna schärp (hvilket skall varit de Kejserligas färg); men man vet att Wallensteins Officerare hade röda schärp, och en af Rühs (Gesch. Schw., IV, 274, n.) åberopad underrättelse säger, att Svenskarnas färg var den gröna: vidare, att Hertigen någon tid derefter skall uppvisat Konungens blodiga kläder, och således ej blott mördat utan äfven gifvit sig tid att plundra honom; hvilket allt är lika litet sannolikt, som Hr Mauvillons förmodan att, emedan en dyrbar ädelsten i Gustaf Adolfs halskedja (kedjan blef en Kejserlig ryttares byte) försvunnit, Hertigen af Lauenburg måste röfvat den. (Se det bekanta verket *Histoire de Gustave Adolphe* composée sur les Manuscrits de M:r Arkenholtz par M**, p. 593: ett arbete, i hvilket goda materialier blifvit begagnade af ett ganska klent omdöme.) Med bevis af ett förment åsynavittne till mordet har man först uppträdt efter Puffendorfs tid. Det är en berättelse, dels på vers, dels på prosa, i namn af en Hastendorff, kunglig Lifgardist, som säger sig utföljt Gustaf Adolf i slaget och sett honom mördas af en stor herre. Den blef lemnad till Carl XII under hans vistande i Saxen. Carl förklarade på valplatsen vid Lützen att han ej satte tro dertill. Berättelsen är full af orimligheter och bär tydliga spår att ha varit uppdiktad. Jfr Förster om Gustaf Adolfs död i bihanget till Wallensteins Briefe, II Delen. Lika litet trovärdiga äro andra berättelser om Konungens mord genom en Ridknekt, med hvilka man fordom underhöll nyfikna Svenska resande i Saxen.

Svenska Nationens allmänna tanka, hvilken det var nödigt understödja med några skäl, att ej denne Prins med orätt skulle synas hafva blifvit för ett sådant brott anklagad!" 1). Det är sannt, denne Hertig var häftig, flygtig, opålitlig, ändrade ständigt parti och sluteligen religion, och kunde, fången såsom Kejserlig Fältmarskalk vid Schweidnitz 1642 af Torstensson, med möda räddas undan Svenska soldaternas raseri 2). Men detta bevisar ännu ej att han var mördare. — Vi hafva anmärkt, att, enligt fleras berättelse, Gustaf Adolf fick skottet i ryggen, medan Frans Albert sökte uppehålla den redan sårade Konungen på hästen. Hertigen, som i bref

1) Cum tamen non meam, sed communem Sueciæ Nationis sententiam expresserim, quam aliquot rationibus adstruere placuit, ne is Princeps injuria istius facinoris insimulatus fuisse videretur. Brefvet är till Würtembergiska Rådet Pregitzer d. 29 Juli 1687, och finnes hos Arckenholtz l. c. anfördt ur Nettelbladts Schwed. Bibliotek. — För att rädda sitt samvete såsom Historieskrifvare, tillägger likväl Puffendorf i samma bref tvenne nya i hans tanka bevisande omständigheter, den ena ur Polacken Piaseckis krönika, att Hertig Frans af Lauenburg skolat lemnat Wallenstein första underrättelsen om Gustaf Adolfs död (hvilket denne främmande författare tyckes förvexlat med den sanna omständigheten, att dödsfallet i allmänhet genom Hertigen blef först bekant); den andra, att Frans Albert under ett vistande vid Svenska Hofvet skall fått en örfil af Gustaf Adolf (det är ej bekant, att Hertigen någonsin var vid Svenska Hofvet; men hans bror var der, och på denne syftar en af Warmholtz (Bibliot. Sviog., VI, 10) anförd notis ur en handskrift af Gref Abraham Brahes Tidebok: "1613, inter 18 och 19 Maji, nocte fuit Duellum inter Regem et Ducem Saxoniæ, Henricum Julium ob Stjernsköld." — Duellen har således skett för Stjernskölds skull; den närmare anledningen är okänd).

2) Hertigen dog af sina sår.

med harm yttrar sig öfver de om honom utspridda smädeliga rykten, har lemnat en dagbok, hvari följande anteckning förekommer: "Den 16 November (nya stilen) hafva vi vid Lützen slagits med fienden, vunnit slagtningen och behållit fältet. Hans Majestät Konungen i Sverige blef då i mina armar skuten. Om natten till Weissenfels, två mil" 1).

Gustaf Adolf bortrycktes i sitt trettiåttonde år. Aldrig har ett dödsfall i en hel verldsdel gjort djupare intryck. Så långt hans namn hade gått var det en hoppets stråle för de förtryckta. Äfven Greken drömde dervid om frihet 2); och vid den heliga grafven uppsändes böner för Gustaf Adolfs vapen 3). Hvad skulle han då ej vara för sina trosförvandter? Man kan föreställa sig det, eller, rättare, man kan det, nu mera, icke. — De känslor, med hvilka, under strömmande tårar, menigheten i Augsburg trängdes till den genom Gustaf Adolf återstälda Evangeliska Gudstjensten; de känslor, med hvilka Saxens invånare knäböjande sträckte tacksamma händer mot Hjelten, för andra gången deras räddare, hafva blifvit främmande för vår verld. — Då kände man faran, och visste att värdera befriaren. Vi tala om folket; hvars man Gustaf Adolf var, genom sin sak 4), som

---

1) Historisches Magazin von Meiners und Spittler, VII B. 2 St., citeradt i Hallische Allg. Litterat. Zeit. 1832, III, 129.

2) En plan för Greklands befrielse genom Gustaf Adolf af Greken Romanus Nicephori öfverlemnades, men först efter Konungens död, till Adler Salvius d. 12 Dec. 1632. Palmsk. Saml., Acta ad Hist. Reg. Suec. Appendix. T. I.

3) Cyrilli Patriarchæ Constantinopolitani Litteræ ad Axelium Oxenstjerna (manu senili et tremula) med klagan öfver Katolikernas intrång vid den Heliga Grafven till Grekernas skada. Nordinska Saml., N. 175, oinb. Qu.

4) In Germania — plurimi, præsertim Rustici, si non palam, saltem secrete, Calvini aut Lutheri hæresin

genom sina egenskaper. Verkan af bägge sträckte sig långt, och genombröt äfven hatets och fördomens skrankor; ty kanhända är han den ende, hvars bild med sanning framlyser äfven i fienders berättelser. Så stor var makten af hans dygd. Det är ej endast Axel Oxenstjerna, som om honom sagt: "Han var en herre, gudfruktig i alla sina verk och gärningar intill döden" 1). Lutherske Theologer hafva velat göra honom till ett slags helgon i deras mening. Om han dertill hade för mycket af Cæsar och Alexander (hvilka han beundrade); så måste man å andra sidan erkänna, att han var bättre än sina prester och i christlig tålsamhet högt öfver sin tid.

Hvad honom sjelf, på den höjd, till hvilken han uppsteg, menskligt vederfarits, — att förslag och planer med honom dött, — det hör, så ovanlig han ock var, till menskligghetens gemensamma lott, och må tyst läggas till den omäteliga summan af gäckade förhoppningar. Det finns ett fjerran i hela Gustaf Adolfs lefnad, som lättare låter sig kännas än beskrifvas. Det är den gränslösa blicken öfver verlden, som är alla eröfrare medfödd. Såsom alla sina likar, har han ingalunda blifvit öfverraskad af sin egen lycka, ehuru förvånande den må synas. Den djupa tron derpå framlyser i alla hans handlingar. — Ingen ting förhärdar så som lyckan 2). Att Gustaf Adolf icke dess mindre var ödmjuk och mild, deri talar högst hans menskliga värde. Han kände sin kallelse såsom en högre ledning. Sig sjelf var han

---

sectantur, säger en samtida katolsk författare, som stridde i Kejsarns här. Petri Baptistæ Burgi, Genuensis de Bello Svecico Commentarii, L. III, c. 2.

1) Rådsprotokoll 1641. Palmsk. Handskr.

2) Den ende, som mig vetterligen sjelf tillagt sig namnet: den Lycklige, nemligen Sulla, var af naturen snarare känslofull än hård. (Se hans lif hos Plutarchus). Grym blef han genom tron på sin lycka.

långt ifrån att anse såsom oumbärlig; ty målet satte han vida öfver sin egen personlighet. Derföre har han, såsom den högsinte Romaren, slösat med sitt stora lif 1). — "Gud Allsmäktig lefver," sade han till Axel Oxenstjerna, då denne i Preussen varnade honom, att ej så öfverdådigt blottställa sig för döden. Ett gladare hjeltemod har på jorden aldrig funnits.

Hvad han för öfrigt velat? En stor Monarki, utan allt tvifvel; för hvars framtida stöd han i Tyskland räknade den unge Fredrik Wilhelm af Brandenburg (sedermera den store Kurförsten) och Bernhard af Weimar, — den förre med hans dotters, den senare med hans systerdotters hand 2). Troli-

---

1) Animæ magnæ prodigus.

2) I ett Latinskt bref af d. 28 Mars 1633 ifrån Svenska Rådet till Rikskansleren i Tyskland, heter det: att Rådet känner, huru som emellan Högstsalig Hans Maj:t och Kurförsten af Brandenburg några hemligare underhandlingar (*tractatus quosdam secretiores*) angående giftermål emellan Hans Maj:ts dotter och Kurförstens son förevarit, ehuru för Konungens oförväntade död de ej blifvit bragta till slut; hvarföre, såsom man förnimmer Kurförsten å nyo dertill benägen, Oxenstjerna får uppdrag att samma underhandlingar fortsätta, men först göra sig underrättad, om de dervid af Konungen fästade vilkor, neml. att Kurprinsen må öfvergå ifrån den Reformerta till den Evangeliskt-Lutherska Bekännelsen och uppfostras i Sverige, blifva bifallna. — I ett Memorial till Rikskansleren af d. 29 följande Mars räknas ibland de skäl, som tala för detta giftermål: att personerne både i anseende till ålder, härkomst och makt äro för hvarandra passande: att det varit Salig Konungens vilja: att genom denna förbindelse emellan Sverige och Brandenburg, Svenska makten blefve märkeligen stärkt, Pommerns förvärfvande beredt, dominium öfver Östersjön stabilieradt, och Tyska krigets utförande lättadt; hvarföre, ehuru åtskillige betänkeligheter äfven förekomma, dock, såsom *Salus et incrementum patriæ* öfverväger allt, Rådet anser detta giftermål ej vara att afslå, om det

gen var äfven ett protestantiskt Kejsardöme ej främmande för hans tankar 1). Beslutadt var för öfrigt, äfven hos honom sjelf, intet. Hans blickar spejade vidt omkring. Det var hans lust att i hand hålla tråden af många möjligheter. Så ser man honom uppfatta förslaget att efter Sigismunds död, genom Polska Dissidenterna sjelf blifva Polens Konung 2). Så

---

med drägelige conditioner, i synnerhet i afseende på Religionen, för sig gå kan. — Om Hertig Bernhard säges i Rådets bref till Kansleren af d. 14 Aug. samma år: "Det synes rådeligt, att Hertig Berndt af Weimar contenteras (med beläningen af Hertigdömet Franken) så väl för sine qualiteter, och att han är den endaste, som af oss bör considereras, som för giftermålets skull med Pfaltzgrefvens dotter Christina, hvarom tracteradt blifvit. Ändock det synes för mycket hvad han begär. Dock må considereras, att landet är långt bort beläget, och, der vi det skulle mista, det är så godt det tages ifrån honom, som från oss." — Allt hemställes till Kansleren. Registr. för 1633. Den nämnda Prinsessan Christina Magdalena, Pfaltzgrefven Johan Casimirs dotter med Gustaf Adolfs halfsyster Catharina, var född 1616, och blef 1642 förmäld med Markgrefven Fredrik VI af Baden-Durlach.

1) De uttydningar, som man gifvit åt den under hans vistande i Augsburg slagna skådepenningen med inskrift: *Gustava et Augusta, caput Religionis et Regionis* — äro bekanta. — I Adler Salvii bref till Rådet, Hamburg d. 24 Oct. 1631, berättas om Kurförsten Johan Georg af Saxen, att han vid sammankomsten med Konungen i Halle efter slaget vid Leipzig "presenterat sig vilja troligen råda och hjelpa dertill, att Kongl. Maj:t blefve den Romerska kronan på hufvudet satt." Stockholms Magazin 1781, 324.

2) Dissidenterna yrkade, i förtröstan på Gustaf Adolfs vapen, likhet i religiösa och politiska rättigheter. Piasechi Chronica, p. 528. — Angående planen på Polen finnes följande i Konungens svar på Kanslerens frågepunkter, Berwald d. 6 Jan. 1631: "Hans Maj:t kan ej medgifva någon mediation i en freds-

finner man honom i förbindelser med Försten i Siebenbürgen, Krimska Tartarerna och Ryssland till försvagande af Österrikiska interesset, så i Polen som i Tyskland.

Så stora tankar voro ej det största, som släcktes med hans lif på Lützens valplats. Men äfven i sin död har han segrat. Att han för samvetstvånget satte en gräns, det är hans odödlighet. Och derföre räknar menskligheten honom ibland **sina** hjeltar.

---

traktat med Polen, så vida det gäller hans eget erkännande såsom Konung i Sverige: privatim vill Kongl. Maj:t, att Kansleren remonstrerar de förnämste Polniske Herrar, särdeles de Evangeliske, och dem som äro något disgusterade, att föga hopp är om någon förlikning emellan båda riken, så framt de icke efter denne Konungens död kunde bringas under **ett** hufvud. — Ändock Kongl. Maj:t ej så mycket åstundar Polska kronan, vore det dock dertill nyttigt att göra factioner i Polen." Med sin första underhandlare i detta afseende, Roussel, som oförsigtigt vändt sig med sina bref till Polska Ständerne (Polackarne läto uppbränna brefven), var Konungen missnöjd, hvarföre det nu vore hans vilja, att Kansleren, som mer förstånd och respect hade, ville sig ärendet påtaga och correspondera med Radziwill och flera som för religionens skull kunde vara Svenskt sinnade. Åtminstone måste saken drifvas derhän, att ingen af Sigismunds söner, utan någon som vore drägligare mot Sverige sinnad, blefve Konung i Polen. I ett senare bref af Demin d. 18 Febr. till Oxenstjerna säger Konungen: "Vi märke af eder siste skrifvelse, hvad difficulteter J förmenen vara för oss, att anställa någon competition till Polska kronan. Vi hafve ock fuller nog af **en** regerings börda. Men vår mening är, att J utspriden publice, hvad nytta Polske Ständerne deraf kunde hafva, så att man derigenom kunde i deras consilier någon förvirring inkasta." Efter både Sigismunds död (d. 30 April 1632) och Gustaf Adolfs, låt i slutet af samma år Uladislaus, nu utvald Polsk Konung, hemligen höra sig före hos Svenska Legaten Sten Bjelke i Stettin, om ej fred mellan Sverige och Polen kunde ske på de vilkor, att han (Uladislaus) blefve både Sveriges och Polens Konung. Adlersparre, Hist. Saml., V, 16.

FJERDE KAPITLET.

CHRISTINAS Minderårighet.

Förmyndarne.

FJERDE KAPITLET.

CHRISTINAS Minderårighet.

Förmyndarne.

Så snart Konungens död blef i riket kunnig, kallade Rådet samteliga Ständerna till allmän Riksdag i Stockholm d. 6 Febr. 1633, samt öfversände genast Gref Per Brahe till Tyskland att uppvakta Enkedrottningen och inhämta Rikskanslerens råd "om alla saker och i synnerhet på hvad sätt det Tyska kriget skulle utföras" 1). I bref till Kansleren säga de sig förnummit, att ingen Regeringsform vore af salig Konungen underskrifven eller stadgad, hvilket de af hjertat hade önskat. De begära derföre få del af den författning Kansleren förmäler sig ha uppsatt, att de deraf för tiden måtte äga någon rättelse 2).

Rikskanslerens första bref till Rådet efter Gustaf Adolfs död är dateradt Frankfurt am Mayn den 14 Nov. 1632. "Jag vet att det är kommet till

1) Gref P. Brahes Tänkebok.

2) Till Kansleren d. 7 Jan. 1633. Registr.

edra öron — skrifver han — förrän mitt bref kan komma fram; och jag lemnar en utförlig relation (den jag ej heller sjelf ännu bekommit hafver) åt andra, eller bättre tid. Men jag beklagar mitt fäderneslånd, min Drottning, det allmänna väsendets fara härute, och min lifslängd, att jag denna dag skulle lefvat. I verlden finnes nu ej sådan Konungs like, och är i mång hundrade år icke funnen, vet icke heller, om han så lätteligen kommer härefter. — Min hjertans ånger (sorg) och defuncti desiderium (den bortgångnes saknad) betager mig så, att jag icke vet hvad jag skrifver. Dock är härmed litet uträttadt. Olyckor äro till att beklaga men icke till att förändra. Det Gud hafver lagt oss uppå är tåligen att draga, Hans nåd om hjelp att påkalla, och med tidigt råd, fast mod och manlig resolution all ytterligare olycka söka att undvika och afböja" 1). Den 5:te derpå följande December skref Kansleren, att Konungen velat genom de fem Collegier regera riket, närvarande och frånvarande, lefvande och död; så att riket under en klok Konung kunde väl förestås och en fåvisk Konung ej straxt kastat omkull. Åt Capita för de fem Collegier hade Konungen ock velat uppdraga styrelsen under den regerandes minderårighet, och och hafver lång tid före sin död befallt Rikskansleren concipera en regeringsform. Kansleren hafver liten tid haft dertill, och sedan hafver det varit honom in privato något farligt, efter det ett hett jern var att röra: dock har han i Preussen gjort den färdig, och tedt Hans Maj:t conceptet, det honom, så vidt realia vidkommer, hafver behagat, — Han hade befallt skrifva det rent för att undertecknas, hvilket dock för hastige och månge occupationers skull blifvit förgätit 2).

---

1) Transsumt af Rikskanslerens bref till samtelige Rikets Råd. Palmsk. Handsk., T. 370, p. 95.
2) Palmsk. Handskr., T. 369, p. 239. Den 12 Februari

Trenne gånger sedermera har emellan Konungen och Kansleren blifvit handladt om Sveriges framtid. Först i Frankfurt am Mayn, hvarom Oxenstjerna lemnar följande berättelse i bref till Rådet, dateradt Berlin 1) d. 4 Febr. 1633: "Kongl. Maj:t, christelig i åminnelse, den tid han var i Frankfurt am Mayn för ett år sedan, föreslog sjelf åt Kurförstens af Brandenburg gesandter ett giftermål emellan sin dotter och den unge Kurförsten, och befallte mig att communicera med gesanterna vidare deröfver; såsom jag ock åtskillige gånger gjort hafver, efter som Hans Maj:t ock, ifrån sin resa till Bäyern, skrifte-

---

1633 skrifver Kansleren ytterligare: "Anlangande Regeringen i Drottningens omyndige år, så är ett stort mantal (mångvälde) sakernas förhinder och Riksens ruin, särdeles i ett land, som är vant att af en regeras. Alltså blifver intet annat consilium öfrigt, än att antingen en eller några få förordnas. Argumenta pro et contra finnas in politicis nog, och måste man fuller erkänna att en Riksföreståndare är de öfrige tider likmätigt. — Men såsom Salig Hans Maj:t hade aldrig dertill hog, med mitt vett, utan alltid, såsom Riksens Råd veta, destinerade administrationen åt de fem hufvuden i Collegierna, och det, då han den gjorde Regerings-ordinancen såg, gillade; — alltså, för min person, kan intet se något beqvämare consilium, — än att de fem capita collegiorum genom Riksens Ständer till Föreståndare förklaras, — och, att der det så behagas, Ordinancen blifver stadgad och solenniter ratificerad. — Der en och annan artikel finnes betänkelig, så kan den så länge utelåtas till bättre deliberation, och regeringen likväl formeras — *ut sit aliqua potius respublica quam nulla.* Heldre må man disputera öfver en punkt och annan och errores söka redressera, än man låter imperii vim förfalla, och sedan genom farlige medel och inbördes oenighet nödgas söka till att hjelpa saken, då intet sig sine sectione venæ (utan blodsutgjutelse) låter bota. Ibid. p. 249.

1) Cölln am Spree. Palmsk.

ligen befallte och repeterade. Principal-motionen var, att Hans Maj:t intet ville cedera Pommern, och fann likväl att det ej kunde erhållas utan Kur-Brandenburgs märkeliga skada och stort missförstånd, — sedan, att Hans Maj:t ock derpå såg, att, så framt Sverige och Brandenburg med deras dependentier kunde conjungeras, vore näppeligen i Europa en sådan stat att finna, och kunde bjuda hufvudet åt hvem som helst. Att försöka detta medel, om det går an, och åtminstone njuta affectionen denna tid till goda, hafver Hans Maj:t genom mig låtit göra den proposition, att han vore resolverad gifva Kurförstens son sin dotter och deröfver handla med Riksens Ständer i Sverige, om han dem kunde förmå att dertill samtycka, på följande vilkor såsom de förnämsta: 1:o finge Hans Maj:t någon son med sin gemål, så skulle Kungens son behålla Sveriges krona, Lifland och hvad i Preussen vore eröfradt, men Kurherren allt hvad Hans Maj:t hade eller kunde få in, och göras en fast alliance emellan båda staterna. 2:o finge Kongl. Maj:t ingen mansarfvinge, så skulle Kurherren med Hans Maj:ts dotter få Sveriges krona, och skulle på det fallet en sådan alliance göras, att Konungen i Sverige skulle ock vara Kurförste i Brandenburg, och *vice versa*; i Konungens frånvaro borde Sverige regeras efter sin egen stat och form, och Brandenburg efter sin, så att hvarderas höghet och regalier blefve oförkränkt, men dock med starke, oupplöslige band förenade: 3:o på det att Kurförsten måtte uppfödas i vår Religion och vänjas till vårt tungomål och seder, skulle han i Sverige upptuktas; — Med denne communication har åtskilligt annat tal fallit, om icke differentien i Religionen kunde på något sätt förlikas, och huru med alliancen blifva skulle, på fall af Prinsessans död; men för de idkelige krigsexpeditioner har intet blifvit vidare tillgjordt, allenast att Brandenburgska gesandterne refererat saken till Kurförsten, som

ock sedan varit vårt parti mera affectionerad." — Det andra tillfället har varit i lägret för Nürnberg, enligt hvad Kansleren äfven förmäler till Rådet, som ber honom meddela desse "Konungens discurser, emedan der Kansleren något dödligt vidkomme, det eljest blefve dem alla fördoldt" 1). Derom är oss likväl ej vidare kunnigt, än att Sekreteraren Grubbe, som hemsändes från Tyskland, tillfrågad af Rådet, svarade, att hos Rikskansleren skulle något skrifteligt finnas, som Konungen yttrat vid Nürnberg, och Kansleren kunde frambära, i fall några oroligheter sig yppa ville. — Troligen har detta afseende på Enkedrottningens uteslutande ur regeringen, hvarom tvenne bref från Konungen till Kansleren, skrifna under vistandet i Nürnberg, ännu finnas 2). Christina, som säger om sin moder, "att hon ägde alla sitt köns både svagheter och dygder," har utan tvifvel afseende på dessa bref, då hon angående sin faders sista meddelanden till Oxenstjerna sjelf yttrar sig: "Han påminte Kansleren de befallningar han redan gifvit, i fall någon olycka skulle träffa hans person, böd honom gifva mig en uppfostran, värdig en dotter, som skulle ärfva hans thron, ålade honom tjena, hedra, hjelpa och trösta Drottningen, min mor, men aldrig lemna denna Prinsessa del hvarken i regeringen eller i min uppfostran" 3).

Axel Oxenstjernas egenhändiga utkast till 1634 års Regeringsform, under titel: "Förordning om Riksens stat och Regering, finnes på Upsala Bibliothek. Detta utkast, i några omständigheter ej så utförligt, och i andra (ehuru ej betydligt) afvi-

---

1) Rådets bref till Kansleren af d. 7 Januari 1633. Registratur.

2) Af d. 21 Juli och d. 1 Aug. 1632. Arckenholtz Memoires de Christine, III, 34, n.

3) La vie de la Reine Christine, par Elle-meme, l. c., III, 35.

kande från det sedermera af Ständerna antagna, är utan datum, men i Gustaf Adolfs namn författadt. Inre kännetecken synas tillkännagifva att detta skett flere år före Konungens död (troligen efter hans blessurer i Preussiska kriget). Att Rikskanslerens förslag i det hela af Gustaf Adolf blifvit gilladt, derom äro vi, med hans dotter, öfvertygade 1), ehuru Konungen sjelf ansåg det blott för ett utkast, och betviflas må, om han på sin vidtutseende bana i detta mer än andra afseenden oåterkalleligt bestämt sina tankar. För hans afsikt, att ordna och bestämma Rikets författning, derför tala hans ord, då han gick i Tyska kriget: "En Monarki består ej i personer, utan i lagar," och dessutom hela andan af hans regering, som i detta afseende gör epok. Uppgiften sådan den föll i hans hand, var närmast att sluteligen försona den af hans fader kufvade Adeln med arfriket. Emot Adeln satte han ett från Konungen utgående ämbetsmannavälde. 1634 års Regeringsform utbildar i detta afseende blott hvad hans regering grundlagt. Att ämbetsmannaväldet blef ett nytt adelsvälde, det låg i omständigheterna af en förmyndareregering, som dertill bidrog, kanske ännu mer genom sina förtjenster, än genom sina fel.

Intill Ständernas sammankomst fördes regeringen af Rådet gemensamt. Riksens Råd — heter det i bref till Kansleren — hafver sig allt hittills i regeringen hållit, och varder sig ock deruti hållandes, tills Riksdagens mening kan inhämtas om Regeringsformen: emellertid har man ett vakande öga på gränsfästningarna och flottan, och uppmuntrar de

högre

---

1) Il ordonna tout selon les instructions du feu Roi; y ajoutant du sien ce qu'il jugeat à propos sur les reglements de plusieurs autres affaires fort importants du Gouvernement et des Finances durant la minorité, l. c. 36.

högre ämbetsmännen till trohet: hvad utlagorna angår, så är intet tvifvel, att såsom i salig Konungens tid, ej ringa klagomål deröfver hörts, sådana nu fast mera skola yppas, i synnerhet öfver förhöjningen på Qvarntullen och de Licenter (tullen på Spannemål och Salt), som en lång tid utan något Riksdagsbeslut äro upptagne; men såsom stora olägenheter skulle följa om de genast afskaffades, så vill Regeringen åtminstone hålla dem uppe, så länge Hans Maj:ts lik är öfver jord; dock torde någon lindring blifva nödvändig hellre än att obestånd deraf skulle uppkomma 1). Utländska stämplingar hade ej varit overksamme. Bland bönderna, i synnerhet i Småland och Finland, utspriddes, att Sigismunds söner erbudit sig att öfvergå till Augsburgiska bekännelsen, och komma från Polen in i riket, samt att den aflidne Konungen sjelf önskat dem till efterträdare på Svenska thronen, då han ej hade manliga arfvingar 2). "Hvem är denna Christina, — berättas en bonde vid Riksdagens början ha ropat — vi känna henne ej, och ha aldrig sett henne." Då den sexåriga Drottningen framstäldes för honom och hans medbröder och de betraktat henne, sade den samme: "det är hon: det är Gustaf Adolfs näsa, ögon och panna: vare hon vår Drottning" 3)!

I 1633 års Riksdagsbeslut säga Ständerna, att, efter Gud behagat från dem skilja deras hufvud, konung och fäderneslandets fader, utan

1) Till Kansleren d. 14 Jan. 1633. Registr. På 1633 års Riksdag eftergafs den införda förhöjningen i Lilla tullen och Qvarntullen. Orsaken till förhöjningen hade varit kopparmyntets vanvärde, hvarföre Regeringen d. 16 Juni 1631 måste sätta bägge i silfvermyntsvärde. Registr.

2) Puffendorff.

3) Mem. de Christine, I, 23.

mansarfvingar, som på hans stol sittä kunde, så hafva de icke obilligt sig påmint, hvad uti Norrköping år 1604 vid arfföreningens förnyelse om Konungars och Arfförstars döttrar bebrefvadt är, och enkannerligen hvad i Stockholm år 1627 d. 4 December är beslutadt, att, om Hans Kongl. Maj:t utan mansarfvinge afginge, de då hans dotter för deras Drottning hålla ville; hvarföre de nu enhälligt förklara den Stormäktigsta, Högborna Förstinna och Fröken, Fröken Christina, Salig Konung Gustaf den Andres och Stores dotter, för Sveriges utkorade Drottning och Arfförstinna: de hade väl önskat, att någon stadig och fullkomlig ordning, huru regeringen i Drottningens omyndiga år skulle föras, af Salig Kongl. Maj:t, med Ständernas samtycke hade gjord blifvit, men alldenstund sådant icke är skedt, och de likväl förnimma, att Konungen i lifstiden derom upptäckt sin mening för Rikets Råd, och befallt författa en ordning, hvars innehåll han gillat, och som nu blifvit några af Ständerna meddelad, så måga, tills den af samteliga Ständerna hinner bekräftas och offenteligen utgå, de gode Herrar af Rådet, synnerligen de fem höga ämbeten, Drots, Marsk, Amiral, Kansler och Skattmästare, såsom Rikets föreståndare i Drottningens omyndiga år, emellertid samma regeringsordning till fäderneslandets bästa lämpa och i verket ställa. Af dessa Rikets höga ämbeten voro nu tvenne lediga. Riksdrotsen Gref Magnus Brahe afled d. 3 Mars 1633, man säger af sorg öfver Gustaf Adolfs död. Riksskattmästaresysslan hade Konungen lemnat obesatt, men sluteligen uppdragit göromålen åt sin svåger Pfaltzgrefven Johan Casimir, som i denna befattning visat stor skicklighet. — På Rådets anhållan fortfor han dermed till Ständernas sammanträde. Den unga Drottningen uppfostrades framgent under hans gemåls ögon; men i förmyndarestyrelsen lemnades honom intet rum. Man har härutinnan snarast misstänkt

en afvikelse från Gustaf Adolfs vilja 1); såsom oss synes, utan tillräcklig grund. Pfaltzgrefven var ej Svensk; han var reformert: på en eventuell succession till kronan lät Pfaltziska Huset redan nu förstå sina anspråk 2). Allt detta var skäl, för tiden af vigt. "Hennes Maj:t Enkedrottningen, Pfaltzgrefven och Pfaltzgrefvinnan voro i stor disput med Riksens Råd om Regeringssättet och andra pretentioner — säger Gref Per Brahe 3). — Men Riksens Råd gin-

---

1) Hans Förstеliga nåde ihogkom ett Testamente, som han mente i **Preussen** skulle vara upprättadt, deruti också om honom nämnes. Råds-Protokoll d. 15 Aug. 1633. Adlersparre, Hist. Saml., III, 354.

2) "Hr Fleming kom ned ifrån Hans Först. Nåde Pfaltzgrefven, berättade, att H. F. N. något vore malecontent, och när han begärde orsaken veta, hafver H. F. N. svarat sig intet kunna lemna sina barn i sådan ovisshet, som de nu äro. Derpå han replicerades, att hvad H. F. N. begärt, såsom confirmation på godsen och eljest, det hafver H. F. N. allt erhållit. H. F. N. repeterade, att Senaten lofvat att recommendera honom till det bästa uppå den ort, som vederborde, gifvandes **per indirectum** tillkänna, att sådant hade bort ske senast hos Ständerna. Hr Fleming frågade deremot, hvad det skulle importera, att komma H. F. N. ihog för Ständerna; ty det var vår **Basis**, att hålla ihop den knuten, som tillförene bunden är, neml. att Hennes Kongl. Maj:t efter sin Salige Herr Fader på Riksens thron behållas måtte. Rådsprotokoll för d. 12 April 1633. Adlersparre, l. c., III, 347. Rådet gick så långt i sin farhåga, att det ej ville tillåta Pfaltzgrefven inför Ständerna redögöra för sin förvaltning. I ett bref till Oxenstjerna om det Brandenburgska giftermålsförslaget beder Rådet Kansleren "**betänka den casus**, om (det Gud afvände!) Christina före giftermålet dödde, huru vida då Sveriges Rike vore .. ... (tomt rum för Pfaltzgrefvens namn) och hans arfvingar obligerade." Memorial till Kansleren d. 29 Mars 1633. Registr.

3) Tänkebok.

go allt framgent deras kosa, intet låtandes sig hindra af ett och annat."

Den 17 Januari 1634 blef förmyndarenas antal fullständigt, då genom omröstning inom Rådet Drots och Skattmästare tillsattes. Bägge valen föllo på Oxenstjernor. Gabriel Gustafsson (Rikskanslerens bror) blef Riksdrots, och Gabriel Bengtsson Oxenstjerna Riksskattmästare. Bägge voro af Kansleren föreslagne 1). Men redan d. 5 April 1633 hade Förmyndarne svurit sin ed. Den aflades då i Drotsens ställe af Gref Per Brahe, i Skattmästarens af Clas Fleming, i den frånvarande Kanslerens af Per Baner, och var af följande hufvudsakliga innehåll: "Alldenstund jag, enligt hvad uppå denna nu hållne Riksdag enhälligt stadgadt är, skall, jemte fyra andra mine Colleger i Rådet, min allernådigste utkorade Drottnings förmynderskap och Riksens regering uppå mig taga och förestå, med de andre Herrar Riksens Råd, oförkränkt Riksens Ständers rätt; — alltså skall jag uppehålla de fem Collegia och Broderskap, som bestå i Hofrätten, Krigsrådet, Amiralitetet, Cantzliet och Räkningekammaren, såsom de af framfarne Konungar, men särdeles af Kongl. Maj:t, vår sist regerande Konung, äro införde, — hålla hand öfver Hennes Maj:t och Riksens rätt och hvars och ens välfångna frihet, handhafva och försvara Sveriges Lag, Justitien, Politien, och Riket företräda och förfäkta, såsom jag för Gud, min allernådigste Drottning, Riksens Ständer och hvar ärlig man vill till ansvar stånda: Så sant mig Gud hjelpe till lif och själ" 2).

---

1) Genom bref dat. Frankfurt am Mayn d. 2 Oct. 1633. Rådet hade härom utbedt sig hans tanka, och utskickade i April 1633 Gabriel Gustafsson Oxenstjerna och Mathias Soop för att med honom öfverlägga så väl härom, som om åtskilliga närmare bestämmelser i Regeringsformen.

2) Regeringsherrarnas Revers d. 5 Apr. 1633. Registr.

Angående Regeringsformens sluteliga affattande hade Rådet till Kansleren utsändt tvenne af sina medbröder, med uppdrag att härom öfverlägga, i följe hvaraf det första utkastet äfven erhöll åtskilliga förändringar. En af dessa är kanhända mer betydande i sin syftning än i orden. Rikskanslerens utkast begynner sålunda: "Till Sverige är Konungen ärfvande, ej väljande." Rådet hemställer, om ej detta har betänklighet med sig, och om det är så afgjordt, att arfföreningen bör förstås äfven inpå den unga Drottningens tillkommande gemål och arfvingar. Det synes, som vore den gamla benägenheten för valriket ej alldeles slocknad. De nämnda orden uteslötos äfven. Man undvek att uttala grundsatsen i allmänhet, och åberopade endast arfföreningarna af 1544 och 1604, tillika med beslutet af år 1627, hvarigenom Christinas rätt till kronan erkändes. Rikets utkorade Drottning blef för öfrigt äfven hennes titel. Troligen ville man också härigenom så mycket säkrare möta den Polska Vasagrenens arfsanspråk. Dessa anspråks upplifvande efter Gustaf Adolfs död 1) föranledde ett märkeligt Svenska Regeringens bref till Kurförsten af Brandenburg, som i de öppnade fredsunderhandlingarna med Polen erbudit sin bemedling. — "Eders kärlighet vet — sådana äro de ord, som läggas i Christinas mun — att Sveriges rike af ålder varit ett valrike, och att

1) Uladislaus utfärdade ett Svenskt Manifest derom, som tryckt kringspriddes, och är dateradt Thorn d. 30 Juni 1635, "uti vår Regeringstid i Sverige på det fjerde och i Polen på det tredje året." Han kallar sig der "en rätt födder och ärfvande Sveriges Rikes Konung," säger att "Hertig Gustaf Adolf" genom Guds stränga straff måst sitt lif och blod förspilla, beklagar den odrägliga träldom med gärder, tullar, skjutsfärder och oupphörlig utskrifning, hvarunder Svenskarna hålles, lofvar fred med Kejsaren och Polen, skydd för den Evangeliska läran och för alla stånds friheter. Palmsk. Saml., T. 40.

det genom vår farfarsfaders förtjenster förskrefs ärfteligt till hans slägt; ej oinskränkt, utan på vissa vilkor emellan Konung och Ständer: med dessa vilkors iakttagande af Konungen förbindas undersåtarne till lydnad, med deras kränkelse och vanvårdande löses undersåtarnes plikt: uppstår derom tvist, är Gud endast domare, och, utom Rikets Ständer, erkännes ej någon annan domsrätt" 1).

Den af Rikskansleren åter öfversedda Regeringsformen blef genom Riksdagsbeslutet d. 29 Juli 1634 af samtelige Ständerna antagen 2). Det är en ordning för de allmänna ärendernas förvaltning, väl inverkande både på utöfningen af Konungens makt och Ständernas rättigheter, men ej egenteligen bestämmande någondera, utan tvertom förutsättande begge. Om Konungen i förhållande till den här stadgade regering heter det: "hans rätt och höghet oförkränkt och i ingen måtto förminskad" 3); om Ständerna: "att dessas sammankomster, möten och

1) Novit Dilectio vestra Regnum Sveciæ ab antiquo electiovum fuisse, datum vero id meritis Proavi Nostri, ut suæ familiæ hæreditarium transcriberetur: Non absolute, sed certis pactis inter Regem et ordinis, quibus a Rege servatis, subditi obsequio tenentur, solvuntur violatis et neglectis; Et cum de ea re controversia inciderit Deum solum judicem, nec, præter Comitia Regni, nullius alterius forum esse. — Electori Brandenburgensi d. 28 Martii 1635. Registr.

2) Rådet beder i bref till Kansleren d. 10 Maj 1634 att han ville återsända "den corrigerade Regeringsformen." Den 5 Juli lästes den för ett utskott af Ständerna och sedan för alla Ständerna, hvarvid några förändringar skedde. Sekreteraren Grubbe utsändes till Tyskland att underrätta Kansleren om dessa, och hvad considerationer hvart stånd dervid haft. Registr.

3) §. VI. Regeringsformen af år 1634 är att läsa (men med många vanställande tryckfel) hos Stjernman, II, 887.

beslut skola aktas och hållas för rätta, allmänna Riksdagar, emot hvilka ingen hafver att säga, som Konungen och Riket med hörsamhet och lydno är underkastad" 1). Dock funnos de, som redan nu yttrade, att de ansågo det införda regeringssättet nytt i Sverige och farligt för konungamakten 2). — Regeringen föres under Konungen, i hans frånvaro, sjukdom eller omyndiga år, af de fem höga ämbeten, Drots, Marsk, Amiral, Kansler, Skattmästare, med Rådet, och i spetsen för fem Collegier, Hofrätten, Krigsrådet, Amiralitetet, Kansliet och Räkningekammaren. Hofrätter äro fyra, den förnämsta i Stockholm, med Riksdrotsen till President, och såsom Bisittare, fyra Rikets Råd, sex af Ridderskapet och sex andre lärde och skickelige män: de öfrige i Jönköping, Åbo, Dorpt, med en af Rikets Råd till President och likaledes sex adelige samt sex oadelige ledamöter. För öfrigt förekommer äfven en Riksrätt med bibehållande af det gamla begreppet, att Riksdag var Rikets högsta Domstol. "Förståge sig — heter det — någon af så hög condition eller i så högst ärende, att det Konungens och kronans Majestät anginge, och icke beqvämligen annars än genom Ständers sammankallelse ransakas och åtskiljas måtte — då skola alle desse Hofrätter, jemte resten af Rikets Råd och Höfdingarne

1) §. XLV. Riksdagarnas sammansättning är den vanliga.
2) Collegiis 5 eorumque capitibus summa non tantum rerum agendarum cura, verum et potestas conceditur. Unde verentur quidam fieri posse, ut prout ingenia illorum, qui officiis summis præsunt, ad virtutem aut ambitionem prona fuerint, ita quoque Rem publicam cum illis florere aut periclitari posse, atque ita Rex ipse, quem curis vacuum sub hoc prætexta cupiunt, potentia quoque solutus, Venetorum instar Ducis, ociosus agat. Schering Rosenhane till Sekreteraren Schmaltz d. 3 Aug. 1634. Mem. de Christine, III, 187, n.

i riket som tillstädes äro, så ock en Borgmästare af Stockholm, Upsala, Göteborg, Norrköping, Åbo, Wiborg företräda Ständernas rum och hafva makt att dömma öfver samma ärende." Det andra Collegium, Krigsrådet, dirigeras af Marsken, med bisittare, tvenne Rikets Råd, som varit eller äro i krigstjenst och fyra Officerare, äfven Fältmarskalken, Rikstygmästaren och General-Vaktmästaren 1). Det tredje är Amiralitetet, hvarest Riks-Amiralen præsiderar, och hafver till Assessorer två af Rikets Råd (helst de till sjös tjent hafva) och fyra vice-Amiraler eller de äldste och förståndigaste Skepps-Kaptener, ibland dem Holm-Amiralen (befälhafvaren på Skeppsholmen i Stockholm): ingen af dessa Collegier må äga att disponera öfver någon ränta, utan skall sådant alldeles hänga vid Räkningekammaren, der ock redogöres för all uppbörd och utgift. Det fjerde Collegium är Kansliet under Rikskansleren med fyra Assessorer och Rikets Råd, en Hofkansler 2) och två Statssekreterare, helst af Adel. Riksskattmästarens Collegium, det femte och sista, är Räkningekammaren, hvarest sitta tvenne af Rikets Råd, trenne andre af Adel, och två de äldste Kammererare 3). Desse fem Collegier (välförståendes af Hofrätterna allena den Stockholmske), hvilkas speciella instructioner tillika åberopas, skola alltid sitta i Stockholm, med mindre ej Konungen för pest eller annan olycka sitt residens för någon tid förflyttar 4). Lands-regeringen fördelas i vissa Höfdingedömen, hvilka utom Stockholms stad, som styres af en Öfverståthållare 5), utgöra tre och tjugu under lika

1) Synes här svara mot General-Adjutanten för armeen.
2) Hofkansleren saknas i Rikskanslerens första utkast.
3) Collegiernas i Regeringsform åberopade Special-instructioner återstodo att författa.
4) I Kanslerens utkast förbindas till och med alle högre ämbetsmän att äga hus i Stockholm. Denna §. utgick.
5) I utkastet Burggrefve. —"Han skall, till justitiens

många Landshöfdingar. I gränseländerna kunna Öfver-Landshöfdingar eller General-Gouverneurer förordnas: de böra liksom Öfverståthållaren i Stockholm vara af Rikets Råd. Lagsagor i Sverige äro fjorton 1) under lika många Lagmän, hvilka utgöra secunda instantia i landet, och upptaga alla lagvadda saker från Häradstingen. På Rådstufvan i städerua skall alltid præsidera en fogde, som Konungen dertill förordnar, och hvarken Landshöfdingen eller Slottshöfvidsmännen härefter hafva med Rådstufvan att göra. — Ingen må vara Landshöfding i den Lagsaga, der han Lagman är: ingen Landshöfding hafve någon fästning i sin värjo, eller hafve något att bjuda öfver kronans slott och fästen, med mindre Konungen gifver Höfdingarna i gränselandskapen synnerlig fullmakt dertill. Hvarken Landshöfding eller Slottshöfvidsman sitte, om ej Konungen annorlunda förordnar, öfver tre år i sitt ämbete, efter hvilkas förlopp han den 1 Juni skall i hufvudstaden sig infinna, att för alla fem Rikets Collegier göra redo för sin administration. Befinnes någon otrogen eller försumlig, han ställes för Hofrätten, anklages af Riksens Fiskal och umgälle hvad Rätten medgifver. — Lands-öfverstarna och Regementen till häst och fot, hvart och ett stort efter som Landskapen äro store till, skola vara till antalet tjuguåtta, nemligen åtta till häst (Rusttjensten inberäknad) och tjugu till fot 2). Ingen Landshöf-

---

beqvämare execution, hafva hos sig en Capitein, som tituleras skall Stads-Capiteinen, och med honom 24 Soldater, af hvilka idkeliga honom följa skola 12 klädde i visst liberi, neml. blått och gult." — §. XXIV. Det är mig vitterligt första gången som de så kallade Svenska färgerna i Uniform förekomma.

1) I Utkastet tretton. Men Nerike och Wermland, som i Regeringsformen räknas för hvar sin Lagsaga, utgöra i Utkastet en enda.

2) Utkastet har blott sjutton Regementer inalles, åtta

ding hafve öfver krigshären något att bjuda (vidare än till vidmakthållande af lag och landsfred) utan Konungens speciella fullmakt: ingen krigsofficerare befatte sig med landräntorna, vid lifsstraff. Dessa äro de förnämligaste ämbetsmän, som Konungen hafver sig till handa i sin och rikets tjenst: och skall hvart ämbete vara skyldigt att göra räkenskap och reda inför Konungen sjelf, så ofta han behagar, eljest hvar för sitt Collegium, — Lagmän, Häradshöfdingar och alla Domare inför Hofrätten, — Tygmästaren, Landsöfverstarne, Slottshöfvidsmännen inför Krigsrådet, alla de, som Riksens flottor hafva under händer, för Amiralitetet, Sändebud och Agenter inför Kansliradet, sist alle som hafva med Riksens utgift att göra inför Kammarrådet. Öfvermarskalken för Hofvet, Stallmästaren och Jägmästaren för kronans stuteri och skogar, sedan alle Lagmän, Landshöfdingar, Landtöfverstar i Sverige skola årligen finnas i Stockholm till Helga tre Konungars dag och der göra redo för sig: den som har laga förfall skall likvisst räkenskap göra genom sin handskrifvare, bokhållare eller annan fullmäktig. Lagmännen, Landshöfdingarne och Landsöfverstarna i Finland, Ingermanland, Lifland och Preussen skola vara enskyllade, men icke dess mindre årligen d. 1

till häst och nio till fot. Denna betydeliga olikhet bestyrker, att Rikskanslerens concept till Regeringsformen i sjelfva verket är ansenligt äldre än denna, och författadt innan krigshären fick sin ytterligare utbildning i Konung Gustaf Adolfs senare regeringsår. Att detta i sjelfva verket var förhållandet, bevises af en annan omständighet. I ett Oxenstjernas Memorial till Regeringen och Rådet d. 18 Oct. 1633 (således samtidigt med Regeringsformen) räknar han ej nio utan aderton Regementer till fot i Sverige och Finland. Dessa öktes i Regeringsformen till tjugu; emedan här på Westergötland räknas tre Regementer (i stället för två i det nämnda Memorialet) och på Carelen två (i stället för ett).

Sept. hafva sina fullmäktige tillstädes i Stockholm 1). De fem Riksens Consilia skola från Trettondagen till Kyndelsmässan årligen öfverse och ransaka förbemälte ämbetsmäns handlingar i Hof- och Landtregeringen: i lika måtto skola de sjelfve ifrån Kyndelsmässodagen intill Fastelagen göra reda inför Konungen sjelf, der han är tillstädes och gitter, men eljest inför de fem höga ämbeten, så tillförståendes, att den femte alltid står upp med sine Assessorer och göre reda, hvarunder hans ställe i regeringen beklädes af Öfverståthållaren i Stockholm. Hvar nu så stora och besvärliga ärenden riket påkommer, att denne ransakning icke så hastigt ske kan, då måga till vissa ärenders ransakning deputeras förtrogne och discrete män af Collegiernas Assessorer, på det allt må vintern igenom nå sin riktighet, och intet år skjutas in på det andra. Finnes någon i det ena eller andra Collegium brottslig, då skall han stånda till rätta inför de fem höga ämbeten, hvilka skola tillförordnas två ur hvarje Collegio; och desse skola hafva makt att näpsa med ord eller straffa med infamia och remotion, efter som saken är till, dock att Konungens resolution tages, om han är tillstädes. Men finnes ett helt Collegium, eller något af de fem höga ämbeten, brottsligt, då beror af Konungen allena, om han vill med ord näpsa eller låta saken komma till rätta inför sig och Rådet. — Alla desse ransakningar, möten och rättegångar skola hållas i ett dertill förordnadt mak på Stockholms slott, och dervid af de bägge Stats-Sekreterarne den ene alltid vara åklagare, den andre Notarius; med mindre någon af dem sjelfva vore interesserad eller sjuk och frånvarande, på hvilket fall en annan beskedlig man må dertill förordnas. — Vid

1) Præsidenterne af Hofrätterna i Götaland, Finland och Lifland skulle årligen d. 1 Juni eller sist till Midsommar personligen komma tillstädes.

förenämnda Riksens ämbetsmäns årliga sammankomst skall intagas god underrättelse om hela Rikets tillstånd, och kan tillika berådslås och förafskedas de ärender, som icke tarfva allmännelig Riksdag; kommer ock understundom, att man Ständernas betänkande behöfver, och tiden eller andra orsaker ej tillåta tryggeligen ett allmänneligt samqväm, då skola, jämte förrberörde Riksens ämbetsmän, äfven till samma möte förskrifvas två af Ridderskapet från hvar Lagsaga, Biskopar och Superintendenter af Sverige och Finland, samt en fullmäktig af städerna Stockholm, Upsala, Göteborg, Norrköping, Åbo och Wiborg. I Konungs frånvaro, sjukdom eller omyndighet må ingen ny lag göras, inga nya privilegier gifvas, ej adelskap utdelas, ej krono- och skattegods, eller andra kronans rättigheter afhändas eller bortskiftas; utan stånde allt sådant, liksom alla utnämningar och beslut, till den regerandes stadfästelse: dock så, att om något på allmän Riksdag blifvit beslutadt, det också endast på allmän Riksdag må stadfästas eller upphäfvas.

Omständigheter, ännu mer än grundsatserna, gjorde 1634 års Regeringsform framdeles för Svenska folket misshagelig. Den kom aldrig i alla delar till utförande. För sin tid är den ett verk af statsmannavishet 1), af hvilket vår kanhända ännu hade att lära.

---

1) En af denna Regeringsforms grundsatser har Rikskansleren på annat sätt uttryckt, då han d. 15 Juli 1636 sade i Senaten, "att han höllt icke orådligt att Censores förordnades, som censurerade hvars och ens officium, såsom skedde i Rom." Adlersparre, Histor. Saml., IV, 98. De anbefalda redogörelserna iakttogos i början. Regeringen skrifver den 27 April 1636 till Kansleren: Vi sände eder med Salvio Copior af de punkter vi låtit författa öfver de fel, som har synts nödigt göra påminnelse öfver vid de 4 Collegiers öfverståndna Examen, som efter Regeringsformen årligen hållas skall — förmodar det

Man måste beundra Axel Oxenstjerna; och det mer, ju närmare man lär känna honom och ju större hinder han hade att bekämpa. Det fins ej en ärorikare föresyn, hvad ett stort förstånd och en väl ordnad verksamhet förmå uträtta. — Och denna man var långsam, och sof sin fulla tid 1)! — Under det

ej skall aflöpa utan personernas förbättring — Vi äre sinnade snart göra Examen äfven med Kammaren.

1) Christinas omdöme om honom förtjenar anföras, och det kommer ur en för Rikskansleren ej partisk penna. "Ce grand homme avoit beaucoup d'acquis, ayant bien étudié dans sa jeunesse. Il lisoit encore au milieu de ses grandes occupations. Il avoit une grande capacité et connoissance des affaires et des intérets du monde. Il connoissoit le fort et le foible de tous les Etats de notre Europe. Il avoit une sagesse, une prudence consommée, une capacité vaste, un coeur grand. Il etoit infatigable. Il avoit une assiduité et une application incomparable aux affaires. Il en faisoit son plaisir et son unique occupation; et quand il prenoit des relaches, ses propres divertissements etoient des affaires. Il etoit sobre, autant qu'on peut l'étre dans un pais et un siècle, ou cette vertu etoit inconnue. Il etoit assez dormeur, et dissoit, que nulle affaire ne l'avoit jamais empeché, de dormir, — sinon deux fois, en sa vie. La prémière etoit la mort du feu Roi, l'autre la perte de la Bataille de Nördlingen. — Il m'a dit souvent, que quand il alloit se coucher, il se depouilloit avec ses habits de touts ses soins, et les laissoit reposer jusq'au lendemain. Au reste il étoit ambitieux, mais fidéle, incorruptible, un peu trop lent et phlegmatique. Memoires de Christine, III, 46. — Vi bifoge hans dageliga bön, som med hans egen hand skrifven, finnes i Palmsköldska Samlingarna, T. 370, p. 53. "Herre min Gud! jag vet och är der full viss uppå, att du äst min Skapare, min Frälsare, min Borg, mitt Salighets horn, och min milde, barmhertige Fader; den icke låter min hjertans suckan gå sin öron förbi, utan hörer mig. Jag befaller i denna dag och alltid i ditt gudomliga beskydd, mig, mitt hus, mitt fäderneslаnd och din

krigets börda derute hvilar på hans skuldror, omfattar hans blick alla rikets inre förhållanden. I hans betänkanden 1) lär man känna en stor statsman, en stor patriot, och en man, frisinnigare än verlden vet. I synnerhet vilja vi i detta afseende fästa uppmärksamheten på det memorial, hvilket han uppdrog de till honom utsände Herrar att meddela samtelige Regeringen och Rådet i Sverige, till deras bättre insigt, d. 8 Oct. 1633 i Frankfurt am Mayn 2). Det innehåller grunddragen till en fullständig försvars- och finansplan för Sverige, och är full af lärorika yttranden i flera dermed sammanhängande ämnen. Vi anföra några utdrag till att visa huru denne aristokrat förstod både adelig och borgerlig frihet. "När jag betänker rätta orsakerna, säger han, hvarföre så ofta af framfarne Konungar äro gjorde intrång i våre privilegier, vi och våre undersåter gra-

---

helga församling i vida verlden. Din göde ande regere oss; dine helige änglar beskärme oss; gif oss hvad dig är behageligt och oss nyttigt, och afvärj hvad dig är misshageligt eller oss skadeligt till lif eller själ. Gif nåden, att ditt helga, saliggörande ord må rent, klart och oförfalskadt hos oss och våra efterkommande predikas, och de helga Sacramenten efter din instiktelse, utan missbruk, förrättade vards och bära frukt uti våra hjertan. Afvärj all falsk Gudstjenst, kätteri och förargelse, så ock missshällighet och tvedrägt i din helga församling. Gif trogne predikanter och lärare. Beskydda och beskärma dem. Välsigna våre kyrkor och scholor, och låt ditt helga ord lysa i dem och vår ungdom upptuktas i Herrans fruktan."

1) Kanslerens bref kommo tätare, än Regeringen hann svara. I allmänhet tog sig denna god tid. Den 12 Oct. 1633 ursäkta Regeringsherrarna sitt dröjsmål "emedan de måst vara på två begrafningar efter väl meriterade män." Registr.

2) Egenhändigt concept i Cronstedtska Samlingen på Upsala Bibliothek. — I Nordinska Samlingarna finnes en afskrift.

verade, eller ock godsen med allo borttagne, så finner jag ofta icke så stor begärlighet hafva varit hos Öfverheten att trycka oss, som nöd och armod, att inge utvägar funnits till att försvara riket med makt och uppehålla dess reputation ibland andre nationer. — För dessa orsaker ser jag ingen ting Riksens Råd, Regering och Ständer högre åligga i denna tid, än att de alle andre betänkande sättandes tillbaka, bemöda sig att skaffa gode och beständige medel vid handen, som dessa olägenheter borttaga kunna; hållandes före, att, så framt det icke sker — skall den med Salig Kongl. Maj:ts loflige actioner och blod och mången ärlig Svensk mans liflåt (död) förvärfvade Riksens och vår Nations reputation, innan kort förloras, de vundne landen igen borttappas, erhållne gods och privilegier förgås, och, det Gud afvända ville, Riket komma under främmande herrskap. In genere vet jag nog, att hvar man gifver mig rätt, men när det kommer till specificationen, så att någon in privato känner något verkligt eller inbilladt besvär, och begynner draga consequentier, hvad deraf skall följa; så kan man äfven intet reda sig derifrån, och förgäter öfver ett ringa sitt besvär eller en imaginerad consequentie, fäderneslikets välfärd och dermed sin egen så väl som privilegiernas conservation: och det som mest är till att beklaga, att de som sig opponera — och söka hindra alle hälsosamme consilia, invändandes difficulteter och disputerandes alltid emot, synes allenast vara kloke; — oansedt, der man sådant låter vara godt, och allenast begär af dem skäl, huru sakerna skola sustineras, de mindre än andre veta." — Vidare: "det måste af alle vårt stånds consorter väl öfvervägas, att framfarne Konungar hafve beneficerat våre förfäder, föräldrar och oss sjelfva, med länegods och arfvegods, icke allenast i de vundne länder, utan i riket — hvilke, såsom de nu äro försålde, förbytte och i arfskiften ingångne, ej utan

största confusion och perturbation kunna tillbaka komma, men hafva minskat kronans årliga räntor. Sådan brist måste icke allenast nödvändigt uppfyllas med andre medel igen, utan ock tänkas uppå, huru fäderneslandet efter denna verldens lopp och nöd nu kunde blifva stärkt emot fiender och afvundsmän, som äro flere och mäktigare än någonsin tillförene. Desse och flere skäl beveka mig att icke afråda det Ridderskapet och Adeln sin tullfrihet cederade till kronan, eller åtminstone till en tid suspenderade, och således, i staden för allt det goda man likväl af kronan njuter, hulpe henne igen 1). — Sist, att öfver en contribution med Adeln handlas måtte, såsom öfver hela verlden sed är, och Riksens angelägenheter intet annat tillåta" 2). Kansleren beklagar städernas näringslöshet, som kommer dels af den oförnuftiga regeringen i städerna, dels af det oordentliga besvär och plåga som dem påhänger, enkannerligen med skjutsfärder, gästning, oriktige contributioner m. m. 3); hvilket allt förer med sig en

sådan

---

1) I svar på Adelns Gravamina vid 1633 års Riksdag finner Riksens Råd skäligt, "att Adeln må tullfritt utskeppa hvad deras rätte afvel är." På 1634 års Riksdag medgaf Adeln suspensien af sin tullfrihet, dock endast på två år.

2) Detta råd var så mycket mer att behjerta, som efter Gustaf Adolf finnes yttranden, sådana som det följande ur Rådsprotokollet för d. 7 April 1636: Herr Johan Skytte berättade, att han förmante och påminte Salig Kongl. Maj:t, att han intet skulle bortgifva så många gods ifrån kronan, då Kongl. Maj:t hafver gifvit till svar, att han det väl måtte göra, på det de, som godsen bekomma, måtte vara så mycket trognare emot hans familie: han kunde väl tänka, kommer en annan familia till regementet, så ogillar den Kongl. Maj:ts bref och revocerar godsen under kronan igen.

3) T. ex. Kansleren klagar, att de som till Stockholm komma med häst eller båt blifva tvungne till skjuts-

sådan träldom, att ingen ärlig man begär att sitta derunder, hvarföre städerne nu äro fast alldeles öde. Angående den i Gustaf Adolfs tid införde Handels-ordination säger Kansleren, att "ändock den hade sina skäl på den tid, då den gjordes, så är likväl nu klart och ögonskenligt, att handeln är derigenom förminskad, såsom den der alltid älskar frihet, — eftersom städerna ej heller deraf vexa, att en man, två eller tre, hafva näring allena och sätta köpet, utan tillvexten kommer af folksens myckenhet och concurs, och deriveras derifrån på alla stadens ledamöter; hvarföre ock största delen af ämbeternas skrån och deras stränge **Leges**, särdeles med de fåfänge omkostnader, borde remitteras. — Allmänneligen nyttigt vore ock i Stockholm att anställa en fri marknad för in- och utländske på en beqvämlig tid om året. Man ser hvad utländske städer och äfven Göteborg på sådant hafva vunnit; och, ändock några få krämare skole säga deremot, och det skulle synas, som den frie handeln skulle försvaga borgerskapets näring, så skall likväl den, som saken med förnuft och utan passion anser och skådar det helas välstånd, finna, att våra inländska varor derigenom skola blifva begärliga. — Salt-licenten vore bättre att afskaffa, emedan undersåtarne derigenom lida och fiskerierna ligga neder: Stora Sjötullen borde tagas ur Arrendatorernas händer, och i allmänhet sådana arrenden ju förr, ju hellre

---

ning. I Rådsprotokollet för d. 30 Oct. 1633 klagar Riks-Rådet Clas Fleming, att det är omöjligt få bröd i hastighet för folket, som utsändas skall, emedan Bagarne excusera sig att de icke få mala. Jacob De la Gardie mente, att man borde lägga knektar i deras hus, så skaffa de nog bröd; hvarpå Bagarne tillsades, att om de ej skaffa 300 Tunnor bröd inom 3 dagar, skulle de komma på Smedjegården.

afskaffas 1). — I stället för Kopparmyntet, hvilket redan Salig Konungen beslutat att låta af sig sjelf falla, såsom det redan mest vore sin kos, borde ett redeligt och godt mynt, likväl något under rätta värdet, åter införas 2): med kopparhandeln vore ingen bättring att förmoda, så länge den handeln dirigeras under kronans namn och på dess vägnar: — bäst är att kronan sätter sin profit i en riktig tull och gifver handeln i undersåtarnes händer 3). —

1) Klagan öfver förpaktarne af kronans inkomster framfördes af alla de ofrälse stånden vid 1638 års Riksdag. Riksmarsken Jacob De la Gardie (som i Rådet yttrade d. 1 Mars 1638: "förr var ingen som tordes säga sanningen" — men sjelf hade varit delaktig i krono-arrendena) näpser likväl strängeligen några Presterskapets Riksdagsmän, som uppkallades i Rådet att få föreställningar, emedan de yttrat, att på sådana inrättningar följer Guds hämnd.

2) Det på Gustaf Adolfs befallning slagna och utsända Creutzermyntet af koppar lär ej haft någon afgång. Den Svenske Agenten Erik Larsson i Holland tillbjuder sig att återsända det. Rådets bref till Kansleren d. 14 Jan. 1633. Regeringen måste stadga, att den gäld, som i kopparpenningar gjord är, skall betalas efter det värde Riksdalern i sådant mynt hade den tid gälden gjordes, nemligen intill 1628 6½ mark för en Riksdaler, 1629 10 mark och sedan 14 mark, efter hvad Riksdalern på dessa tider gällt i kronans uppbörd. Hädanefter skulle Riksdalern gälla 6 mark eller 48 öre, men de utlöpande kopparören eller runstycken nedslogos med ens till halfva värdet, och Regeringen gick i författning att låta slå silfvermynt. Jfr Stjernman, Oecon. förordningar, II, 13 ff.

3) Ett märkeligt till Gustaf Adolf aflemnadt document af Axel Oxenstjerna, dateradt d. 30 April 1630, har denna titel. "Efter Kongl. Maj:ts allernådigste befallning är detta mitt ringa betänkande öfver kopparhandeln och kopparmyntet," — och finnes afskriftvet i Nordinska Samlingarna. Om kopparmyntet heter det: "så länge kopparen stod i pris och myntet var litet (i antal), så att det allenast botade den

Det dependerar en stor nytta för riket af att de navigable sjöarna i Sverige conjungerades förmedelst

---

gemene mans nöd och responderade hans tarf, och var så proportioneradt, att den som ville ha silfvermynt kunde det få, — så länge var det ena (myntet) så godt, som det andra. Men sedan priset på kopparn är sprunget tillbaka, så har det dragit myntet med sig och myckenheten äfven knäckt det; så att man väl må lida och tiga propter edictum principis, men detta förändrar intet opinionem hominum och communem sensum." — — "Öfver desse och flere sådane inconvenientier vill jag hellre höra en annan, än säga min mening. Men efter Kongl. Maj:t befaller det, vill jag allenast i underdånighet sättat till Kongl. Maj:ts behag. — Efter verldens närvarande lopp och månge andre orsaker hafver turberat och studsat desseinen, — jag ock efter mitt ringa förstånd förmärker, att all trafique, som antingen publico nomine antages eller dirigeras inrikes i compagnier, är mera skadelig än gagnelig, derföre vill jag i underdånighet styrka, att kopparberget sättes i en fri handel, ju friare ju hellre. Att publique trafiquer, som antagas in usum Regis et Regni sällan äro gagnelige, dömmer jag icke allenast af experientien, utan enkannerligen deraf, att i all trafique kräfves en exact, accurat credit, och dess observantz, icke secundum rationes status utan secundum rationes commerciorum, — efter det in publico statu ofta händer, att man måste taga der det finnes och lägga der det tärfvas; men i trafiquen (vill man icke panqueroutera) måste löften hållas och underkastas communi jure. — Compagnier hafver jag väl för detta judicerat nyttige och håller ännu före att utländes dirigerade compagnier skulle hafva stor nytta med sig (på Conventet i Heilbronn uppmanade Kansleren Tyskarna att deltaga i det af Gustaf Adolf privilegierade Södersjö-Compagniet, och i Sverige stiftades, i förening med Hertigen af Holsten, äfven ett Persianskt compagni); men compagnier inrikes anrättade äro icke annat än monopolia och minska och contrahera commercierna

U 2

slussar med Östersjön och sins emellan, så att man utur Hjelmaren kunde komma till Stockholm 1), ur Vettern till Norrköping, ur Venern till Göteborg, ur Siljan till Kopparberget, hvarigenom land och städer blefve populerade, våra skogar och öde land komme oss till nytta, såsom ock kronans inkomster och tullar med navigationen och commercierna märkeligen skulle tillvexa. Eljest att uppmuntra sjöfarten vore värdt att betänka, om man icke skulle gifva lindring på allt det gods, som föres med Svenska skepp, i alle tullstäder och hamnar, som under Sveriges disposition äro." — Dessa tankar, utsända i en af oro öfversvämmad verld, återvände, emedan ingen af dem kunde hemföra ett blad af fredens oliv, mest utan frukt till sin upphofsman; men de äro lika litet främmande för hans ära, som för fäderneslandets och mensklighetens väl.

---

och landsens och städernas tillvext. — Jag finner intet annat, än att Kongl. Maj:t dirigerar och styrer kopparberget, commercierna, manufacturer och sine inkomster med Tullen, icke annorlunda än som en styreman styrer sitt skepp." — Den 9 Mars 1633 skrifver Rådet: man hafver förmärkt, att Kansleren tyckes inclinera att låta kopparen utdelas lös, emot Tull och Tionde. Detta afstyrker Rådet alldeles, såsom ledande till Factoriers och Manufacturers vissa undergång, utan vore bättre bringa Koppar-Compagniet åter på fötter. Registr. Kopparhandeln frigafs 1634, men den enskilda industrien var ännu för svag att drifva kopparberget; den åsatta tionden utgick ej heller, och d. 9 Juni 1636 förnyades Koppar-Compagniet genom ett Regeringens Patent, som inböd hugade deltagare. Minsta insatsen var 100 R:dr Specie. Stjernman, Oecon. Förordningar, II, 35, 40.

1) På Hjelmare Kanal arbetades ännu. Den 7 Juni 1638 få Åkerbo, Glanshammars och Vester-Rekarne Härader någon lindring i utlagorna, "alldenstund ännu något arbete lärer vara med slussarna." Registr.

Kriget fordrade den närmaste omsorgen, så mycket mer, som 1633 års missvext i synnerhet hårdt hade träffat rikets norra provincer (den efterföljdes af flera klena skördar), och utskrifningarne, ehuru af Ständerna framgent beviljade, så fruktades, att exempel förekomma af frivillig stympning och, i gränseorterna, flykt ur riket för att undgå dem 1). "Vi äro råkade i en besvärlig stat — skrifver Kansleren hem från Tyskland. — Låte vi difficulteterna öfverväga oss, så är det med oss gjordt. Tage vi manligen emot, så är det hopp, att vi, genom Guds nåd, komma med ära derut" 2). "Att undvika olägenhet med våre grannar hålles desse consilia bäst: att observera parterna, på vår sida gifva ingen tillfälle till vedervärdighet, icke göra disputer öfver ringa saker, som förefalla och icke äro af stor consequens. — Sedan när denne resolution är tagen, måtte den andra ock tagas derjämte, att Riksens Höghet, Rätt och Majestät hålles i ära och akt, ingenstädes någon klenmodighet, fruktan eller irresolution skymmer eller sig upptäcker, utan att allt, näst Guds hjelp, sker med förstånd och mod, att allestädes synas må, såsom hade riket ingen ting igenom Salig Kongl. Maj:ts död förlorat, alltid tänkandes, att Konungarnes personer ej mindre än andra menniskor äro dödliga, men att det allmänna väsendet bör vara odödeligt 3).

1) Till Joachim Hansson — om en bondedräng i Frötuna, som afhuggit sig fyra fingrar, att han skall ställas till rätta. Den 6 Juni 1633. Registr.

2) "Jag ser — tillägger han — att den hund, som grinar emot, slipper snarare med helt skinn, än den, som tager rumpan emellan benen och till fötters." Till Rådet d. 13 Maj 1633. Liknelsen är ej ädel, men ädelsinnad.

3) *Regum personas non minus quam cæterorum hominum esse mortales, rempublicam immortalem esse debere.* — Till Rådet d. 12 Febr. 1633. Palmsk. Handskr., T. 369, pp. 249, 259.

Genast i början af året 1633 hade Kansleren afgifvit en berättelse om tillståndet i Tyskland, hvaraf vi meddela några utdrag: "Sedan jag uppryckte från Erfurt åt Dresden, affärdade jag Sekreteraren Lars Grubbe till eder med bref och memorial öfver alle de ärenden, som mig den tid inföllo att påminna eder om och gaf derjemte tillkänna orsaken, hvarföre jag till armeen och Kursaxen resa måste. — Som jag kom i Meissen till Altenburg, fann jag deromkring armeen qvarterad, som under Sal. Kongl. Maj:ts eget commando varit hade, och vid denna tid commenderades af Hertig Berendt af Weimar och General-Majoren Kniphausen. Leipsigs slott hade Kniphausen samme dag intagit och Kurförsten igen lefvererat. Chemnitz var några dagar förut intaget: Freyberg hade fienden förlåtit äfvensom Frauenstein, och var intet mera i Meissen öfver, som han innehade, än Zwickau. Hvarföre jag resolverade, att vårt folk skulle contraheras och antasta Zwickau, försökandes om man det emportera, och således Meissen ur fiendens hand rycka kunde. — Emellertid är jag rest till Dresden, der jag arriverade d. 15 December, och är tracterad vorden såsom en Sveriges kronas Legat, icke annars än lefde K:gl. Maj:t ännu." — — "Jag sade: trenne consilia eller media synas mig vara på färde, deraf ett måste utväljas. — Det första, att ett corpus af alle Evangeliske Kurförstar och Ständer i Romerska riket formerades, allierades med Sveriges krona och förbundes till krigets utförning, och — efter Sal. K:gl. Maj:t detta krigets fundament hade lagt, det härtill dirigerat, och med sitt blod beseglat, såsom ock Sveriges krona innehade de principale Biskopsdömen i Riket och mycket af Kejsarns arfländer, — att förden-skull Sverige krigets Directorium förde; dock så, att ett Consilium formatum af Ständerna adjungerades —: Eller till det andra, att tvenne corpora, såsom de nu äro, förblefve, Sveriges krona och

dess allierade under dess directorium, — och Kurförsten af Saxen för sig, — men att en stark correspondence emellan dem upprättades till ömsesidigt bistånd, och att ingendera utan den andres vettskap till någon traktat eller fred sig förstode: Eller, för det tredje, der de förmente sig ej mera behöfva assistence af Sveriges krona, eller ock Senaten och Ständerna i Sverige icke längre ville blifva dervid, att då mitt fädernesland njöte en billig satisfaction, — och, sedan de Evangeliske Förstar och Ständer disponerade saken sig emellan, som dem täckes och de förmente deras stat vara tilldrägeligast. — Flere media, som dugde, kunde jag intet se. — Men, der ett af de trenne icke i tid icke vedertages och sakerna derefter dirigerades, vore intet att tvifla, det en ruin af alle interesserade följa skulle. — Remonstrerade dem deras fara af Spanien, Frankrike, Nederland, England, Danmark, och sjelfva Polacken och andre flere; så ock af deras separationer hemma. — Detta hörde de allt med tålamod, och, ehuru jag gerna haft af dem en discurs häröfver, så hafva de intet velat svara, — utan gifvit detta till besked, att efter ärenden voro vigtige och Kurförsten befann sin pligt vara, förmedelst begge husens, Saxens och Brandenburgs, arfförening, att intet göra utan föregången communication, derföre nödgades han differera saken, intills Kurförstens af Brandenburg ankomst. — Och är jag så för denna gång med sådan afsked derifrån förrest till armeen igen. — Jag borde fuller härhos beskrifva eder, Gode Herrar, det Kurförstelige Hofvet i Dresden — och dess tillstånd för eder informations skuld, och så hvad jag judicerar om sakerna; men jag räcker icke till; allenast detta korteligen: i det hofvet är ingen resolution och ej heller någon flit; befarar ock att der några finnas, som hafva sin uppsigt på Kejsaren. De veta sig alls intet att skicka i sådan farlig tid, som nu är: äro vid goda dagar vane, och släppa, snarast

sagt, både händer och fötter, och göra sig fåfänga hopp, menandes sig sålunda kunna olyckan undgå. Långe orationer och dubitandi rationes fela dem intet, med många ceremonier. Men något realt hafver jag der hvarken sett eller hört, och när man realiter vill tractera, hålles man för att handla imperiose. Öfver mine förslag hafver jag intet kunnat förstå deras mening af dem sjelfve; allenast af andre hafver jag under handen förnummit, att det första behagar dem intet, för det Sveriges krona skulle hafva directorium; det sista ej heller, icke vetande, huru de oss skulle göra satisfaction, eller ock (det jag snarare tror) icke hafvandes lust dertill;. men till det andre förstår jag dem inclinera. — Nu drager jag armeen här ur Meissen, och lefvererar Kurförsten sitt land igen; och delar jag armeen i tu; ene delen förer Hertig Berndt af Weimar till Franken; den andre delen förer Kniphausen till Weserströmmen. Det Svenska öfriga folket drager jag allt till sjökanten" 1).

Den 13 Januari 1633 blef Rikskansleren af Rådet förordnad att vara Svenska kronans fullmyndige Legat i Romerska Riket och hos alla armeer 2). Utsikterna i Dresden bekräftade sig, och innehöllo blott hvad Gustaf Adolf i sin tid fått erfara. Tysklands mäktigaste protestantiska Förstehus — Saxen och Brandenburg — höllo sig ännu alltid på sidan om den stora saken. Brandenburgs skenbara benägenhet till förening med Sverige, för det föreslagna giftermålets skull kallnade snart. Förhållandet till bägge, äfven som till Danmark, som med dem, under förevänd fredsbemedling, följde samma politik, skulle

1) Dater. Leipsig d. 2 Januari 1633. Jfr Adlersparre, l. c., T. V.

2) Cum plena potestate et commissione absolutissima. Registr. Fullmakten confirmerades sedermera af Förmyndarne.

sluta med att blifva fiendtligt 1). Nedersaxiska Ständerna sträfvade blott efter neutralitet. Westphalen var ännu krigstheater. Så var i hela norra Tyskland protestantismens hufvudmassa förlamad. Det är detta bedröfliga krigs Historia, att det blifvit utfäktadt af andra, än dem det närmast rörde. Ej alla träffar likväl denna förebråelse. Det hjeltemodiga Hessen, nu representeradt af den oförskräckte Landgrefven Wilhelm V, och efter hans tidiga död af hans enka, denna Amalia Elisabeth, hvilken ingen, som studerat detta krig, kan nämna utan vördnad, gör ett lysande undantag. Oaktadt Saxens motstånd slöto södra Tysklands protestantiska Förstar och Städer, på Conventet i Heilbron 2) d. 9 April

1) Alla tre hade likväl giftermålsförslag med Christina. Om Brandenburg är redan i detta afseende taladt. Konung Christian IV sökte med ifver Christinas hand för sin tredje son Prins Ulrik; och att för Saxen samma förslag varit i fråga, ses af Richelieu's Memoirer, VII, 282. Franska sändebudet Feuquières instruerades: Quant au mariage de la fille de Suéde avec le fils ainé de Saxe, le Roi suivroit en cela le cours des choses et temoigneroit l'approuver, si la Saxe le désiroit, le quel, étant deja allié avec le Roi de Danemarck pouvoit par ce moyen apaiser les differends, qui pouvroit naitre entre ces deux Royaumes.

2) Le Duc de Saxe, qui est le plus glorieux de Allemands, eût voulu être chef de toute la confédération et avoir la direction des affaires. Il prévoyoit bien que le grand credit et la réputation d'Oxenstjern, et la consideration du feu Roi son maître, l'emporteroient sur lui, ivrogne, brutal, hai et meprisé de ses sujets et des etrangérs, et cela l'incitoit par jalousie à l'empecher. Ces brigues furent si fortes que le Chancelier se trouva obligé de prier le Sieur de Feuquières de ne se contenter des offices, qu'il lui avoit rendus envers les particuliers de l'assemblée dans les conferences — mais d'y demander audience publique — pour parler à tous ensemble. — Mem. de Richelieu, VII, 337.

1633, under Oxenstjernas ledning, sins emellan och med Sverige den förening, som Gustaf Adolf redan grundlagt 1). Samma dag förnyades alliansen emellan Sverige och Frankrike. Vänskapen hade kallnat i Konungens sista tid, och efter Gustaf Adolfs öfvergång öfver Lech sade Ludvik XIII till den Venetianska Ministern: "det är tid att sätta en gräns för den der Götens framsteg." Nu bidrog Frankrikets Minister i Heilbronn att stifta föreningen, men tillika att inskränka den öfversta direction af kriget, hvilken åt Oxenstjerna, såsom Sveriges Legat, blifvit uppdragen 2).

Handlingar af rättvisa, gunst eller nödvändighet utmärkte hans inträde i denna makts utöfning. Pfaltz blef inrymdt den olycklige Fredriks arfvingar 3): endast Manheim behöll Svensk besättning. Den Svenska Legaten omringades af sökande. Bernhard af Weimar begagnade sig af omständigheterna. Han begärde och mottog af den motsträfvige Kansleren ett Svenskt gåfvobref på Hertigdömet Franken 4).

---

1) Ils choisirent pour lieu de consulter la maison d'Oxenstjerna, qui voyant glisser entre eux de la dispute au sujet de la preséance, fit oter tous le sièges, et traita debout les affaires. Mem. de Christine, III, 84.

2) Le dit Oxenstjerna vouloit avoir les coudées franches en la direction des affaires d'allemagne, — ce qui etoit d'un grand préjudice à la religion Catholique, ibid. 340. Jfr Lettres et Negotiations du Marquis de Feuquières. — — Es ward gut befunden ihm ein Consilium formatum von wohlqualificirten personen und genugsamer instruction beyzuordnen, — Doch dass demselben jederzeit in krigssachen die endliche resolution verbliebe. Chemnitz, II, 49.

3) Öfverlemnandet hade ej förr skedt, än de Kurpfaltziske reformerte Rådsherrarne begynte förfölja Lutheranerna och fråntaga dem de kyrkor, Gustaf Adolf dem tillagt, så att Oxenstjerna måste träda emellan. Chemnitz, II, 189.

4) Das Königlich Schwedische Schenkungs Brief uber das Herzogthum Franken und die begden Bischoffsthu-

Det var vid öfverlemnandet af ett sådant bref, som Oxenstjerna yttrade: "Må det förblifva till evärdeligt minne i vårt archiv, att en Tysk Förste begärt sådant af en Svensk Adelsman, och att en Svensk Adelsman i Tyskland, åt en Tysk Förste beviljat, hvad jag anser lika orimligt för den ena att begära, som för den andra att gifva" 1). "Det fans nästan intet stånd, ingen förnämlig officer eller tjensteman — säger Chemnitz — som ej begärde något Amt, Abbotsstift, Kloster, Herrskap: ju högre personen, ju större anspråken; alle åberopade sig Högtsalig Konungens löften, och Rikskansleren måste lemna saken sin gång, ville han ej låta allt falla; i synnerhet, då den vidtutseende confoederationen emellan Officerarne vid Donau-armeen kom dertill. Ty fundamentet för hans krigsstat var, att så väl soldaten, som Förstar och Ständer höllos vid god vilja, hvartill intet annat medel var öfrigt. Gingo alltså de från fienden eröfrade landskaper, ju mer ju längre, förlorade, och blef litet deraf Sveriges krona öfrigt, utom Ärkestiftet och Kurförstendömet Mayntz, som också till en del var söndersplittradt." Åt den, som så mycket gaf, må man ej förundra sig att äfven något erböds. Richelieu berömmer sin underhand-

---

mer Wurzburg und Bamberg (med åberopande af Gustaf Adolfs löfte) undertecknades af Oxenstjerna i Heidelberg d. 10 Juni 1633. Det läses hos Röse (Herzog Bernhard von Weimar) I, Urkunde 25.

1) Maneat, inquit, in perpetuam rei memoriam, in archivo nostro, Germanum Principem a Sveco Nobili id petiisse, et Svecum Nobilem, in Germania, Germano Principi id contulisse, quod tam illum petere quam me donare, - - æque absonum et absurdum reor. Arkenholtz Mem. de Christine, I, 28, n. (efter Wassenberg Parænesis ad Germanos, som anför det såsom bevis på Oxenstjernas högmod). Herr Röse (Herzog Bernhard der Grosse von Weimar, I, 222) nämner ett Hertig Bernhards yttrande till Oxenstjerna, "att en Tysk Förste hade mer att säga än tio

lare Feuquières 1), emedan denne så skickligt motverkat Oxenstjernas plan, att på Conventet i Heilbronn sjelf erhålla Kurförstendömet Mayntz. Planen, att med denna besittning göra sin Rikskansler till Tyska Rikets Kansler, säges ha varit Gustaf Adolfs egen. Att saken varit i fråga är otvifvelaktigt. Riksdrotsen Gabriel Oxenstjerna anmälte i Svenska Senaten d. 15 April 1634, att hans bror, Rikskansleren, bett honom inhämta Rådets tanke öfver det gjorda anbudet, och den 4 Aug. skrifver Regeringen till Kansleren sjelf 2): "Der de Tyske Ständer, såsom oss blifvit från flera orter berättadt — vilje vår käre Broders stora arbete och flit med någon recompens för sin person betänka — vele vi det gerna se. Och såsom vi icke förmode vår käre Broder derigenom kunna dragas från fäderneslandets tjenst, så tvifle vi ej, att vår allernådigste Drottning och Riksens Ständer det ock gerna se skola." Men intriger till egen fördel har den minst rätt att förebrå Axel Oxenstjerna, som erböd Frankrikes medverkan, att skaffa hans son Christinas hand, och Sveriges krona 3). Anbudet var Richelieu's till

---

Svenska Adelsmän." Detta var utan tvifvel ett svar på Kanslerens ofvananförda ord, hvilka således blifvit sagda i Hertigens egen angelägenhet.

1) Le Sieur Feuquières — decouvroit qu'il faisoit une brigue secréte pour disposer les Princes, états et deputés de la dite assemblée (de Heilbronn) à disposer en sa faveur de l'electorat de Mayence; ce qu'il detourna adroitement. Mem. de Richelieu.

2) Utdrag ur Rådsprotokollerna i Palmsk. Saml., T. 40, p. 157. — Bref från Regeringen till Kansleren d. 4 Aug. 1634. Registr.

3) Richelieu instruerar Feuquières: Quant au Chancelier Oxenstjern il falloit qu'il eut soin principalement d'acquérir sa confiance et son amitié, et l'assurer que le Roi vouloit embrasser ses intérets de toute son affection, et qu'il appuyeroit le mariage de son

Oxenstjerna, gjordes förgäfves, och böjde Kansleren så litet till Frankrikes intressen, att dess sändebud tvertom klaga öfver hans vexande högmod och butterhet 1).

Stolt var denne Statsman utan allt tvifvel. Det var vid denna tid han skref till Fältmarskalken Åke Tott, som önskade till någon belöning hos Hertigen af Meklenburg blifva befordrad: "Att jag eder pretention skulle recommendera, vill mig intet väl anstå; ty det synes mig ej vara till fäderneslandets reputation, att jag, vid denna min charge, någon främmande skulle om eder recompens interpellera, likasom mitt fädernesland ej vore dertill sufficient. Ginge det min egen person an, så ville jag, hvar Hertigen af egen courtoisie icke sådant proponerade, akta mitt stånd i riket så högt och nobelt, att jag hvarken honom eller någon annan främmande för något beneficio skulle göra mig obligerad" 2). — Långt efteråt använde Franska Ministèren det sålunda frambragta giftermålsförslaget emellan Christina och Oxenstjernas son, såsom ett medel att skada Kansleren i Drottningens sinne. Denne, i ett bref till sin son Erik af d. 29 Juni 1627, kallar det en inbillning, i sig sjelf endast värd åtlöje, men beder sonen gifta sig, för att släcka alla misstankar 3).

---

fils avec l'heritière de Suéde, lui promettant qu'en ce cas le Roi l'assisteroit d'argent pour soutenir la guerre contre ceux qui voudroit troubler son dit fils quand il seroit roi. Mem. de Richelieu, VII, 285.

1) Feuquières uttryck röja hans förbittring: Nous ne nous trouvons pas peu embarassés, M:r de la Grange et moi, de la sorte dont nous avons à nous conduire à l'égard du dit Chancelier, auquel la fiertè et l'orgeuil brutal fait perdre le jugement. Lettres et Negotiations d. M. de Feuquières, I, 277.

2) Palmsk. Handskr., T. 309, p. 261.

3) Arkenholtz Mem. de Christine, I, 106. III, 79, n. — I en af Christina sjelf öfversedd och corrigerad

Vi öfvergå till betraktande af krigshändelserna. Högstsalig Konungen, nyss före sin död — säger Chemnitz — hade så formerat sin krigsstat, att han i öfre Tyskland lemnat två armeer, en i Elsas under Fältmarskalken Gustaf Horn, den andra i Bäyern under General Johan Baner, eller tills vidare (då Baner ännu led af sina vid Nürnberg erhållna sår) under Pfaltzgrefven Christian af Birkenfeld. Vid nedre Rhen hade han äfven en armee under General Baudissin. För sin person hade Konungen beslutat att rycka in i Nedersaxen, och att emellertid skicka Hertig Bernhard af Weimar med en mindre corps till Franken. Rikskansleren följde oförryckt denna Konungens plan. Han delte hufvudarmeen i Saxen. Med den större afdelningen, 12 till 14,000 man, beordrades Hertig Georg af Lüneburg och Generalen, nu mera Fältmarskalken Kniphausen, till Weserfloden och det af fienden besatta Westphalen, — med den mindre Hertig Bernhard öfver Thüringer-skogen till Mainströmmen, hvarifrån han borde sätta sig i förbindelse med Donauarmeen. Till denna härs förstärkning hade emellertid de Swabiska Ständerna, som ej kände sig fiendens öfvermakt vuxne, kallat Horn; hvarefter Pfaltzgrefven af Birkenfeld (sedan Baudissin tagit sitt afsked) sattes öfver tropparna vid nedre Rhen. Befälet i Schlesien, der hittills oordentligt tillgått, öfverlemnades åt den gamla Gref Thurn. Han skulle der återknyta sina förbindelser med protestanterna i

---

uppsats: Sur ce qui s'est passé après la mort du grand Gustave — gör hon Oxenstjerna den rättvisan, att han genast förkastat förslaget. "M:r de Feuquières, pour attirer Oxenstjerna dans le parti de la France — promettoit son assistence, s'il avoit envie accroître sa fortune privée, même qu'il lui fourniroit de troupes et de l'argent, s'il vouloit marier la Reine avec son fils. Mais Oxenstjerna refusa modestement ces offres. Mem. de Christine, III, 78.

landet, och så mycket som möjligt hålla enighet med de Saxiska och Brandenburgska Generalerna 1).

De serskilda delarna af denna vidlyftiga krigsmassa, till minsta delen Svenskar, rörde sig ännu någon tid med segrande framfart. Snart märktes frånvaron af den ledande handen. I den under Horn och Bernhard af Weimar sluteligen förenade Donau-armeen, sammanträdde Öfverstarna, i April månad 1633, och förklarade: i den med dem upprättade capitulation hade den Högtsälige Konungen tillsagt dem riktig utbetalning af solden hvarje halft år, och dessutom en ståtelig recompens i land och folk, som han redan eröfrat eller ämnade vinna: de hade följt honom troget, sommar och vinter, utan rast och ro, till belägring och fältslag, och hade sluteligen, efter hans fall, under Hertig Bernhards anförande segrat vid Lützen, fördrifvit fienden ur Saxen, till större delen äfven ur Franken, och å en annan sida ej visat sig mindre oförtrutne under Fältmarskalken Horn vid Rhen; men efter Gustaf Adolf — hvars bortryckande, såsom deras hufvud, äfven måste skaka en kropp af jern — hade de hvarken sett eller hört något af Herr Rikskansleren eller af betalning eller tack: de ville veta hvem de tjente: på Conventet i Heilbronn tänkte man ej på dem utan på Sveriges satisfaction, på Ståthållare, Commissarier, Præsidenter och Residenter; derföre hade de beslutat, att icke vidare avancera mot fienden, utan hellre, att med deras underhafvande soldater bibehålla för sig sjelfva de eröfrade länderna, såsom ett rättmässigt hypothek; hvilken deras mening de äfven ämnade meddela de öfriga krigshärarna i Westfaliska, Saxiska och Rhenska kretsarna 2). Sina klagopunkter hade de skrifteligen uppsatt och fordrade inom fyra veckor svar. Horn, som med sträng-

---

1) Chemnitz, II, 35.
2) l. c., II, 700, ff.

het tilltalat de sammansvurna, begaf sig till sin svärfader, Rikskansleren, för att med honom öfverlägga. Bernhard af Weimar, som qvarstadnade i lägret, yttrade: "fordringarna voro billiga, men ordalagen allt för hårda" 1). — Christina anklagar honom att ha varit tillställningens hemliga hufvudman 2). Visst är, att Hertigen ej illa hade valt tiden för genomdrifvandet af sina egna fordringar på Franken hos den fåfängt öfver detta förhållande uppretade Rikskansleren. De öfriga måste tillfredsställas på samma sätt, nemligen med Svenska beläningsbref på gods och herrskaper i Tyskland, till ett värde (jemte de på samma gång utdelade penningar) af 4 millioner 900,000 Riksdaler 3). Utdelningen skedde af Hertig Bernhard 4) efter öfverenskommelse med Oxenstjerna i Frankfurt. För de inrymda besittningarna skulle Officerarne anses vara medlemmar af Heilbronske Förbundet, och armeen vara detta Förbund och Sveriges krona gemensamt förpligtad.

Ännu efter det sålunda stillade upproret beglänste segern någon tid Gustaf Adolfs vapen. Snart skulle de söndra sig. Hvad vi nyss beskrifvit var tillika en brytning emellan Konungens Försteliga Generalstab (redan förut ett föremål för Oxenstjernas farhåga) och det Svenska Befälet; ty ehuru endast Öfverstarne framträdde, lågo tydeligen högre intressen derunder. Ibland de i Gustaf Adolfs tjenst gångna Förstar, ansåg sig Bernhard af Weimar för närmaste arfvingen till Konungens ära. Han hade häm-

1) Röse, I, 211.

2) Cette cabale fut formé par le Duc même, anmärker hon. Mem. de Christine, III, 92, n.

3) Puffendorf, V, §. 40. Se formuläret för de i Oxenstjernas namn utfärdade Beläningsbrefven hos Röse, I, Urkunde 36. — Wallenstein skall ha sagt: Kejsarn har ej bortskänkt mer på 10 år.

4) Röse, I, 237.

hämnats Gustaf Adolfs död. Då vid Weissenfels, efter slaget vid Lützen, han framställde för krigshären Hjeltens lik, och besvor den att fortgå på segerns bana, hade hela hären ropat: de ville följa honom hvart han förde dem, ja till verldens ända 1). Han fordrade öfverbefälet, men hindrades från att vinna sitt mål, ej blott af sin äldre bror, Wilhelm, som Gustaf Adolf hade utnämnt till sin General-Lieutenant, utan i synnerhet af Oxenstjerna, som begagnade sig af brödernas oenighet, att undvika uppfyllandet af bägges anspråk, och ville genom Fältmarskalken Horn, — segraren med Gustaf Adolf vid Leipsig — regera krigsväsendet. Weimar med Horn i ett befäl var olycksbådande.

Emellan Hertig Georg af Lüneburg och Kniphausen var förhållandet ej heller det bästa. Emellertid hade de framgång. Hertigen, enligt den honom af Oxenstjerna föreskrifna operations-planen, rensade det nordliga Westphalen från fiender, gick derpå lyckligt öfver Weser och belägrade Hameln. Landgrefven Wilhelm V af Hessen, till hvars biträde Svenske General-Majoren Kagg var förordnad, bemäktigade sig södra Westphalen och belägrade Paderborn. För att undsätta Hameln, kallade Kejserliga Generalen Gref Gronsfeldt, som i trakten af Hildesheim

1) Il fit amener le corps du Roi au devant de l'armée, qu'il harangua disant entre autres choses, qu'il ne vouloit pas celer davantage le malheur qui étoit arrivé de la mort d'un si grand prince, et les conjuroit tous, par la gloire qu'ils avoient acquise en le suivant, de lui aider à en prendre vengeance et à faire voir à toute la terre qu'il commendoit à des soldats qui l'ont rendu invincible et, aprés la mort meme, la terreur de ses ennemis. Toute l'armée repondit en criant qu'ils le suivroint partout ou il voudroit, et jusques au bout du monde. Mem. de Richelieu, VII, 263.

samlade sin här, Gref Merode ur Westphalen sig till hjelp. Hertig Georg åter fordrade och erhöll förstärkning från Landgrefven af Hessen, under Generalerna Kagg och Melander. Den 28 Juni 1633 blef den förenade fiendtliga styrkan i grund slagen vid byn Hessisch Oldendorf, nära östra Weserstranden. Kniphausen hade efter sin vana afrådt batalj, men afgjorde dock (hvilket ej heller hos honom var sällsynt) segern genom en mästerligt utförd rörelse med Svenska kavalleriet 1). I slagtningen buro alle Svenske Officerare och Soldater Gustaf Adolfs bild på bröstet. Hans naturlige son, den unge Gustaf Gustafsson, fäktade vid Kniphausens sida 2). Hamelns öfvergång blef den enda frukten af segern. Hertig Georg skref till Oxenstjerna, att han tagit hyllning af staden för sig sjelf, gjorde gamla fordringar på penningar, land och städer gällande, och påminte, såsom andra, om Gustaf Adolfs löften. Rikskansleren besvarade dessa fordringar med nya löften; men då Hertigens afsigter på egen förstoring allt mer uppenbarade sig, undandrog han honom småningom befälet öfver de Svenska tropparne. Kniphausen gick på Kanslerens befallning till norra Westphalen: Kagg skickades till Donau-armeen; och då

1) Jfr von der Decken: Herzog Georg von Lüneburg, Th. II, cap. 32. Gref Merode, en Nederländare, som genom sin oenighet med Gronsfeld hufvudsakeligen bidrog till bataljens förlust, gjorde sig såsom Öfverste för ett 1620 uppsatt Wallensteinskt regemente så beryktad för sina plundringar, att deraf ordet: Marodera uppkom. Han dog af sina i detta slag erhållna sår.

2) Hos en Gref Gronsfelds page, som blef tillfångatagen, fann man Generalens portefeuille med åtskilliga papper. De voro skrifna på Fransyska. I Hertig Georgs högqvarter var ingen, som kunde öfversätta dem, mer än den unge Gustaf Gustafsson. Så föga kändt var ännu Fransyska språket. — von der Decken, II, 180.

Hertig Georg nu lät välja sig till General för den Nedersaxiska kretsen, förmådde Kansleren Saxiska Ständerna att sätta Baner, som nu blifvit flyttad till Elbe, vid hans sida. — Det är öfver allt samma skådespel. Det skulle i slaget vid Nördlingen få sin upplösning.

Vid Rhen och Donau förspörjes äfven till någon tid den gamla segerfarten. — Med Heidelbergs intagande (d. 24 Maj 1633) hade eröfringen af nedre Pfaltz blifvit fullbordad genom Pfaltzgrefven Christian af Birkenfeld. Den sammes seger (d. 1 Aug.), vunnen genom Svenska Infanteriet vid Pfaffenhofen, dref Lothringarne ur Elsas. Efter upprorets stillande vid Donau-armeen hade Horn med en del af den samma vändt sig mot öfre Swaben, för att hindra de från Italien under Hertigen af Feria anryckande Spaniorerna att förena sig med Kejserlige Generalen Altringer. Äfven Hertig Bernhard kallades till Swaben genom Altringers framträngande, hvars förening med Feria likväl ej kunde förekommas. De Svenske Anförarne, efter att ha varit oense om fältslag skulle vågas (Horns afstyrkande tanka rådde), skilde sig åter, Horn för att återvinna sina fördelar i dessa trakter, Weimar för att söka nya eröfringar vid Donau, der, sedan han blifvit förstärkt genom General Kagg, hans framgång kröntes med intagandet af Regensburg d. 15 Nov. 1633. Af denna nyckel till Österrike och Bäyern tog Hertigen besittning i sitt eget namn 1). Han stod i början af året 1634 färdig att inbryta i de Kejserliga arfländerna, och fordrade dertill Horns bistånd. Denne ville ej lemna Swaben, ännu hotadt af Altringer och Feria. Rikskansleren gillade sin mågs tanka, men öfverlemnade de troppar, som hittills stått under Pfaltzgrefven af Birkenfeld, åt Hertigen. Denne

1) Röse, I, 259.

dolde så litet sitt missnöje, att han syntes vilja tillvägabringa en våldsam brytning. Under förevändning att ej kunna uppehålla sina troppar i Franken (ehuru han ej öppnat sina egna dervarande förråder), kastar han sig plötsligen, med fiendtlig framfart, på Horns qvarter i Swaben 1). De möttes i Ulm. Det kom till häftiga ord; hvarvid den beryktade Öfverste Mitzlaff, Ordföranden för det nyss dämpade myteriet, åter lät höra sig, och af Hertigen, nu öppet, togs i försvar. Bernhard bragte sina anspråk på öfverbefälet inför den nu pågående Förbundsdagen i Frankfurt, der likväl ej sinnena synas ha varit stämda till hans fördel. De Swabiska Ständerna klagade att de af honom blifvit behandlade såsom fiender; och Öfverste Mitzlaff fick, oaktadt Hertigens beskydd, sitt afsked. Emellertid ryckte Kejsarens son, Konungen af Ungern, med **25,000** man på den ena, Altringer på den andra sidan emot Regensburg, under det Bernhard, emellan harmen öfver Rikskansierens myndighet, och begäret att rädda den vigtiga staden, öfverlemnade sig åt vacklande, stridiga, häftiga ingifvelser. Man ser honom än skynda att sjelf undsätta Regensburg, (hvars besättning det lyckades honom att förstärka,) än i förtreten afslå Horns anbud att i detta ändamål med honom förena sig, än, då faran vexte, med häftig-

1) Statt die saumseligen Fränkischen Stände zur Darreichung der Lebensmittel zu zwingen, wozu er Befehl hatte, und seine eigne Vorräthe in Würzburg zu öffnen, beschloss er, zum grossen Schrecken des Reichs-Kanslers, seine verhungerten Regimenter in den bis jezt verschonten dem Horn'schen Heere zum Unterhalt angewiesenen Bezirke Schwabens sich erholen zu lassen — und warf sich mit Ungestüm, gleichsam feindlicher Weise, auf Horn's Quartiere — so dass es zweifelhaft blieb, ob die gesuchte Verbindung mit dem Feldmarschall erschwert oder die Direction des Reichskanslers verhasst gemacht werden sollte. Röse, I, 277.

het yrka samma förening. Denna skedde ändtligen. Emellan d. 3 Juli, då Horn och Hertigen, inalles med 24,000 man, sammanträffade i Augsburg, till d. 27 Juli, då de med en af sjukdom och brist nästan upplöst här dit återvände, ligger ett förödande härjningståg in i Bäyern, Landshuts intagande, men Regensburgs förlust.

Heilbronska Förbundets hufvudstyrka var i Swaben. Fienden, som nu framryckte mot denna krets, gick öfver Donau, intog Donauwerth, betalte Bäyerns härjning med den omenskligaste grymhet 1),

---

1) Se beskrifningen om Isolanis Kroater i Hochstedt! Gar viel Weibspersonen seind zu todt geschändet, Mans- und Weibspersonen, ohne einigen gehabten Respect kalt oder heiss Wasser, Eisig, Mist- und Kothlachen eingeschüttet, theils mit Ketten und Stricken and den Köpfen bis auf den Tod gerüttelt, etlichen Daumenschrauben angelegt, andere bey den Gemächten aufgehänget, und darin mit Nadeln, bis das Blut hernach gelauffet, gestochen, ihnen auf den Scheinbeinen mit Sägen hin und wieder gesäget, mit Scheitern die Füsse bis auf die Beine gerieben, die Fussohlen zerquetschet und so lang zerschlagen, bis sie von den Füssen abgefallen, die Arme auf den Rüchen gebunden, und sie also hinter sich aufgehencket, sehr viel splitternackend in der Stadt hin und hergeführt, mit Beilen und Hämmern dermassen zerprügelt, zersetzet und verwundet, dass sie von Blut nicht anders als wären sie schwarzroth gefärbet, anzusehen gewesen: in summa, man ist so grausam und erschrecklich mit jederman, hohes und niedriges Standes, umgesprungen; dass männiglich, grösserer Marter zu entgeben — nur ümb das Todtschiessen gebeten. Chemnitz, II, 521. Äfven i Svenska hären utplånade olyckan vid Nördlingen de sista spåren af Gustaf Adolfs krigsaga. "Die Schweden und ihre Bundesgenossen — klagar den fördrifne Kurförsten af Mayntz — verfahren mit Rauben, Morden, Sengen, Brennen, Knebeln, Forchiren und andern Tyranneyen, wie von Heiden und Türken — nie gehört worden ist." Röse, II, 9.

och belägrade Nördlingen. Till denna stads undsättning måste Weimar och Horn, som åtskilts, å nyo förena sig, under det Rikskansleren påskyndade förstärkningar dels ifrån Franken, dels ifrån Rhen. Till fienden stötte de från Italien kommande tropparne under den Spanske Cardinal-Infanten. Hertig Bernhard yrkade batalj. "Vi hafva låtit Regensburg gå förloradt — sade han — Donau-stränderna äro öfversvämmade af fienderna — Rhen och Mayn hotas, hjelpa vi ej det beträngda Nördlingen, så är det gjordt med vår ära." — De belägrade gåfvo genom bud och tecken oupphörligt sin nöd tillkänna. Horn yrkade, att man emot en så öfverlägsen fiende borde afvakta förstärkning. — De från Franken kommande troppar, under Fältmarskalken Kratz och General Kagg, inträffade sluteligen, hvarigenom Svenska styrkan vexte till nära 18,000 man, men fiendens 1) var 30,000. — Horn rådde derföre att äfven invänta Rhengrefven Otto Ludvig, som hittills sysselsatt med Breysachs belägring, nu var i antågande med femtusen man; och denna tanke segrade i Krigsrådet; ehuru Bernhards Officerare hånligt yttrade sig öfver Horns betänkligheter. Enligt beslutet skulle krigshären på vägen till Ulm närma sig Nördlingen och intaga en närbelägen höjd, tills Rhengrefven, som inom två dagar väntades, hunne fram. Bernhards hetta, under utförandet af denna rörelse, gjorde af en skärmytsling ett fältslag, som, börjadt redan om aftonen d. 26 och till en del fortsatt under natten, slutade d. 27 Aug. 1634 med Svenska härens fullkomliga nederlag, Horns fångenskap och Hertigens flykt 2). Bernhard af Weimar,

---

1) Le Laboureur Hist. du Mareschal de Guébriant, p. 67.

2) Se beskrifningen om slaget vid Nördlingen hos Röse, Herzog Bernhard von Weimar, I, 297, samt efter Horns egen rapport, som är skrifven utan all bitterhet och inger vördnad för hans karakter hos

hvilken Heilbronska Förbundet ändtligen uppdrog öfverbefälet, med yttrande att "den som stjelpt kärran omkull, också borde hjelpa den upp" 1), fann likväl i detta befäl nu mera inga utsikter, och sökte Frankrikes bistånd för sina egna planer. Men den tid, då man endast med värjan grundade nya välden, var förbi. Det hade redan Wallensteins öde visat.

Denne Krigsförste hade efter flykten från Lützen (för hvilken han höll en blodig räfst med flera sina Officerare,) åter samlat sin makt bakom Böhmiska bergen, i hvilkas grannskap den, lik ett åskmoln, syntes dröja. Blott fredsord låto emellertid förnimma sig ur den hotande dunkelheten. — Wallenstein, sedan han inryckt i Schlesien, nyttjade den af Danmark nu öppnade och af Kejsaren antagna fredsbemedlingen, att göra de stridande, hvar för sig, de mest olika förslag. Han erböd förbund åt Saxen och Brandenburg för att drifva Svenskarne ur Tyskland 2), men på samma gång förbund åt Sverige, att med Saxen och Brandenburg, och åt Frankrike, att gemensamt med Sverige, tvinga Kejsaren till fred. Den närmaste följden var ett allmänt misstroende mot dessa förslags upphofsman; och detta misstroende släcktes ej hos Kejserliga Hofvet, ehuru den skenbara förtroligheten emellan Wallenstein och fienderna, efter tvenne stillestånd, hastigt afbröts genom en glänsande krigisk verksamhet. Se-

---

Chemnitz, II, 521. Horns fångenskap varade i nära åtta år.

1) Chemnitz, II, 237.

2) Då han yttrade detta till Hertig Frans Albrecht af Saxen-Lauenburg, tog denne det illa och svarade med vrede: "det vore ej redligt handladt." Förster Wallenstein, I, 214. För öfrigt åberopade sig Kur-Saxen i sina egna fredsförslag Wallensteins löfte att bringa Kejsaren till stora afträdelser och till fred. Chemnitz, II, 167.

dan Arnheim med Saxarne skilt sig från den Svenska styrkan i Schlesien, befann sig denna, då det sista stilleståndet d. 21 Sept. 1633 var till ända, i Steinau vid Oder, oförtänkt omringad af Wallenstein, som tog 5000 man, med Duvall och Thurn, tillfånga, och derefter hotade både Berlin och Dresden. Tillbakakallad genom Hertig Bernhards framgång vid Donau, ryckte han in i Franken, för sent likväl för Regensburgs räddning, och återvände derpå till Böhmen. Sådana voro Wallensteins sista bedrifter. Af Kejsaren förklarad fogelfri, blef han d. 14 Febr. (g. st.) år 1634, tillika med sina förnämsta förtrogna, mördad i Eger. Att han då stod på vägen att förena sig med Bernhard och Svenskarne är otvifvelaktigt, och på alla sidor erkändt 1). — En stor dunkelhet hvilar öfver denna gåtlika karakter, och den har ej blifvit skingrad äfven genom Wallensteins i senaste tider kungjorda egenhändiga brefvexling, som under varsamma ord visar den uppmärksamma Läsaren ett sluteligen ända till ytterlighet spändt förhållande emellan Kejsaren och hans General 2). Äfven den kraftigaste försvarare för denne

1) Han skickade tretton kurirer efter hvarandra till Hertig Bernhard att påskynda föreningen. Richelieu, VIII, 99. På samma tid affärdade han sin Kansler till Markgrefven Christian af Brandenburg-Culmbach och bad om ett personligt möte till fredens befordrande: Han ville derefter sjelf begifva sig till Oxenstjerna och äfven rådpläga med Fransyska Ambassadeuren. "Denn er wäre gäntzlich bedacht, wann er beym Markgrefven gewesen, vollends zum H. Reichs-Kantzler seinen Weg zu nehmen, und mit ihm wie auch mit dem Frantzösischen Ambassadeur sich mündlich zu besprechen." Chemnitz, III, 329.

2) Huru föga i detta förhållande orden uttrycka de verkliga tänkesätten, derpå skulle flera bevis kunna anföras. Sedan de fordringar, som Kejsaren i December 1633 genom Questenberg låtit meddela Wallenstein, blifvit eftergifna, och Fältherren der-

Fältherre måste inskränka sig till den i sig sjelf orimliga frågan, huruvida han var en frivillig eller nödtvungen förrädare mot sin Herre. Kejserliga hofvet, för att bemantla ett mord, har naturligtvis yrkat det förra. Store samtida Statsmän, Oxenstjerna och ännu mer Richelieu (ehuru Cardinalen erbudit honom sin hjelp att förvärfva Böhmens krona), synas benägne att medgifva all den mildring, som det senare kan innebära 1). Oss synas inga ord

---

emot låtit försäkra Kejsaren, att han eljest, så vidt möjelighet och nödvändighet tillstadde, ville göra allt för hans tjenst, "skulle han ock deröfver crepera" (enligt Questenbergs bref till Kejsaren. Pilson d. 30 Dec. 1633. Förster Wallensteins Briefe, III, 137), tager Wallenstein i början af 1634 dessa samma fordringar till förevändning att tillvägabringa förbundet emellan sina Officerare. Vidare: den 21 Febr. (nya stilen) skickar Wallenstein till Wien med förklaring, att han vore färdig underskrifva allt hvad man fordrade, nedlägga befälet, och ställa sig till ansvar hvar Kejsaren behagade: samma dag sänder han Frans Albrecht af Lauenburg till Hertig Bernhard för att tillkännagifva sitt affall från Kejsaren. (Förster Wallenstein, ss. 274, 276). Å andra sidan, ehuru Kejsaren låtit undfalla sig, att det syntes som hade han fått en medkonung vid sidan — (och man vet, hvad sådana ord hos en regent betyda), — så förklarar han likväl i bref till Wallenstein af d. 8 Januari 1634, att han ville låta det bero "vid Hertigens välmening." — l. c. 236, 240; och dylika nådiga skrifvelser förekomma äfven, sedan befallningen om Wallensteins gripande eller undanrödjande var gifven.

1) Wir nicht ohne Ursache zweifeln: Ob er von Anfang der vorhabenden Tractaten es mit der Conspiration wieder den Keyser in rechten Ernst gemeinet — oder ob nicht der gantze Handel die Evangelische zu betriegen — angesehen gewesen? Worüber er, weil der Schertz zu grob worden, und er gar zu extravagante, wunderbarliche Manieren in seinen Reden und Actionen gebrauchet, beym Kejser in Verdacht gerathen; Welcher von seinen Missgönnern und Wie-

räcka till att förena och rättfärdiga i sig sjelf stridiga handlingar. Dessa, så vida de äro förklarliga, kunna också endast förklaras ur Wallensteins ställning, som i sig sjelf var så slipprig, att man nästan förlåter en stor äregirighet, om den på en så halsbrytande bana rådfrågar stjernorna. Några ord äro tillräckliga att beteckna denna ställning. — Redan vid Wallensteins första endtledigande i Regensburg 1630, vågade hans vänner peka på faran deraf; "emedan — sade de — han kunde, såsom en dessutom vred herre, söka hämnd, sälla sig till Kejsarns fiender, och draga krigsfolket, som mer lydde hans vink, än andras lag och befallning, med sig." Wallenstein sjelf underkastade sig utan klagan, med yttrande, att hvad som skett stod skrifvet i himme-

derwertigen dergestalt fomentiret worden und zugenommen, dass er endlich die Consilia, so er anfangs wieder die Evangelische listiglich und betrieglicher Weisse zum Schein geführet, hiedurch gleichsamb genötiget und gezwungen, in Ernst, wie wohl gar zu spät, ergreifen müssen. Dem sey nun wie ihm wolle, so hat der Ausgang bewiesen, das der Herr Reichs-Cantzler, von Ihm und seinen Beginnen recht judiciret: Es würde Ihm unmüglich fallen solch Verhaben ins Werk zu setzen, und hatte Er mehr auf sich genommen als Er præstiren können. Sintemal die Kajserlichen Officiere, da Er seine lezt habende Intention und Abfall recht endtdecket, die Pfliecht, womit die den Kajser verwandt, mehr, als den Respect so sie auf Ihm getragen, bey sich gelten lassen, und sich grossten theils seiner entschlagen. Also dass auch seine eigne Creaturen, denen Er am meisten vertraut, an Ihm zu Mördern worden seind. Chemnitz, II, 338. I Rådsprotokollen för 1650 räknar Oxenstjerna "Wallensteins handel" ibland de saker, hvarom han aldrig kunnat få rätt kunskap. Richelieus fördelaktiga omdöme om Wallenstein, läses i Mem. de Richelieu, VIII, 100. Reflexionerna om trogna, högt uppsatte tjenares faror genom afvundsmän, synas vara skrifna ej utan afseende på Cardinalens egen belägenhet.

lens lopp. Men till hvilken höjd han syftade, visa bäst de vilkor han sedermera i Kejsarens yttersta nöd föreskref och erhöll för återtagandet af det oinskränktaste befäl: ibland annat, ett kejserligt arfland i belöning, och öfverherrskapet i alla eröfrade länder. Den som kan fordra sådant, måste sjelf sätta sig i författning att vaka öfver uppfyllelsen. Wallenstein hade på sitt förra befäl både fått och förlorat Meklenburg, hvars titel han fortfor att bära. Hans förvärfvade egenskap af Riksförste stärkte hans oafhängighet såsom Fältherre. — På hvilken sida under sådana förhållanden de misstankar och farhågor först uppstått, som ledde till en våldsam brytning, är och lärer bli lika omöjligt att afgöra, som det synes oundvikeligt, att en sådan förr eller senare borde inträffa.

För att förstå följderna af slaget vid Nördlingen, är nödigt att kasta en blick i det inre af det protestantiska partiets förhållanden vid denna tidpunkt i Tyskland. Gref Per Brahe hade ifrån Sverige blifvit utsänd Rikskansleren till biträde, och besökte Conventet i Frankfurt. ”Ständerne — skrifver han i sin Tänkebok — höllo fritt prål och brask: månge lefde i dagligt sus, bekymrade sig litet om det allmänna bästa, voro afvundsjuke på Sveriges lycka, missunte det Directorium. Kurförsten af Saxen blåste under och slog omkull hvad andre uppbyggde: Kurförsten af Brandenburg såg allenast på Pommern, Calvinisterne på Konungen i England, Hertig Bernhard af Weimar på sin höghet, och att han allena måtte få råda och af ingen dependera: Hertigarne af Brunswik och Lüneburg hade æmulation med Landtgrefven af Cassel: hvar sökte sitt intresse: Fransyska penningar förförde hög och låg: Ridderskapet och Städerna trätte om säten: intet förtroende: den ene afvundades på den andre: Förstar, Grefvar och Herrar voro som barn, följde hvad deras Doctorer och Jurister dem förepredikade,

hvilka i alla Conventer stodo bak ryggen om sina herrar, talte och svarade såsom för dumbar 1). Hvar ville lefva för sig och agera både Konung och General 2). — De förde afvog sköld mot deras Herre Kejsaren, hvilken de så kallade; ty så länge de kallade honom deras Herre och drogo svärd emot honom, kunde deras krig intet heta annat än rebellion. Men ehvad argument man brukade, halp det icke: de ville aldrig förklara Kejsaren för fiende, mycket mindre ovärdig Romerska kronan; spelade och lekte med krigsväsendet och statu publico et privato. Rikskansleren, såsom Sveriges Legat och Directór af Evangeliska Förbundet, ärade de mycket, och gjorde honom så väl som mig mycken vördning; men när Rikskansleren mente med dem bäst, uttydde de det värst; och i sanning hos dem till rättsinnighet och eget bästa gälde hvarken skäl eller råd. Det dröjdes och disputerades och fåfängt förnöttes tiden, tills den olyckliga slagtningen vid Nördlingen skedde."

Detta nederlag bragte med ens det så kallade tredje partiet till stadga; liksom en vätska på fryspunkten vid första skakning förvandlas till is. Saxen slöt för sig, och, utan uppdrag, äfven för sina trosförvandter freden i Prag, som lemnade ingen säkerhet, uppsköt hufvudfrågorna, men förvärfvade Kurförsten Lausitz. Den, för hvars räddning Gustaf Adolf stupat, omtalar i denna fredshandel Hjeltens odödliga bedrifter under namn af "den år 1630 i riket uppståndna oro," hvars spår borde utplånas 3): Svenskarne skulle nöja sig med fritt

---

1) *Quantum degeneraverint a pristina virtute* utropar författaren.

2) "Icke betraktandes, att de alle voro allena *membra corporis sub uno capite*, hvaraf följde, *dum singuli pugnant, universi vincuntur.*"

3) Die Restitution betreffend, so sollte dem Kayser und dessen Adhärenten — alles dasjenige, wessen sie,

aftåg ur Tyskland; och så stor var modlösheten, att nästan alla Protestantiska Ständer (af Sveriges Tyska Bundsförvandter alla, utom Hessen) biträdde denna allmänt ogillade fred, som ännu i tretton år förlängde kriget. Det är den stora stridens sista bedröfligaste tidrymd. Hvad som förestod, hvad Gustaf Adolf före sin död äfven förutsagt, och ansåg som en vinning att ej upplefva 1), var så vidrigt, att Sveriges Regering och äfven Oxenstjerna uppriktigt sökte freden, om den med andra än vanärans vilkor stått att vinna. Vi skola se att man endast lemnade dem detta val.

Första underrättelsen om olyckan vid Nördlingen upptogs i Sverige utan nedslagenhet. "Vi tvifle ej om edert vanliga courage — skrifver Regeringen till Kansleren — och hoppas att saken ej är desperat, fast den är svår och virrig vorden" 2). De hastigt sig utvecklande följderna syntes tillintetgöra detta hopp, och de fredstankar, med hvilka Regeringen, allt sedan Konungens död, omgåtts, vunno ny styrka genom nya faror. Stilleståndet med Polen nalkades sitt slut, och man fruktade, att Danmark på samma gång kunde bryta freden 3). Man

---

seit der im Jahr 1630 entstandenen Unruhe, und des Königs in Schweden Ankunft aufs Reichs Boden entsetzet — restituirt werden — heter det i de Saxiska fredspræliminarierna i Pirna d. 13 Nov. 1634. Chemnitz, II, 602. Freden slöts i Prag d. 20 Maj (g. st.) 1635.

1) "Konung Gustaf Adolf har med största suckan bekänt näst före sin död, att han för ingen ting annat önskade, att Gud ville kalla honom hädan, än att han såg ett krig uppvexa med sina vänner för deras stora otrohets skull, hvilket dess mer skulle trycka honom, som verlden ej kunde döma till rätta orsaken till ett sådant krig." Axel Oxenstjerna i Rådet 1644. Palmsk. Handskr.

2) Till Rikskansleren d. 2 Oct. 1634. Registr.

3) "Hvar Polacken något begynner, varder han visserli-

sökte afvända faran från detta sista håll med att inrymma stiftet Bremen åt Konung Christian IV:s andre son, Hertig Fredrik, förut nämnd till den aflidna Ärkebiskopens Coadjutor 1). Med Polen öppnades underhandlingar, i spetsen för hvilka Gref Per Brahe stod å Svenska sidan. Men man underhandlade under vapen. Konung Uladislaus syntes önska kriget. Jacob De la Gardie öfverförde i Juni månad 1635 från Sverige 20,000 man till Preussen. "Men — skrifver Regeringen till Rikskansleren 2) — når ej tractaten ett lyckligt utslag, vill det på längden falla oss svårt med kriget — alldenstund fattigdomen i landsändarne nu är så stor af den missvext och dyra tid, som nu några år öfver hela riket varit hafver, att allmogen hvarken i år eller fjord kunnat sine rätte utskylder utgöra, hvarjemte kronan tagit stor skada af grufvefall vid Kopparberget; hvilket allt satt oss i så stor medellöshet, att vi intet veta, huru vi skola uppehålla den ordinarie staten, mycket mindre något stort, särdeles i penningar, till krigets continuation præstera. Myntet står stilla. Ganska få penningar finnas i riket. Crediten är så tunn, att vi ej utan största möda och besvär på Pantegods kunnat upp-

---

gen dragandes Juten med sig." Regeringen till Kansleren d. 12 Juni 1634. Registr.

1) "Vi hafva ej kunnat undgå, att accordera genom Herr Johan Skytte Bremen åt Konungens af Danmark son, och förklarat oss ej obenägne att tillstå honom neutralitet, samt inrymma honom Verden. Dock hafve vi skutit saken till eder och de Evangeliske Ständer." Regeringen till Kansleren d. 22 Mars 1635. Registr. — Emellertid hade Sekreteraren Grubbe redan d. 18 Mars fått uppdrag att gratulera Hertig Fredrik till hans anträde till styrelsen af Bremen, och öfverlemna ratificationen på den genom Skytte i Danmark afslutade tractaten. Registr.

2) Den 18 Juli 1635. Registr.

bringa den ringa summa, som med armeen till Preussen öfversänd är. — Intet förskott kan fås på tullarne. — Königsberg och Danzig ha declarerat sig Polniske, så att på de ställen ingen vexel dragas kan. — Allmogen i Wiborgs län och Ingermanland har för utskrifningarne och den dyra tiden, som i fyra år varit hafver, lupit tusentals öfver gränsen till Ryssarne. — Derföre är oss freden högeligen af nöden, och önske vi honom så i Polen som Tyskland." — Under sådana omständigheter gjorde de Tyska Ständernas uppförande så mycket större intryck. "J veten — skrifver Regeringen till Legaten Sten Bjelke 1) — att vi nu få nog att göra med vårt egit krig mot Polen, och intet annat än skada och otack hafva att förvänta af det Tyska kriget. Derföre kunnen J väl tänka hvad hjerta vi hafva derpå mer att spendera. — Se vi ock fuller, att, ehuru länge det drager på tiden, vi ändteligen måste Brandenburg (med Pommern) gratificera, och hafva redan gifvit Rikskansleren ordres att derom med Kurförsten capitulera." Det lyckades väl, i synnerhet genom Fransysk bemedling (Engelske, Holländske och Brandenburgske Commissarier voro i samma ändamål tillstädes), att d. 2 Sept. 1635 i Stumsdorf, ehuru emot Rikskanslerens vilja, med uppoffring af Gustaf Adolfs eröfringar i Preussen 2), på sex och tjugu år förnya stilleståndet med Polen. Men obenägenheten för det Tyska kriget minskades ej derigenom. "Hvad vi sagt om freden — skrifver Regeringen till Kansleren efter det Polska stilleståndet 3) — må J icke så förstå, som hade vi nog

1) Den 8 April 1635. Registr.

2) Regeringen yttrar sig ursäktande till Kansleren i bref af d. 12 Sept. 1635, att man resolverat det ratificera, "ehuru vi ej gifvit fullmakt att sluta ett sådant kort stillestånd emot så stora fördelar." Registr.

3) Den 12 Oct. 1636. Registr.

medel öfver, att continuera kriget i Tyskland, sedan vi fått ro med Polen. Utan äre vi på freden så beslutade, att vi, i dess begärlighet och hopp, alla tankar om medels tillhopaskaffande falla låta. — När största delen af senorna genom de långvariga krigen äro afknäckte, med hvad kraft skall då kroppen röra sig? Sådant må J beträkta och edre consilia derefter proportionera."

Oxenstjerna befann sig i det svåraste läge. Hemma anklagades han att sätta sig emot freden 1). På samma tid förebrår honom Richelieu att hafva förlorat allt mod till krigets fortsättande 2); ehuru sanningen tillika nödgar honom till det erkännande, att den Svenske Kansleren gjort allt, hvad för en man af mod och klokhet var möjligt att göra 3).

Frankrikes inflytande hade stigit i den mon Sveriges sönk; och man hade i Richelieu att göra med den största beräknare af möjligheter, som troligen funnits 4). Det är denna utomordentliga skarpsinnighet, förenad med en orubbelig ståndaktighet, som gör hans storhet. "Richelieu — säger Oxenstjerna om sin politiska Rival, flere år efter dennes död — hafver varit i sine consilier en märkelig man, icke allenast af förstånd, utan af conduite och courage, hvarföre han ock dirigerat verket med sådan be-

1) "Vi beklaga, att en part utan försyn understå sig fylla verlden med lögn om månge ståtelige fredsvilkor, som af eder blifvit förskutne. Det bästa remedium är, att J offenteligen ådagaläggen så väl den otack oss skedd är, som eder lämpa och billighet." Regeringen till Kansleren d. 15 Nov. 1635. Registr.

2) Memoires de Richelieu, VIII, 352. IX, 5.

3) Le Directeur faisoit tout ce qu'un homme de courage et de conduite etoit capable de faire. l. c., VIII, 174.

4) Se de instructioner, i så många afseenden beundransvärda, af hvilka hans Memoirer till största delen bestå.

beständighet i så lång tid; — då man eljest hos Fransoserna ser, huru de snart resolverat sig till krig, och åter snart till frid, och nästan aldrig tillförene med allvar och stadighet drifvit sine saker. Han var ock deri lyckosam — tillägger den Svenske Statsmannen — att han dog före den Konung, som defenderade hans actioner" 1). Frankrikes sjelfbestånd, hotadt genom Spanska och Österrikiska stämplingar i det inre af riket, hade framkallat Richelieus opposition mot Habsburgska Husets öfvermakt. Från försvar öfvergick han till anfall, och kastade redan sin blick på Rhen, såsom Frankrikes framtida gräns. Kriget i Tyskland och Holland — sade han år 1633 till sin Konung — borde underhållas, kosta hvad det ville, men så länge som möjligt blott genom penningar, utan att Frankrike deri toge öppen del: emellertid skulle man, såsom pris för detta understöd, söka att bekomma de fasta platserna vid Rhen: ledde detta äfven framdeles till öppet krig, så vore fördelarna stora och faran liten: Konungen kunde sträcka sitt rike till Rhen, blott genom att emottaga hvad genom andras vapen vore eröfradt, och skulle blott genom besittning deraf, såsom underpant, kunna göra sig till herre öfver kriget och freden: han hade tillika derigenom foten på Strassburg, Franche-Comté, Luxemburg, kunde tygla Lothringen, och afhålla fienderna att blanda sig i Frankrikes inre angelägenheter: Sverige borde man ej låta falla, men förhindra dess öfvermakt i Tyskland: kanhända skulle tiden genom någon händelse aflägsna all fara i detta afseende, liksom den redan befriat Christenheten från stora olyckor genom den Svenska Konungens död 2). Den förmodade

1) Oxenstjerna i Rådet 1650. Palmsköldska Handskrifterna, T. 190.
2) Mem. de Richelieu, VII, 271, 274.

händelsen hade nu inträffat — genom Svenskarnes första nederlag i Tyskland. En Fransysk armee, som redan bemäktigat sig de förnämsta städer i Lothringen, var vid Rhen för att bevaka tillfället. Det förtviflande Heilbronska förbundet, hvars förnämsta medlemmar redan förut voro vunna genom Franska pensioner, kastade sig nu helt och hållet i Frankrikes armar. Det fanns inga fasta platser vid öfre Rhen, som de ej voro villige att öfverlemna, och dessutom Elsas i pant. Bernhard af Weimar, nu förbundets Fältherre, gick sjelf med öfverlefvorna af sin här i Fransysk sold 1); och i de hemliga artiklar, som åtföljde fördraget, tog nu denne Hertig försäkring af Frankrike på Elsas för sig sjelf eller ersättning derför i freden. En olycklig äregirighets sista försök! Bernhard dog sedermera efter eröfringen af Breysach: och Frankrike behöll Elsas.

Äfven Oxenstjerna nödgades söka Richelieu. På sin resa ifrån öfre Tyskland om våren 1635 tog han vägen genom Frankrike, mötte Cardinalen i Compiegne, och afgjorde med honom vilkoren för ett förnyadt förbund 2), som borde underställas Svenska Regeringen. Att denna utdrog med Ratificationen, var hvad Richelieu lade Oxenstjerna till last 3).

---

1) Det i början hemligt hållna fördraget emellan Bernhard af Weimar och Richelieu slöts i S:t Germain en Laye d. 17 Oct. 1635.

2) Le Chancelier — arriva le 20 Avril 1635 à Compiegne où étoit Sa Majesté, qui le fit recevoir et defrayer avec magnificence. Il passa un nouveau Traité avec elle, puis en partiet quatre jours après pour aller à Paris, ou ayant sejourné jusques au 8 Mai, il alla à Dieppe, d'ou il passa en Hollande, et de là en la basse Saxe. Memoires de Richelieu, VIII, 344.

3) Också hade han af misstroende till Kansleren redan förut närmat sig till dennes motparti inom Regeringen, ehuru med föga framgång, då detta just var fredspartiet. Konung Ludvic XIII skref sjelf till

Ty Regeringen sköt saken till Kansleren 1) och affärdade sluteligen med detta besked den Franske utskickade, som i Stockholm sökte vinna anhängare och dess emellan förde ett stötande språk. Kansleren åter ville vinna tiden. Omständigheterna hade genom freden i Prag mycket förändrat sig. Med skäl invände man å Svenska sidan, att förbundets föremål försvunnit, då de bundsförvandter, tills hvars hjelp det skulle ingås, ej mera funnos. Äfven Hessen-Cassel emottog Rikskanslerens råd, att söka förlikning med Kejsaren 2). Hemma var man besluten

Riksmarsken Jacob De la Gardie. Svaret, utfärdadt af Regeringen d. 28 Mars 1635, försäkrar om Marskens goda tänkesätt för christenhetens sak och för Frankrike, så mycket mer som han från detta land ledde sin härkomst. I ett särskildt bref till Richelieu af samma dag betygar han sig vilja på allt sätt contribuera till godt förstånd emellan bägge kronorna, och recommenderar en af sina anförvandter i Frankrike. Registr.

1) "Vi ha vidare consulterat, hvad svar man skulle gifva Avaugour på hans begäran om ratification, hvarjemte han fordrar att vi skulle hålla ett visst antal folk mot Kejsarn. Det vore att binda händerna på oss — att afslå ratification skulle åter stöta, — vilja derföre en tid hålla saken in integro och skjuta allt på vidare advis från eder; emedan sakerna sig emellertid mycket förändrat." Regeringen till Kansleren d. 19 Dec. 1635. — "Vi hafve förr tillskrifvit eder, att vi ämnat uppehålla den Fransyske utskickade, tills vi hunnit få eder advis. Likväl, emedan han sedermera begynt göra sig allt för mycket familier, hafva vi fattat den resolution, att ju förr ju hellre affärda honom hädan och referera honom i allt till eder." Regeringen till Kansleren d. 28 Januari 1636.

2) Il avoit donné ce conseil au Landgrave. Mem. de Richelieu, VII, 352. Landtgrefvens Enka slöt verkeligen sedermera fred i Mayntz d. 11 Aug. 1638, men Kejsaren ratificerade den ej; emedan han ej

till freden, slutligen utan annan ersättning än betalning af armeernas fordringar, och inrymmandet af en stad vid sjökusten, tills summan blifvit erlagd: och äfven i dessa vilkor hade man i Sverige mer sett på hvad äran, än hvad fördelen fordrade; ty armeerna bestodo till största delen af Tyskar 1). "Angående freden — skrifver Regeringen till Kansleren d. 28 Jan. 1636 — förblifva vi vid vårt förra ultimatum, nemligen soldatescans contentement och en hypotheca vid sjökanten: bättre, att fly den otaliga kostnad, som krigens continuation skulle med sig föra, än fiska med gullkroken, och för en million tappa tio" 2). De i Sverige om hösten år 1635 församlade Ständerna hade yttrat: att Sverige ej kunde underkasta sig Pragiska freden; tractaten måste ske emellan Sverige och Kejsarn: Sverige kunde ej nöja sig med Kursaxens försäkran: Kurförsten vore en annans undersåte, kunde ej försäkra sig sjelf, och hade i detta kriget ej ställt sig så, att man honom den äran göra kunde. I de instructioner Kansleren emottog föreskrefs: att han borde underhandla med Kejsarn, och med Kursaxen endast så vida Kurförsten blefve befullmäktigad att sluta fred så för Kejsarn, som för Ligan och Spanien: i freden borde Hessen inneslutas, och Frankrike, om

---

ville bekräfta den fordrade religions-friheten. Puffendorf, X, 445. Så långt var man ännu å Österrikes sida aflägsnad från den första grundsatsen i en religionsfred.

1) Der Gottselige König hätte zu Ausführung dieses Krieges nicht allein die Schwedische, seine eigne, und andre fremde, sondern vornehmlich und vor andern die Teutsche Nation gebrauchet: also das bey itziger Zeit der vornehmste und grösseste Theil so Officirer als Soldaten — in Teutscher Nation bestünden. Oxenstjernas Proposition till Kursaxen d. 1 Aug. 1635. Chemnitz, II, 743.

2) Registratur.

det så önskade. Allt visar, att Oxenstjerna sjelf uppriktigt sökte freden. Han följde troget sina instructioner, som om de från honom sjelf hade utgått. Men hans fredsförslag till Kejsarn lemnades obesvaradt. Saxen ställde sig honom öfverallt i vägen med fordran att Sverige borde ovilkorligt underkasta sig freden i Prag: om Svenskarne afdankade sitt krigsfolk, utrymde alla eröfringar, och lemnade Tyskland, då först ville Kurförsten använda sin bemedling, att inom fyra eller fem år utverka en ersättning i penningar af en million gylden: Kurförsten sjelf anginge för öfrigt ej denna punkt, emedan Gustaf Adolf förklarat sig af honom intet prætendera: på Kurförstens ord borde Svenskarne tro, att dem af Kejsaren och Tyska Riket intet fiendteligt skulle vederfaras 1). På samma tid förde han sina troppar inpå de Svenska qvarteren, och uppviglade Officerarne i Svenska hären till uppror. Då syntes det ärligare och lideligare — säger Chemnitz — att med våld slå sig ut ur Tyskland, än att sålunda låta sig afvisas, nedfalla för fienden och tigga freden: det förra vore till det högsta en olycka: sådant hade träffat många mäktiga Konungariken och Republiker: det senare vore en skam, och hvarken för samtid eller efterverld att försvara; i synnerhet, då man ej i alla fall kunde erhålla en verkelig och säker fred, ännu mindre njuta dess frukter: Rikskansleren var nästan resolverad att afstå från all satisfaction, om han med ära och säkerhet kunnat skiljas från detta verket, och lasten af de främmande soldaterna blifvit honom från halsen tagen, men äfven detta kunde han för Kursaxen ej ernå 2).

---

1) Kursaxens Declaration. Chemnitz, II, 768.

2) Toutes ces choses offensèrent tellement les Suédois — qu'ils résolurent de se defendre et de se laisser plutôt arrache, par forcer les armes en la main, que de rendre lachement ce qu'ils avoient acquis

Så ser man Gustaf Adolfs verk på alla sidor svigta. Tvenne store Ministrar, samverkande mot Österrikes öfvermakt, fast i mycket annat skiljaktige, hade förgäfves sökt fullfölja det. Att deri lyckas, låg utom gränsorna af blott politiska beräkningar, om äfven uppgjorda med Oxenstjernas skicklighet och understödda af Richelieus skatter. Endast vapenlyckan kunde utföra hvad vapenlyckan begynt. Det var ett verk ej blott för pennan, utan för svärdet. Vi skola se det återställas på sin första grund, ifrån det ögonblick, då efter söndringar och affall, Svenskt befäl åter herrskar i kriget. Det var Johan Baner, som vred Gustaf Adolfs commandostaf ur de Tyska Förstarnas hand.

Frankrike var denna tid fattigt på härförare. Adelns upprorsanda, närd af söndringar inom konungahuset och utländska intriger, hade spridt sig till hären. Franska soldaten afskydde ett krig i Tyskland. För kavalleritjensten kunde man endast lita på utländningar. Så klagar Richelieu sjelf 1). Gustaf Adolf hade lemnat en skola af krigare, de första i Europa. "Alla dessa äro Generaler," sade han till Charnacé efter öfvergången till Tyskland — pekande på sju eller åtta Svenske Herrar, som omgåfvo honom. Svenskarne — yttrade han vid ett annat tillfälle — skulle efter honom ej sakna anförare: han skulle ångra sig att vara deras Konung, om han ej vore öfvertygad, att de med Guds hjelp, skulle utföra hans företag 2). Efter slaget vid Leipsig fylldes segrarens Generalstab med Tyska Förstar.

---

avec tant de gloire et tant de sang, qu'ils avoient généreusement épandu. Richelieu Mem., IX, 3.

1) Se hans målning af armeens tillstånd. Memoires, VIII, 422 ff. Jfr VIII, 289.

2) Det är Richelieu, som äfven förvarat dessa anekdoter. Mem. VIII, 255, 256. Att Horn blef fången vid Nördlingen, säger han, ansågo de Kejserlige af mera vigt än vinsten af slaget. l. c. VIII, 177.

Hvilka politiska planer han ock vid dem fästat, märkvärdiga yttranden i hans sista dagar visa, att han förutsett deras affall. En berättelse finnes, att Konungen dagen före slaget vid Lützen i egenhändigt bref till Rikskansleren utmärkt Baner, såsom den skickligaste att föra befälet, i fall honom sjelf något dödeligt vidkomme 1). Baner led då ännu af sina vid Nürnberg undfångna sår, och rördes så djupt af sin Konungs död, att han ett ögnablick ville lemna allt. Han qvarhölls endast af Oxenstjernas föreställningar, och emottog först befälet vid Elbe med det svåra uppdrag, att agera i förening med Saxarne. Han hade inträngt med dem i Böhmen och stod för Prag, då olyckan vid Nördlingen tvang honom att draga sig tillbaka med sina troppar, Sveriges sista armee på Tysk botten. När Oxenstjerna kom från Frankrike, träffade han Baner vid Saale. Tropparne förlades kring Magdeburg.

Här befann sig snart Kansleren sin egen armees fånge. Det var då som Baner ryckte honom ur de missnöjda, med Saxen underhandlande, Öfverstarnes händer, och med lika mycken djerfhet som váltalighet och slughet hindrade utbrottet af ett uppror. Kansleren fördes om natten ifrån Magdeburg, och under betäckning till sjökusten. De opålitliga regementerna förlades i egna qvarter: de trogna samlade Fältherren omkring sig. Dessa utgjorde föga öfver sextusen man mot Saxens trettiotusen, med hvilka Kurförsten snart öfvergick till öppna fiendtligheter 2).

---

1) "Kort Relation om något serdeles, som passerat strax efter Konung Gustaf Adolfs död." Nordins Handlingar till Svenska Krigshistorien, I, 23. Berättelsen är traditionel och felar deri att den låter Baner genast taga befälet, men synes i den nämnda omständigheten förtjena förtroende.

2) Richelieu, Mem. VIII, 349. Inalles utgjordes Baners armee af 26,000 man; aber wie stark sie sich auch fanden hatte doch keiner Lust zu fechten, säger Chem-

Men förgäfves sökte han afskära Baner från Elben. Denne gick segrande öfver floden. General-Lieutenant Ruthven slog Saxarne vid Dömitz 1). Baner förstärktes genom Torstensson, som tillförde honom tvåtusen ryttare och sex regementer fotfolk från Preussen. Nu gällde det Saxen. Baner gick midt i vintern åter öfver Elbe. Kurförsten, som hotat Pommern, återkallades till sitt olyckliga land, nu skådeplats för ett hämdekrig, som af de uppretade Svenskarne, af de Protestantiska flyktingarne i deras här, hvilkas sak Kurförsten uppoffrat, fördes med den yttersta förbittring och grymhet. Saxen stod i lågor 2). Men dessa förtärde äfven tillgån-

nitz, II, 775. Rytteriet, 12,000 man in alles, var i synnerhet opålitligt. Af de trogna Tyska tropparne synas de mesta bestått af landsflyktige från Österrikiska arfländerna, hvilkas sak Saxen uppoffrat i Pragiska freden. Chemnitz, l. c. Enligt le Laboureur Histoire du Mareschal de Guébriant, p. 71, voro i Baners här ej mer än 2 à 3000 Svenskar och Lifländare.

1) Den 22 Oct. 1635. Af 6 till 7000 man, hvaraf denna corps bestod, blefvo 2000 slagne och 3000 fångne. Wahrhaftige Relation, Gedruckt 1635, i Palmsköldska Samlingarne. General-Lieutenant Baudissin, hvilken Kurförsten genom sina så kallade Blodordres af d. 6 Oct. 1635 uppdragit att jaga Svenskarne ur Tyskland, emedan de ej ville underkasta sig Pragerfreden, var sjelf nära att bli fången. Han hade lemnat Svenska tjenaten för den Saxiska.

2) Banera Manifest mot dessa ohyggligheter ligger likväl för oss, men är först utfärdadt i Werben d. 24 Maj 1636. Efter hans eget medgifvande hade de stigit till den höjd "dass kein Wunder wäre, wenn sich auch die Erde eröfnet, und durch Gottes gerechte Verhängniss solche ehrvergessenen Frevelsthräter verschlingen thäte." Men Saxarne sjelfte hade i deras egen allierades Kurförstens af Brandenburg land ej huserat bättre. Copia eines Schreibens aus der Mark-Brandenburg d. 16 Nov. 1636 i Palmsk. Samlingarne.

garne för Baners egen här; och då Kurförsten förenade sig med de Kejserliga under Hatzfeld, måste den Svenske Fältherren draga sig tillbaka till Werben, hvarpå följde Magdeburgs förlust 1). Baner ersatte denna och andra motgångar genom den fullkomliga segern öfver de förbundna Saxiska och Kejserliga armeerna vid Wittstock 2) d. 24 Sept. 1636; hvarefter Saxen åter låg öppet för Segraren. Segern vid Wittstock utplånade nederlaget vid Nördlingen.

Baner intog Erfurt och Torgau, belägrade Leipsig, men måste upphäfva denna belägring, då alla de Kejserliga härarne i Tyskland nu mot honom togo sin rigtning. I fyra månader (ifrån Februari till Juni 1637) bibehöll han sig i sitt befästade läger vid Torgau emot en mångfaldigt öfverlägsen fiende, utspridde derpå, att han ville undsätta Erfurt, men gick den 19 Juni öfver Elben, tre dagar derefter öfver Oder, och ämnade vid Landsberg gå öfver Wartha, då han der i stället för Fältmarskal-

1) "Förnimme af edre relationer, att i Tyskland den ene fästningen efter den andra blifvit fast oförsvarligen öfverlefvererad till fienden, är fördenskull vår begäran, att J sådane Commendanter, särdeles dem i Magdeburg, Havelberg, Brandenburg, Werben, ställe för krigsrätt." Regeringen till Baner d. 9 Sept. 1636. Registr.

2) "Fienden hafver af hela sitt Infanteri knappast 1000 man derifrån bragt, mest af de Saxiska; men de Kejserske äre alldeles blefne fångne och ruinerade. Kavalleriet hafver sig mästedels om natten med flykten salverat." Relation. Stockholm 1636. En mängd samtida berättelser om 1635 och 1636 års krigshändelser finnas i Palmsk. Saml., T. 40. Baner och Torstensson fingo betydliga förläningar både hemma och i Tyskland. Regeringen tillskrifver Baner d. 3 Dec. 1636, att ihogkomma förtjente Officerare med gods, som af fienden vinnas kunde, äfvensom att ibland dem utdela guldkedjor och contrefeyer för 3000 R:dr. Registr.

ken Herman Wrangel, hvilken han påräknade der vara sig till mötes, oförmodadt fann för sig hela den fiendtliga styrkan. Gallas, som hållit honom innesluten vid Elbe och tolf timmar efter hans uppbrott derom fått underrättelse, hade på en kortare väg passerat Oder vid Küstrin, och utanför Landsbergs murar förenat sig med den förut åt detta håll afsända Kejserliga Generalen Maracini. I denna belägenhet lyckades det ännu en gång för Baner att undgå fienden, som, bedragen af hans rörelser, skyndade att stänga honom vägen genom Polen åt Pommern, under det Baner hastigt gick tillbaka öfver Oder, och förenade sig med Wrangel vid Schwedt 1). Detta återtåg — utbrister Richelieu — på hvilket Baner emot sextiotusen man blott hade fjortontusen, hvilka han, utom några flyktingar och sjuka, räddade tillika med kanoner och tross, kan jemföras med de ärorikaste Historien vet att omtala 2).

Svenskarne voro väl åter drifne till Östersjön, och hösten år 1637 framställer en strid om Pommern, deras sista besittning i Tyskland, under hvilken Baner bibehöll sig i Hinter-Pommern, då deremot hela Vor-Pommern, utom Stralsund, Greifswald och Anklam, blef fiendens rof; men det följande året ersatte dessa förluster. Gallas förde år 1638 lemningarne af en genom utsväfningar försva-

---

1) Den gamle Herman Wrangel, som ej kom öfverens med Baner, hemkallades derefter. Hans son Carl Gustaf Wrangel (sedermera Fältherren) blef qvar vid armeen.

2) Mem. IX, 386. Cette action fut assez plaisamment représentée selon le genie de ce temps-là dans une gravure ou l'on voyoit les Generaux Allemands fort occupés à lier le haut d'un Sac, dans le quel l'armée Svedoise étoit enfermée, tandis que Banier avec son épée lui ouvroit un passage par un des coins. Bougeant, Histoire des Guerres et Negotiations, qui précéderent le traité de Westphalie, s. 289.

gad armee ur det förstörda Pommern, först mot Havel och Elbe, sluteligen till Schlesien och Böhmen, under det Baner, som fått friskt folk från Sverige 1) och i Juni månad i Stettin mönstrade 30,000 man, tränger fram i hans spår. Vi finna honom om våren 1639 åter i Saxen: han förstör å nyo en Kejserlig och Saxisk här genom segern vid Chemnitz d. 4 April, rycker in i Böhmen, tager Hofkirchen och Montecuculi till fånga vid Brandeis d. 19 Maj, och är följande dagen för Prags portar. Hans här var full af Böhmiska flyktingar. Huru förändradt funno de ej sitt fosterland! Sedan tjugu år ingen protestantisk prest eller kyrka: ett fordom trotsigt folk, nu modlöst ända till att ha förlorat hoppet! I plundring täflade de Kejserliga och Svenskarne. Men fienden i eget land samlade snart krafter. Förstärkningar kommo från alla håll: Piccolomini förde en sådan ända från Nederländerna. Bakom Baner i Saxen och Brandenburg blef det åter oroligt. I Nedersaxen fordrade Lüneburg, nyss fiendteligt, en misstänkt neutralitet 2). Det svåraste

---

1) "Gallas zog etliche elende Reliquien von der Armee hinter sich her. — Die Brandenburgischen und Sächsischen waren sehr dünne geworden. Hingegen die Schwedischen Soldaten hatten wohl geringe Kleider, aber stattliche Courage, waren alles junge, auserlesene Leute." Puffendorf, XI, 486. Gallas lemnade befälet, som emottogs af Maracini och Saxaren Hofkirchen.

2) Intet Förstehus har under trettioåra kriget ihärdigare arbetat för en sådan, än det Lüneburgska. Att delen tänker på sig, då det hela är upplöst, må vara naturligt. Men sannt är, hvad Baner sade till Kanslern Drebber, hvilken, såsom Lüneburgiskt sändebud besökte honom efter segern vid Chemnitz: "Durch dergleichen miserable Considerationen sey Deutschland in seinen jetzigen Nothstand gekommen: die Neutralitets-geschichten taugten nichts." v. der Decken, l. c. III, 184. "Hertig Georgs af Lüneburg

slaget var Bernhards af Weimar död, som d. 8 Juli 1639 inträffade. Baner, som hade räknat på att möta denne store Fältherre vid Donau, måste nu sjelf tänka på återtåg. Det skedde ej utan stora förluster.

I Maj månad år 1640 se vi en Fransysk och en Svensk här för första gången förenade vid Erfurt. Den förstnämnda bestod till största delen af den forna Weimarska arméen, som Frankrike lyckats att vinna 1), under Hertigen af Longueville och Guébriant. Till Baner stötte äfven Hessiska och Lüneburgska troppar 2). Men olägenheterna af ett deladt befäl dröjde ej att visa sig. Piccolomini lät ej locka sig ur sitt befästa läger vid Salfeld. De allierade söndrade sig och året förgick; tills vi se i December under snö och köld, då fienden låg säker i sina vinterqvarter Baner, i förening med Guébriant uppbry-

consilier — skrifver Oxenstjerna till Baner d. 9 Jan. 1639 — äro mig nogsamt bekante, och äro till intet annat än att vinna tid och så hålla med den starkaste." Registr.

1) Oxenstjerna skrifver till Baner, att han skall söka göra Sveriges rätt till den för Svensk räkning först uppsatta Weimarska arméen gällande.

2) Oxenstjerna till Salvius om Landtgrefvinnans, Hertig Georgs af Lüneburg och Försten i Siebenbürgen Ragozis ruptur med Kejsarn d. 1 Mars 1639. Angående föreningen med de allierade skrifver Oxenstjerna till Baner d. 8 Juli 1640. "Låter eder icke turbera af Generalernas humeurer och differentier: nyttjen den differens, som är mellan Duc de Longueville och Hessen samt Lüneburg att hindra den Franske Generalens consilier om separation: Lofven Klitzing (nu General för Lüneburgska tropparna) en pension af 2 till 4000 R:dr: kunde Hertig Jörgen (af Lüneburg) ock förobligeras med en årlig pension, ville vi ej se på kostnaden. Medan han ingen regerande person var, hade han af salig Konungen 5000 R:dr: sonderen, om han nu står att vinna med 10,000!" Registr.

ta. Han gick genom Thüringen, Franken, öfra Pfalz, och stod i Januari månad 1641 plötsligen för Regensburg, der den nye Kejsaren Ferdinand III (hans far hade d. 15 Febr. 1637 gått ur tiden) med Kurförstar och Gesandter höll Riksdag. Redan hade Baner sändt sina ryttare öfver den frusna Donau och begynt beskjuta staden, då genom ett hastigt töväder floden bröt upp. Fienden förstärkte sig, anslaget misslyckades; och Fältherren befann sig snart i ett svårare läge än någonsin. Vid vinterfälttåg voro på denna tid endast Svenska troppar vana. De Weimarska vände om, Guébriant öfvergaf Baner, som vid Cham nära hade blifvit omringad af fienderna. Den Bäyerske Generalen Mercy, som med ett talrikt kavalleri var sänd förut, stötte på Svenska Öfversten Erik Slange. Denne kastade sig med tre regementer in i den lilla staden Neuburg, och försvarade sig så hjeltemodigt inpå fjerde dagen, då han måste nedlägga vapen, att Baner med den öfriga hären hann undan. I det trånga passet vid Pressnitz i Böhmiska skogen räddade honom likväl blott en half timmas försprång från att genom Piccolomini blifva afskuren. De Kejserliga förföljde honom i elfva dagar utan att afsadla: Han kom till Zvickau, der Guébriant åter förenade sig med honom; derifrån, under oupphörligt vapenskifte, till Halle, Merseburg, Halberstadt. Detta återtåg gjorde Baner redan döende, sluteligen buren på bår. Han afled i Halberstadt d. 10 Maj 1641 i sitt fyrtifemte år. I den derpå följande segern vid Wolfenbüttel förde hären sin Generals lik med sig i striden 1). — Baner har tecknat sig sjelf i sina fälttåg. Vin och kärlek voro hjeltens svagheter 2).

1) Histoire du Mareschal de Guébriant, p. 348. Jfr Beauregards charakteristik af Baner i detta verk. Han var Fransysk Agent (spion säger Bougeant) i Baners armee.

2) Man misstänkte i början förgift såsom dödsorsak.

En anmärkning kunne vi ej tillbakahålla. Betraktar man utgången af dessa från norra Tyskland mot Österrike framspringande operationer, som efter Baner mer än en gång upprepades, så betänker man sig, innan man med mängden tadlar Gustaf Adolf, för det han efter segern vid Leipsig ej ville anfalla Kejsarns arfländer, innan han förstärkt sin obetäckta flank; men man inser tillika, att endast en kraftig medverkan från Frankrikes sida var vilkoret för att ett sådant anfall kunde lyckas. Denna medverkan gafs aldrig på ett afgörande sätt. Sveriges och Frankrikes interessen i detta krig hade en beröringspunkt, men ingen inre sammanhållning. Derföre utdrogs äfven så länge i Stockholm med ratificationen af den förnyade Fransyska alliansen 1): Oxen-

Salvius skrifver till Johan Oxenstjerna, Hamburg d. 27 Dec. 1641. Nescio an sit venenum. Nam statim post pocula primos eosque atrocissimos sensit dolores. Accedunt jam interdum deliria — et in spectrorum erroribus ac somniis ipse quidem se fatigat. Vereor, ne punitis aliis, Deus tandem nos ipse punire decrevit, ob enormia scelera et probra plus quam barbara, quæ hoc bello impune committantur. — Johan Oxenstjerna svarar Stralsund d. 31 Dec. 1641. "De veneno vill jag icke hoppas; men excesser i mat och dryck, såsom Hr Grubbe förmäler — äro venenum nog för dem, som äro sådana sjukdomar underkastade. Fant, Handlingar, IV, 94.

1) "Vi hafve, i synnerhet efter Pragiske freden, sökt alla medel till fred, och till och med låtit oss fördelar gå ur händerna att ej hindra någon fredstractat. Men fienden har ej haft alfvar; hvarföre vi måst resolvera till continuation af den Fransyske alliansen, och ifrån alle particulär-tractater till en universal-tractat, jemte Frankrike och alle våre bundsförvandter. — Konungen i Danmark har för halftannat år sedan erbudit sin bemedling, men allt sedan tigit stilla, intill dess han fann oss stå in puncto ratificationis med Frankrike, då han åter förnyat den. — Det är, såsom J sjelf i edre skrifvelser försigteligen dömmen, intet annat till

stjerna fordrade, att Frankrike skulle öppet förklara Kejsaren krig, liksom det redan 1635 förklarat det mot Spanien 1). Krigsförklaringen mot Kejsaren skedde först 1638: d. 6 Mars samma år afslöts ändteligen det nya förbundet med Frankrike först på tre år, hvarefter det åter förlängdes. Härom skref Oxenstjerna till Salvius d. 24 Juli 1640: "I alliansen är stadgadt, att man skall tränga genom Tyskland in i Kejsarns arfländer, Vi igenom Saxen, Frankrike genom öfre Tyskland från Rhen. Det har å Frankrikes sida aldrig skett; — så att hela Kejsarns makt mot oss är blifven nyttjad" 2).

---

göra, än att man måste fatta vapnen i hand det bästa man kan." Oxenstjerna till Baner d. 10 Mars 1638. Registr. "I Tyskland har fienden med ingen fredstractat haft alfvar — och söker blott inleda oss i svårigheter, tills någon casus humanus uppstår, och han således, efter huset Österrikes art, öfver kort eller långt når sin intention." Memorial till Baner d. 8 Dec. 1638. Registr. Uti dessa från Kejserliga Hofvet, sedan Svenska vapnen återtagit sin öfvervigt, förespeglade tractater med Sverige, hade flera låtit bruka sig såsom medlare, Hertig Adolf Fredrik af Meklenburg, Hertig Frans Albert af Saxen-Lauenburg, Hertig Wilhelm af Weimar. Om den sistnämnde skrifver Oxenstjerna till Baner d. 8 Juli 1640. "Hertig Wilhelm af Weimar göre J väl att svara humaniter, men eljest ej akta stort hans förslag. Vi känne honom väl, är hvarken pålitlig vän eller farlig ovän, och har ingen respect hos fienden, af hvilken han dock kan låta bruka sig till allehanda fåfängeligheter." Registr.

1) Richelieus förbund med förenta Nederländerna innehöll tillika en delningstractat af de Spanska Nederländerna. Bougeant, l. c., p. 232.

2) Instruction för Salvius (som i Hamburg förde dessa underhandlingar) om renovation af den Franske alliansen. Registr. "Det kriget Sverige förer är afsedt på Tyskland och huset Österrike, Frankrike har mest sitt afseende på Spanien, Italien, Flandern," ibidem. Dessutom bägge kronornas olika för-

Sedan sommaren år 1636 var Kansleren i Fäderneslandet, hvarifrån han ej mera återvände till Tyskland; ehuru detta i början varit hans afsigt. — Åt Baner lemnades fria händer i kriget, och äfven styrelsen i Pommern, efter Legaten Sten Bjelkes sjukdom och död 1). "Man kan ej gifva annat än generale instructioner — skrifver Kansleren till Fältherren: — Statssakerna å detta rikes vägnar dependera i Tyskland af kriget och dess lycka eller olycka" 2). Deremot ser man efter Kanslerens afresa de så kallade krigsråden anställda vid armeerna. Den första mig kända under detta namn förordnades åt Fältmarskalken Kniphausen i Westphalen år 1635 3). År 1637 tillkännagifves att en sådan äfven kommer att sändas till Baner sjelf 4); och år 1641 utskickades verkeligen Sekreteraren af Staten Lars Grubbe till honom, dock med förmaning "att accom-

hållanden i afseende på Religionen. Ratificationen på Sveriges äfven med förenta Nederländerna förnyade förbund skedde d. 3 Juli 1641. Registr.

1) "Sten Bjelke behöfver komma hem från Pommern. I må vara både General och General-Gouverneur." Oxenstjerna till Baner d. 10 Mars 1638. Registr. Till Sten Bjelke skrifver Kansleren med det samma: "att sända någon annan dit öfver, som administrationen af civilstaten skulle föra, och med militien hafva intet att skaffa, det hafver sin difficultet." Registratur.

2) Till J. Baner d. 10 Jan. 1639. Registr.

3) Oxenstjerna till Baner, Stralsund d. 9 Nov. 1635. Fältherren Carl Gustaf Wrangels Brefvexling i Skoklosters Bibliotek. Kniphausen stupade d. 1 Januari 1636 vid Hasselüne i Westphalen. Hans troppar hämnades hans fall genom en seger, i hvilken fienden lemnade 1000 döda och 4 kanoner på valplatsen.

4) "Äre sinnade med första utsända en Svensk Commissarius af Stånd till armeen att bevaka fäderneslandets interessen." Oxenstjerna till Baner d. 4 Juni 1637. Registr.

accomodera sig efter Fältmarskalken det bästa han kunde" 1). Dessa **Krigs-** eller **Assistens-Råd**, som de äfven kallades, hade egenteligen en politisk, administrativ och ekonomisk bestämmelse, men stodo i omedelbar correspondens med regeringen och voro ej utan militäriskt inflytande.

Hemma gör Kanslerens närvaro, genom kraftfull verksamhet, ej mindre epok än Baners öfverbefäl i Tyskland. Ett Ständernas Utskott var honom till mötes i Stockholm och emottog hans berättelse om kriget och tractaterna. Att göra Utskottet några nya propositioner, derifrån afhölls han genom förefunnen söndring inom Rådet. Hans språk i Senaten är märkvärdigt. "Han dissvaderade för sin del — heter det — att man något skulle communicera med Ständerna förrän in **Senatu** är resolveradt, hvad raisonabelt och practicabelt är; ty att taga råd af dem, som intet förstå saken, är fåfängt och otryggt; först måste vi här hafva concluderadt, och sedan se till, att man kan vinna Ständernas **applausum**, såsom Salig Kongl. Maj:t alltid gjorde" 2). — "Vi hafve tidt och ofta rådgjordt om de saker, som Vår Broder påminner till kriget nödigt

---

1) Grubbes Instruction d. 29 April 1641. Registr. Han kom ej fram före Baners död. Den gamle Herman Wrangel skrifver derom till sin son Carl Gustaf, som efter Baners frånfälle och innan Torstenssons återkomst var den förnämste Svenske Generalen vid armeen. I hans bref framlyser militärens obenägenhet mot dessa civila auctoriteter. "Mit dem **Grubbe** muss du **caute** umgehen — skrifver han — denn er ist ein Fuchs, und wie ich wohl weiss, dir nicht gut. Stockholm d. 10 Aug. 1641. Carl Gustaf Wrangels Brefvexling.

2) Rådsprotokoll d. 15 Juli 1636. Adlersparres Samlingar, IV, 98. *Quod multi faciunt, multi negligunt* var ett af Kanslerens ordspråk.

behöfvas — inföll Jacob De la Gardie — skole vi continuera i kriget, måste ändteligen anställas en utskrifning, derigenom man kan få folk; vi hafve tagit saken i betänkande, om Ständerna icke skole framdeles sammanskrifvas." Rikskansleren: "Det äre hundrade utskrifningar hållne och ingen Riksdag sammanskrifven — håller dock intet orådeligt, man utsänder vissa personer i landsändarna att tala vid allmogen och tillika utskrifva." — Kansleren använde ett nytt politiskt medel på utomordentligt sätt, i den slags ämbetsriksdag, eller årliga sammankomst af de förnämsta ämbetsmännen, som Regeringsformen föreskref, och om hvilken det heter, att i den må rådslås och förafskedas om de ärenden, som ej behöfva allmännelig Riksdag. I October månad 1636 kallades till Stockholm Rådets och Collegiernas medlemmar, med flera af Ridderskapet och Adeln. Hufvudpunkten i propositionerna var nödvändigheten af en ny utskrifning. En sådan påböds och gick för sig; utan Ständernas vidare hörande. Med nya skatter ville deremot ej Kansleren besvära. "Till bärande af krigstungan måste några missbruk rättas, sade han, "då allmogen ej mer kan draga" 1). Och här träffade alla hans förslag Adeln: såsom inskränkning af Adelns öfverflödiga sätesgårdar, under hvars friheter den indrog många andra gårdar: utkräfning af kronans rätt i afseende på kronotionden, hvilken allt sedan Reformationen varit en märkelig hjelp, men nu af allahanda ståndspersoner förrycktes, så att litet eller intet kom in 2): suspension af Adelns tullfrihet ännu på fyra år: ny mönstring af Rusttjensten öfver hela riket, och afskaffande af åtskilliga missbruk i krigsväsendet. Icke allt kunde genomdrifvas; och i de föregående öfverläggningarna i Rå-

---

1) Puncter proponerade d. 30 Oct. 1636. Registr.

2) Se om denna punkt ytterligare 1638 års Riksdagsbeslut hos Stjerneman.

det yttrade Kansleren till försvararne af den utsträckta Säterisfriheten: "Det menen J vara frihet, att ingen ting gifva till kronan" 1). Från den nämnda sammankomsten afhöllo sig flera af Rådet. I anledning deraf fattades, tydeligen genom Rikskansleren, följande beslut: Då vid vigtigare tillfällen Regeringen sammankallar Rikets Råd, äro desse skyldige, om ej laga förfall kan visas, att sig infinna: de frånvarande få åtnöjas med de närvarandes beslut, och är hvar och en lika derföre ansvarig, i fall han ej visa kan, att, hvad beslutit är, strider mot Guds och Sveriges lag: eljest gälle inga insagor, och den, som af farhåga eller andre oskälige motiver drager sig undan, skall ej vara värdig att Rådsämbetet innehafva 2). Uti inledningen till detta Beslut talas om Riksens Råd; såsom "representerande Ständerna."

Kansleren skrifver till Baner: "Man hafver måst resolvera sig till en utskrifning. Det hade fuller varit godt, att deröfver tractera med Ständerna, men, áldenstund icke längesedan (neml. 1635) ett allmänt möte varit och dessutom i somras ett utskott af de förnämste Ständer, så vill man ej dermed besvära. Derföre är för godt funnit att i Rådet resolvera deröfver, hvad som resolveradt är communicera med Collegierna och andre här närvarande af Adel, och sedan recommendera hela verket till Landshöfdingarna och Bisperna. Angående medel har man ej funnit rådeligt att anmoda Ständerna om flera hjelper. Man måste söka att reglera och förbättra kronans inkomster, nemligen så, att Rikets Debet och Cre-

1) Utdrag ur Rådsprotokollen för 1636 i Palmsköldska Samlingarna, T. 190, p. 390.

2) Regeringens och Rådets Resolution, huru allt under omyndighetstiden skall ställas till Rådslag och Betänkande: d. 14 Dec. 1636. Registr.

dit varder öfversedt och onödige utgifter afskäras, missbruken med kronotionden och säterierna redresseras, Bergverken och Tullar och Commercier excoleras. — Deputerade äro nu valde att revidera Räkningekammaren. Nästa år skall revision, under Skattmästaren och Kammar-Råden, företagas med uppbörden i provinserna 1): Krigs-Collegium skall utmönstra onyttige Officerare: grufvefälten skola undersökas" 2). Med ett ord, man ser en omfattande granskning sträckt till alla förvaltningens grenar.

Armeens indelning, grundlagd af Gustaf Adolf, jemnfördes nu först med de i 1634 års regeringsform gifna föreskrifter och ordnades, likväl ej i full enlighet med dessa. Regeringen och Rådet — heter det i ett bref af d. 23 Mars 1637 — har i förledne höst öfversett Riksens Stat och äfven den ordinarie militien, uti hvilken förmedelst desse svåre tider någon confusion hafver sig inritadt, så att militien är högre anställd till häst och fot än Regeringsformen lyder och Staten kan tåla. Dubble Officerare finnas, så att de Tyske äre förblefne, och andre till det Polska kriget 3) förordnade, hvarigenom antalet stigit för högt, kronans stat till besväring. Nu är rytteriet i Sverige satt på fyra complette regementer,

1) Detta oaktadt finner man sedermera att stort underslef dermed bedrefs, och att, såsom Kansleren yttrade i Rådet 1641, Kammererarne i Räkningekammaren spelade derunder. Kammereraren Jöst Hansson, som förvärfvat stor rikedom och äfven nyssnämnde år adelskap, blef år 1642 för grofva malversationer dömd från lifvet och hans adelsbref sönderrifvit. Hurú mäktiga medhållare han hade synes deraf, att man äfven förmått den unga Drottningen bedja för hans lif; men Rikskanslerens strängare mening rådde. Jfr Brefven af Bengt Baaz i Adlersparres Samlingar, III, 226, 283.

2) Till J. Baner d. 8 Dec. 1636. Registr.

3) Nemligen Expeditionen till Preussen under Jacob De la Gardie före Polska stilleståndets förnyelse.

det Uppländske, det Westgötiske, det Småländske, det Östgötiske, och de andre provincier derunder fördelta. I Finland äro tre complette Cavalleriregementen. Regementerna till fot äro inalles tjugutre, femton i Sverige och åtta i Finland. Tropparna derute skola ordnas efter denna stat, samt, då några Officerare falla ifrån, rummet ej fyllas, tills denna plan blifvit bragt i verket 1). Förberedande åtgärder voro redan tagna året förut. Den 27 April 1636 skrifver Regeringen: "att bli qvitt den odrägeliga tungan af öfverlopps-officerare, hafva vi beslutit, att i hvar provins anställa en delning på krigsfolket i visse compagnier och regementer, så till häst som fot, enligt Regeringsformen, jemväl ock göra en rätt jordebok på alle tilldelningshemman för krigsfolket, så officerare, som gemene ryttare öfver hela riket 2). Stora missbruk återstodo ännu att afskaffa. Det hafver förekommit oss, säger Regeringen år 1640, att en del af våre officerare, enkannerligen Öfverstarne öfver rytteriet, hafva gjort sig till en lag, att deras underhafvande ryttare måste gifva dem en viss årlig contribution, i penningar, oxar eller annat, som dem affordras ej annorlunda än vore det en pligt: — likaledes att Öfverstarne för fotfolket bruka knektarne att köra ved, skjuta djur, göra dagsverken, utom hvad de eljest till dem måste contribuera. Sådant förbjudes strängeligen 3). Tillverkningen af vapen och krigsförråd var denna tid högt drifven i Sverige. "Artilleri, vapen, värjor, krut och lod samt all annan redskap göres nu inrikes mest till öfverflöd — skrifver Oxenstjerna till

---

1) Memorial för Grubbe till Herman Wrangel d. 23 Mars 1637. Registr.

2) Regeringen till Kansleren d. 27 April 1636. Registr.

3) Regeringen till alle Öfverstar för rytteriet d. 21 April 1640 — item till Öfverstarna för fotfolket samma dag. Registr.

Baner — skeppsflottan är ock, så väl med skepp, stora och små, som med stycken, redskap och folk väl försedd" 1).

Flera vigtiga åtgärder i den inre styrelsen blefvo frukter af Regeringens verksamhet. Bergsamtet erhöll collegial form och instruction år 1637 2). Författningar angående handeln vidtogos. Den första Svenska Postordning utkom 3), och en ny Tullordning 4). Förordningen om gästgifveriers inrättning upprepades. Hvad Gref Per Brahe, ifrån 1637 till 1640 (och sedermera ifrån 1648 till 1654) verkade såsom General-Gouverneur öfver Finland, der hans namn ännu lefver i välsignadt minne, förtjen-

---

1) Den 30 April 1641.

2) Detta år utfärdades ock Hammarsmedsordningen. Det heter i brefvet derom, att ehuru Konung Gustaf Adolf förordnadt, att intet Osmundsjern eller Tackjern må af riket utföras, förrän det till Stångjern utslagit är, hvarföre ock Konungen privilegieradt åtskillige hamrar, hafver det dock ej haft rätt effect, af brist på duglige smeder. Den 8 Februari 1637. Registr. Hammarsmedsordningen är af d. 14 Febr. s. å.

3) Förordning om Postbåden d. 20 Febr. 1636. Brefven fortskaffades af löpande postdrängar emellan stationerna. Det heter i 6 §.: "Postdrängen skall allestädes bruka genstigar, så mycket möjeligt är, och icke löpa på de krokota landsvägar."

4) År 1637: de följande åren flere gånger modifierad. I äldre tider höll man Tulltaxan hemlig och behandlade handelsmannen par surprise, såsom en fiende. "Tulltaxan hafver för detta varit hållen för ett Secretum — sades i Rådet 1662. — Denna Secretesse har å Lifländska sidan mycket skadat, i det månge inbillade sig graverade med högre tull än sanningen varit, och commercierne derigenom blifvit distraherade från Svenske orter. Men sedan man tänkt på att befordra commercierna i Östersjön, har man velat gifva hvar handelsman en visshet, hvarefter han må rätta sig." Palmsk. Handskr., n. 78.

te en egen afhandling, om en sådan ej låge utom våra gränsor.

Men till armeernas underhåll förslogo hvarken Rikets egna tillgångar eller Fransyska subsidier; och Oxenstjerna måste hänvisa Baner på nödvändigheten att genom kriget underhålla kriget. "Efter detta kriget — skrifver han — icke är proportioneradt till våra krafter, så se vi ej heller, huru vi efter dem vår stat derute kunna så hastigt reformera, utan förmena eder tillika med oss vara af den tankan, att ju större och starkare armeer vi kunde bringa upp, ju bättre hopp kunde vi göra oss att finna medel. Vi se ej, huru vi kunna göra räkning med pungen här hemma och allt till en ordentlighet dirigera. Dock skole vi göra hvad vår stat tillåter" 1). — Efter en ny på allmänna Riksdagen år 1638 beviljad utskrifning yttrar sig Regeringen till Fältherren: "Ibland det folket, som eder blifvit skickadt till succurs, kunne vi väl tänka att en del gemene varit barnslige till åren och officerarne ej de bästa. Den continuerliga utskrifningen gör att det är ondt efter moget folk" 2). Oaktadt upprepade utskrifningar och skatter, hvartill kommo andra olyckor (åren 1639 och 40 härjade pesten i och omkring hufvudstaden), höres likväl intet missnöje på de täta Riksdagarna 3) förrän 1642, då bönderne högt

1) Till J. Baner d. 10 Mars 1638. Registr.

2) Till densamme d. 4 Juni 1639. Registr. Man värfvade åter folk i England och Skottland. 1637 d. 27 Mars skrifver Regeringen till Konungen i Danmark om de Engelske och Skottske truppers passage genom Sundet. Den 5 Aug. s. å. skrifver Oxenstjerna till Salvius: de Skottske tropparna äro komne — böra debarkera på Elbe och Weser — passage måste för dem begäras af Konungen i Danmark och Biskopen af Bremen — gevär och penningar hafva för tropparnas räkning blifvit skickade till Wismar. Registratur.

3) Allmänna Riksdagar voro under Förmyndare-regerin-

klagade der öfver att Regeringen bortsålde så mycket gods undan kronan. Rikskansleren tilltalade derföre Ståndets deputerade hårdt i Rådkammaren; hvaremot bönderna, midt under en Kanslerens oration på Rikssalen, utkastade en falsk medbroder, som, utan att vara Riksdagsman, insmugit sig ibland dem och förde det tal, att de klagade mycket utan besked och väl kunde utgöra allt hvad Öfverheten begärde 1). — Glansen af Torstenssons segrar ledde uppmärksamheten från inre skador.

Denne Baners medkämpe — hans like i snille, hans öfverman i uthållande kraft, beherrskande med en stor själ en genom fångenskap och mödor giktbruten kropp, nedan om Sveriges thron den störste Svenske härförare — hade för tilltagande sjuklighet måst begära och sluteligen om våren 1641 erhållit hemlof 2). Nu uppdrog honom Regeringen öfver-

---

gen åren 1634, 1635, 1638, 1640, 1642, 1643 och 1644, då Drottningen emottog Regeringen; dessutom Utskotts-Riksdagar 1636, 1639 (endast af Rådet, Landshöfdingar, Biskopar och några Prester) samt 1641 (nästan sammansatt som den föregående, men med tillkallade Deputerade från Collegierna och från några städer). Beslutet på 1639 års möte i Westerås finnes conciperadt af Rikskanslerens hand i Riksregistraturen för detta år, rör ibland annat de för lilla tullens skull på några ställen utbrustna oroligheter, och är ej upptaget i Stjernemans Samling.

1) Det skedde medan Kansleren förestafvade Riksdrotsen och fyra nya Riksråd eden. Bref från Bengt Baaz till Pfaltzgrefven Johan Casimir. Adlersparres Samlingar, II, 259, 272. Bönderna nekade äfven till den af Regeringen nu fordrade så kallade Råghjelpen, hvilken dock sedermera på 1644 års Riksdag beviljades. Åren 1641, 42, 43 gåfvo klena skördar.

2) "J begären permission för sjuklighet: men Baner är ock sjuklig och ingen efter honom att sustinera verket: continueren ännu en tid af kärlighet till fäderneslandet!" Regeringen till Torstensson d. 7 Juli

befälet i Tyskland, och han måste emottaga det. På hans invändningar svarade Rikskansleren: "att der Generalens hälsa kunde tillåta, vore om hans capacitet intet tvifvel, viste sig sjelf väl påminna Salig Kongl. Maj:ts judicium något förrän Generalen blef fången vid Nürnberg, nemligen att Hans Maj:t väl dristade sig förtro honom en armee: nu hafver Generalen allt sedan den tiden varit med, är van vid detta kriget och älskad i armeen" 1). Kort förut skrifver Regeringen till Generalen af Artilleriet Johan Liljehök, nu Gouverneur i Hinter-Pommern: "Så snart vi utnämnt en Öfver-General bören J blifva hos honom, hvad Torstensson varit hos Baner, för eder bekände dexteritet, flit och trohet" 2). Man ser af Carl Gustaf Wrangels brefvexling, att han genom denna Liljehöks befordran till General-Lieutenant ansåg sig förbigången. Han var likväl blott tjuguåtta år 3)! Liljehök stupade

1640. Men d. 8 Maj 1641 skrifver Rikskansleren till Baner: "Vi hafva måst låta Torstensson hemresa för hans kropps indisposition." Registr.

1) Senatsprotokoll för 1641 i Adlersparres Samlingar, II, 218.

2) Till Joh. Liljehök d. 24 Maj 1641. Registr.

3) Vi lemna några utdrag af den gamle Fältmarskalken Herman Wrangels bref till sin son: Vår nye Fältmarskalk (Torstensson) har podagra och kommer väl ännu ej opp på 14 dagar. Man vill göra Liljehök till General-Lieutenant, för att blifva Torstenssons efterträdare; ty Torstensson kan ej länge hålla ut. Jag har väl föreställt, att du nio år varit vid armeen och nog arbetat för att ej en annan skulle blifva dig föredragen; men man har svarat, att du vore ännu ung nog att vänta. Om Liljehök blir Fältmarskalk efter Torstensson, så tyckes du ämnad att intaga hans (Liljehöks) plats. Gå derföre ej från armeen, medan lyckan är med våra vapen: dina actioner skola nog framföra dig. Nu förmodar jag att Stålhandske blir Fälttygmästare i Liljehöks ställe; emedan han är den äldste General-Majoren

sedan i blomman af sin ålder vid Leipsig, liksom Nils Brahe 1) tidigt hade tagit döden vid Lützen, äfven han, enligt Gustaf Adolfs omdöme, ämne till en stor anförare. Hvilken hjelteschola bildade ej denne Konung!

Efter Baners död uppstod en stor oro i armeen. Ingen hade — sedan Gustaf Adolf — så haft den i sin makt. Fältmarskalken Torstensson var frånvarande; och det fanns ej någon, hvars myndighet ens, på långt när, kunde förliknas med hans. De tre General-Majorerna Adam Pful, Carl Gustaf Wrangel och Arvid Wittenberg, emottogo väl befälet och slogo äfven, i förening med Guébriant än en gång fienden vid Wolfenbüttel; men de vilkor Öfverstarne gjorde för sin lydnad visade, att denna ej skulle bli långvarig. De skickade tvenne fullmäktige till Sverige att för Regeringen föredraga deras påståenden. Tjugutre Öfverstar undertecknade en förening att, förrän dessa blifvit uppfyllda, ej erkänna någon ny fältherre. Det samråd de fordrat i militäriska angelägenheter utsträckte de äfven till de politiska 2).

---

och dertill commenderar såsom General i Schlesien. "Aber Stalhantsch ist ein alter abgetragener Kerl, dazu ein Vollsäufer." Stockholm d. 10 Aug. 1641. Denna befordran ägde ej rum. Stållhandske blef i stället General öfver Kavalleriet. Den 17 Aug. 1641 skrifver Herman Wrangel ytterligare till sin son: "Torstensson är bättre och går innan kort till armeen med 500,000 R:dr, hvaraf väl du får din del" — och tillägger följande faderliga förmaning: "Mache dass du was aufhebst, gleichwie die andern thun — der was nimmt hat was." — Carl Gustaf Wrangels brefvexling i Skoklosters Bibliotek.

1) Den auch König Gustaf bey Nürnberg vor capable geschätzet hatte die Armee zu regiren. Puffendorf, XIII, 29.

2) "Samtelige Öfverstar och Officerare i vår armee hafva anhållit om hjelp för huset Lüneburg och flere platsers öfverlåtande." Regeringen till General-Ma-

De understödde de fordringar om åtskilliga fasta platsers öfverkmnande, som framställdes af huset Brunsvik-Lüneburg, hvilket, äfven efter Hertig Georgs död, följde samma tvetydiga politik, och nu åter närmade sig till Kejsaren, på samma gång som det underhandlade om allians med Sverige. Lüneburgske och Danske Agenter underblåste missnöjet, som ökades af verkelig nöd. Ryttare och soldater sålde hästar och munderingar för proviant, och ropade — i anledning af Grubbes ankomst — att man sände dem Krigsråder, som de ej behöfde, men inga penningar och ingen Fältmarskalk. Officerare sade öppet, att de ej mer ville lyda någon Svensk General 1), talte om fred och inläto sig i hemliga förbindelser med fienden. Af säker hand berättas — heter det i Regeringens Instruction för Torstensson — att i hufvudarmeen agiteras af våre förmente vänner farliga practiker: skulle Fältmarskalken ej blifva armeen mäktig, måste hans hufvudsikte blifva, att försäkra sig om platserna vid sjökanten, draga till sig allt hvad i armeen ärligt är, Svenskar, Lifländare och andre, förena sig med Stålhandske och fatta någon ort vid Elbe eller Oder: tillika borde han hafva ett vakande öga på Danmark, som hade sin hand med i att förföra armeen 2).

Det kom ej till dessa ytterligheter, sedan Salvius genom förskott på Franska subsidierna afhjelpt första nöden, och de från Stockholm återvändande Öfverstar medfört nya försäkringar och löften. Dock

---

jorerne Pful, Wrangel och Wittenberg d. 1 Juli 1641. Registratur. Hertig Georg af Lüneburg hade dödt d. 2 April s. å.

1) "Es hat einer gesagt in meiner Præsentz, dass sie von keinem Schwedischen Generale mer wissen wollten." Carl Gustaf Wrangel till sin far. Sestedt an der Leine d. 18 Sept. 1641. Brefvexling

2) Bi-instruction för Torstensson d. 31 Augusti 1641. Registratur.

var tillståndet, efter en under oenighet och brist tillbragt sommar, ännu ganska betänkligt vid Torstenssons ankomst, som genom sjukdom blifvit fördröjd inpå sena hösten 1). Han medförde nytt folk från Sverige 2), och penningar, ehuru ej tillräckligt till armeens behof. Förhållandet till de Lüneburgska Hertigarne, blef, i synnerhet genom det parti de skaffat sig i armeen, allt mer inveckladt. Afvund och missnöje söndrade befälet. Den äldste General-Majoren Pful tog afsked af harm öfver Liljehöks befordran. Wrangel var obelåten och någon tid frånvarande 3), Wittenberg genom benbrott för ögna-

1) Han kom till armeen, då lägrad omkring Winsen vid Aller i Westphalen, d. 15 Nov. 1641.

2) 4 compagnier Östgötar, 4 compagnier Westgötar, 4 compagnier Smålänningar, 4 compagnier Uplänningar, 4 compagnier Westmanlänningar, 3 compagnier Österbottningar, 3 compagnier Smålands Ryttare och dessutom Finske Ryttare. Instruction för Amiralen Erik Ryning, som öfverförde recruterna, och bref till Gouverneurerna i Pommern d. 3 Juli 1641. Registratur.

3) "Ich merke aus Allem, dass man mir hier wenig gewogen, sehe auch, dass wie eifrig und treu ich meine Dienste thue — dennoch gethan wird alls wusste man es nicht, und giebt die tägliche Erfahrung, dass die Affection zu einem und andern merklich antecellirt. — Von meinem Advancement zu General der Infanterie ist von keinem Menschen etwas gedacht worden, Sondern Mortaigne (wie wohl ich bey Lebzeiten des Sel. H:rn Feldmarschalls Baners und auch nachmals zu commandieren gewürdigt würde) mir noch als ein General bey der Infanterie zugeordnet ist" — — Yttrar sig önskan att komma ifrån armeen. Carl Gustaf Wrangel till sin far, Saltzwedel d. 22 Febr. 1642. Brefvexling i Skoklosters Bibliotek. Wrangel hemskickades sedermera på våren detta år, för att öfverföra en ny förstärkning från Sverige. Oaktadt hans åberopade goda förhållande till Baner, förekomma dock i denna brefvexling ett par stränga bref från Baner till Wrangel, för felsteg

blicket oförmögen till tjenstgöring. Guébriant med de Fransyska, fordom Weimarska, tropparna skilde sig från Svenskarne och gick till Rhen. Sjelf var Torstensson, ännu efter sin ankomst till armeen, så sjuk, att rykten utspriddes om hans död, och att, vid uppbrottet att besätta Elbepassen i början af året 1642, han, contract till hand och fot, måste fortskaffas på bår 1). I Saltswedel lät han hålla ståndrätt öfver Öfverste Seckendorf, som, ertappad att pläga hemligt förstånd med fienden, dömdes från lifvet 2). Sedan fienden, efter att ha uppgifvit sin plan på det utarmade Meklenburg, sluteligen dragit sig tillbaka till Saxen, der Bäjrarne skilde sig ifrån de Kejserliga, beslöt Torstensson, genom stilleståndstractaten med den nye Kurförsten af Brandenburg

begångna af ungdomshetta. Då sökte Wrangel Torstenssons intercession, och denne lofvade "att honom i bästa måtto hos Fältmarskalken excusera" — i bref från Alt-Bunzlau d. 8 Juni 1640. — Mortaigne var en af de bägge från armeen till Stockholm deputerade Öfverstarne, och bidrog, genom det förtroende han njöt, sedermera mycket till oroligheternas stillande.

1) Puffendorf, XIV, §. 2. I Torstenssons bref, af hvilka många finnas i C. G. Wrangels Brefvexling, förekommer ofta nog, att han ej förmått underskrifva dem, utan äfven hans namn måst tecknas af Sekreteraren.

2) Han var en af dem, som var delaktig i hvad som förehades, medan vi lågo för Wolfenbüttel, skrifver C. G. Wrangel till sin far, Osterburg d. 5 Febr. 1642. Da nun Torstensson ein solches Exempel statuirte und sein Commando nicht wenig befestigte, entschloss er wieder diejenigen, so vor der Sache wussten, nicht zu inquiriren, sondern ihnen Zeit zu lassen, dass sie sich selbst bekehren möchten. Ueber diess sorgte er auch für seine Frau und unerzogne Kinder zu Erfurt, welche Seckendorffen bey seinem Tode am allermeisten zu Herzen gegangen. Puffendorf, XIV, §. 3.

försäkrad från Brandenburgska sidan, att sjelf gå till Schlesien, der Hertig Frans Albert af Lauenburg, nu Kejserlig Fältmarskalk, var Stålhandske vida öfverlägsen. Under det Torstensson låter proviant samlas på vägen åt Westphalen, går han tvertom d. 26 och 27 Mars vid Werben öfver Elbe. Han genomtågar Lausitz, förenar sig vid Sorau med Stålhandske (hvarigenom hans styrka vexer till 20,000 man), intager d. 24 April Gross Glogau med storm, bemäktigar sig flera platser i nejden och hotar Schweidnitz. Han förekommer Hertigen af Lauenburg, som skyndade till denna fästnings försvar, slår och tager honom sjelf till fånga 1), hvarefter Schweidnitz öfvergår d. 24 Maj. Han förföljer derefter de Kejserliga in i Mähren, skrämmer de i Olmütz församlade Landtständerna på flykt, intager

---

1) "Als er an seinen Wunden starb wurden Arnheims Anschläge zu nichte." Puffendorf, XIV, §. 15. Arnheim, som ur Kejserlig gått i Saxisk tjenst, men åter lemnat denna efter Pragerfreden, blef af ett Svenskt commando öfverfallen på sitt gods Boitzenburg i Uckermark d. 7 Mars 1637 och fången förd till Sverige. Denna våldsgärning skedde på Rikskanslerens befallning, att han borde gripas eller dödas. Bref derom till Salvius och Legaten Sten Bjelke finnas i Riks Registraturen för 1637 d. 7 och 14 Januari. Der talas om illistige Kursaxiske practiker till Svenskarnas ruin derute, medelst Arnheims anspinnande. Salvius och Bjelke borde derföre oförmärkt göra sin flit genom Commendanten i Wismar eller någon annan förtrogen Officerare: "att merbemälte Arnheim ertappa och ombringa, dermed söfvandes en gång hans ögon: den det förrättar vele vi med en ansenlig belöning ihogkomma." Arnheim, som en tid förvarades på Örebro slott, rymde ur sin arrest i Stockholm om hösten 1638, och erböd sig nu att åt Kejsarn upprätta en egen här mot Sverige. Utnämnd till Kejserlig och Kursaxisk Generalissimus i Schlesien, dog han d. 18 April 1641, och Hertigen af Lauenburg, som under honom commenderade, fick då öfverbefälet.

denna stad d. 5 Juli, och låter Öfverste Hellmuth Wrangel ströfva ända till sex mil nära Wien. Nu måste han tänka på återtåg. Han lemnar en stark besättning i Olmütz, återgår till Schlesien, der Liljehök emellertid intagit Neisse, förenar sig med den öfriga armeen vid Kosel, hvilken fästning, liksom straxt derefter Oppeln, eröfras med stormande hand. Han belägrar derefter Brieg med den ansträngning, att han inom få dagar hoppades vara mästare af fästningen 1); då en öfverlägsen Kejserlig här kom att

---

1) Utdrag ur ett Torstenssons bref till C. G. Wrangel må biläggas vår efter Puffendorf gjorda framställning af dessa krigshändelser: Brefvet är på Tyska: "Nach dem jungst vorgewesenen Rencontre bey Schweidnitz ist der Feind mit seinen übrigen Völkern aus seinem Lager bey Breslau aufgebrochen und nach Brieg gegangen. Ich habe meinen March nach Neisse gerichtet, und d. 25 Maj daselbst angelangt, in der meinung so wohl weiter an dem Feinde, als an der Stadt Neisse mein Heil zu versuchen, zu welchem Ende ich d. 27 mit der meisten Cavallerie 1500 zu Füss und etlichen leichten Geschütz von der Neisse weggegangen, daselbst aber den H:rn General Liljehök mit der Infanteri und dem groben Geschütz, solchem ort würklich zu attaquiren, gelassen, und also mit den bey mir gehabten Völkern gegen Olmütz gezogen. Als nun von dem Feinde ein mehreres nicht als ein Regiment zu Fuss, so d. 29 bey Sternberg von dem Obrist Helm. Wrangel ruinirt worden, angetroffen und sich befunden, dass der Feind — auf die linke Hand nach Weisskirch, Meseritz und dem Wallacheyschen Gebirge sich gewendst, und alda nicht füglich attaquirt werden könnte, habe ich meinen March recta nach Olmütz zu, die Hauptstadt in Mähren, genommen, und des folgendes Tages solches mit Ernst auzugreiffen resolviret. Der Commendant Miniati, als General-Commissarius des Markgrafthum Mährens, so mit 800 neugewerbnen Teutsche und Polnische Knechte darin gelegen, hat sich, zunebst der Bürgerschaft, tapfer gewähret, gleichwohl aber nach viertägiger Belagerung zu accordiren gezwungen worden, wel-

undsätta den. Torstensson måste upphäfva belägringen. Han lät förstärka besättningarne i Oppeln och Schweidnitz, och skickade Königsmark åt Saxen att möta der sig yppande rörelser. Sjelf drog han sig öfver Oder tillbaka mot Glogau, gick högre upp vid Crossen åter öfver denna flod, och satte sig i ett läger vid Neisses och Oders sammanlopp för att invänta

---

cher dann d. 5 dieses mit der Garnison abgezogen. Selbiges Tags hat sich auch Prossnitz und Littau auf discretion, imgleichen d. 8 die Mährische Neustadt, so ein ziemlich vester Ort, an dem H:rn General-Major Königsmarck — mit accord gegeben. Nach dem ich nun Kundschaft bekommen, dass Neisse d. 5 dietes mit Accord übergegangen, bin ich, um mich bey der damaligen Beschaffenheit des Feindes, mich der übrigen importanten Orte in Schlesien zu bemeistern, d. 7 von Olmütz aufgebrochen, mich wieder zurückgezogen und mit der übrigen Gros der Armee bey Cosel conjungirt, welche Stadt folgendes Tags nach geschossener Breche mit Sturm und dass Schloss auf Gnad und Ungnade übergangen. Bin darauf d. 12 aufgebrochen und bey Oppeln angelangt. Der Commendant, Obrist-Lieutenant des Graf Gallischen Regiments, hat, als die Breche geschossen, die Stadt verlassen, und sich aufs Schloss retirirt welches er auch, weil es ein sehr fester Ort bis in den vierten Tag gehalten, hat sich aber endlich d. 17 dieses auf Gnad und Ungnade ergeben müssen. — Bin nun gestern davon aufgebrochen und heute allhier bey der Stadt Brieg, worin 1500 m. zu Fuss und 2 Obristen sich befinden, und werde mein Bestes thun. — Herzog Frans Albert sind d. 31 Maj wegen empfangener beyde Schüsse zu Schweidnitz Todes verfahren, und an deren Stelle ist nun wiederkommen Piccolomini, der nun mehr die gesamte Kajserliche Armee, so annooh bey Brünn im Mähren stehet, als General-Feldmarschall commandirt. Torstenson till C. G. Wrangel. Feldlager bey Brieg d. 17 Juni 1642. (Utanpå Brefvet finnes tecknadt: "Præsentirt d. 18 Juli 1641 als die ersten Völker des Succurses bey Wolgast ans Land gesetzet.") C. G. Wrangels Brefvexling i Skoklosters Bibliotek.

vänta den af Carl Gustaf Wrangel från Sverige förda förstärkningen, som redan var i antågande. Föreningen med Avantgardet af Wrangels corps, 4000 man fotfolk, skedde d. 26 Augusti 1), hvarefter Torstensson tvang de Kejserliga att upphäfva belägringen för Glogau. Han sökte sedermera, ehuru förgäfves, att afskära den Kejserliga armeen från Böhmen, intog Zittau i dess åsyn d. 29 Septemb., och belägrade sluteligen Leipsig för att tvinga den till batalj. Här vann Torstensson på Gustaf Adolfs slagfält d. 23 Oct. en fullständig seger öfver Ärkehertig Leopold och Piccolomini, och slutade 1642 års ärorika fälttåg med intagandet af Leipsig 2).

1) Torstensson till Wrangel på Svenska: Med Glogau är nu så vida kommet, att de äro redan med hvarandra under Vallen och kasta på hvarandra med stenar (nemligen ur mörsare), så att de våre ej kunne göra något utfall. Jag kan här ej längre subsistera, dock vill jag min march så ställa, att General-Majoren må kunna följa. Tag marchen på denna sidan Odern åt Crossen och skynda hvad menskligt och möjligt är. Fältlägret vid Neisse d. 21 Aug. 1641. Egenhändigt Postscriptum af Torstensson: "Om icke succursen kommer snart, så är Glogau förloradt." Brefvexling.

2) Följande utdrag af ett bref från C. G. Wrangel till hans far, dateradt Leipsig d. 28 Oct. 1642 — således sjelfva dagen af slaget — ger en öfversigt af armeernas rörelser ifrån d. 7 Sept. Denna dag hade Glogau blifvit undsatt och de Kejserliga upphäfvit belägringen. Den 10 Sept. ryckte Svenska armeen ifrån Glogau, der den gick öfver Oder och kom d. 13 till Bunzlau, som togs med storm: d. 15 till Lemberg, som äfven med storm eröfrades: den 16 till Lauben, en Saxisk stad: d. 18 till Görlitz. Under vägen erhölls kunskap att fienden med sin armada var på march öfver bergen till Friedland i Böhmen, då Fältmarskalken resolverat taga fienden i flanken. Men då vi vid ankomsten dit ej funno fienden, ha vi intagit den beqvämaste höjden deromkring för att hafva Böhmen i ryggen, hvarefter fienden följt, och nästa dag satt sig blott en half mil ifrån oss; och man väntat en hufvudaction; men då

Med Kammarherren Gabriel Oxenstjerna, som han förskansade sig och vi begynte lida brist i bergstrakten, hafva vi i god ordning d. 28 Sept. marcherat till Zittau. Och, ehuru vi sågo fienden komma till undsättning, och Commendanten i förtröstan derpå opiniatrerade, ha vi dock i deras præsents anfallit staden middagstiden med storm, och jag genast occuperat ett utanverk, hvarefter Commendanten gifvit sig med sina 150 man, som togo Svensk tjenst. — I Zittau stilla till d. 6 Oct. (under denna tid slöts ett Cartel om fångarnes utvexling). De Kejserliga hade på Böhmiska gränsen en mil ifrån oss slagit läger och retrancherade sig. — Af de Svenske knektar jag utfört till succurs är knappt en tredjedel qvar i tjenstbart stånd. De öfrige äro genom ovana vid de starka marcher och brist på proviant, då de ej som Tyskarne förstå att nära sig, blefne sjukne, äro lemnade i garnisonerna eller hafva förgåtts här och der. Deremot ha de Kejserliga landet öfverallt till vän. — Den 7 Oct. ha vi marcherat till Liska på sidan af Bautzen, derpå till Capitz och Grossenhayn, men lemnat dessa platser, emedan fienden följde oss. Fältmarskalken har då fattat en annan dessein, då man såg att fienden ej hade någon rätt lust att slåss, utan endast att harassera oss. Vi ha med infanteri och artilleri gått direct på Torgau, men med cavalleriet och bagaget hit till Leipsig för att tvinga fienden till undsättning och bataille; ty intet annat medel för oss fanns att accommodera armeen. För att vara desto vaillantare har Fältmarskalken hit fordrat General-Major Königsmark. Förledne Torsdag begynte vi beskjuta staden. Emellertid blefvo fångar på parti inbragta, af hvilka vi erfarit, att fienden ej allena för att undsätta staden gick rakt på oss, utan ock är resolverad till bataille. Hvarföre vi i går qvitterat vår post, ryckte till samma ort, der för detta Kongl. Maj:t, högloflig i åminnelse, med Tilly haft en Combat, och ställde oss i bataille. Fienden följde och framkom till aftonen med hela sin armee. Då nu emellan oss och honom var ett pass och en djup vattengraf, hafva vi gått längre tillbaka för att lemna honom plats och se hvad han ville företaga, då vi i dag vid gryningen funnit, att han om natten gått öfver, och att vi i mörkret kommit hvarandra

utsändes till Torstensson, skref Rikskansleren 1):

närmare än vi mente. Och emedan han ej rörde sig af stället, ha vi, i Guds namn, i full batalj avancerat, ehuru vi genom fiendens skrot och cartecher ledo stor skada (då han bättre kunde rikta, ehuru vi hade flera stycken), tills vi kommo hvarandra under ögonen; och är så bataljen begynt och varade omkring fyra timmar. Vår högra flygel pousserade den Kejserliga vänstra utan synnerligt motstånd. Derpå har vår vänstra och Brigaderna (centern) ock kommit i handgemäng, och har på båda sidor tappert fäktats. — Och ehuruväl fiendens högra flygel så framträngt, att några våre brigader och synnerligen vår vänstra flygel råkat i confusion och constablerna till en del förlupet styckena, så hafva vi likväl omvändt, flitigt anfört vår högra flygel och secunderat den vänstra, så att vi, med Guds hjelp, slagit fienden ur fältet, helt och hållit sprängt hans infanteri, som var elfva brigader och vida starkare än vårt. De hafva begifvit sig i en liten skog, der ock i Kongl. Maj:ts och Tillys tid något fotfolk skall ha varit uppställdt. Men jag har gått i flanken, och drifvit dem derifrån, och sedan de kommit på fältet, har vårt rytteri så spelat med dem, att knappt en enda undkommit. Vi ha eröfrat hela fiendens artilleri (46 större och mindre stycken), 50 munitions-, öfver 100 bagage-vagnar, många fanor m. m. Fiendens cavalleri har lemnat Ärkehertigen och Piccolomini i sticket, som med nöd undkommit. Ärkehertigens bagage och silfver är bland bytet. Jag har fått hans kalesche och guldservice. Det har varit en ganska hård träffning, och vi ha länge fäktat pik mot pik. Vinden var först emot oss, men har vändt sig. Fältmarskalken har haft stor lycka; ty en del af hans päls är honom med en styckekula skuten af kroppen, äfven hans häst skuten, och bredevid har Pfaltsgrefvens Carl Gustafs häst mistat hufvudet. (Samma kedjekula dödade Statssekreteraren Grubbe). Brefvexling i Skoklosters Bibliotek. — Liljehök, som jemte C. G. Wrangel och Mortaigne anförde infanteriet, sårades dödligt i slaget, befallte den unga Carl Gustaf sin hustru och sina barn och dog om aftonen, tröstande sig med desinas seger. Pufendorf, XIV, §. 26.

1) Den 21 Jan. 1643. Registr.

mig synes att Fältmarskalken nu fått temligen uppvatten till att sätta verket i en god stat: segern borde användas att rensa öfre och nedre Saxen samt fatta Elben (såsom det heter i denna tidens militäriska språk): i Westfalen hafva vi Weser och de förnämsta orter i händer, dock är der confusion i regementet, och erfordras en Gouverneur med en god Secretarius och Commissarius 1): med Brandenburg fattas endast ratification på Stilleståndstractaten: i Schlesien och vid Oder måste man genom Stålhandske söka att hålla sig ryggen fri: sjelf tyckes Fältmarskalken böra prässa efter fienden i Böhmen, Mähren och Österrike, och flytta sedem belli till Donau, samt genom en corps volant försäkra sig om communication med Elben och sjökusten: man vill med bref besöka Konungen i Frankrike och Landtgrefvinnan af Hessen, att de må hålla Hatzfeld varm vid Rhen: den andra diversion i Kejsarns arfländer kunde bäst ske genom Först Ragozi af Siebenbürgen," (med hvilken Torstensson, genom beskickning af tvenne Öfverstar, redan trädt i underhandling). I bref till Kammarherren tillägger Rikskansleren: "att Ärkehertig Leopolds Kansli, som erhölls vid Leipsig, och hvarutur information om fiendens desseiner kunde inhämtas, borde hemskickas: äfven Fältmarskalken påminnas, att, om han får in några papistiske orter, der sköne och kostelige biblioteker äro till finnandes, såsom förleden sommar i Neiss och Olmütz, böckerna må sändas till Sverige att förbättra bibliotekerna vid Rikets Academier och Gymnasier" 2).

---

1) I allmänhet förekomma i Registraturerna täta klagomål öfver administrationen på Svenska krigstheaterns båda flyglar — i Westfalen och i Schlesien. Vi ha i vår berättelse ej haft utrymme att följa de der stationerade armee-corpsers rörelser, hvilka mest berodde af hufvudarmeens.

2) Rikskansleren hade noga akt på sådant. Då Gustaf

Efter Leipsigs intagande hade Torstensson haft ett möte med Marskalken Guébriant, hvilken i förening med Hessarne krigat vid nedre Rhen och utmärkt början af året 1642 med segern vid Kempen. De båda fältherrarne sägas ha öfverenskommit om det följande årets krigsplan. Att ingen sådan gemensamt utfördes, derföre skjuta Fransmännen skulden på Svenskarne, och desse gifva beskyllningen tillbaka 1). Visst är, att Guébriant gick till Rhen, och Torstensson deremot genom Böhmen mot Österrike, utan att likväl någonsin kunna tvinga Gallas, som återfått befälet, 2) till batalj. Vi uppehålla oss ej vid detta 1643 års fälttåg mot Österrike, under hvilket Torstensson åter framträngde till Olmütz, till Brünn, och genom en af sina partigängare satte Kejsarens egen person i fara 3), under det Königsmark, så förträfflig i det lilla kriget, sysselsatte fienden vid Elbe, vid Weser, och sluteligen tillbakaslog ett fiendteligt infall i Pommern, af de Kejserliga tillvägabragt genom kränkning af Polens gebit, genom hvilket de äfven räddade sig tillbaka. Vi uppehålla oss ej vid detta fälttåg. Det afbröts af en oförmodad händelse. Sedan Torstensson från Mähren återställt gemenskapen med sina besättningar i Schlesien, emottog han på slottet Eulenburg

---

Horn vid Danska krigets utbrott om vintern 1644 inföll i Skåne, instruerar Kansleren hans Sekreterare, att påminna Fältmarskalken, att der några Bibliothecæ publicæ finnas, enkannerligen, der några Manuscripta äre till fångs, sådant ej må distraheras utan till Stockholm förskickas. Till Samuel Andersson d. 24 Febr. 1644. Registr.

1) Jfr Histoire du Maréchal de Guébriant, Ch. X. Pufendorf, XIV, §. 39.

2) "Darüber freuten sich die Schweden, denn sie wussten seine mode, dass er die Armée allemal ruinirte." Pufendorf, XV, §. 4. Ärkehertigen lemnade missnöjd armeen: Piccolomini gick i Spansk tjenst.

3) Pufendorf, XV, §. 12.

d. 23 Sept. den från Sverige utskickade Jacob Törnsköld, som länge väntat på honom i Oppeln. Denne medförde underrättelse från Svenska Regeringen af d. 25 sistledne Maj, — att man beslutat krig mot Danmark, och att Torstensson borde gå till Holsten.

Det är öfverflödigt att uppräkna de särskilda krigsorsakerna, som, genast och efteråt, med många skäl och motskäl blifvit å Svenska sidan anförda och å den Danska med bitterhet förnekade. Danmark var en osäker vän, och vid Svenskarnes första afgörande olycka i Tyskland en naturlig och farlig fiende. Att ett Danskt krig låg i det Tyska kriget, och förr eller senare skulle ur det utbrista, hade Gustaf Adolf insett och Oxenstjerna länge förutsett. Våra förhållanden på denna sida hade blifvit allt mer invecklade; i synnerhet sedan Konungen i Danmark om sommaren 1640 befordrat Svenska Enkedrottningens afvikande ur riket 1). Man beslöt att begagna sig af Svenska vapnens öfverlägsenhet, för att med svärdet sönderhugga knuten.

Den 25 Maj skrifver Rikskansleren till Torstensson 2): "Vi måste upptäcka eder vår hemstat och våre nabors farliga consilier, som begynna utbrista, hvarefter vi måste förändra våra rådslag. Vi hafva länge märkt, att våre grannar i detta vårt Tyska krig haft sine ögon fästade på krigets utgång, förmodandes, der vi genom någon olycklig händelse

---

1) Den med Förmyndar-Regeringen alltid missnöjda Maria Eleonora flydde hemligen d. 28 Juli 1640 från Gripsholm, reste, i sällskap med en Dansk Utskickad, förklädd, åtföljd af en enda Hoffröken, till Nyköping, gick der om bord på ett Danskt fartyg och emottogs vid Gottland af tvenne Danska Linieskepp, som förde henne till Danmark. Hon uppehöll sig någon tid i Danmark, sedan i Brandenburg, och återvände först 1648 till Sverige. Ekholms Hist. och Krit. Samlingar, III.

2) Registr. 1643.

skulle bringas ur våra fördelar, att dem dörren måtte öppnas till att här hemma handtera oss efter behag. Nu, då fiendens makt genom Baner och Eder blifvit bruten, och Kejsaren blifvit bragt på defensiven, söker han hjelp i Polen med sådana argumenter, som föga passa huset Österrikes storhet, och söker äfven att uppreta Danmark, så mycket mer, som det är dertill benäget. Bägge låta utbrista sin illvilja emot oss, serdeles Danmark, som under sken af medlare inmängt sig i fredstractaten. Nu, då denna är så vida bragt, att præliminärierna äro slutna, och mediatorn borde söka befordra sjelfva tractatens begynnelse, armerar han tvertom till vatten och lands, drager sitt folk tillsammans under sken af att dämpa Hamburg, men i sjelfva verket för att skrämma, och uppträda såsom väpnad underhandlare. Det berättas att Biskopen af Bremen och Hertigen af Oldenburg skola stöta till honom med sitt folk, likaså Brunsvik-Lüneburg; Cölln och flera katolska Ständer äro med att spela detta **tredje parti**, som länge varit på tal. Det hafve vi för visst och säkert, att denne Danske armatur förnämligast är ansedd att turbera våra vapen och vår stat i Tyskland, och sedan att tasta oss sjelfve an, om ej i år, dock åt året. Danmark agerar emot oss i Polen, genom Baudissin och andre, till en stark alliance, kanske diversion. Baudissin är affärdad ur Polen till Danmark, ej blott med Konungens, utan ock med de förnämste Senatorers fullmakt. I Ryssland tracteras ett giftermål emellan Konungens, af Danmark son, Gref Woldemar, och Storförstens dotter, af orsak att förbinda sig emot oss: man visar sig redan der motvillig och nekar oss förändra Resident. Dertill komma andre Danmarks acter, som vi ej utan Sveriges förderf kunna tåla. Danmark besvärar ofta seglationen i sundet, och har nu i vår confiscerat sju till åtta Svenska skepp. Det tager tull af alle vin och drycker, som för Svensk räkning

gå igenom sundet, emot afsked och sedvanlig frihet 1), och vårdar sig icke en gång att gifva oss det tillkänna. Det hafver satt en galleya under ön Ruden, som tager tull af alle sjöfarande och prejar våre egne farkoster, som vi sända ut emellan våre fästningar, oss till spott och injurie, och det är i denna resolution förhärdadt, så att inga föreställningar hjelpa. — Efter långt betänkande (då vi redan hafve krig) finne vi oss ingen mindre fiendskap hafva hos Danmark, än hos Österrike, så mycket värre som denne fiende är oss närmare, och Kejsaren på denne tid ingen skadeligere assistent hafver än Danmark. Derföre hafva vi oss beslutat, att fuller besöka Konungen i Danmark med tillbörliga föreställningar; men, såsom vi ingen god resolution förmoda, finne vi bättre, att nu, medan våre vapen stå upprätt i Tyskland, hellre än en annan gång, föra kriget in i Danmark. Derföre nödgas vi denna sommar hålla rekryterna hemma, och säge gerna, att sedan J regulerat krigsstaten i Tyskland efter medföljande lista, J sänden de öfriga hem, särdeles så månge gamle knektar J kunnen umbära: dernäst, att J ej så mycket beflite eder om att slå fienden, som att conservera armeen, att J mot hösten drager eder ned mot sjökanten, och så att J kunnen taga vinterqvarter i Holsten och Jutland. — Detta skall hållas å alla sidor hemligt; men så J, som vi, oss dertill oförmärkt præparera. — Under sken af att söka qvarter i Brunsvik-Lüneburg och Oldenburg, må J ställa eder march genom Meissen och Halberstadt till Brunsvikska landet, såsom villen J bringa Hertigen och Biskopen af Bremen att skilja sitt

1) Züm Vorwande nahmen die Dänen dieses, weil die Schweden wider den Vergleich handelten, in dem sie auswärtigen Nationen ihre Pässe darlehneten und also den Dänischen Zoll hintergingen. Ludvig De Geer hatte reiche Consorten in Holland, die unter seinem Nahmen frey durchgingen. Pufend., XV, 78.

folk från Danmarks. Under marchen, eller förut, måsten J sända en af Generalerna med en volant armee, inåt Pommern och Meklenburg, att der oförmärkt afvakta eder ankomst, och emellertid se på fästningarne och försäkra eder öfvergången öfver Elben. Sedan kunden J gå med hela armeen in i Holsten, emellan Hamburg och Lybeck, intagandes hvad platser J kunnen öfverkomma, och tryckandes så djupt in i Jutland, och, öfver Medelfarsand, in i Fyen, som armeen tillräcker. Den eder motstår må J hålla för fiende; all samling af krigsfolk, Danskt eller Tyskt, må J skingra. Blifve J beskickade och tillfrågade, af hvars ordres J gå derin; så må J svara: att nöden tvingar för att få qvarter för folket. Hertigens af Gottorp land må J förskona, om han vill sitta neutral. Disponeren med detsamma garnisonerna vid sjökanten, i Pommern och Meklenburg, så att J hafven till 2000 gode knektar vid handen, och några hundrade oberidne ryttare; sätter dem under anförande af Erik Hansson (Ulfsparre, Commendanten i Wismar), låter honom taga alla fartyg i Pommern, och, med det samma, J gå in i Holsten, sätta öfver in på Seland och Öarna, öfverfallande Wordingsborg, och afseende hvad tillfälle kan vara att emportera Köpenhamn och Kronoborg. Då på sådant infall en stor consternation följa vill. Vi skole väl veta att möta eder på denne sidan. — Att allt detta, om det rätt menageras, kan gå för sig, har sine visse skäl: 1:o Konungens i Danmark krigsmakt består mer i apparence än i gärningarne. 2:o Är han nu i Maj bruten upp mot Hamburg, och låter, sedan accordet är slutadt, endera sin här söndras, eller lägger han den i läger, då den försvagas af sjukdom: i alla fall kan han ej så snart komma upp igen. Vi hoppas honom antingen med hast nederstöta, eller så tillreda honom, att han skall få med sig sjelf att göra och förgäta sine practiker emot oss. Två hin-

der ligga i vägen: huru J skolen undkomma fienden, som utan tvifvel eder följandes varder, och huru J skolen salvera edre garnisoner i Olmütz, Schweidnitz och annorstädes; förutan det tredje, som är betänkeligt, hvad fara häraf i allmänhet kan uppstå för vår krigsstat i Tyskland. Utforsken Gallas, under sken af fångebyte, om ej nu, då fredstractaten begynnes, armeerna kunde sluta en vapenhvila, t. ex. på tre veckor, tills J kunnen öfver ett längre stillestånd förnimma den Franske Ministerns mening. Erhålles ej stillestånd, lemne vi till eder egen discretion, hvad garnisoner J viljen draga till eder, och huru J marchen anställa viljen. Fienden följer eder näppeligen långt bort om Leipsig, då det nu är borta, och mest allt der neder åt är öde." — (Så talade man om norra Tyskland år 1643!)

Det var Torstenssons Instruction för det Danska kriget. Den hade varit månader på vägen, hvilket ej var sällsynt (man har ofta tillfälle att förundra sig öfver trögheten af denna tidens communicationer); men fältherren träffade genast anstalter till utförandet, och det svarade i djerfhet mot planen. Han ryckte in i Schlesien, föreslog ett stillestånd, och lyckades att dermed uppehålla Gallas, som inberättade förslaget till Wien, och emellertid nöjde sig att på sidan följa Svenska armeen och betäcka Böhmen. Ifrån Glogau, der armeen gick öfver Oder d. 26 November, hemsände Torstensson underrättelse, att han inom fyra eller fem veckor hoppades vara i Holsten. Vid Torgau lät han slå en brygga, liksom ville han gå öfver Elbe. Det utspriddes, att han efter någon hvila i Meissen, ämnade genom öfre Pfaltz hemsöka Bäyern och der taga vinterqvarter, hvaraf mycken oro uppstod i Bäyern. Kort efter såg man honom slå ännu en brygga öfver Elbe vid Tangermünde, och likväl gå den förbi ända till Havelberg. Här hade han ej mer någon förevänning att dölja sitt förehafvande. Han kallade Officerarne till

hopa d. 6 Dec., förkunnade dem sina ordres och lofvade goda qvarter. Armeen fortsatte marchen med glädje och öfversvämmade snart Holsten och Jutland 1).

Om Danska Rikets tillstånd på denna tid låna vi några underrättelser ur en Svensk Ministers Relation i Skoklosters Bibliotek 2). Den är af år 1649, således året efter, sedan Konung Christian IV slöt sin långvariga regering. Men författaren Magnus Dureel åberopar åtta års vistande såsom Svensk Resident i landet, till borgen för sin tillförlitlighet, helst, yttrar han sig, "denne nation af infödd natur håller sine saker så hemlige, att man icke utan med tiden och goda tillfällen allt till pricka kan utgrunda och begripa." Vi äga blott utrymme för hufvuddragen. Såsom Konungarne i Danmark — säger författaren — hafva händerna bundna, så att de om Jura Majestatis föga utan Rådet hafva att disponera, Adeln kan öfverstämma både de andre Stånden och Konungen sjelf, men gemene man icke allenast inge vota äger i statssaker utan ock är betagen all förhoppning att komma till digniteter och charger, så är Regeringsformen i Danmark en Status Aristocraticus eller Oligarchicus. Grunden blef lagd i Konung Fredrik I:s tid, hvilken

1) Den 26 Dec. 1643 fick Regeringen underrättelse om Torstenssons inbrott i Holsten, och skrifver till honom d. 7 Jan. 1644: "Sedan Törnsköld kom hem och bragte oss edert svar på vårt bref af d. 25 Maj sistledne år, hafva vi blott haft ett enda bref af eder från Havelberg af d. 6 Dec. Vi hafva genom tidender från Danmark blifvit underrättade, att J före medlet af December áren ingångne i Holsten." Registr.

2) Relation om konungariket Danmark, sammanfattad af Magno Dureel, Kongl. Maj:ts till Sverige Resident. Dedicerad till Drottning Christina. I Skoklosters Bibliotek, Handskrift. Vi ha sedan funnit ett utdrag hos Suhm, Samlinger till den Danske Historie, II.

blef insatt af Adeln emot Borgares och Bönders vilja, som höllo med Christian Tyrann. Han gaf Adeln privilegier, hvilka Fredrik II confirmerade och i en särdeles handfästning låt fatta, och hvilka sedermera af Christian IV och hans son Fredrik III förökades, så att, oansedt månge Adelns privilegier äro både Konungen och gemene man formidable (i synnerhet medelst Fredrik III:s handfästning), så äro de ej lätte att minska; hvilket nogsamt ses af Christian IV:s femtiettåriga regemente. Det är förordnadt, att Danmark skall vara och blifva ett valrike, såsom det af ålder varit hafver, och att Norrige skall i eviga tider vara en oåtskild provins till Danmarks krona. De höga ämbeten äro fem. Senatores ha ingen annan lön än de förnämste och bäste länen, som äro märgen och gräddan af hela landet. Dem gamlom har synts godt, att constituera likasom en Vice Rex för att alltid i regementet uppehålla Adelns frihet. Detta är Rikshofmästare-ämbetet i Danmark. Rikshofmästaren disponerar om kronans inkomster, drager sorg för Konungens hofstat, item för skeppsflottan m. m, såsom en Konungens Lieutenant-General. Det är gemenligen practiseradt, att der några medel antingen af ordinarie eller extraordinarie skatter varit för handen, Rikshofmästaren då strax har gifvit derpå invisning, att inge medel skulle komma i Ränteriet, och alltså Konungen kunna bruka sådana medel sig och sina desseiner till nytta. Hvarföre ock Konungen i Danmark måst efterhand förhöja den Öresundska Tullen, som han haft disposition öfver, och sedan velat practisera tull på Elben vid Glückstadt, på det han derigenom kunde skaffa sig ett capital i händerna. Det finnes en Riksmarsk, en Rikstygmästare och en General-ingenieur. Hvad eljest öfrige höge charger i en väl formerad krigsstat vidkommer, så äro de här i Danmark inge, utan sådana tillsättas i krigstider antingen af främmande eller inhem-

ske Adelsmän. Men såsom Danmarks stat regeras af månge, alltså är hvars och ens största interesse att conservera sitt eget. Men i krig blifva Adelns landtgods ruinerade, hvad det går lyckligt eller olyckligt. Christian IV blamerades af Adeln att han emot Adelns vilja begynt krig, särdeles mot Kejsarn, och krigen med olycka fulländat. Han var i långliga tider Konung, och hade derigenom så väl som genom egen courage bragt sig i respect hos Rådet (som alle voro hans kreatur), så att han i slikt och annat kunde hafva sin egen mening. Till att förekomma sådan Konungens makt, är i den sista handfästning stadgadt, att Konungen ej äger taga af Adeln hvem han vill i Rådet, utan att Rådet med Adeln, hvar i sin provins, der den döde är afgången, föreställer Konungen sex infödde Adelsmän, hvaraf han tager en. Då Adeln, som mest *in effectu* regerar, mest förlorar i krig, och dessutan kan nyttja märgen af landets goda, flyter häraf, att Danmarks stat är mera inclinerad till fred och rolighet än till krig; hvarföre ock Adeln icke vill tillåta någon perfect krigsstat att i landet formeras. Icke dess mindre, emedan de högeligen frukta grannarnes makt, i synnerhet sedan Danmarks rike nu mest begynner kringrännas af de Svenskes makt genom den väl fattade krigsstaten i Sverige, har Adeln blifvit nödsakad underhålla en slags nödtorftig milise; ty att ordinera en fullkomlig krigsstat, tillåta hvarken kronans medel, eller *ratio status*, efter Adeln städse hade att befrukta att Konungen skulle obligera sig armeen, och stödja sig på gemene man, som nu är malcontent, men Konungen särdeles affectionerad. Härtill kommer att kronan fordom ej behöft formera någon krigsstat, efter vägen åt Tyskland alltid stått öppen att få värfvadt folk. I krigssaker är Adeln oerfaren och ganska få försökte i främmande land. Under krig är ständig split om högsta befälet.

I hvar provins skall följande antal folk exerceras vid kyrkorna: i Seland 2000, i Fyn 1000, i Skåne och Bleking 2000, i Jutland 4000, på småöarna 1000, i Norrige tre regementer 5400, Adeln (af hvar 600 t:nor hårdt korn 4 knektar) 4000: summa 19,400 man. Af rytteriet utgöres genom Länen och Adelns Rusttjenst 7000, af Fogdar och Prester 2000 man. — Riksflottan består af 24 örlogsskepp och 16 galleyor. Danmark och Norrige hafva 106 köpfärdsskepp. Folket är merendels väl försökt på sjön.

Danmarks inkomster, ordinarie och extraordinarie, fundera sig på sex hufvudstycken: 1:o Tullen i Sundet, som är högst olika: före sista kriget med Sverige gick den till 5 eller 600,000 Riksdaler — efter freden i Brömsebro är den förminskad till 70 à 80,000 R:dr. 2:o Inländske Tullen eller Accisen, som skulle vara ansenlig, om ej Adel och Prester voro befriade, och om ej Adeln befriade de borgare, med hvilka den har umgängelse: intet är vanligare, än, när en Adelsman logerar hos en borgare, att han betalar sitt härbärge med accissedlar. 3:o Städernas skatt och contribution. 4:o Länen, städerna och tullen i Norrige. 5:o Länen i Danmark. 6:o Kungsskatten, och andre extraordinarie inkomster, som ej hvart år utgå. Öfver hufvud kunna inkomsterna nu ej räknas till mer än 500,000 R:dr; men utgifter i Danmarks stat äro 919,665 R:dr 1).

1) Om Rättegångsväsendet och Kyrkoförfattningen märkes följande: Hjemting kallas desse 4 inferiora judicia: Birke-ting, Härads-ting, By-ting, Rådstufvu-ting. Desse siste kunna förrättas af Byfogden eller Borgmästare och Råd i Rådstugan. Birketing är en särdeles rätt i ett visst district, som Konungen eller Adeln äger att besätta. Konungens eller Adelsmannens Birkefogde och Birkeskrifvare skola vara edsvurne. När Birketing hålles, manar Birke-

Norrige har temligen godt sädesland och gräsvext emellan bergen, har ek-, furu-, björk-, gran-

---

fogden åtta Dannemän af samma district, hvilka han vill, dock ärlige och väl beryktade, som skola sitta i rätten öfver samma sak och gifva Birkefogden vittnesbörd att han rätt dömer, och sedan domen införes i Tingsboken. Dessa åtta Tingmän äro icke edsvurne. Häradsting hålles i Häradet af Häradsfogden och Häradsskrifvaren samt åtta Tingmän, bönder i samma Härad, hvilke alle skola vara edsvurne, och äre desse åtta Tingmän, liksom Tingmännen i Birketinget, vittnen att domaren dömer rätt, och att allt blir riktigt af Häradsskrifvaren infördt i Häradsboken. — Ifrån desse fyra fora appelleras, ehuru stor eller liten saken är, så väl i civil- som criminal-mål under Landstingen. Desse äro privilegierade i fyra städer, Köpenhamn, Malmö, Odensee och Ribe. Landtdomare sättas af Konungen i hvar provins, alltid af Adel. Häradsfogden tillsättes af Gouverneuren i Länet. Herredagen är ultima instantia, nemligen den rätt Hans Maj:t med samtelige Rådet bekläder, och der hvar Landtdomare har sin dom att försvara. Domen afsäges af Rikskansleren och conciperas af Riksens Skrifvare. — I Danmark äro Episcopi och Superintendentes hufvuden i det mesta af kyrkosakerna efter Odenseeska Kyrko-ordningen. Biskopar confirmeras af Konungen, men creeras af Clero. Sjelfve måga de ordinera prester, men icke vocera eller utvälja, vare sig Kyrkoherdar eller Capellaner, hvilket privilegium är förbehållit Församlingarne eller deras Patroner; ej heller må Biskopen afsätta en prest (mer än ad interim), utan tillhör det Herredagen. Beneficia regalia bero endast af Konungen. Eljest hafva Episcopi rätt att årligen visitera församlingarne, hafva inseende öfver kyrkornas inkomster, Skolor, Hospitaler och de fattigas del, samt kunna ock, der tvister och irringar förekomma, decidera efter Kyrko-ordningen. Academierna i Danmark, särdeles den i Köpenhamn, hafva sine egne, store och härlige privilegier, så att de höglärde constituera ett eget stånd, jemte presterskapet, med hvilket Konungen och Rådet hafva att capitulera, om någon tunga det ståndet åläggas skall.

skogar och något bokskog, af hvilka skogar Holländarne med några hundra skepp årligen hämta master, ved, tjära, bräder, har ock åtskilliga bergverk och kunde hafva mer, om ej privatorum interesse det förhindrade, dels Adeln i Danmark, som ej gärna ser, att Konungen har mycket af Norrige, dels Bergverks-interessenterna, som tro att nya verk skada de gamla. Invånarnes natur och seder komma öfverens med de Svenskes. De äro med Konungen och Regeringen i Danmark icke synnerligen väl tillfrids. Ty efter alle län och ämbeten mestedels äre besatte med Danskar, och Konungen sällan kommer dit, sker inbyggarne stor orätt. Adeln i Norrige är så godt som utrotad, och der den finnes, intet aktad i Danmark, utom några få familier, som blifvit naturaliserade. Eljest är här ett öfvermåttan starkt och hälsosamt folk, till örlig och segelfart helt beqvämligt, så att Holländarne denna nation framför andra bruka och æstimera. Det finnes knappt ett skepp i Generalstaternas tjenst, der icke några Norrbaggar äro. — Norrige regeras af en Ståthållare, en Dansk af Rådet, som har sitt residens i Christiania. Hannibal Sehestedt lät kalla sig Vice Rex, och fick af Konung Christian IV sitt län fritt, som importerade honom 30,000 R:dr årligen. Han inrättade ock, medan han var i Norrige, Collegier efter Svenskt vis, synnerligen för Admiralitetet och Krigsmakten, Kansliet, Ränteriet och ett Bergs-Collegium; men som Norriges Regering i så måtto för mycket separerades från den Danske, blef efter Konung Christians död och Sehestedts process alltsammans casseradt. Största orsaken till Hannibal Sehestedts fall var, att han höll sig präktigare än den andre Danske Adeln. Han hade en af Christian IV:s döttrar till hustru; ty var Adeln jaloux på honom, och han måste ruineras tillika med de andre Konung Christians mågar, hvilka i bemälte

Ko-

Konungs tid emellan sig delat hela regeringen, nemligen Corfitz Ulfeldt såsom Rikshofmästare i Danmark, och Pentz och Hannibal Sehestedt såsom Vice Reges eller Ståthållare, den ene i Holsten, den andre i Norrige 1).

Skåne och Bleking äro två de förnämste provinser i Danmarks rike, renommerade för god säd, boskap och fiskeri, herrlige skogar, skön gräsvext, ståtlige rivierer och små sjöar. Folket, särdeles utåt gränsen, kommer mest öfverens med Eders Majestäts undersåter i Småland, så i språk som humeur, och efter som, der något påkommer från Sverige, de måste utstå största lasten och ligga liksom i ulfvemunnen, ty önskade många det de vore under Sveriges krona. Detta folk är i Danmark æstimeradt mer beqvämligt till krig än det på Seland, Fyn och Jutland, är ock härdigare och något mera öfvadt att handtera gevär. Folket i Seland är så i språk som humeur, mäkta different från det Norrska, Skånska och Blekingska, är af naturen benägit till goda dagar, obeqvämligt till krig, och, liksom i de öfrige Danmarks provinser, missnöjdt med Regeringen, och med Adeln, som här allt för mycket dominerar. På Fyn, Laaland, Falster, Langeland är folket nästan som på Seland. Jutland är, näst Norrige, den störste provins i Danmark — har öfverflöd på råg och korn, god boskap, fisk, skog, herrlig gräsvext. — Folket är af naturen idkesamt och väl vant till arbete. De andre provinser äre uppfyllte med Officianter härifrån, så i städer som på landet. Folket är malcontent med Adeln, som annorstädes i riket, särdeles som de ligga utsatte för allehanda incursioner, och kunna ej erhålla af Konungarne i Danmark, att de här anlägga några reale

1) Alle de nämnde Herrars gemåler voro naturliga döttrar af Konung Christian IV med Christina Munk.

fästningar. — I Holsten, som är ett län af Tyska riket, föres — så väl som i Schleswig, Ditmarschen och Stormarn — regeringen alternatim af Konungen i Danmark och Hertigen af Gottorp, hvar sitt år, och har Konungen lagt vid Elben fästningen Glückstadt att tvinga Hamburg såsom ett appendix till Holsten. Folket är väl beqvämligt till krig, men icke synnerligen affectioneradt mot Danmark, äre ock åtskillige missnöjen emellan den Danske och Holstenske Adeln, efter den senare, som dock njuter herrliga privilegier, ej kan blifva employerad i Danmark.

Den Danske Adelns affection varar så länge Konungen uppehåller dess privilegier. Rikedomen hos den är icke rätt stor, utom hos någre få personer, såsom Christian Skeel, Frans Lycke, Tage Tott och Barnewitz, af hvilka hvar kan af sina gods hafva 18 till 20,000 Riksdaler årligen. Orsaken är, att inge commercier finnas, och att Adeln håller mycket onödigt folk på sina gårdar; för krig är den ej benägen, och anser för skam att drifva handel eller anrätta manufacturer. Beneficier finnas ej utom kronans län, som ibland de förnämsta utdelas; eljest äre få Officerare med någon lön. Presterskapet är ej så missnöjdt med Adeln, som de andre Stånden, efter detta Ståndet sitter öfvermåttan väl och rikt. Allenast klaga Presterna, att de ej kunna utsätta sina penningar hos andra än Adeln, efter Borgerskapet är så af sig kommet. Borgrarne äre öfvermåttan malcontente; ty Adeln är dem allestädes i vägen, så att ingen handel och vandel kan uppkomma i landet. Köpenhamns flor består icke stort i commercier, som här föga realitet hafva, utan mera i Öresundska Tullen. Såsom Tullen har varit, hög eller drägelig, så har ock staden tilltagit. — Bönderna komma föga i consideration i Danmark, sitta stilla och må efter sitt vis väl, intet vetandes hvarken af bättre eller sämre. Så är ock Bonde-

ståndet något tvunget af Adeln, som efter lag har stor makt öfver sine bönder, hvaremot dem Adeln ock mot allehanda tunga kan försvara. Ett medel för Adelns makt, och dess störste konst att sig mot gemene man conservera, består deri, att den besätter allehanda småtjenster på landet och i städerna, med sine egne tjenare, som äro sine gamle herrar öfvermåttan trogne. — Till Konungarne hysa de tre Stånden en temmelig affection, i den förhoppning, att der Adeln för mycket ville trycka dem, så kunna de hafva deras tillflykt och försvar hos Konungen.

Så vidt denna framställning! hvilken vi meddelat; emedan den förklarar den olyckliga utgången af tvenne Danmarks krig, — det nu af Oxenstjerna begynta, det sedan af Carl Gustaf fullföljda, — och tillika orsakerna till den revolution (Eversio Status, förutsäger vår författare) som derefter skulle förändra Danmarks författning från fåvälde till envälde.

Om krigshändelserna kunna vi nu fatta oss kortare. "Vi hafve förnummit edre lycklige progresser — skrifver Rikskansleren till Torstensson — att J vid Koldingen slagit Danska kavalleriet, att J intagit skansen vid Middelfart och der tvungit någre tusen man att sträcka gevär, att J occuperat hela Jutland intill Skagen, att J bemäktigat eder Holsten, Slesvik, Ditmarsken, Stormarn, så när som på Glückstadt och Krempe, och att J nu ären sinnade att försöka eder lycka på Fyen. På denna sidan hafva vi låtit Fältmarskalken Herr Gustaf Horn och Herr Lars Kagg gå in i Skåne, med en armee till häst och fot, så ansenlig, som vi under vintern ur närbelägne provinser kunnat samla. Han har d. 17 Febr. inryckt i Helsingborg, och är derpå gången åt Landscrona och Malmö 1), afseendes lägenhet

1) Landscrona blef intaget, men Malmö, till en del försvaradt af Konung Christian sjelf, emotstod alla

att få en fast plats, på det vi åtminstone måtte blifva halfrådande i Sundet, tills vi i sommar kunna komma i sjön och angripa Dansken på öarne. Vi vele i tid upptäcka eder vårt Consilium om detta kriget. Vår hufvuddessein är att spänna alla krafter utomlands, och hemma att dämpa denna grannen, och derföre, till att förekomma all undsättning, tränga med all makt inpå hans öar vid första sommardag. Söken emellertid att intaga Fyen och försäkra eder om hamnarne vid Bälten! I Maj vilje vi med hela flottan vara i sjön, och på alla sidor söka komma in på Seland. Lyckas detta anslag, är att förmoda, det vi med Danmark skulle kunna föra ett kort krig. Vårt största hinder är i Danska flottan, på hvilken den kronans största styrka består; ty hon har ett ansenligt antal skepp, och öfverflöd på sjömän, särdeles ur Norrige. Det Isländske Compagnie har ock ett temligt antal de Danske städers skepp, som kallas defensions-skepp och kunna brukas till värn. Vi hoppas dock att vår flotta skall vara fiendens egal, då vi här hemma sökt förstärka oss på skepp, och dessutom vid Jultiden skickat Louis De Geer att från Holland bringa oss 20 till 30 välmonterade fartyg. Söken ock bemäktiga eder örlogsskepp och köpmansskepp: corresponderen med Louis De Geer, samlen edre skepp till hans, och conjungeren eder med vår hufvudflotta! Tagen eder i akt, att ej Danska flottan kommer emellan eder och Louis De Geers skepp: Låten intet af dessa skilja sig ifrån de andra, ihogkommande att de äro köpfärdsskepp, som ej skulle kunna värja sig mot de starkt bestyckade Danska! — Ändock åtskillige hinder äro för vår hufvuddessein, hoppas vi,

---

Svenskarnes försök. "Konungen i Danmark hafver dragit sitt folk öfver till Malmö, och är sjelfver der ankommen." Rikskansleren till C. G. Wrangel, Stockholm d. 16 Sept. 1644. Brefvexling.

att kunna dem afvända. Största hindret är vår fiende Kejsaren. Här äro två ting att betänka vid denne conjunction af affairer, nemligen, om rådeligt vore, att vända oss mot Kejsaren, och allenast med en liten armee hålla Holsten och Jutland i subjection, eller om vi vår förnämsta dessein skulle sätta på Danmark, och allenast nödvärja oss mot Kejsaren. Skäl äro på båda sidor; men se vi något längre, skall ett slappt krig med Danmark gifva det mod och våre fiender rådrum att det assistera. Sedan är oss denne fiende så när, och till sjöss så med oss invecklad, att hvad annan fiende oss påkommer, skall Danmark oss turbera. Derföre, efter moget öfvervägande, är bäst att hafva ett öga på Kejsarn, men anse för vår principalaste intention att bryta Danmarks krafter. I Tyskland måste man väl akta på sjökanten och dess fasta platser. Det synes ej likligt att Kejsarn går ned åt, och lemnar de fästningar, vi innehafva i Schlesien och Mähren, uti sin rygg; helst landet vid sjökanten är mestadels öde, och ingen armee der kan lefva innan säden kommer i hus. Kommer han ändå, så måste J möta så godt ske kan, men behålla hufvudintentionen på Danmark i sikte. Vi hoppas på ett kort krig, efter de Danske redan söka att tractera. Sedan må J gå Kejsaren på halsen" 1).

Allt slog ej in efter uträkning. Det lyckades väl Louis De Geer, att i eget namn (ty Generalstaterna ville ännu ej öppet taga parti), i Holland utrusta 30 Skepp 2), som äfven i Maj månad ut-

1) Till Torstensson d. 14 Mars 1644. Registr.

2) I ett egenhändigt bref från Louis De Geer till Christinas fordna lärare Biskop Johannes Matthiæ, hvilket finnes i en Volum af Handskrifter på Upsala Bibliotek, och är dateradt Amsterdam d. $\frac{28}{30}$ Mars 1644, säger han: Quant à mon equipage j'espère que dans 15 jours je le pouvrois rendre prest. Je suis le Marchand converti en homme de guerre. — Le

gingo; men Konung Christian, som å sin sida begynt kriget med ett anfall mot Göteborg, var dem vid Jutland till mötes: de tvungos att återvända till norra Holland, der besättningarnes uppror hotade att göra hela företaget om intet. Ett bevis på det interesse hvarmed det af Hollands köpmän omfattades är, att De Geer och hans Amiral Mårten Thyssen 1) genomdrefvo utrustandet af en ny flotta, som nu tog sin väg till Göteborg. Emellertid hade i Juni månad den Svenska flottan, 40 skepp stark, gått i sjön, under Riksrådet och Amiralen Clas Fleming, som d. 29 Juni intog ön Femern; men äfven här var den nära sjuttiårige Konung Christian IV ej sen att infinna sig. Han blef sjelf, vid masten af sitt skepp, sårad, då d. 6 Juli Danska och Svenska flottorna fyra gånger drabbade tillsammans. Tolf personer dödades omkring Konungen. Ej förgäfves hade Gustaf Adolf sagt att han af samtida regenter personligen högst aktade denne Konung,

Marquis Spinola est mort, il faut qu'un autre le relève, tillägger han skämtande. Rikets Råd förbundo sig att med 50,000 Riksdaler, som Louis De Geer skulle uppbringa i Holland, bidraga till denna flottans utrustande. Summan skulle, med 8 procent, betalas om två år, antingen i reda penningar eller med land, som af fienden eröfras kunde. Revers af d. 1 Maj 1644. Registr. — Dessa 50,000 Riksdaler blefvo i sjelfva verket ersatta genom kronogods i Halland, hvilken provins genom freden i Brömsebro till Sverige afträddes. Den 21 Januari 1645 erhöll De Geer anvisning att af Tullen på tre år få uppbära 300,000 R:dr, som han användt i Rikets tjenst. Första årets afbetalning skedde; hvarefter det öfriga anvisades på Stora Sjötullen. Vi känns ej om allt utgått, men väl att då De Geers af kronan köpta jordagods d. 30 Juni 1646 confirmerades. Köpeskillingen afkortades på hans fordran. Registr.

1) I Sverige adlad under namnet Ankarhjelm.

med hvilken politiken ej tillät honom hålla vänskap 1). Man tillskref sig segern å ömse sidor: den hade å Svenska sidan blifvit afgörande om Amiral Åke Ulfsparre med flottans högra flygel gjort hvad man af honom väntade. Öfver-Amiralen Clas Fleming blef, sedan han återgått till Christianspris, d. 26 Juli träffad af en kula från ett Danskt batteri 2), och öfverlemnade döende befälet åt Generalen af infanteriet Carl Gustaf Wrangel, som nu på sjön skulle finna ett nytt fält för sin ära. Emellertid hade Kejserliga hofvet, emot Oxenstjernas förmodan, beslutit, att utan afseende både på de af Svenskarne besatte fästningarne och på Ragozis anfall från Siebenbürgen, låta Gallas följa Torstensson. Anfallet på Danska öarne måste uteblifva. "Gallas nalkas med hela sin makt, skrifver den sjuke Torstensson till Wrangel (genom hvilken han ämnade utföra detta anfall): man måste innehålla med den aftalta desseinen" 3). — "Jag önskar, att djefvulen toge Gallas

---

1) "Konung Gustaf Adolf hafver sagt, att han bland alle Potentater högst æstimerade Konungen i Danmark, och ville med ingen hellre hålla god correspondence, allenast obstat, att han vore Nabo." Axel Oxenstjerna i Rådet. Palmsk. Handskrifterna, T. 190, p. 387.

2) "Den 26 Juli om morgonen vid kl. 6 är den olyckan händ, att ett förfluget lod, sedan det under gången studsat upp ur vattnet, oförmodeligen gått genom kajutan på Amiralsskeppet och slagit låret af Amiralen Hr Claes Fleming, som derinne stod och tvättade sig — så att han allenast halfannan timma lefvat hafver. På Hr Claes Flemings tjenare, som stod hos sin herre, blef af samma kula båda benen afskutne. Eljest ej ringaste skada skedd. Vi hafva i Hr Claes Fleming förlorat en trogen och omistande man." Regeringen till Fältmarskalken Gustaf Horn d. 6 Aug. 1644. Registr. Att hämnas, intog Torstensson Danskarnes redoute, nedhögg 1500 man, och eröfrade 6 kanoner.

3) Torstensson till C. G. Wrangel. Kiel och Christians-

— svarar Wrangel efter sin häftiga art — han hindrar mig ifrån en stor lycka: jag är den olyckligaste menniska." Gallas, förstärkt af en Dansk corps, bröt in i Holsten och intog Kiel, men höll sig äfven i detta fälttåg vid sin gamla krigskonst att sätta sig i befästa läger och undvika slag 1). Torstensson, som lemnade befälet i Jutland och Holsten åt Öfverste Hellmuth Wrangel, gick med en i dessa länder förstärkt och uppfriskad här Gallas förbi, erböd honom förgäfves batalj, drog honom sedan efter sig in i Tyskland, och sprängde och förstörde slutligen hela hans här 2). — Carl Gustaf Wrangel blef af Regeringen bekräftad i öfverbefälet öfver flottan, hvilken han först hemförde och straxt derefter återförde De Geers flotta till mötes, hvilken ifrån Göteborg gått genom sundet och väntade den Svenska i Calmar. De förenade flottorna, inalles 42 fartyg, träffade den Danska, 17 örlogsskepp stark, emellan Laaland och Femern, och vunno öfver den d. 13 Oct.

---

pris d. 28 Juni 1644. Conceptet till Wrangels svar är bilagdt. C. G. Wrangels Brefvexling.

1) Om hans Holstenske Tog blef i Hamburg slaget en Mynt, paa hvis ene Side stode disse ord: "Hvad Gallas har udrettet i Holsten, det finder man på den anden Side." Men naar man vente den anden Side om, var den glat og der fandtes aldeles intet præget. Slange, Konung Christian den Fjerdes Historie, p. 1252.

2) "Jag tviflar ej att Fältmarskalken låtit Herr Generalen veta den Kejserliga hufvudarmeens ruin." Johan Oxenstjerna (Legat i Osnabrück, Kanslerens son) till C. G. Wrangel. Brefvexling. — "J hafven allt väl gjordt. Eljest æstimere vi edre tjenster så högt, att vi, för eder store verk och plåga, gärna unnade eder genast hemlof och förlossning. Men eder fortune i kriget, eder auctoritet hos det främmande krigsfolket äro så store, och omständigheterna ännu så svåre, att vi måste bedja eder ännu en tid hafva tålamod." Regeringen till Torstensson d. 26 Oct. 1644. Registr.

en så fullkomlig seger, att tio skepp blefvo tagna, två brända, tre jagade på strand, och endast tvänne undkommo.

Sjökriget det följande året (1645) erbjuder (utom Bornholms intagande af Wrangel) ingen ting märkvärdigt 1); ehuru Wrangel nu understöddes af Amiralen Erik Ryning och en af Generalstaterna utrustad flotta äfven lade sig i sundet, hvarföre ock de Holländske Commissarier, som infunnit sig vid Fredstractaten i Brömsebro, nu uppgåfvo sin föregifna egenskap af medlare och öfvergingo till Svenskarne 2). Freden bemedlades af Frank-

1) "Väderleken har i denne sommar varit flottan emot. Desseinen på öarne måste uppskjutas till en bättre occasion. Jag råder så mycket mer att sammanhålla flottorna, som freden är nära." Oxenstjerna till C. G. Wrangel. Söderåker d. 1 och 6 Aug. 1645. Brefvexling.

2) "Jag har blifvit averterad af de Holländske Gesandter vid fredscongressen, att de gifvit sig in öfver gränsen till de Svenske, och enligt sine principalers befallning förkunnat de Danske Commissarier, att de fordra satisfaction, i anseende till Generalstaternas Gravamina öfver Tullen i Sundet och i Norrige, och vilja göra ett med Sverige." Fältmarskalken Gustaf Horn till C. G. Wrangel, Fjelkinge d. 20 Maj 1645. — "Nytt är att Generalstaterna äro på det högste resolverade att maintenera deras interesse uti commercierna mot Danmark, och till den ändan tillaga nu en flotta af 50 örlogsskepp med 8000 båtsmän och 2000 soldater." Svenske Residenten Harald Appelbom till C. G. Wrangel, Amsterdam d. 29 Mars 1645. "I dag menar Holländska flottan gå till segels, så att vi snart få förnimma hvad miraculum den gör i Sundet. Resolutionen är att convoyera coopverdiskeppen derigenom, och vid ringaste fiendskap, som de Danske låta se, gifva krut och lod till bästa." Den samme till den samme. Amsterdam d. 10 Juni 1645. Bref från Holländske Amiralen Cornelis van de Witte till Wrangel (utan datum), att han kommit med 49 örlogsskepp och 300

rike 1). Den slöts efter halftannat års underhandlingar, under hvilka Rikskansleren, som med egen hand skrifvit större delen af acterna, ej blott hade att strida med fienden och med medlaren, utan äfven med det allt mer sig yppande fredliga motpartiet inom Svenska Rådet; hvaröfver den nittonåriga Drottningen i bref till sin Minister yttrar sig med lika mycken älskvärdhet som öppenhet. "Orsaker — säger hon — som mig bevekt, att gifva eder grader att så vidt stiga neder (i fråga om fredsvilkoren), äre ibland andre icke det ringaste, att jag väl märker mestadelen af våre Rikets Råd vara i fast annan mening än både J och jag. — Jag vill ingen beskylla, men dock tror jag visst, att tidernas förlopp skall göra mina ord sanna, och varder jag i detta Ständernas Utskott fuller kanske mera förnimmandes. J kunnen väl besinna, huru svårt det skall mig falla att stränga på saker, som jag vet att somlige väl funne rådeligt att remittera; helst, emedan det skulle blifva improberadt till äfventyrs af dem, som der något påkomme, billigt borde försvara de consilia, som med deras consens voro tagne. —

---

commercieskepp i Östersjön — stationerat krigsskepp både i Sundet och Bälterna till beskydd för Holländska sjöfarten, och ligger nu i Danska flottans åsyn. C. G. Wrangels brefvexling.

1) Genom Ambassadeuren De la Thuillerie. — Salvius skrifver till Johan Oxenstjerna d. 5 Jan. 1644. "Af Rorté och S. Romain märker jag, att Galli äro mäkta illa tillfreds med Torstenssons infall (i Holsten). Något synes vara orsaken att de icke gerna såge Sverige per occupationem Daniæ blifva för mäktigt till en Universal-Monarki i Norden — såsom Rorté ridendo sade, det gifva stor ombrage, att Sverige nu hafver allaredan mest alla de förnämsta provincierna kring Östersjön occuperat, Ingermanland, Lifland, Pommern, Meklenburg, Holsten, Jutland, och således Danmark rundt omkring likasom blocquerat." Fant. Handlingar, IV, 96.

Sedan skulle min oskyldiga ungdom vara den calumnie underkastad, att den icke varit capabel till hälsosamma råd, utan, transporterad af libidine dominandi, sådane fauter begångit; ty jag väl kan se min sort vara den, att om något flitigt och välbetänkt göres af mig, så hafve andra der äran af, men der något försummas som borde tagas i akt af androm, måste skulden vara min" 1).

Freden med Danmark undertecknades i Brömsebro (på gränsen af Blekinge och Småland) d. 13 Augusti 1645. Sverige erhöll den oinskränktaste tullfrihet i Sundet och Bälterna 2), hvilken nu uttryckeligen utsträcktes äfven till Finska och Lifländska, Pommerska och Wismarska skepp: Danmark afträdde till Sverige provinserna Jämtland, Herjeådalen, öarna Gottland och Ösel, samt Halland på 30 år, och skulle detta landskap äfven då ej utan æquivalent återgifvas. Bremen, som Königsmark (hvilken Torstensson vid sitt tåg mot Holsten lemnade efter sig) eröfrat från Konung Christians son, förblef i Sveriges våld.

Vid Rikskanslerens återkomst från fredscongressen i Brömsebro upphöjde Drottningen honom till Grefve af Södermöre 3): en belöning, som blef än-

---

1) Arckenholtz, Mem. de Christine, I, 65.

2) Man kunde å Svenska sidan ej finna ord nog att uttrycka denna frihet. I Svenska Rådets svar till det Danska d. 2 Mars 1644 heter det: "Hennes Maj:t vill ej tillåta någon inskränkning af Svenska commerciernas frihet i Sundet under någon interpretation, utan vill för sig och sina undersåter njuta samma frihet "oturberad, ocircumscriberad, olitimerad, obesvärad, obehindrad, ouppehällen." Registr.

3) Grefve-Bref för Axel Oxenstjerna på Södre Möre Härad i Småland till Grefskap med elfva socknar, för sig och sine arfvingar, d. 19 Nov. 1645. Registr. Man skattade inkomsterna till 15,000 R:dr årligen. Den 20 Aug. s. å. hade Rikskansleren fått donation på Kongsbergs Sätesgård i Åkers Härad af Söder-

nu mer smickrande genom det sätt, hvarpå den meddelades. Han hade — sade Drottningen vid detta tillfälle i Rådet — varit en stor Minister hos en stor Konung: han hade, då Gud kallat hennes fader från verlden och qvarlemnat henne ett omyndigt barn, väl vårdat och undervisat hennes ungdom: han hade, med sina medbröder, troligen tjent sitt fäderneslandet, så att hon vid sitt anträde till regeringen funnit alla saker i ett godt tillstånd: han hade i besittning af en stor makt, likväl emot henne aldrig glömt en undersåtes pligter: han hade sluteligen ökat sina förtjenster mot fäderneslandet genom att bringa kriget med Danmark till en önskelig utgång, hvilken hon i synnerhet tillskref hans förstånd, skicklighet och höga egenskaper 1).

Det var utan tvifvel det ärofullaste ögonblicket i Axel Oxenstjernas lefnad. — Det var ock det sista, som förljufvades genom tacksamheten af Gustaf Adolfs dotter.

---

manland, med flere öar i Mälarn, inalles 37 hemman. Dessa öktes d. 10 Dec. med ännu 21¼ hemman; och Kansleren fick tillstånd samma dag att köpa alla dessa af kronan förlänte gods till evärdligt frälse. Registr.

1) Jfr Arckenholtz, l. c., p. 70.

FEMTE KAPITLET.

CHRISTINA.

Regering och Afsägelse.

FEMTE KAPITLET.

CHRISTINA.

Regering och Afsägelse.

Tio år återstå ifrån den tidpunkt, då Christina sjelf emottog regeringen, tills hon nedlade den. — Redan i Maj månad 1642 hade hon begynt öfvervara Rådets öfverläggningar. Hon emottog Regeringen på sin adertonde födelsedag d. 6 Dec. 1644; och det är endast för sammanhangets skull, som vi i det föregående fortsatt vår berättelse till freden i Brömsebro följande året.

Ständerna, kallade till d. 8 Oct. 1644, voro Drottningen i Stockholm till mötes. Förmyndarne aflade berättelse om sin förvaltning. I denna berättelse, som är uppsatt af Rikskansleren, påminna de om de svåra omständigheter, under hvilka de, enligt Ständernas vilja och befallning, åtagit sig styrelsen. De hade inträdt i densamma efter en heroisk för tidigt bortryckt Konung, som bragt fäderneslandet till höjden af ära, hvaremot deras ringhet haft svårt att uppehålla den respect, hvarförutan intet regemente kan bestå; de hade haft att strida med många hinder in- och utrikes, äfven af deras myckenhet, som regeringen föra skulle, och af naturen alltid äro till osämja benägne; dock hade de i för-

tröstan på den Högste Guden, på Ständernas samhällighet och trogne medverkan, på undersåtarnes hörsamhet och Drottningens goda natur gripit verket an, vinläggandes sig att följa de consilier och desseiner, som salig Konungen sig i lifstiden hade föresatt. De hoppades, att, om tidernas hårdhet dem hade något afpressat, som kunde önskas vara bättre, sådant måtte uttydas efter deras intention och möjeligheten, och ej efter illviljares och afvundsmäns dom. Åtgärder i den inre förvaltningen, som de underkasta Drottningens välbehag, äro i synnerhet följande: I) De hade måst göra åtskilliga ordningar och stadgar, dels med Ständernas samtycke, dels af egen myndighet, för hvilka, om de nyttige funnos, de anhöllo om stadfästelse. II) De hade delat några allt för stora Landshöfdingedömen i tu, de hade tillökat Hofrätten i Götarike, så ock Academien i Åbo 1) och flere Gymnasier, de hade anlagt någre nye städer 2), förbättrat de gamla, och privilegierat någre Bergsbruk och Messingsbruk. III) De hade funnit sig föranlåtna att genom byte till kronan bringa någre frälsegods af Adeln, antingen för städernas byggning och utvidgning, eller till styrka för Bergslagen och Bruken. IV) För Rikssens stora utgifters skull, som till inkomsterna ej varit proportionerade, och då man ej dristat med högre skatter gravera Ständerna, och derigenom väcka otålighet, som ändå någre gånger varit å bane, hade de varit nödsakade, att i orden sälja, men i verket pant-

1) Då stiftelsen både af Göta Hofrätt och af Universitetet i Åbo (genom Gref P. Brahe år 1640) tillhör Förmyndar-regeringen, så är tydligt att med ordet tillökat här menas tillagt en ny Hofrätt och ett nytt Universitet till de förut existerande.

2) De uppräknas: Fahlun vid Kopparberget, Säter, Linde, Nora, Askersund, Christinehamn, Åmål, Wenersborg, nya Helsingfors.

pantsätta några Kongl. Maj:ts och Kronans gods 1). De veta att det kan illa uttydas. Men det har skett

1) Resolution, å Hennes Kongl. Maj:t vår Allernådigste Drottnings vägnar, af Regeringen och Rådet öfver Skatte- och Kronogods-säljandet. Stockholm d. 5 Nov. 1638; item: Rådslag och Resolution d. 15 Maj 1641. Nordinska Samlingarne. Man hade redan härmed begynt år 1635 vid utrustningen af armeen till Preussen. Såsom skäl anfördes nöden; emedan man ej kunde eller vågade öka skatterna, Franska Subsidierna ej försloges, och credit ej fanns att erhålla lån, så länge man hvarken kunde betala capital eller intresse af gamla skulder. Det gamla Koppar-Compagniets capital innestod ännu hos kronan, och Gustaf Adolf hade förbundit sig att derföre betala ej mindre än 20 procent. Ehuru participanterna sedermera "af underdånig devotion" nedslagit intresset till 10 procent, och en del i Salig Konungens tid fått betalning i gods, var dock summan ännu ganska stor, och det nya Koppar-Compagniet bragte ingen vinst, då flere af dess participanter äfven voro delägare i det gamla, och nu sökte göra sig skadeslösa. Man beslöt derföre 1641 att döda den gamla skulden, inlösa actierna, och förnöja participanterna med gods, "särdeles Adeln, som den störste delen innehafver." 1638 beslöts att gods skulle säljas till 200,000 R:dr: 1639 åter till lika summa: 1641 till 400,000 R:dr. För 3, eller sedermera för 4½ dalers ränta af gods betaltes 100 R:dr. Köpen förbehöllos åt Adeln, så strängt, att den Adelsman, som till sådant köp lånade sitt namn åt ofrälse man, skulle vara godset förlustig. — De sålunda under Adeln komne kronans skattebönder skulle till husbonden ej utgöra mer än förr till kronan; ty det var endast kronans ränta af hemmanen, som var köpt. Vid 1643 års Riksdag klagade bönderna, att de som sålunda kommit under Adeln, plågades med odrägelige dagsverken och allehanda tunga för att derigenom förmås att till Adelsmannen uppgifva sin äganderätt till jorden. Förmyndar-Regeringen svarade, att sådant vore alldeles otillbörligt; dock såsom de bönder, hvilka från kronan kommit under

af oundvikelig nöd till att frälsa staten och fäderneslandet; Gustaf Adolf hade sjelf föregått med exemplet; sådant hade ock i andre stater uti besvärlige tider blifvit practiseradt, helst landet och godsen af de private alltid bäst brukas. Dessa gods stå till att igenlösas af kronan, och, änskönt den föreskrifne terminen för en sådan lösen (ett år efter Drottningens anträde till Regeringen) måst tagas nog kort, för att öfvertala en och annan till försträckning; så är dock allt ställdt till ratification, så att Hennes Maj:t kan, om så godt synes, med några år förlänga terminen. V) Ändock Regeringsformen förbjuder, att någon i Konungens omyndiga år adla eller att bortgifva några kronans gods, hafva förmyndarne dock funnit ogörligt att sådant i längden undvika, med detta stora kriget på halsen, som varit oproportioneradt till fäderneslandets krafter, och med en tom skattkammare; helst äfven Salig Konungen, före sin död, många hade om donationer förvissat och brefven färdige göra låtit. Då intet regemente kan utan straff och belöning uppehållas, har man ej kunnat undgå att ställa förtjente personer tillfreds, och fördenskull somliga med gods, andre med adelsstånd begåfvat, ej ovärdigt såsom man hoppas; ehuru allt ställes till en fullmyndig Regerings välbehag.

Drottningen godkände allt. Hennes qvittobref till de fem höge ämbetsmän är af d. 7 Dec. 1644, samma dag, på hvilken hon afgaf sin försäkran till Ständerna. I Riksdagsbeslutet ihogkommes deras förvaltning "med högsta tacksamhet och beröm." Angående Regeringsformen af år 1634 heter det i Christinas försäkran: "Vi hafve i vår omyndighetstid

---

Adeln, njöto lisa vid utskrifningar och andra extraordinarie pålagor, så vore icke oskäligt, att de ock deremot gjorde husbonden någon tjenst, efter öfverenskommelse.

af henne haft ett godt prof: men eftersom vi vid denna tid i så månge besvärligheter äre invecklade — att vi ej hafve tid henne rätt att nagelfara; ty är godt funnit att uppskjuta stadfästelsen till vår lyckliga kröning, på det hon emellertid väl må öfvervägas, och då med Riksens Ständers samtycke confirmeras till en lag, som evärdligen skall här i riket observerad varda: dock vele vi emellertid rätta oss efter, som hon härtill är författad." Af en skrift, som säges vara: "Meste delen af Ständernas och gode patrioters betänkande om Regeringsformen" 1) finnes, att denna Regeringsform verkeligen till Ständernas ytterligare pröfning blifvit öfverlemnad 2). De betänkeliga förändringar, som sattes i fråga, tyckas hafva verkat till uppskofvet. Dessa åsyfta en stor utvidgning af Ständernas rättigheter, och synas till en del rigtade personligen mot Rikskansleren. På det icke en man må sig all myndighet tilldraga, eller en slägt, ett stånd uppvexa öfver alla de andra, bör — heter det — intet af de fem höga Rikets ämbeten besättas annorlunda, än att Ständerna föra trenne på förslag, och Konungen deraf utväljer en, och bör dervid iakttagas, att icke bröder eller flera af en slägt komma i åtanka: Så böra ock Rikets Råd väljas, och bör en del af dem skiftevis vara hos Konungen, men de andre, såsom af ålder, Gubernatorer i Provinserna; ty det är allmogen för långt att klaga i hufvudstaden: Domare böra ej tillika vara Executorer, eller tvärtom, hvarigenom våld

1) I Nordinska Samlingarne.
2) "Regeringsformen upplästes och öfvervägades tillika med några af Ridderskapet och Adeln, hvilke sine consilia med Presterskapet communicerade," heter det i Presterskapets Protokoller för Riksdagen 1644. Bidrag till Svenska Kyrkans och Riksdagarnes Historia ur Presteståndets Archiv. Stockholm 1835, sid. 106.

går för rätt: På det att Riddarhuset må behålla sin frihet, och ej hädanefter, som hittills, högtförnäme personer (hvilka man ej vill nämna) öfverfalla Adelen med snubbor och bannor, när några hafva voterat dem icke till behag, så åstundas ödmjukeligen, att till Landtmarskalk endast må nämnas en af de trenne, som Riddarhuset sjelf föreslår: Likaledes vore godt, att till ordnings vinnande i det andeliga Ståndet, Konung Gustaf Adolfs uppsåt med ett Consistorium Politico-Ecclesiasticum i verket ställdes, dock med President och Assessorer efter Ständernas fria val: Hellre än att den redogörelse af Collegier och Ämbetsmän, som Regeringsformens 30:de §. föreskrifvit, för andre göromål skall försummas, böra förståndige män och gode patrioter af Ständerna dertill förordnas, emedan det synes rättrådigt, att Ständerna måtte få veta hvar det tager vägen som de contribuera till Rikets nytta, så att icke en part för mycket och andre allsintet bekomma, såsom man ofta hör klagas; hvarföre ock Ständerna ödmjukeligen bönfalla, att Kongl. Maj:t ville göra en reformation uti sin Stat, och onödige omkostnader bespara, sedan nu Riksens räntor för allmogens fattigdom och de månge godsens bortsäljande eller förläning temmeligen förminskade äro: För gemene mans klagan ser det farligt ut i landet: det är att befara, att Stånd står upp mot Stånd, helst under en allmän osäkerhet om framtiden: Det är derföre Ständernas underdåniga begäran, att Hennes Maj:t täcktes sig i äkta ståndet begifva, eller, om hon ej får lifsarfvingar, utvälja, med Rådets och Ständernas samtycke en viss successor till kronan af Kongl. Husets närmaste ätteläggar på sidolinien. — Det sista har tydeligen afseende på Drottningens syskonebarn Prins Carl Gustaf. — Skriften, officiel eller icke, visar en begynnande stridighet mot det herrskande Systemet, hvilken framdeles skulle komma till utbrott.

Det var en farlig storhet, hvartill Sverige uppstigit, och Christina sjelf, sväfvande mellan ytterligheter, är en bild deraf. Det är svårt att förena motsatserna i denna karakter. Den må teckna sig sjelf. — Christina, vid sex års ålder beröfvad sin far, hade ej heller uppvext under moderligt öga. Hon blef efter Gustaf Adolfs död tidigt skild från den sköna, svaga, underliga, i sorg försänkta Maria Eleonora, och öfverlemnad åt sin faster Prinsessan Catharina, Pfaltzgrefven Johan Casimirs gemål. Hon förblef till denna Förstinnas död år 1639 under hennes vård. Det förtroende Gustaf Adolf hade för denna sin syster, den djupa vördnad hvarmed Carl Gustaf talar om sin mor 1), visa att Catharina varit en aktningsvärd Prinsessa. Icke dess mindre synes den unga Drottningens tidiga uppfostran ej ha varit den tjenligaste, för att dömma af Christinas egna yttranden, hvilka i allmänhet ej framställa den förstliga uppfostran på hennes tid i det fördelaktigaste ljus. "De som tro, att barndomen åtminstone är den tid, då sanningen nalkas Förstarne, bedraga sig: man fruktar och smickrar dem ända i vaggan: — alle purpurborne äro uppfödde i lättja, okunnighet och veklighet" säger hon 2). Pfaltzgrefvens hus, tillbakasatt af de Stora, sökte ett stöd i den unga Drottningens tillgifvenhet, och i hennes hand en borgen för den unge Carl Gustafs lycka. Prinsen beropar sig framdeles sjelf derpå, att de i barndomen varit förlofvade. Sådana förhållanden voro nog egnade, att hos föräldrarne bereda eftergifvenhet för alla deras konungsliga fosterbarns önskningar. Christina uppföddes tillika i ett djupt misstroende till sina förmyndare, såsom hennes

---

1) I brefven till sin far, hvilka i allmänhet framställa hans sonliga hjerta i det älskvärdaste ljus.
2) Vie de Christine par Elle-meme. Arckenholtz, III, 49.

tidiga bref på ett förundransvärdt sätt visa 1); ehuru stor aktning hon i sin senare ålder betygar för "dessa ärorika gubbar," såsom hon kallar dem. År 1635 afgåfvo Ständerna sitt "Betänkande och Råd, huru som Hennes Maj:t unga Drottningen bör upptuktas" 2). De hålla nödigt, att man förordnar Hennes Maj:t sådana Præceptorer och Hofmästarinnor, som veta och förstå, huru en Drottning till själ och kropp rätt bör formeras, som äre af den affection att de sådant gärna och med ifver i verket ställa, samt af den auctoritet och alfvarsamhet, att de det med respect och anseende göra kunna. Hvad Hennes Maj:ts studier vidkommer, så bör hon i synnerhet informeras i de konster, som lära christeligen regera land och riken. Men alldenstund sådan vettskap fast mera kommer af år och erfarenhet än ungdomsstudier, och grunden till allt dock är en rätt Guds kännedom och dyrkan, så är ock rådeligast, att Hennes Maj:t vänder sitt största studium på Guds ord, och i historien på den Bibliska; derhos lärer väl räkna och skrifva, samt de främmande tungomål, som Förmyndarne för Hennes Maj:t nödige akta. Christina berättar att Gustaf Adolf befallt gifva henne en manlig uppfostran. Han hade sjelf utsett hennes lärare, Johannes Matthiæ, först Professor vid det i Stockholm inrättade Collegium Illustre, sedan Konungens Hofpredikant, en lärd man, af särdeles milda tänkesätt, välgörande, och i fråga om de religionsstridigheter, som delte tiden så försonligt sinnad, att i hans höga ålder, sedan han i Christina och Carl Gustaf förlorat sina beskyddare, det ifrande presterskapet yrkade och genomdref hans afsättning från Biskopsstolen i Strengnäs 3).

1) Jfr brefvet på hennes femtonde år till Pfaltzgrefven Johan Casimir. Arckenholtz, I, 35.

2) Stjernman, Riksdagars och Mötens Beslut, II, 926.

3) Han erhöll Regeringens privilegium d. 30 Oct. 1688

Han är en af de personer, som Christina ståndaktigast älskat och aktat. Hennes framsteg voro förundransvärda. Vid aderton års ålder läste hon Thucydides och Polybius på Grekiska, skref och talade Latin, Tyska och Fransyska. I råd och regering visade hon mycken skarpsinnighet, och hennes personlighet öfvade på hela hennes omgifning ett stort inflytande; ehuru hon snarare syntes vårdslösa än göra gällande sin yttre värdighet. "Det är med värdigheter — säger hon sjelf — såsom med välluk-ter: de som bära dem, känna dem nästan ej" 1).

På höjden af sitt ryckte har hon blifvit skildrad af Franska Ministern vid Svenska Hofvet Chanut, en ansedd och bildad man, som en tid stod högt i hennes gunst. Vi meddela hufvuddragen af denna skildring, 2) och kunna dertill bifoga Chri-

---

att anlägga ett Orphanotrophium för fattige fader- och moderlöse Barn i Stockholm, och d. 18 Januari 1646 att inrätta ett dylikt i Strengnäs, der han två år förut blifvit Biskop. Registr. Hans Idea Boni ordinis in Ecclesia Christi, hvarmed han tillträdde sitt Biskopsämbete, är ett af de arbeten, som hedra Svenska kyrkan. Emellertid togs så väl af denna skrift, som af hans Rami Olivæ Septentrionalis anledning att beskylla honom för syncretistiska villfarelser. Vid rycktet om Christinas religionsförändring skref han henne till ett ogillande vältaligt bref, men som äfven uttrycker hans önskningar, att de särskilda christeliga bekännelserna måtte kunna förenas. År 1664 förekom han sin afsättning med att nedlägga Biskopsämbetet.

1) Les Grandeurs sont comme les parfums; ceux qui les portent ne les sentent quasi pas. Ouvrage de Loisir de Christine. Arckenholtz, T. II.

2) Memoires de ce qui s'est passé en Suède depuis l'année 1645 jusques en l'année 1655, Tirés des Depesches de M:r Chanut Ambassadeur pour le Roi en Suède, par Linage de Vauciennes, Paris 1675, I, 240. Anmärkningarne äro af Christina egenhändigt gjorda i ett Exemplar af denna bok, som fram-

stinas egna anmärkningar från hennes senare år. Första gången man ser henne, säger Ministern, väcker hon ej den beundran, som vid närmare betraktelse: ett enda porträtt är ej tillräckligt att ge föreställning om hennes utseende: hennes ansigte förändras så efter hennes sinnesrörelser, att man knappt från ett ögonblick till ett annat igenkänner henne; men merendels synes hon tankfull, och hvad förändring än hennes inre undergår, bibehåller hon alltid någon ting ljust och angenämt: ogillar hon det som säges, så höljes för ett ögonblick hennes blick af ett visst moln, som inger fruktan: hennes röst är vanligen mild som en flickas, dock kan hon gifva den en styrka, som är öfver hennes kön. Hennes vext är under medelmåttan, hvilket mindre skulle synas, om hon nyttjade fruntimmersskor, men för att beqvämare gå och rida, brukar hon endast skor utan klackar, såsom karlarnes. Kan man af det yttre döma till det inre, så har hon en djup religiös känsla och en uppriktig tillgifvenhet för christendomen; dock synes hon mindre interesserad af de christnas inbördes tvister, än af judars, hedningars och philosophers inkast mot christna läran. Hvad som ej är med Evangelium öfverensstämmande, anser hon för grubbel, och visar ingen bitterhet i de Evangeliskas och Katolskas stridigheter 1). För öfrigt är hon ej scrupulös och affecterar ingen ceremoniös devotion 2). Hennes sinne är uppfyldt af en otrolig kärlek till en hög dygd, och äran älskar hon med passion. Hon talar som en stoisk philosoph om dygden: med sina förtrogna är hon förundransvärdt

ledna Drottning Hedvig Elisabeth Charlotta ägt. Jfr Svenska Öfversättningen af Chanuts Memoirer, I Del., Stockholm 1826, der dessa Christinas anmärkningar finnas bifogade.

1) Hon var aldrig Lutheran. Christinas Anmärkning.

2) Hon har aldrig varit smittad af denna sjukdom. Christina.

stark i detta ämne: då afhandlar hon det sanna värde man bör sätta på mensklig höghet 1), då är det ett nöje att se henne lägga kronan under sina fötter 2), samt förkunna, att dygden är det enda goda, hvarvid alla menniskor, utan att yfvas öfver sitt stånd, böra fästa sig 3); men under en sådan bekännelse glömmer hon ej länge, att hon är Drottning 4). Hon har en beundransvärd lätthet att fatta, och ett minne, som tjenar henne så troget, att man kan säga att hon missbrukar det: hon älskar att se omkring sig lärda män, som på lediga stunder samtala med henne om allt det märkeligaste i vetenskapernas rike: 5) detta lärgiriga sinne vill underrätta sig om allt: det förbigår ingen dag, att hon ej läser någon sida af Taciti Historia, som hon kallar ett Schackspel 6). Hon har ett otroligt nöje att höra problematiska frågor behandlas af lärda personer, och deras olika meningar: hon yttrar då aldrig sin egen, förr än alla andra talat, och gör det då väl, med få ord. Hennes förbehållsamhet visar sig mera i de allmänna ärendernas behandling än i vetenskapliga samtal: i conseljen hafva hennes Ministrar svårt att upptäcka den sida åt hvilken hon lutar: hon vet att bevara en hemlighet 7), och då hon ej låter intaga sig af berättelser, synes hon misstrogen och svår att öfvertala 8). Man kan ej

---

1) Hon har aldrig gjort mycket väsende deraf. Christina.
2) Detta är hennes verkliga tänkesätt. Christina.
3) Hon gjorde sig en ära att lägga under fötterna, hvad de öfrige Konungar sätta på sina hufvuden. Christina.
4) Hon glömde det aldrig. Christina.
5) Det är sannt. Christina.
6) Detta är ej sannt. Hon har aldrig haft någon särskild tillgifvenhet för denna auctor, emedan hon med nöje läser alla goda. Christina.
7) Ganska sannt. Christina.
8) Hon har aldrig ångrat detta fel. Christina.

föreställa sig, huru stor hennes makt är i Senaten 1). Rådsherrarne förundra sig sjelfve öfver det välde hon har öfver dem, då de äro församlade 2). Några tillskrifva hennes egenskap af fruntimmer den stora undergifvenhet, som hennes Ministrar visa henne 3); men att tala sanningen, hvilar hennes myndighet på hennes personliga värde. Naturen har nekat henne ingen af de egenskaper, hvaraf en ung Riddare skulle göra sig ära. Hon är outtröttlig i landtliga tidsfördrif. Jag har sett henne jaga till häst i tio timmar. Det finnes ingen i Sverige, som säkrare fäller en hare i språnget, eller bättre tumlar sin häst, utan att deraf vilja göra sig någon ära. Hennes bord är högst enkelt och utan alla läckerheter. Hon talar sällan vid sina hoffruntimmer. Då de infinna sig vid någon allmän uppvaktning, lemnar hon dem efter de första höflighets-betygelserna, och går till karlarne. Hon är god mot sin betjening och frikostig öfver sitt rikes tillgångar. Hon skämtar gärna: det vore kan hända bättre, att hon afhölle sig derifrån 4). Hon är girig om sin tid, och sofver blott fem timmar 5): om sommaren tager hon en timmas sömn efter middagen 6). Hon frågar icke efter sin toilett: på en fjerdedels timma är hon klädd, och, om man undantager stora högtidsdagar, utgör en kam och en bit band hela hennes hufvudprydnad. Likväl kläda de vårdslöst hängande håren väl hennes ansigte, hvilket hon för öfrigt hvarken aktar för sol, blåst eller regn. Ingen

---

1) Galenskap! Hvad han är löjlig och illa underrättad! Christina.

2) Motsatsen skulle snarare väcka förundran. Christina.

3) Egenskapen af fruntimmer är ej tjenlig att göra sig åtlydd. Christina.

4) Han har rätt. Skämtet har skaffat henne många fiender. Christina.

5) Tre timmar. Christina.

6) Falskt. Christina.

har sett henne med hufva, och då hon är till häst, täcker blott en hatt med fjädrar hennes hufvud. Utan tvifvel öfverdrifver hon denna vårdslöshet om sin person 1). Men intet har för henne värde, utom den brinnande kärleken för dygden och för äran; och det är genom egen utomordentlig förtjenst, ej genom eröfringar, som hon vill göra sitt namn lysande. Hon vill hafva sig sjelf, mer än sina un-

1) Hon kammar sig blott en gång i veckan — säger Pater Mannerschildt, Pimentellis Bigtfader, i ett bref från Stockholm d. 10 Dec. 1653 — och jag har sett henne med groft och söndrigt linne, fullt af bläckfläckar. Palmsk. Handskr., T. 40. Mademoiselle de Montpensier beskrifver sålunda Christina, vid hennes första besök i Paris 1656. — J'avois tant oui parler de la manière bizarre de son habillement, que je mourrois de peur de rire, lorsque je la verrois. Comme on cria gare, et que l'on me fit place, je l'apperçus; elle me surprit, et ce ne fut pas d'une manière à me faire rire. Elle avoit une jupe grise avec des dentelles d'or et d'argent, un juste-au-corps de camelot, couleur de feu, avec des dentelles de même que la jupe, au col un mouchoir de point de Gênes, percé avec un ruban de couleur de feu, une perruque blonde et derrière un rond, comme les femmes en portent, et un chapeau avec des plumes noires qu'elle tenoit. Elle est blanche, a les yeux bleux, la bouche assez agréable quoique grande, les dents belles, le nez grand et aquilin: elle est fort petite, son juste-au-corps cache sa mauvaise taille: à tout prendre, elle me parut un joli petit garçon. — — Après le ballet nous aclames à la comédie. La elle me surprit; pour louer les endroits qui lui plaisoient, elle juroit Dieu, se couchoit dans sa chaise, jettoit ses jambes d'un coté et d'autre, et faisoit des postures peu décentes. Elle parla sur beaucoup de matières et ce qu'elle dit, elle le disoit agréablement: il lui prenoit des réveries profondes, elle poussoit de grands soupirs, puis tout d'un coup elle revenoit comme une personne qui se réveille en sursaut: elle est tout-à-fait extraordinaire. Arckenholtz, I, 531.

dersåtares tapperhet, att tacka för sitt rykte. — Så långt detta Utdrag. Det är den ljusa sidan af målningen. Skuggorna skola ej dröja att visa sig.

Torstenssons sista segrar kastade ännu sin glans på början af Christinas egen regering. Sedan han sprängt och förstört den Kejserliga armeen under Gallas, som blifvit skickad att i Jutland innesluta honom 1), bröt han i början af året 1645 in i Böhmen, lemnande Königsmark i Westphalen, och uppdragande åt General-Major Axel Lilje 2), nu Gou-

1) Flere bref äro oss tillhanda komne om en herrlig victorie, som Gud beskärt eder d. 23 Nov. 1644 mot Gallas, då J eftersatt det Kejserliga cavalleriet och det omkring Jüterbock slagit, och sprängt det, och störste delen tillika med Generalen Enkefort och några Öfverstar tillfångatagit. (Minsta delen skulle undkommit — skrifver Torstensson till Wrangel dagen efter slaget — om ej våre ryttare, som gjort 15 mil på ett foder, varit så uttröttade.) Sedan hafve vi hört att armeen är gången åt Meissen, men att Königsmark med de Hessiske blifvit lemnad vid Magdeburg att ge akt på Gallas, som der inneligger med resten af infanteriet och ett regemente till häst, att han icke måtte komma sin kos utan blifva totaliter ruinerad. Regeringen till Torstensson d. 14 Januari 1645. Registr. Gallas sökte med öfverlefvorna af sin här att d. 28 Dec. 1644 undkomma till Wittenberg. Königsmark öfverföll honom då, tog 1000 fångar; och af hela denna armee undkommo endast 2000 man från Wittenberg till Böhmen. Pufendorf, XVI, §. 16.

2) En häftig och högmodig man. Han var vice-Gouverneur i en del af Pommern. Den 27 Juli 1641 föreháller honom Regeringen: "att han förnöter tiden och försätter rikets tjenst med onödige disputer öfver förment höghet, men sjelf ej tager tillfället i akt att sig utmärka, utan, då något important skall ställas i verket, utskickar en yngling eller en karl af ingen conduite, hvarigenom allt lofligt förchafvande måste falla i brunnen." — Torstensson förordnade honom till Gouverneur i Leipsig, och skul-

verneur i Leipsig, att underhandla med Kurförsten af Saxen om ett stillestånd, som längre fram på året äfven ingicks. Han hade beslutit — säger han — "att antasta Kejsaren i hjertat och tvinga honom till fred;" och Regèringen gillade hans afsigt, "emedan skälen voro vigtiga och desseinen stor" 1). Kejsar Ferdinand III hade sjelf begifvit sig till Prag, samlat en ny här, och dragit till sig förstärkningar från Rhen, från Bäyern och äfven från Ungern. Med denna här under Kejserliga Fältmarskalken Hatzfeld stridde Torstensson vid Jankau eller Jankowitz d. 24 Febr. Vi meddela ett utdrag af hans egen berättelse derom. Sedan jag bröt upp från Caaden — skrifver han till Axel Lilje d. 27 Februari 2) — har jag tillskrifvit Hr General-Majoren utur Pressnitz, två mil från Pilsen; men förnimmer att posten, som jag dermed affärdade, af ett fiendens parti blifvit fången och till döds skuten. Jag har fortsatt min marche utan hvila till Glattau, och så vidare åt Oroschewitz, rakt emot fienden; — och

---

le emellertid hans ämbete såsom vice-Gouverneur i Pommern, med tillhörande lön, stå honom öppet; hvilket Regeringen bekräftar i bref till Torstensson af d. 28 Januari 1643. Men Lilje lemnade egenmäktigt Leipsig och återvände till Pommern. "Genom denna sin obetänksamma och otidiga resa — skrifver Regeringen till Torstensson i Juli månad 1643 — hafver han satt våra saker i hela Meissen i fara;" hvarföre han alfvarsamligen befalles att genast begifva sig till Leipsig tillbaka. — Han var för öfrigt ej utan egenskaper. Det hade förut varit fråga att göra honom till Gouverneur i Westphalen, "emedan han väl förstår att skaffa sig lydnad." Registr.

1) Till Torstensson d. 6 Mars 1645. Registr.

2) Brefvet är infördt i Extraordinarie Posttidender för d. 19 April 1645. — Med detta år utkommo Ordinarie Posttidender i nummerföljd, en gång i veckan. Några finnas i Palmsköldska Samlingen, T. 41.

är jag d. 16 dennes dit lyckligen ankommen. Men alldenstund fiendens armee kort före min ankomst begifvit sig öfver strömmen, Ottawa benämnd, och emot honom intet stod att företaga; så hafver jag marchen på denna sidan och fienden på andra sidan af samma ström fortsatt till Strackonitz, och hafva vi dagen derefter ifrån bergen under marchen hälsat hvarandra med stycken, hvarvid på vår sida ringa skada varit att förspörja. Då nu fienden mig denne strömmen disputerade, har jag i all som största hast ryckt mot Mulda-strömmen, och funnit en half mil nedanför Zwickau ett grund, der jag den 20:de öfvergick, samt med armeen åt Woditz och Janckau avancerade. Här har fienden, som, efterlemnande sitt bagage, med stor hast följde efter, d. 23 mött mig, tre mil från Tabor, intagande före min ankomst alla berg till sin fördel, och ställande sig i en sådan positur, att Janckau var mellan bägge armeerna och ingendera till synnerlig nytta. Situationen af samma ort är sålunda beskaffad, att för de obeqväme bergens skull ingen rätt formerad batalj kan lefvereras. Men då fienden dageligen höll sig till oss i marchen, och af det ständiga camperandet i den hårda och kalla vintertiden omsider vår ruin kunnat följa, har, efter mogen öfverläggning med samtelige Generaler och Öfverstar, enhälligen blifvit beslutat att fienden, i Guds namn, attaquera. Jag lät derföre d. 24 arméen på vänstra handen avancera mot ett berg, hvarest fiendens vakt stod, och bakom hvilket han med arméen sig hade dragit uti en skog. Denna hafver han, ehuru han det hårdt disputerade, måst qvittera, efterlemnandes tre stycken, hvarvid Fältmarskalken Götz sjelf är blifven på platsen. Dädan har fienden, ifrån det ena berget till det andra, sig dragit i en båge till sitt den föregående natten intagna hufvudqvarter och der sig å nyo uppstält. Jag följde i så god ordning, som för de många berg och skogar kunde ske, hvarpå fien-

den oss i stor furie ansatte. Det blef ett svåra hårdt och blodigt träffande, hvars like man ej innan kort skall se; och ehuru väl fienden var oss i rytteri 2 till 3000 man öfverlägse och i infanteri egal, likväl hafva honom de våre samteligen med så tappert motvärn mött, att efter ett svårt fäktande, som ifrån kl. 8 om morgon intill 4 e. m. varade, ändteligen den Högste Guden segern på vår sida nådigst förunnat hafver. Fångar hafva vi tagit efter hosföljande lista. På vår sida är ingen General dödad. General-Major Goldstein, som gjorde första anfallet, har blifvit sargad i högra handen. Öfverstarne Reusch och Sestedt äro, jemte några ringare officerare, blefne blesserade. Talet på de döda kan ej så egenteligen specificeras, emedan de här och der på bergen och i skogarne på en sträcka af 2 mil ligga till stor myckenhet förströdde. — Enligt den af Torstensson bifogade listan togos vid Jankovitz sex Kejserliga Generaler, ibland dem Hatzfeld sjelf, en mängd högre och lägre officerare, och 4000 gemena till fånga, med 77 fanor och 26 kanoner. Fiendens döde räknas till 3 eller 4000 man; af högre officerare hade Fältmarskalken Götz och den unge Piccolomini stupat; äfven Kejserlige Fältmarskalk-Lieutenanten Gref Brouay dog kort efter slaget af sina sår. På Svenska sidan var Prins Carl Gustaf i stor fara. Hans hatt, rock och skjorta voro genomskutna. Torstenssons egen Gemål 1) var ett ögonblick i händerna på fienden, som med tre sqvadroner högg in i Svenska bagaget. I fiendens berättelser om detta slag 2), heter det: "kl. 3—4 på eftermiddagen kom det först

1) Beata De la Gardie, dotter af Riksrådet Johan Pontusson De la Gardie, efter Torstenssons död omgift med Riksdrotsen Gref P. Brahe.

2) Bref från Prag i Wochentliche Zeitung anno 1645; hvaraf enskilda blad finnas i C. G. Wrangels Brefvexling.

till hufvudactionen, som varade in på natten; det har gått öfvermåttan hårdt till, mer än under något slag i detta krig. Intet qvarter har blifvit gifvet. Det hade i början utseende, såsom vi skulle segra, men sedan högra och vänstra flyglarne blifvit slagne och måst qvittera fältet, så har Fältmarskalken Hatzfeld med resten af infanteriet och något cavalleri af fienden i en halfmåne innesluten, måst gifva sig fången och munition och bagage fallit i fiendens händer." — Segern tillskrifves öfverlägsenheten af Torstenssons artilleri, med hvilket han "efter gammalt Svenskt bruk" spelade. Kejsaren flydde från Prag 1), och skyndade öfver Regensburg till Wiens försvar.

Det var nu för tredje gången, som Torstensson framträngde mot hjertat af Österrike; och segern vid Jankowitz öppnade honom vägen till Wien 2). Sedan han intagit Znaym, Krembs och Korn-Neuburg, stodo hans förposter vid Wiener-bryggan öfver Donau, och den skans, som försvarade den, föll den 30 Mars i hans händer. — Likväl hade detta försök samma utgång, som alla föregående — af brist på medverkan. Denna gången var den påräknad. Den Siebenbürgske Försten Ragotzi hade lofvat Sverige och Frankrike att från Ungern stöta till Torstensson med en här, och Fransoserna, hvilka eljest förde sitt krig för sig vid Rhen, framträngde under Turenne i April månad 1645 mot Bäyern. Men Turenne blef d. 25 April slagen vid Mergentheim af Mercy, hvilken sedermera sjelf stupade d. 24 Juli i bataljen mot Condé och Turenne vid Allersheim, der båda delarne tillskrefvo sig segern; Ragotzis folk, som

---

1) Hans bagage blef taget af General-Major Douglas.

2) Första verkan af segern var att befria det af Österrikarne belägrade Olmütz; Glogau och Olmütz voro de enda fästningar i Schlesien och Mähren, hvilka Torstensson ännu fann i Svenskarnes händer vid sin återkomst från Holsten.

som, gemensamt med Douglas och Carl Gustaf, intog Tyrnau i Ungern, var, genom fullkomlig brist på lydnad, mer till besvär än hjelp; tills deras herre snart förlikte sig med Kejsarn. Ur Kejserliga arfländerna uppstodo nya krigsmassor. I Österrike utskrefs hvar femte, i Böhmen och Mähren hvar tionde man. Torstensson, som emellertid för att få fast fot i Mähren, företagit belägringen af Brünn, måste, sedan Ragotzis vilda skaror smittat en del af hans armee med pest, och en omåttlig njutning af frukt och drufvor verkat andra sjukdomar, efter fyra månader upphäfva belägringen och anträda återtåget. Hans kavalleri, 8000 man, var utan hästar, fotfolket hade sammansmält till 2500 man, sjelf var han sängliggande och måste föras på bår. Så genomgick han Böhmen, skilde sig der vid den till Sverige återvändande Carl Gustaf — hvilken han profeterade en krona 1) — förenade sig med Königsmark, som i Schlesien kommit honom till mötes, och slutade sina bedrifter med intagandet af Leutmeritz i Böhmen. Här angrep gikten äfven hans hufvud och bröst, så att han måste nedlägga befälet; ehuru Wrangel, hvilken han redan länge utbedt sig till efterträdare 2), och som nu var på vägen med förstärkningar från Sverige, ej ännu hunnit framkomma. De träffades i Saxen, sedan Torstensson lemnat armeen. Så länge han var qvar i Tyskland, företog Wrangel, enligt sina instructioner, ingen ting vigtigt utan hans råd.

---

1) Pufendorf, XVII, §. 24.
2) Den 26 Oct. 1644 skrifver Regeringen till Torstensson: "Vi gille, att J så småningom vele draga C. G. Wrangel till befälet efter eder, både emedan han är af vår nation, och dessförutan af de qvaliteter, att vi förhoppas, det han efter någon tid, och der Gud förunnar honom hälsan och lifvet, skall komma verket till godt stöd och märkelig undsättning." Registratur.

I ett afseende hade Torstenssons fälttåg en afgörande inflytelse på det Tyska kriget. De förde ändtligen till allvar i fredsunderhandlingarne 1). Sju års öfverläggningar fram och tillbaka föregingo, innan man mot slutet af år 1641 kunde öfverenskomma om preliminarierna till den gemensamma fredscongressen, hvarvid, till undvikande af rangstridigheter, Sverige borde underhandla i Osnabrück och Frankrike i Münster: nära fyra år utdrogo innan Congressen hann sammanträda; men först år 1645 kom man efter Torstenssons segrar från formaliteter till sak. Och då redan följande året Svenska Regeringen bestämde det ultimatum i sina egna fordringar, hvarvid det ock i freden förblef; så synes den mindre än någon af de öfriga makterna förtjena förebråelsen att hafva förlängt kriget. Johan Oxenstjerna, Rikskanslerens äldste son, och Salvius voro Svenske fullmäktige vid fredscongressen.

Den 10 Nov. 1645 skrifver Kansleren i Regeringens namn till Svenske Commissarierna i Osnabrück: "Fyra frågor äro af vigt: Skola vi bestå på Tyska Ständernas restitution? Hvilken skall blifva vår satisfaction? Skola alle Ständer admitteras till fredsunderhandlingen? Kan Bäyerns neutralitet tillstädjas? — Vi se att Kejsarn söker draga alla de ärender, som angå Ständernas restitution, ifrån fredsfördraget till Riks- och Collegialdagar. Deraf skulle Ständernas oppression och slafveri oemotsägeligen följa, och låte vi öfvertala oss till vapnens nedläggande under sådant vilkor, så hafva vi sjelfva med det samma nätet öfver hufvudet. Söken att få Frankrike och Ständerna enige i denna sak: förklaren att,

---

1) "Jag ser, att den af Gud Hennes Maj:t förlänte Victorie i Böhmen hafver sträckt sine strålar till fredstractaten i Tyskland, så att fienden begynner blifva courtois och tala humanare." Rikskansleren till sin son Johan d. 25 April 1645. Bref af Axel Oxenstjerna till Johan Oxenstjerna åren 1642—49, I, 168.

ändock vi med största skäl fordra vår satisfaction af Kejsarn och Ständerna, så sätte vi dock den förnämsta i Ständernas välfunderade frihet! Skall all restitution blifva limiterad till Pragiska freden, eller till Regensburger-Amnestien af år 1641, så skulle vi skatta all utlofvad säkerhet för intet. Drifven detta moderatare i den mån J seen Ständerna improbera Kejsarens resolution; dock eggen dem fram, och, visa de sig slappa, skrämen dem med följderna: Försäkren eder om Frankrikes assistens, sägen Fransoserna, att der de ej assistera i detta, vi tvingas att gå så mycket skarpare till väga i fråga om vår egen satisfaction: drifven derpå att sakerna i Tyskland blifva restituerade, sådane de voro före kriget! Går detta ej, så tagen nytt besked hos oss 1); vetandes att vi icke vilje begifva oss ifrån denna dessein, utan under den samma, såsom en helt favorabel sak, drifva vår egen satisfaction igenom. — Denna vår satisfaction måste försigteligen drifvas. Hållen eder först vid Universalia om vår rätt, för hvilken vi efter Pragerfreden blifvit tvungne att fortsätta kriget: kommer det till particulariteter om ersättningen, så låter dem först bjuda! Men upprepa de det vanliga om ersättning af krigskostnaden i penningar, så sägen dem, att en sådan blir omöjlig, så för qvantiteten, som betalningsterminerna och säkerheten! Vi måste hafva en real compensation, så stor att den kan bära sig sjelf, och så belägen, att den kan vara Sverige nyttig.

---

1) Den 8 Juli 1646 skrifver Regeringen till Commissarierna: "I terminis extensionis amnestiæ samt possessione bonorum Ecclesiasticorum må J beqväma eder efter Ständerna." Registr. I ett bref af d. 30 Maj s. å. heter det: "Kan Kurpfaltz ej restitueras, hvilket näppeligen lärer ske, så söken åtminstone kasta culpa deraf på de Kejserliga." Registr.

Nämnen Pommern, stiftet Camin, Wismar, Bremen, flera stift i Nedersaxiska och Westphaliska kretsarne, så ock Schlesien (det var ungefär hvad Sverige innehade). Kommen J till verklig negotiation, så må J låta falla efterhanden, först stiftet Magdeburg, så Halberstadt, så Minden och Osnabrück, hållandes fast vid Pommern, Camin, Wismar, Bremen och Verden, allt såsom län af Tyska Riket. På sistone må J samtycka, att Kur-Brandenburg contenteras i Schlesien, för hvad det förlorar i Pommern; liksom ock Kejsarn bör obligeras att ställa Danske Konungens son Hertig Fredrik till freds för Bremen och Verden. — Angående Ständernas admission eller exclusion eller intervention i tractaten mellan oss och de Kejserliga, så må J drifva, att inge med oss i vänskap varande Ständer uteslutas. Men vexlen skrifter direct med de Kejserliga ej genom Ständerna, eller, der desse sådant eftersträfva, då må det ske in corpore, men låten ej något enskildt stånd uppträda såsom mediator för eder. — Vi märke, att Hertigen af Longueville talat om stillestånd med Bäyern, och vi hafva en tid bortåt förmärkt, att Frankrike länge traktat att komma i underhandling med Bäyern. Det låter fuller med skäl säga sig mycken nytta deraf följa, att Kejsarn förlorar en sådan bundsförvandt, vore det blott allvar dermed. Men Bäyern är för mycket med Österrike förbundet, och vill dessutom blott vinna tid. Afstyrken derföre denna neutralitet med alla de skäl, som utan allt för stort misshag låta höra sig. Der Frankrike förekastar eder vår egen vapenhvila med Kursaxen och med Brandenburg, så invänden, att desse tvenne Kurförstar fordom i detta krig varit våre bundsförvandter, men äre oss frånfallne; hvarför man icke obilligt söker draga dem tillbaka igen. — Kan den Bäyerske neutraliteten ej afvändas, så må J låta löpa hvad som ej kan ändras, men dock gifva vid handen, att allehanda misstro derigenom

lärer orsakas. Angående satisfactionen så är vårt sista ord: att ingen ting låter sig för Sveriges säkerhet compareras med Pommern" 1).

Kansleren ville högst nödigt afstå från någon del af Pommern, och yttrar sitt missnöje med Legaterna, att de inlåtit sig i ett af Frankrike understödt förslag, att Sverige skulle taga penningar för Stettin, om Förpommern afträddes 2). Den 19 Sept. 1646

1) Till Commissarierna i Osnabrück d. 10 Nov. 1645. Registr. Efter vanligheten hafva vi meddelat hufvudinnehållet.

2) "Jag märker af din skrifvelse till mig, så ock utur ett Salvii bref till Hennes Kongl. Maj:t, att J en, dels med lika argumenter råda till acceptation af Förpommern med Kurförstens af Brandenburg consens och en summa penningar i stället för Stettin. Och du sätter dertill, att befarande är det uppå Sveriges kronas satisfaction och hela tractaten eljest blifver ett elakt utslag — förutan hvad mera af dig in hac causa blifver discurreradt och mig till sinnes fördt; efter som jag ock förnimmer, hvad en och annan, särdeles din Collega (Salvius) om mig och mine consilier dömer. Käre son, det kan väl hända sig, att du der in loco kan se några difficulteter och dem bättre observera. — Men så vida jag saken förstår och kan afdöma, ser jag ingen satisfaction för Sveriges krona considerabel, så snart vi träda ifrån Pommern — som är en så nobel del af sjökanten. — Hela Pommern utan Kurförstens consens skulle vara mig acceptablare än Förpommern med hans consens, om än Stettin lades dertill. — Före detta bjödo ock de Kejserlige, enkannerligen Trautmansdorf, hela Pommern. — De Fransyske Plenipotentiarii voro dertill ock benägne. Nu är allt misshageligt, eller åtminstone ställer man sig så. Det är till att considerera, huru litet Frankrike cederar Kejsaren och Romerska Riket tillbaka, emot cessionen af ett så kosteligt land, som Elsas med Brisak och Philippsburg." Till Johan Oxenstjerna d. 2 Januari 1646. — De Svenske Commissarierna skrifva, att Trautmansdorf utlofvar Kejsarns ja till hela Pommern under Förstelig rätt, och Bremen och Verden

instrueras Legaterna: att småningom gifva med sig i fråga om Hinterpommern; dock tillse att Sverige behöll väldet öfver Oderns mynningar; och d. 19 Dec. samma år erhöllo de Regeringens sluteliga Resolution, att fordra Förpommern, Rügen, Wollin, Stettin, Damm, Golnau, Tiefenau med deras districter, med tillägg: "J måsten ej gifva efter mer till en bondeby, eller en fots bredd" 1). Så långt sträckte sig Rikskanslerens inflytande på fredsverket. Följande året utbröt hans onåd hos Drottningen offenteligt; hvarom mera framdeles.

De tre sista åren af kriget rågade dess elände. Det gällde ej blott om Sveriges ersättningsländer hvad Regeringen skref d. 23 Maj 1646, att de voro öde 2). Den nye Fältmarskalken Wrangels brefvexling med Tyska Förstar, Städer och Menigheter är tung af Tysklands olyckor och förnedring 3).

---

under Biskoplig rätt, samt Wismar evärdeligen, men derhos, för Brandenburgs och Meklenburgs skull, råder, att man contenterar sig med Förpommern allena och condominium öfver Wismar, Bremen och Verden. Men Brandenburg vill ej ens afstå Förpommern, utan endast amtet Barth, och Meklenburg vill ej afträda Wismar.

1) Registr.

2) "Efter de länder vi bekomma till kronans satisfaction äro öde, och vi derföre måste söka draga nytta af hamnarne, alltså må J drifva derpå, att Tullarne blifva oss vid sjelfva cessionen beviljade." Registr.

3) Vi kunde ha mycket att anföra t. ex. om de i Saxen, oaktadt stilleståndet, begångna ohyggligheter, om rummet det tillät. Svenskarne voro likväl ej värst; de i Svensk tjenst varande Tyskar synas hafva öfverträffat dem i grymhet mot egna landsmän. Den Tortur, som kallas den Svenska Drycken, hade fått sitt namn, emedan den först brukades af Bernhards af Weimar soldater: "Bernhards Soldaten gossen den Leuten so lange kalt Wasser in den Hals, bis es, wenn man ihnen mit dem Fusse auf den Bauch trat, oben wieder herauskam, und nannten

Det norra Tyskland låg, efter Brandenburgs och Saxens neutralitet, värnlöst. Kriget hvälfde sig allt mer åter till det södra. Men landet var lika öfverallt soldatens rof, han måtte kalla sig vän eller fiende, och det olyckliga folket flydde i förtviflan hoptals till sina förtryckares läger. Den 31 Mars 1648 skrifver General Gronsfeld till Kurförsten Ma-

dies den Schwedischen Trank." v. Raumer Gesch. Europas seit dem Ende des funfzehnten Jahrhunderts (efter den samtida Forstner), III, 602. Bernhard af Weimar, som bevisligen, stundom med afsigt, öfversåg med sina soldaters utsväfningar (Jfr Röse, II, 10), läste likväl dagligen sitt kapitel i Bibeln! — Så var gudsfruktan ej sällan beskaffad. Utur Wrangels på Tyska böneskrifter så rika Brefvexling vele vi anföra en från Rådet i Alstett i Saxen; emedan den innehåller en anecdot om Gustaf Adolf. Böneskriften är af d. 2 Mars 1646 och anför följande: År 1631 efter segern vid Leipsig hade Konungen tagit sin march till Erfurt genom denna ort, och der intagit frukost. Ifrån armeen hade några insprungit i staden och der begynt plundra: vid underrättelsen derom har Konungen befallt Gustaf Horn att utcommendera en Officer till att låta gripa och skjuta våldsverkarne: Horn har uppdragit detta åt en Ryttmästare Verhauber, som missförstått sina ordres, och i stället låtit gripa och skjuta aderton personer af Rådet och Borgerskapet. Då Konungen fick veta detta, blottade han sitt hufvud, sammanslog sina händer och ropade till Gud i himmelen, att han vore oskyldig i detta blod. Ryttmästaren räddade sig undan hans vrede med flykten. Då har Konungen utfärdat en special Salvagardie för denna stad (en afskrift, daterad Ilmenau d. 28 Sept. 1631, bifogas), hvilken sedan blifvit förnyad af Axel Oxenstjerna och succederande Generaler; hvarföre nu bönfalles om det samma hos Wrangel. — Staden njöt ingen lindring. Ty d. 6 Mars 1646 beder Hertig Wilhelm af Weimar i bref till Wrangel för Alstett; hvilken ort af durchmarcher blifvit nästan förödd. Wrangel svarade, att intet undantag kunde beviljas; emedan lasten af inqvarteringen då skulle falla så mycket tyngre på andra. Brefvexling i Skoklosters Biblioth.

ximilian af Bäyern, som utfärdat skärpta förordningar emot plundring och röfvande: "att vid bägge armeerna (den Kejserliga och den Bäyerska) säkerligen funnos öfver 180,000 män, qvinnor och barn, som alla måste lefva, så väl som soldaterna: man utdelar proviant för 40,000 man, för 24 timmar i sänder; huru nu de öfriga 140,000 personerna skola lefva, om de ej få söka sig ett stycke bröd, går öfver Generalens förstånd: det finns ej en enda ort, der soldaterna, om de ha penningar, kunna få köpa något: han säger det ej för att approbera exorbitantier, utan allenast till underrättelse, att ej allt sker af öfverdåd, utan mycket af lutter hunger" 1).

I början af året 1646 bestod Svenska armeen af 15,000 man till häst och 8000 till fot, mest gamla soldater, utom garnisonerna i Österrike, Mähren, Schlesien, Böhmen, Westphalen, Öfver- och Nedersaxen, och den särskilda corps, som Königsmark commenderade. Artilleriet utgjorde, då Wrangel emottog befälet, 70 kanoner 2). En af hans första omsorger var, att försäkra sig om passen öfver de Böhmiska bergen till Saxen 3), dit han ock i Februari månad drog sig tillbaka, undan de Kejserliga, som, efter föreningen med Bäyrarne, voro honom öfverlägsna. 1646 års krigsplan är uppgjord af Torstensson. Den var att conservera armeen och undvika hufvudaction, tills förening kunde ske med

1) Westenrieder. Gesch. des dreysigjährigen Kriegs, III, 217, noten.
2) Pufendorf, XVIII, §. 1.
3) Stilleståndet med Saxen förlängdes; men beständiga tvistigheter angående Svenskarnes qvarter föranledde stora oordningar och klagomål. Torstensson sjelf skrifver till Wrangel d. 5 Mars 1646: "Wie etwa der nothdürftige Unterhalt der Armée inzwischen zu erlangen will der Herr General alle thunliche Wege zu ersinnen und zu ergreifen nicht unterlassen, es mögen auch Briefe geschrieben werden, wie sie wollen. Brefvexling.

Fransoserna; sedan borde man med gemensamma krafter söka att drifva fienden öfver Donau 1). Föreningen med Fransoserna, hvilka hade lofvat att i Maj månad vara vid Mayntz, ansågs nödvändig för att söka bringa dem till en oafbruten medverkan: det vore eljest deras sed, att om vintern ligga stilla, och derigenom lemna de Kejserlige och Bäyrarne tillfälle att gemensamt anfalla Svenskarne, så att desse om vintern gemenligen förlorade allt hvad de om sommarn vunnit 2). Under det Wrangel och Turenne framträngde mot öfra Tyskland och Bäyern, borde General Wittenberg 3), förstärkt af 3000 knektar och 900 ryttare, nytt manskap från Sverige, avancera uppåt Schlesien, fatta grund i öfre Schlesien medelst intagande af Troppau, och derifrån göra en diversion antingen genom Böhmen eller Mähren åt Österrike 4).

---

1) Torstensson till Wrangel, Leipsig d. 27 Febr. 1646. Brefvexling.

2) Torstenssons ord i bref till Landtgrefvinnan Amalia Elisabeth af Hessen-Cassel. Leipzig d. 12 April 1646. Han hör på hennes råd, äfven i krigssaker, med stor aktning. Det är ett nöje att läsa denna, äfven till handskriften manliga Förstinnas bref, — af hvilka en mängd med hennes underskrift, så till Torstensson som Wrangel, finnas i den senares Brefvexling.

3) Nu utnämnd General-Fälttygmästare efter Wrangel.

4) Memorial af Fältmarskalken Torstensson till Assistens-Rådet Liljeström om hvad han skulle uträtta hos General-Fälttygmästaren Hr Arwid Wittenberg, afgafs först efter Torstenssons ankomst till Pommern. Bardt d. 4 Juli 1646. Torstensson återvände om hösten detta år till Sverige. Han upphöjdes d. 4 Febr. 1647 på en gång till Friherre och Grefve, med ärfteligt Grefskap Lyhundra Härad i Upland med tolf socknar och Ortala Bruk, samt utnämndes d. 31 Maj 1648 till General-Gouverneur öfver Westergötland, Dalsland, Wermland och Halland.

Den 28 April 1648 hade Wrangels fullmakt, som Fältmarskalk med 17,000 R:drs årlig lön, blifvit utfärdad. Christina underrättade honom derom genom ett eget bref. Han emottog äfven ett sådant från Ludvik XIV, beledsagadt med skänk af en värja till honom sjelf och Konungens samt Drottningen Regentinnans porträtter till hans Grefvinna 1). Fienden deremot gladdes, mente att Torstenssons kanoner nu tystnat, och skattade hans bortgång från armeen lika med 10,000 mans förlust för Svenskarne. Den nämnda planen blef ofullkomligt utförd. Wrangel begynte med att från Thüringen draga sig mot Weser, för att i förening med Hessarne, rensa landet emellan Weser och Elbe från fiender, tills Fransoserna hunne ankomma. Han intog Höxter och Paderborn, och beslöt att i Hessen invänta Turenne. Men denne, ehuru han lofvat den möjeligaste skyndsamhet, gick först i början af Juli öfver Rhen 2), och dröjde sedan, troligen bunden af hemliga ordres, ehuru de Franske Ministrarne i Münster gåfvo helt andra försäkringar 3), så länge, att föreningen med

---

1) Original, dat. Fontainebleau d. 31 Aug. 1646 i C. G. Wrangels Brefvexling på Skokloster. Om fiendens glädje öfver Torstenssons afgång, se Pufendorf, XVIII, §. 15.

2) *Je vous supplie d'estre asseuré que je ferai touttes les choses necessaires pour la jonction, pourveu, que je le puisse faire avec quelque seureté.* Turenne till Wrangel: Au camps prez de Bacharach d. 9 Juin 1646. Orden äro understrukna af Turenne sjelf. Je passerai sans faute le Rhen le lundi le 2 Juillet. Till den samma: Au camp d'Oberwesel le 18 Juin 1646. C. G. Wrangels Brefvexling.

3) "Hvad Turennes dröjsmål angår, så svär Duc de Longueville på sitt samvete och ära, att Frankrike ej hafver någon dold afsigt derunder, utan att Turenne intet alldeles som sig borde gått efter ordres. — Största orsaken till cunctationen förmena de vara Holländarnes senhet att komma i fält och deras if-

Wrangel, hvilken emellertid genom de Kejserligas och Bäyrarnes infall i Hessen sväfvat i stor fara, först i början af Augusti kunde i Giessen verkställas. De förenade armeerna, sedan de vid Nidda erbjudit batalj åt fienden (som i stället drog sig tillbaka till Lahn), försäkrade sig om Hanau, intogo Aschaffenburg, och drogo sedermera — Wrangel utefter Jaxt, Turenne utefter Neckar — med hast mot Donau, hvilken den förre öfvergick vid Donauwerth, den senare vid Lauingen 1). De förenade sig vid Lech och belägrade Augsburg 2) i nitton dagar för-

---

ver att här påskynda fredstractaten. — Turenne hade derföre fått befallning, att inhämta Svenska Generalitetets tanka, om ej conjunctionen kunde lida något uppskof." Johan Oxenstjerna till Wrangel. Osnabrück d. 11 Juli 1646. Brefvexling.

1) *Je passe aujourdhui Le Danube et narcheric entre Augsbourg et Rhain.* J'espere avoir bientost l'honneur de voir Vostre Excellence. Turenne till Wrangel; au camp de Lauingen $\frac{1}{4}$ Sept. 1646. Brefvexling. Den 4 September intog Wrangel staden Rhain vid Lech.

2) Denna stad kan tagas till exempel, huru Kejsar Ferdinand II:s Restitutions-Edict utfördes. Kejsaren hade befallt, att i Augsburg allt skulle bringas i enlighet med Religionsfriden; och förändringen verkställdes med väpnad hand d. 8 Aug. 1629. Härigenom förlorade det Evangeliska Borgerskapet sin religionsfrihet, sju kyrkor inom och två utom staden, sitt Gymnasium, som inrymdes åt Jesuiterna, sina Skolor, Hospital och Barnhus. Barnen tvungos att bli Katoliker, och fördes med våld i kyrkorna: allt läsande och sjungande i de Evangeliskes hus förböds: de utstöttes ur Rådet, de fingo ej gifta sig utan att ha hört messan: ingen handtverkare fick dessutan blifva mästare, och i allmänhet påböds katolsk kyrkogång för alla vid straff af landsflygt: allt detta under förevänning, att Biskopen i Eichstedt skulle insättas i de rättigheter han haft öfver Augsburg år 1548, utan afseende på Religionsfriden 1555. Ur detta betryck befria-

gäfves, tills staden undsattes af de Kejserliga och Bäyrarne, som genom Franken skyndat till Bäyerns försvar 1). Detta oaktadt gjorde de allierade infall i Bäyern, och Wrangel hade velat försöka att framtränga mot München. Turenne satte sig deremot, och anförde såsom vanligt Fransyska tropparnes behof af vinterqvarter. Dessa togos i Schwaben, och af Svenskarne vid Bodensjön. Krigets skiften hade åter fört dem till Tysklands yttersta gräns. — Emellertid hade Wittenberg, som först i Augusti erhöll förstärkningen från Sverige, ur Schlesien inryckt i Böhmen, der Montecuculi, hvilken redan var på vägen till Bäyerns försvar, fick befallning att stadna. Wittenberg vann en betydande fördel öfver hans cavalleri vid Horschitz d. 21 Sept., och skref d. 24 till Wrangel: "han hoppades, att förstärkningen härifrån till fiendens hufvudarmee ej skall synnerligen incommodera Fältmarskalken." Han förstärkte de

---

de Gustaf Adolf de Evangeliske i Augsburg. Det återvände, då Augsburg intogs af de Kejserliga, efter en tvåårig belägring, d. 13 Mars 1635. Kurze Relation über den betrübten Zustand der Evangelischen Bürgenschaft in der Heligen Reichs Stadt Augsburg von anno 1628 bis 1643. I acterna, hörande till C. G. Wrangels Brefvexling.

1) "Es ist nicht ohne, dass der Feind gegen den hiesigen Landen den Vorsprung erhalten. Wir verhoffen aber es werde die Kayserliche und mitconjungirte Reichs Armada ehesten wieder zur Hand kommen und die gehorsamen Fürsten und Ständen des Reichs vor des Feindes Gewalt defendirt werden." Kurförsten Maximilian af Bäyern till Grefvarne Martin Frans och Joachim Ernst af Oettingen-Wallerstein. München d. 1 Sept. 1646. Original i C. G. Wrangels Brefvexling. Dessa Grefvar öfverlemnade sitt slott Wallerstein, "ehuru, om det är väl besatt, det i anseende till belägenheten kan kallas imprenabelt," till Königsmark, och tracterade honom väl, enligt dennes bref af d. 29 Aug. till Wrangel.

Svenska besättningarne i Mähren; men måste, för årstidens senhet, draga sig till Schlesien tillbaka.

Vintermånaderna tillbragtes med underhandlingar om Bäyerns sökta neutralitet, hvilken i Ulm d. 4 Mars 1647, i synnerhet genom fransyskt inflytande, äfven beviljades 1); hvarefter Turenne gick tillbaka öfver Rhen, och Wrangel till Franken. — De så kallade Weimarska tropparne, öfverlefvorna af Hertig Bernhärds här, hade hittills varit i Fransysk tjenst, länge med hemligt missnöje. De hatade Fransoserna, och hade aldrig glömt sin gamla förbindelse med Sverige. Då Turenne nu ville föra dem öfver Rhen tillbaka, gjorde de uppror, afsatte sina Officerare, bröto upp till Franken, tillbakaslogo de troppar, som blifvit utskickade att förfölja dem, och gingo att förena sig med Svenskarne. De återfordrades af Turenne 2). Men Wrangel, som hade stort betänkande vid att emottaga dem, måste, då de i vidrigt fall hotade att öfvergå

1) Den 26 Mars 1647 skrifver Regeringen till Wrangel: "Vi hafve förstått vilkoren för stilleståndet; och är dermed föga alfvar. Likväl, då Bäyerförsten är en utlefvad Herre, men hafver små och omyndige barn, känner Huset Österrike och kanhända fruktar Kejsarns förmynderskap — men har stort afseende på Frankrike, söker ock kanhända vår affection vid fredsslutet, att vi ej skola yrka på restitution af Pfaltz — alltså kan ej skada att J sluten stilleståndet på vår ratification; men lagen att han desarmerar. Vill Bäyerförstens broder Kur-Cölln, med Würzburg och Bamberg ock blifva i stilleståndet begripne, vore så mycket bättre. Registr. Kur-Cölln biträdde det verkeligen.

2) Je supplie très-humblement Vostre Excellence de vouloir donner ordres à ses trouppes que l'on traicte comme ennemis huict (8) Regiments Allemands de Cavallerie, qui s'on vont vers la Franconie, sans leur Officiers. Je ne doubte point, que Vostre Exc. ne donne très expressement cest ordre là. Turenne till Wrangel. Heilbronn d. 30 Juli 1647. Brefvexl.

till fienden, tillåta att de förente sig i Westphalen med Königsmark 1), som på Svenska sidan var den djerfvaste partigängaren i detta krig, liksom Johan von Werth på fiendens.

Den 7 April 1647 utfärdade Regeringen för Fältmarskalken Wrangel en Instruction, som ger en öfversigt af hela kriget, och i hvilken man igenkänner Rikskanslerens hand. Emot Huset Österrikes absoluta välde öfver Tyskland och all deraf uppvexande fara, hade Gustaf Adolf uppträdt på Tysk botten, med hufvudintentionen fästad på Kejsarn och hans arfländer. Men sedan Leipsigerslaget var hållet, och fienden retirerade in åt Tyskland med all sin styrka, har Konungen måst förfölja honom och bemäktiga sig Mayn och Rhenströmmen, hvaraf ej ringa jalousie hos andra Potentater uppvexte. Efter Konungens död hafver man alltid traktat att hvälfva kriget in i fiendens land, och derpå arbetat både i Schlesien och vid Donau, tills det olyckliga slaget vid Nördlingen kastade allt öfveranda: derefter, oansedt man nog haft att göra till att redressera sakerna, hafver man gång efter annan sökt ställa samma dessein på Kejsarns arfländer i verket, hvilken ock af Fältmarskalken Torstensson blef med den lycka fullföljd, att, då fienden förut allenast spelade med fredstractaten, den nu nödtvungen måste sig dertill med allvar förstå. Detta i allmänhet på det Fältmarskalken må veta, att Hennes Maj:ts dessein ännu alltid är ständ emot den rätta hufvudfienden Kejsaren och hans förnämsta Assistent Bäyerförsten, och att man deremot så mycket möjligt bör hålla kriget från Ständerna i Tyskland, äfven för att afvända mäktiga allierades misstanka, hvilken Salig Konungen ådrog sig, då han fäste sig vid Rhen.

---

1) De hade då sammansmält till 1660 man, af hvilka Königsmark uppsatte fyra regementer. Pufendorf, XIX, §. 76.

Derhos måste förnämsta afseendet gå på Nedersaxiska kretsen och sjökanten. Företager man ett infall i Böhmen, så har man Mähren och Österrike för sig, Schlesien på sidan och Meissen bakom sig. Man är väl temligen aflägsnad från sjökanten; men vi hafva ock starka garnisoner, nemligen i Schlesien och vid Odern, Glogau och Öls, i Mähren Olmütz, Iglau och Neustadt, i Meissen Leipsig, i Thuringen Erfurt, dessutom de fasta platserna vid Weser och dem vi hafva besatta i Mark-Brandenburg och vid Elben; så att det är föga likt, att fienden skall kunna bryta deremellan och tränga med någon synnerlig makt åt kusten. Detta måste Fältmarskalken framför allt iakttaga, att ingen considerabel fiendtelig corps sätter sig emellan armeen och sjökanten, med mindre en corps volant sättes deremot. Derföre måste man hafva synnerlig vård om de tvenne mindre armeer som Torstensson upprättat, den ena under Wittenberg i Schlesien, den andra under Königsmark i Westphalen 1). — Med Fransoserna var man så missnöjd 2), att en conjunction med dem afstyrktes, och detta missnöje

---

1) Instruction d. 7 April 1647. Registr.

2) Vi ha någorlunda varit i den tankan, att emot förhöjning af subsidierna hellre föra kriget ensamt, äfven till Frankrikes interesse uti Tyskland; men som Frankrike näppeligen skulle vilja detsamma, så hafva vi ej heller denna tanka med det communicerat. Men emedan vi denna tiden ingen assistens haft af Frankrike i Tyskland, så kunden J försöka vid Congressen, om ej Frankrike skulle vilja fördubbla subsidierna eller ock fortsätta kriget med mera makt. Sonderen för öfrigt, om ej Frankrike skulle vara böjdt, att äfven för framtiden ingå med vår krona en närmare alliance, helst sedan fred blir i Tyskland, då nya ligor emot oss äro att befara af Danmark, Polen, kanske ock Förenta Nederland och Spanien. Regeringen till C. G. Wrangel d. 18 Sept. 1647. Registr.

vexte, då, sedan Wrangel verkeligen gjort ett infall i Böhmen och intagit Eger, Bäyerns hastiga uppsägande af stilleståndet och förening med de Kejserliga tvang Wrangel att draga sig tillbaka till Meissen och sluteligen Westfalen, der kanske ett nederlag förestått honom, om ej den nye Kejserlige Öfver-Generalen Melander 1), fordom i Hessisk tjenst, af enskild hämnd vändt sig mot Hessen. Faran, säger Pufendorf, hade sedan Gustaf Adolfs död aldrig varit större för Svenska vapnen; men förståndigt folk förutsade, då Melander vände sig mot Hessen, att han der intet skulle uträtta; ty ingen armee hade kommit till Hessen, som ej der tagit sin undergång, för de många slotten, de trånga vägarne, de höga bergen och de trotsiga bönderna, som äro sina egna Förstar öfvermåttan trogne, och väl veta att med geväret omgå 2). Emellertid fick fienden nytt mod. I Osnabrück och Münster hvilade underhandlingarne, och det sista krigsåret ingick med aflägsnadt hopp om freden 3).

Det märkeligaste af kriget år 1648 är, att Frankrike i afseende på Bäyern ej lät skilja sig från Sverige; ehuru Kurförsten uppsade sitt stillestånd med Svenskarne, i hopp att det med Frankrike likafullt skulle få gälla. Turenne erhöll tvertom befallning, att med hela sin makt understödja Wrangel 4).

Efter

1) Han hade nu ombytt namn, och kallar sig i bref till Wrangel Ihr Röm. Kajs. Maj:st Kriegs-Rath und in dem Westphälischen Crays bestelltern General-Feldmarschall Holzappel.

2) Pufendorf, XIX, §. 51.

3) "Hos eder ser jag fredstractaten hvila och föga annars drifvas än pro forma. Mig tycker dem Kejserske härtill hafve arbetat derpå, att de måtte se och förfara extremas pacis conditiones, utan resolution till fredsslut: viljandes försöka än en gång fortunen." Rikskansleren till sin son Johan, Stockholm d. 10 Oct. 1647.

4) Bref till Christina både från Ludvik XIV och från

Efter åtskilliga underhandlingar och svårigheter se vi de båda Fältherrarne i början af April förenade i Franken; medan de Kejserliga och Bäyrarne, som nyss hoppats drifva Svenskarne öfver Weser-floden, nu, af brist och utsväfningar försvagade, skynda tillbaka öfver Donau att försvara Bäyern. Ett förhärjnings- och hämndekrig, likt Baners mot Saxen, ett krig fullt af rof, mord, brand och förödelse begyntes mot det olyckliga Bäyern, för öfrigt utan märkeliga händelser och äfven utan segrar, som förtjente namnet; ty äfven slaget vid Susmarshausen nära Augsburg d. 7 Maj, som kostade General Melander lifvet, var mer en blodig skärmytsling, i hvilken Königsmark omringade och nedhögg en del af fiendtliga hären, än en afgörande batalj. Emellertid framträngde de Allierade ända till Inn, under det Königsmark, som tagit till sig de Weimarska regementerna, och så mycket hellre skiljde sig från Wrangel, som han med honom ej var ense 1), drog åt

hans mor, regerande Drottningen i Frankrike, af d. 29 Dec. 1647 försäkra derom, äfvensom att man skall göra det yttersta i fråga om subsidierna. Om Bäyerns afsigt att söndra Frankrike från Sverige heter det: Nous n'estions capable de donner dans ce piège. — M:r de Turenne a envoyé un trompette au Duc de Bavière de la part du Roy, dans les termes les plus doux, qu'il a pu choisir, mais enfin il luy mande positivement, que nos armées et nos garnisons agiront contre les siennes, tant qu'il aura les Suedois pour ennemis. Cependant il a mis toutes ses troupes en action. Extrait d'une Lettre de M:r Le Viscomte de Cournal au Colonel S:t André. Mayence 25 Dec. 1647. C. G. Wrangels Brefvexling. De klagomål, hvarigenom Turenne uppehöll föreningen, angingo de Weimarska regementerna.

1) Torstensson skrifver från Segersiö d. 29 Jan. 1648, att han erhållit Wrangels bref af d. 10 Nov. 1647, hvari denne berättat, det Drottningen befallt honom att iakttaga ett godt comportement mot Königsmark

Böhmen och d. 31 Juli genom öfverraskning bemäktigade sig den så kallade lilla sidan af Prag, der ett omätligt byte vanns. Det var den sista bedriften i kriget; ty Wrangel och Turenne tvungos sluteligen att återgå öfver Lech, och, ehuru Carl Gustaf, nu nämnd till Generalissimus, med förstärkning kom från Sverige, och i förening med Königsmark och Wittenberg häftigt belägrade Prag, blef likväl den egenteliga staden, genom invånarnes hjeltemod, ointagen. Det sista årets fälttåg hade ändtligen varit ett allvarligt försök till ett gemensamt och dubbelt anfall mot Österrike, från Bäyern och från Böhmen. Också verkade det freden. Den Westfaliska freden undertecknades d. $\frac{14}{24}$ October 1648 på samma gång i Osnabrück och Münster. Sverige erhöll Vor-Pommern, Rügen, en del af Hinter-Pommern till Oder med Stettin och Gartz, ön Wollin och Oderströmmens tre mynningar; nämnda ström på andra sidan Damm och Golnau, Wismar med Amterna Poel och Neu-

---

och ej gifva anledning till missämja och jalousie. Torstensson, med sin vanliga försigtighet, förmäler att intet sådant missförstånd emellan Generalerna vore honom kunnigt. Deremot strider dock hans eget erkännande, att Königsmark skrifvit till honom och andra att han önskade sitt afsked. Af Wrangels öfversända correspondence med Königsmark finner Torstensson ej att denne haft skäl att offenderas, ty af hufvudet måste allt bero. De fleste öfrige officerarne voro äfven missnöjde med Wrangel, "als welcher noch ziemlich jung, hochmüthig, eigensinnig und allerdings nicht freygebig wäre," Pufendorf, XX. §. 60; derföre var äfven Carl Gustafs utnämnande till Generalissimus angenämt för armeerna. Till ersättning blef Wrangel nu tillika General-Guvernör öfver Pommern (hvilket ämbete Torstensson hittills innehaft) och fick Bremer-Vörde i donation. Drottningen skref honom till d. 29 Aug. 1648, att den nye Generalissimus skulle allting med Fältmarskalken communicera, och Carl Gustaf utbeder sig i egenhändig skrifvelse hans råd.

kloster, samt Bremen och Verden, allt såsom Tyskt Rikslän 1).

Armeerna hade haft sina egne fullmägtige vid fredscongressen. Deras satisfaction blef det sista som afgjordes, och nedsattes från vida högre fordringar slutligen till fem millioner Riksdaler 2), hvaraf 18 Tunnor Guld (1,800,000 R:dr) skulle betalas straxt, 12 Tunnor Guld (1,200,000 R:dr) genom assignationer, och på de öfrige 2 millioner utfärdas försäkring 3). Af de första betalningarne erhöll hvarje Ryttare 40 R:dr, hvarje Soldat 12 R:dr, de inhemske tre månaders aflöning och befälet större och mindre summor 4), med tillsägelse att lika mycket

---

1) Den 29 April 1648 skrifver Drottningen till Fredscommissarierne i Osnabrück: J må accordera Oss vid Länens emottagelse en honorablare modum, än som hittils varit i observantz med Konungarne af Danmark och Förstarne af det Romerska Riket, så att Länen Oss ej confereras eller vi dem genom våre Legater emottaga med flexu genuum eller dylike eftertänkelige sätt och ceremonier. Registr.

2) Vi hade fuller förmenat uthålla här något längre öfver Kgl. Maj:ts soldatescas sak; — men efter Ständerne, sedan de nu äro färdige med Frankrike, ligga oss dageligen an, att vi måtte subscribera instrumenta Pacis, så kunne vi utan Kgl. Maj:ts största blasme intet längre dermed utdraga. Johan Oxenstjerna till C. G. Wrangel, Osnabrück d. 13 Oct. 1648. Både Torstenssons och Wrangels utlåtanden hade i ämnet blifvit infordrade.

3) Drottningen till Carl Gustaf d. 22 Nov. 1648. "Ju mer Eders Kärlighet kan ur desse penningar för oss och riket profitera utan discredit hos soldaten, ju bättre." Registr.

4) Krigsrättens (Krigs-Collegii) Förslag om huru Armeen skall betalas, afsändt till Carl Gustaf d. 16 April 1649, innehåller, utom hvad som är anfördt angående gemenskapen, att af första terminen Carl Gustaf skulle erhålla 60,000 R:dr, Gustaf Horn 30,000, Torstensson 30,000, C. G. Wrangel 30,000, Banérs

skulle följa ett eller tu år efter afdankningen, så snart de 2 millionerna inflöto. Detta synes aldrig hafva skett; ty dels qvitterades på dessa två millioner det så kallade Tyska Skuldregistret 1), dels beviljades eftergifter 2); och i allmänhet instruerades Commissarierna, att i detta afseende, "ej drifva saken på spetsen, helst Frankrikes inre oroligheter kanske skulle förmå Kejsaren till nytt krig 3).

---

barn 12,000, Liljehöks enka 6000, Magnus Gabriel de la Gardie 22,500, Axel Lilje 15,000, Arvid Wittenberg 15,000, Königsmark 12,000, Gustaf Otto Stenbock 9000, General-Lieutenanterna hvar 7,500, General-Majorerna hvar 6000, General-Adjutanterna hvar 300, o. s. v. En Pensionslista af d. 28 Juni 1648, anvisad på Sveriges Tyska besittningar, och om medel ej derifrån räcka till, på Franska subsidierna, upptager dessutom för Carl Gustaf 40,000 R:dr, för C. G. Wrangel 15,000 R:dr, för Magnus Gabr. de la Gardie 10,000, för 23 Öfverstar hvardera 1000 R:dr, m. m. Registr.

1) Fordringar på Armeen alltsedan Gustaf Adolfs tid, uppgående till 590,084 R:dr. Factorn Drost i Lübeck fick likväl ut sin fordran 20,000 R:dr af första Terminens penningar. Registr. 16 April 1649.

2) Så skrefs till Carl Gustaf d. 8 Jan. 1649, att Landtgrefvinnan af Hessen skulle vara befriad från sin contingent. Registr.

3) Till Commissarierna i Osnabrück d. 10 Febr. 1649. Registr. Drottningen befaller d. 10 Mars s. å. Carl Gustaf att söka förhindra Turenne, som stode på Parlamentets sida och ville föra sin armé mot Paris. — General-Lieutenant Erlach skrifver derom till Wrangel d. 2 Maj 1649: Comme le dessein de Mr de Turenne n'avoit ni justice, ni fondement je m'y suis opposé avec tant de succès — que Mr le Marechal n'a plus qu'une poignée de gens aupres de lui. Sedan Hofvet låtit arrestera Condé 1650, anhöll Turenne om Wrangels hjelp att befria Prinsen. Je ne doute pas — skrifver han — que Vostre Excellence n'ait appris l'arrest de Mr le Prince. — J'espère que V. Exc. sera touché de son malheur et qu'elle me fera la grace de m'adresser les officiers, qui voudroient servir

Utan bedje Vi vid allt hvad heligt är — skrifver Drottningen till Carl Gustaf — att Eders Kärlighet ej ville göra afseende på de andragne orsaker och hinder, utan i Herrans namn utan förhalning göra en ända på denna långsamma tractaten" 1). Fredens verkställighet afgjordes genom Executions-Recessen i Nürnberg år 1650. Westfaliska freden bestämde för längre tid Europas politiska skick. — Vi vete att våld uppkallar våldet; men kan någon med ögat på detta krigs mångåriga förstörelse ännu fråga, om det var ett krig hufvudsakligen fördt för Religionen; så svare vi med Axel Oxenstjerna: Nej 2), och påminna om ett Österländskt ordspråk: Hvad Förstarne intaga förhärja de, hvad Gud intager det helar han 3).

---

une cause si juste. Wrangel erhöll för sitt afslag ett tacksägelsebref från Ludvig XIV af Dijon d. 27 Mars 1650: Ayant sceu, comme vous avez rebutté les semonces du Marechal de Turenne, qui desiroit estre assisté de trouppes contre mon service, je vous escris cette lettre par l'avis de la Reyne Regente, Madame Ma Mere, pour vous temoigner avec quelle satisfaction j'ay ressentie l'effect de vos bonnes dispositions. Originalen i C. G. Wrangels Brefvexling på Skokloster.

1) Till Carl Gustaf d. 19 och 26 Jan. 1650. Registr. D. 7 Maj föregående året hade hon tillskrifvit honom, att hon skulle gerna se, att han låte uppresa en statue på det ställe, der hennes Fader är slagen vorden.

2) Till Tyska kriget var intet Scopus principalis defensio Religionis — hvars arma äro spiritualia, såsom Preces et Lacrimæ; utan att Regnum Sveciæ et Consortes Religionis måtte sitta i säkerhet tam in statu ecclesiastico quam politico. Axel Oxenstjerna i Rådet 1637. Palmsk. Handskr.

3) Wer ist der wahre König? Gott allein.
Wo Könige ein Land einnahmen,
Verwüssten sie's, so weit sie kamen,
Gott heilt ein Herz, so weit er es nimmt ein.
Friedrich Rückert. Sprüche der Ueberlieferung aus dem Morgenlande.

Freden, om än efterlängtad, är ofta, så väl som kriget, vid sitt inträde en tidpunkt af förlägenhet. Det är som ett hastigt ombyte af lefnadssätt. De länge utåt rigtade krafterna kasta sig på kroppen tillbaka. Kommer härtill, att menniskorna i allmänhet äro undergifna nödvändigheten, som i kriget är kännbar nog, men sällan veta gräns för sina önskningar, då dessa få utrymme; så pröfvar en fred, ej mindre än kriget, en regerings styrka. I Sverige lemnade det stora krig, hvari fäderneslandet tagit den ärofullaste del, efter sig så djupa inre missförhållanden, att Christina slutade med att öfverlemna deras lösning åt en annan hand. Orsakerna lågo både i rikets allmänna och hennes personliga ställning.

De missförhållanden vi nämnt, voro till en del nödvändiga följder af kriget, om hvilket ej orätt sades: "att det var oproportioneradt till fäderneslandets krafter." En dräglig fördelning af bördorna är i sådant fall en omöjlig uppgift; men dräglig eller odräglig fordrar rättvisan, att den bör vara jemn; och just i de svåraste omständigheter är det endast den strängaste rättvisa, som räddar. Man kan omgå denna nödvändighet med en falsk skonsamhet; men den hämnar sig. Den utväg Förmyndare-regeringen tillgrep, att lindra dessa bördor genom att föryttra kronans gods, då inga främmande subsidier förslogo, och den ej vågade öka skatterna, innehöll på en gång en skonsamhet och en orättvisa; mindre i sig sjelf — Rikskanslerens sats, att godsen af de privata brukas bättre, än af kronan, har mycket för sig — än genom de vilkor man fäste vid föryttrandet, och genom den utsträckning man gaf åt benämningen af kronans gods. I förra afseendet fästa vi uppmärksamhet dervid, att godsen endast fingo föryttras till Adeln 1); i andra afseendet bör anmärkas,

1) Man gick så långt deri, att, ehuru en stor del gods föryttrades i betalningen för äldre fordringar, Re-

att förytttrandet ej endast omfattade kronans domäner, utan kronans ränta af skattebönderna, hvilka sistnämnde på detta sätt kommo under Adeln, och förvandlades från omedelbara till medelbara undersåtare. Väl heter det, att endast räntan af skattehemmanen bortförläntes; men det förhållande, hvari Adelsmannen härigenom kom, gaf honom alltför många tillfällen att inskränka och utplåna Odalbondens i Sverige urgamla rätt såsom jordegare. Hvarken lock eller pock sparades att bringa den senare helt och hållet under Frälset, såsom Skatteböndernas upprepade klagomål vid Riksdagarne visa. Ej heller saknades de, som påstodo, att all skattskyldighet hade sitt ursprung af kronans första egendomsrätt till jorden; hvarföre öfverlåtandet af räntan åt Adeln innebure ett tyst öfverlåtande af sjelfva grunden. Detta påstående upplifvades tvertom så öppet, att det framkallade en egen vederläggning 1). Det gälde Bondeståndets existens såsom ett fritt stånd i Sverige.

Att Rikskansleren var en fiende till denna frihet, kunne vi ej i allmänhet säga. Flera hans yttranden i Rådet, der han ingalunda var den strängaste Aristrokraten, vittna om motsatsen. "Svenske

---

geringen, såsom synes af dess bref till Kammar-Collegium af d. 14 Juli 1642, böd, att ingen ofrälse person på detta sätt skulle få sin fordran betald, med mindre den förut öfverläts till någon af Adeln.

1) "Oförgripeliga Bevis emot Adelens rättighet öfver Skattegods," af sedermera Kongl. Rådet och Kansli-Rådet Ehrensten år 1647, ehuru han sjelf intet derom nämner i sin egenhändiga Lefvernesbeskrifning. (Afhandlingen är tryckt i Stockholm 1769.) — Han förlorade sedan mycket på Konung Carl XI:s Reduction, hvilket gifver Författaren till de i Handlingar till Skandinaviens Historia, 9:de Delen, införde anteckningar anledning att säga: "Ämbetsmannen Ehrensten hade, i sin ungdom som ofrälse, nästan amprast skrifvit emot Adelns godsrättigheter; nu då hans konungagåfvor knepos, blef annat ljud i skällan." Sid. 147.

Bönderne äro ett fritt folk och hafva votum i riket," är ett af hans ord 1); men då han tillägger: "det är allenast en contractus, som är emellan dem och deras husbonde" 2), så innebär detta, att Adelsmannen kan vara denne husbonde, oaktadt bondens personliga frihet, och betraktar man följderna af Kanslerens system i den inre förvaltningen, så innebär detta åtminstone intet hinder mot slutföljden, att adelsmannen bör vara denne husbonde. Den store Statsmannens mening synes i verket föga skild från Riksdrotset Grefve Per Brahes, som vid samma tillfälle yttrade: "Vi äre alle subditi Regni, bönderna mediate; vi immediate:" en distinction, hvilken sedermera så litet anstod Konung Carl X, då han fann den med något förändrade ordalag i Gyldenstolpes Politica, att han slängde den till honom dedicerade boken i väggen 3). Det gick med stora steg derhän, att Sveriges jord skulle komma i Adelns ägo, hvarvid Kansleren synes hafva tänkt sig Bondeståndet, med bibehållen representation, till större delen såsom ett stånd af fria förpaktare. Deraf äfven hans förkärlek för indirecta skatter, såsom tull och accis, och hans ifrande att Adeln ej borde sig dem undandraga, utan fastmer äfven genom särskilda bevillningar understöda kronan, hvarvid vi påminna om hans uttryck: "alla Sveriges olyckor komma deraf, att Konungarne hafva efter rikets tarf velat hafva och Adeln intet gifva" 4). Det var det enda sättet att förena beskattning med den frihet Adeln fordrade för sin jord.

Christina bekräftade ej blott, utan förbehåll, alla de under hennes omyndighet skedde föryttringar af Krono- och Skattejord, som nu förskrefvos

1) I Rådet 1650. Palmsk. Handskr.
2) Ibid.
3) Handlingar till Skandinaviens Historia, 9 D., s. 115.
4) I Rådet 1642. Palmsk. Handskr.

åt innehafvarne till evärdeligt frälse 1). Samma medel, som Förmyndarne ännu med återhåll nyttjat,

1) Såsom exempel kan anföras Drottningens Confirmation på de köpegods, som en af Förmyndarne, Riksskattmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstjerna (Kanslerens syskonebarn) af kronan sig tillhandlat, gifven d. 9 Juni 1645. Registr. Deri säges att, vid de i Gustaf Adolfs tid skedda köpen, godsen blifvit sålde efter 3 procent (d. v. s. efter 100 R:dr för 3 R:drs ränta), hvarvid Riksdalern skattades till 6½ mark, och endast den vissa årliga räntan beräknades, (så att de ovissa räntorna kommo dessutom köparen till godo), att sedermera blifvit beslutet, att äfven inberäkna de ovissa årliga räntorna, men deremot sälja godsen efter 4½ procent, Riksdalern räknad till 6 mark. Under sådana vilkor hade Riksskattmästaren sjelf åren 1638, 39, 40, 42 tillhandlat sig specificerade 98½ hemman i särskilda provinser för inalles 28,450 R:dr. — "Och då vi öfverväga motiverna till denna försäljning — heter det — att i Rikets öfverhängande nöd och allmän fara ej Ständerna med högre skatter besvära, och ej heller är oss lägligt att betala igen penningarne, och godsens goda skötsel upphjelper landets cultur, så, ändock vi kunde hafva något att tadla uppå uträkningen af räntan för Westgöta-godsen, confirmere vi honom i besittningen af dessa gods under Adeligt Frälse, som andre sine arfvegods." Ibland de sålunda afträdde godsen äro både Krono-skatte- och Kyrkohemman, äfven ett par tillhörande Gustavianska arfvegodsen. — Vi hafva förr nämnt, att år 1642 en Camererare Jost Hansson för bedrägeri, förfalskning af kronans böcker, falska köp, m. m. gick till döden. Ibland de nu till Riksskattmästaren föryttrade gods äro tolf gårdar, om hvilka tillägges: "att de äro af de gods, som framledne Jost Hansson af Oss och kronan köpt med rättighet att dem åt våre trogne män af Ridderskapet och Adeln försälja." Denne man blef adlad, emedan han erböd sig att köpa gods för 80,000 R:dr. Märkeligt är, att ej Riksskattmästaren sjelf, utan hans son, Hofmarskalken Gabriel Gabrielsson Oxenstjerna, sedan köpte de nämnda godsen af Jost Hansson, men "på fadrens vägnar," heter det nu i confirmationen.

användes af den unga, lifliga, frikostiga Drottningen utan hejd och mått; och Registraturerna fyllas allt mer med köp, förläningar, sköldebref, nådebevisningar och gåfvor af alla slag. Hon hade lysande förtjenster att belöna, stundom gamla orättvisor att godtgöra 1), och den vård hon egnade åt gamle, sårade krigsmän 2), förtjenar allt beröm.

Men gunst gaf belöningar, som öfverträffade alla andra. Man förvånas öfver allt hvad Drottningen hopade på den skönaste, mest lysande ädlingen i hennes hof, Grefve Magnus Gabriel de la Gardie, som inom få år säges ha förvärfvat en inkomst, endast i jordagods, af 80,000 R:dr årligen 3). Vi ha nämnt

---

1) Så fingo Rikskansleren Erik Sparres barn vederlag för hälften af Bergquara-godsen, som Riksamiralen Gyllenhjelm nu innehade. D. 16 April 1645. Registr.

2) "Såsom vår salige Fader hafver låtit upprätta **Wadstena Krigsmanshus**, af miskund mot alle sargade och vanföre krigsmän, samt skänkt 2000 *daler* i hemmansränta derunder, som intill denna dag ej hafva kunnat **in effectu** præsteras, alltså gifva Wi till Wadstena Krigsmanshus så månge våre och kronans hemman, som i ränta svara deremot." D. 12 Oct. 1646. Registr. Dessutom en mängd enskilda exempel.

3) Uppgiften är tagen ur en på Italienska skrifven Minister-berättelse af år 1654, troligen af Gref Montecuculi, copierad i Venedig och meddelad af Arkenholtz. Mem. de Christine. II Appendix, N. XLVII. Vi bifoga en uppsats på de åt Grefve Magnus af Drottningen meddelade befordringar och donationer, mest ur Riksregistraturerna. Han begynte sin offentliga bana år 1644 vid 22 års ålder, då han genast utnämndes till Öfverste för Gardet och fick dessutom 1500 R:dr årlig pension. Han skickades följande året i spetsen för en lysande Ambassad till Frankrike: erhöll d. 9 Febr. 1646 förläning af Magnushof på Ösel, och blef samma år tillika Öfverste för Lifregementet: 1647 på en gång Krigsråd och Rikråd: d. 17 April 1648 General öfver all den Svenska och Tyska militien i Tyskland, såsom Hertig Carl Gustafs General-Lieutenant, med 10,000 R:dr i lön:

den man, hvars inflytande innan kort utträngde Rikskanslerens. En ibland de första tvister emellan den gamle Ministern och den unga Drottningen säges uppstått i anledning af hennes afsigt att, kort efter nytändningen af Grefve Magni gunst, inkalla honom i Rådet 1). Det synes ha varit för att öfvervinna detta motstånd, som hon 1646 utnämnde honom först till den lysande Ambassaden åt Frankrike 2). Den ko-

---

fick d. 20 April s. å. donation på 29 hemman i Upland: d. 28 Juni s. å. 15,000 R:drs pension på Franska subsidierna och Tyska staten: d. 16 April 1649 22,500 R:dr af Svenska armeens satisfactionsmedel: d. 11 Maj s. å. General-Gouverneur öfver Lifland: fick d. 15 Jan. 1650 anvisning på 7000 R:dr af Tullmedlen i ersättning för några inkomster i Brehmen: d. 14 Aug. 1650 förbättring på sitt Grefliga vapen och Grefskapet Arensberg på Ösel: erhöll d. 23 Aug. s. å. till skänks allt artilleri och munition på fästningen Benfeld: d. 24 Dec. Amtet Wollin i Pommern till evärdelig egendom: d. 16 April 1651 förbättring på fadrens, Gref Jacob de la Gardies, Grefskap med Lidköpings stad och Kinnefjerding: s. å. Riksmarskalk: d. 31 Jan. 1652 President i Kammar-Collegium: d. 27 Mars s. å. Lagman öfver Westergöthland och Dalsland: d. 30 Maj s. å. fick donation på Räfsnäs gård i Södermanland, samt flere hemman i Österbotten: d. 19 Oct. s. å. donation på gods i Nerike: d. 30 Dec. s. å. Riksskattmästare: d. 2 Mars 1653 fick kyrkotionden af Ilmola socken och 30,000 R:dr för Jacobsdal (nu Ulriksdal): d. 23 Mars s. å. omkring 60 hela hemman i Medelpad och Westerbotten, Laxfisket i Umeå och Laxskatten af 20 hemman: d. 30 Sept. s. å. donation på det hus i Stockholm, hvilket Regeringen köpt af hans fader för 70,000 R:dr, emot det att Gref Magnus afstod från donerade gods i Halland till Adrian Tripps betalning.

1) Jfr nyss anförda Minister-berättelse, som dock i flera fall misstager sig om tidsordningen.

2) "Här är allt sysselsatt med Gref Magni Legation. Hertig Adolf går med. Strassburger är Assistent, Wilhelm Taube Hofmarskalk, två Hennes Maj:ts

stade 100,000 R:dr af subsidierna 1). De la Gardie sjelf (genom sin farfar) af Fransysk härkomst 2)

Kammarherrar och 16 Adelsmän, som Hennes Maj:t sjelf utvalt, gå med, samt 30 Adelsmän såsom Volontairer, 8 Garder i Hennes Maj:ts liveri, 4 Hennes Maj:ts pager, 6 Laquejer i Hennes Maj:ts liveri, som är guld och svart, 4 Hennes Maj:ts trompetare. Men Grefven har dubbelt mer folk i sitt eget liveri. Tre örlogsskepp föra Ambassaden från Stockholm. Lorens von der Linde till Wrangel. Stockholm d. 13 Juni 1646. C. G. Wrangels Brefvexling på Skokloster.

1) "Angående de 100,000 Riksdaler, som Grefve Magnus hafver optagit i Paris, är det intet skedt utan min vilja och expresse befallning; beder fördenskull, att j icke villen tillåta (så mycket eder tillstår) att hans ovänner må impune calumiera'n, emedan han är helt oskyldig." Christina till Salvius i Osnabrück d. 13 Febr. 1647. Arkenholtz, I, 93. "Emedan summan vill falla sig något stor, synas några glunka derom, lika som den skulle vara sufficient att arrestera och förhindra de progresser, som Fältmarskalken Wrangel hade kunnat göra sig hopp om, der han samma summa hade kunnat blifva mäktig. Hvad nu detta kan till mitt præjudicio af sig föda, kunnen j lätteligen dömma. — Altså hafver jag, ehuru väl ogärna, nu denna gången tänkt att taga om eder trohet och affection det infalliblaste och vissaste prof. — Och på det jag icke måtte hålla eder med månge ambages länge uppe, så är jag tvungen att säga eder, att min begäran består deri, att j vilje i tid hafva eder denna saken befallad och ju så laga, att armeen härigenom icke må lida någon men, utan att j så många penningar på eder credit ville upphandla, att denna summa kunde till armeens behof suppleras." Christina till Salvius. Ibid. Enligt en handskriftlig anteckning af framlidne Doctor Faut var Christina vid Salvii död år 1652 skyldig honom 146,000 R:dr, och lånte sedan 50,000 R:dr af hans enka, hvilka aldrig betaldes.

2) Son aïeul etoit François. — Il etoit bien fait: il avoit la mine haute et resembloit à un favori. Il parloit de sa Reine en des termes passionés et si respectueux, qu'il etoit facile de le soupçonner de quelque tendresse plus grande que celle qu'il lui

öfverflyttade sin egen benägenhet för Frankrikes intressen på Drottningen, och föranledde derigenom slutligen Rikskanslerens offentliga onåd. Man beskylde honom både att utdraga freden och vara fiendtligt stämd mot Frankrikes politik 1). D. 10 April 1647 skrifver Drottningen till sina Ministrar vid fredscongressen: "Messieurs! Dessa få ord äro allenast adjousterade till mitt publique bref, på det jag måtte uptäcka eder med egen hand den fruktan jag haf-ver, att den önskelige tractat, som allt härtill gifvit en så god förhoppning om ett önskeligt utslag, genom någre orsaker, som mig icke aldeles äre bekände, måtte blifva studzad. Nu till att eder om min vilja aldeles försäkra, så må j visserligen eder det persuadera, at jag för allt ting åstundar en säker och honorable fred; och, emedan satisfactio coronæ är redan aldeles sluten, och intet mera står igen än Soldateskens contentement och Ständernas gravamina, så är det min vilje, att j hålla sakerna med godt maner gående till dess Erskeine 2) kan komma till eder och göra eder om sin commission kunnige, och då utan försummelse tractera verket till en önskelig ända: görandes Ständernes condition, Cronones satisfaction och Soldateskens contentement det bästa sig göra låter utan fredsbrott, och sedan icke längre solka dermed, som härtills skedt är; der annorlunda sker, så måge j se till, ehuru j det infór Gud, Riksens Ständer och mig hafva till att försvara: ifrån denne scopum låter inga ambitieuse

devoit par la qualité de sujet. — Quoique il en soit, cet homme parût assez digne de sa fortune, mais plus propre à placire qu'à gouverner. Mem. de Mad. Motteville. Arkenholtz, I, 89.

1) Chanut säger: "Il avoit été à souhaiter pour le succès des affaires de la France, que ce Chancelier fut parti pour l'autre monde." Arkenholtz, I, 117.

2) Krigs- och Assistens-Råd, slutligen äfven Minister vid fredsunderhandlingarne.

menniskors phantasier eder movera, så kärt eder är min högsta onåde att undvika; och der j icke hafven lust att stå mig derföre blek och röder till svar: då må j visst tro att hvarken auctoritet eller slägters apuïs skall mig hindra att visa verlden det misshag jag drager til oförnuftige procedurer." — — Brefvet var egentligen ämnadt åt Grefve Johan Oxenstjerna, Rikskanslerens son. Derföre skref Drottningen samma gång till hans medbroder Salvius: "Jag skall icke underlåta att recompensera med all nåde eder trohet och flit, och med det andra partiet skall jag mig så ställa, att jag skall visa all verlden, att icke heller R. C. (Riks-Cancelleren) förmår allena röra verlden med ett finger. Sapienti sat. Mitt bref, som härhos fogadt är till eder bägge, måtte j lefverera åt G. J. O. (Grefve Johan Oxenstjerna); och ehuru väl jag der utinnan tastar eder hårdt an, så är dock han allena dermed ment. Lager så att D'Avaux 1) får veta dess contenta, på det att Fransoserne icke fatta vrånge tankar om mig, utan att de måtte se, hvars skulden är. — J måge aldeles vara försäkrade, at jag skall hålla eder skadelös; och när Gud en gång hjelper eder med fred hem, skola edre gjorde tjenster med Senatoria dignitate recompenseras. — Gref Magni interesse recommenderar jag eder såsom mitt eget 2). — Jag beder låta mig veta, hvad grimasser G. J. O. (Grefve Johan

---

1) Grefve D'Avaux, jemte Servien, Fransysk Minister vid fredsunderhandlingarne, men ännu mer oenig med denne sin Collega, än Oxenstjerna med Salvius. I anledning af de Franske Legaternas missämja kom Hertigen af Longueville såsom tredje Fransysk Minister till Congressen.

2) Drottningen ville på denna tid skaffa honom Benfeld i Elsas eller något annat förstendöme. "Der j kunne gifva mig ett consilium eller förslag, huru jag kunde beneficera honom (Grefve Magnus) med Benfeld eller något annat ansenligit, vore det mig af hjertat kärt," heter det i samma bref till Salvius.

Oxenstjerna) gör vid läsandet af mitt bref till eder bägge 1).

Den stolte Johan Oxenstjerna svarade: att han vore färdig aflägga räkenskap för sitt uppförande, när Drottningen det behagade: af enskilda skäl och angelägenheter hade han redan länge önskat att blifva befriad från att fortsätta underhandlingarne 2). — Han visste väl, att en så ringa person, som han, kunde umbäras; men den, som ingifvit Hennes Maj:t att skrifva ett sådant bref, skulle derföre en gång vara honom ansvarig, om de i lifvet möttes. Han kunde några veckor derefter inberätta till Drottningen, att skulden till dröjsmålet så mycket mindre var hans, som Franske Ministrarne sjelfve uppehöllo freden 3). Det var med sanningen öfverensstäm-

1) Arkenholtz, I, 110.

2) Det var sannt. Han hade år 1647 förlorat sin första hustru, Anna Margareta Sture, och behöfde för arfskiftet efter henne komma öfver till Sverige.

3) "Jag ser af din sist inkomne skrifvelse, att Trautmansdorff, instigerad af den Spanske Ambassadeuren, är afrester, och att tractaten släppes upp, att du och din Collega hålla allt till i Münster, och att Fransoserne, som förr hafve blamerat dig för uppskof, nu sjelfve hindra framgången. Intet förlöper häruti det jag ville säga om: non putaram. Och ställer jag derföre, huru Gud allt täckes disponera. Men det förtryter mig, att vi sjelfve så barnsligen judiciera: och mycket mer, att vi så procedera. Jag är fordom intet så van, utan som du vest, plägar vara contra quoscunque casus resolverad. — Sed hæc dies aliam vitam, alios mores postulat. Dock, min Son, jag hoppas att Gud och tiden väl skall uppenbara, hvem rätt och väl menar. Movera dig intet högt. Gack din väg, som dig bör, och sök Hennes Maj:ts, vår Drottnings, och Riksens tjenst och reputation: och, der något skulle blifva tillbaka, då se derpå, att du ingen stor del hafver deri. Resten befall Gud! Din particular difficultet ser jag väl, och hvad olägenhet dig af detta dröjsmålet tillvexer, men skatta det som ett malum necessa-

mande; och nu fick Salvius befallning att deri rätta sig efter dem. "J gören väl att assistera Fransoserne i deras postulater," skrifver Christina till den senare, d. 6 Juli 1647. — "J måste arripera denna occasion, att göra mig gratieuse hos Frankrike 1).

Hvad som skett, gaf anledning till en genom Torstensson bemedlad förlikning emellan Christina och Oxenstjerna, hvarvid Drottningen slutligen yttrade, att hon ej skrifvit det nämnda brefvet i ond mening mot hans son, och till utseendet en förlikning följde 2). Äfven Franska Hofvet smickrade den gamle Kansleren 3). Men sjelf drog han sig för någon

rium och drag med tålamod." Rikskansleren till sin son Johan. Tidön d. 4 Aug. 1647. "Du varder utur Hennes Maj:ts egen skrifvelse förnimmandes dess intention, att du blifver der qvar och förrättar commissionen med Salvio, så hädanefter som härtill. Käre Son, hafver du tråkat så lång tid, och insupit så mycken förtret; så tryck dig ännu, och låt icke impatientien förleda dig." Till densamme. Stockholm d. 12 Dec. 1647. "Din Collega njuter sitt vanliga förtroende; dock är man icke här som tillförene försäkrad om freden; ehuru väl din Collega uti sine enskilde bref föga annat skrifver om — och discurrerar med en hop ratiunculis, som läste han Terentium eller Plautum för skoledjeknar till att visa sin store vetenskap. Men, min Son, låt det stå derhän — hvad realt är, der blif vid och undanböj, så mycket du kan, all uppenbar jalousie." Till densamme. Stockholm d. 4 Mars 1648.

1) Arkenholtz, I, 129.

2) "Brefvet, som dig var tillskrifvet, hafver icke litet turberat mig, och hafver jag deröfver d. 25 hujus varit till tals med Hennes Maj:t. Det gör mig ondt; och tror, om det intet vore skrefvet, att det tilläfventyrs skulle hållas inne med. Man söker att excuserat, och vill man föregifva det allenast vara en varning. Men orden finnas ljuse och klare. Ehuru det är, så står det och sjuder. För min person skall jag, näst Gud, intet finnas utan resolution." Kansleren till sin son Johan. Stockholm d. 29 Maj 1647.

3) Hvad mig Cardinalen Mazarini hafver tillskrifvet i ett

gon tid från hofvet. "Jag är nu med min hustru vid pass fem veckor hemma på mina gårdar, att se mine privatsaker uppå;" — skrifver han till sin son Johan från Tidön — "ty jag, såsom dig vetterligt är, hafver hela tiden bortåt mig de publicis allena, men om mina privatis litet bekymrat. Eljest står här hos oss på landet allt väl till och är för ögonen en herrlig årsvext: Gud välsignat! Jag reser två dagar här efter till Fiholm att bese huset och mina nyrödningar. — Der hafver jag i år haft en hop med Dalekarlar, som allaredan hafva röjt af ett stort stycke, så att jag hoppas med äng och utrymme hafva Fiholm försörgt. Det värsta för mig är, att jag orkar intet gå att besigtigat, och för fjorton dagar sedan hade jag en olycka, att jag föll med en häst i en hängedy och tryckte mitt ben mot en gärdesgård, där jag hafver haft mycket ondt af, och intet sedan kunnat komma på hästen" 1). Ålder och sjuklighet begynte medtaga hans krafter. "Din moder hafver något måst hålla vid sängen;" — skrifver han följande året till Johan — "men så skämtar ock ålderdomen med mig." 2). Han återtog utöfningen af sitt ämbete. En man, sådan som han, kunde svårligen vara utan inflytande, och efter De la Gardies onåd, mot slutet af år 1653, ser man

---

bref i förrgår handfångit genom Chanut, och med store fransösiske complimenter uppfyldt, kan du se af medföljande copie." Kansleren till densamme d. 11 Mars 1648.

1) Tidön d. 19 Juli och 4 Aug. 1647. Brefvet till hans yngre son Erik, (en yngling af utmärkta egenskaper), i hvilket han råder honom till giftermål, i anledning af en utaf Drottningen sjelf yttrad misstanke, att Erik Oxenstjerna gjorde sig hopp om hennes hand, är ock af detta år. Stockholm d. 29 Juni 1647.

2) Stockholm d. 5 Febr. 1648. Hans fru het Anna Båt.

åter någon tid regeringsärenderna mest gå genom Kanslerens och hans sons Eriks händer. Men att han i betydenhet ej mera blef den han varit, dertill var hufvudorsaken ej en ung qvinnas nyck på thronen, utan Ministerns förändrade ställning till thron och rike. En statsmans rätta verksamhet går endast ur statens medelpunkt, med strängt afseende på det hela 1). Hans styrka ligger ej i gunst och personer, utan i den allmänna rättvisa, säkerhet och ordning, för hvilka han lefver, och hvilka han är kallad att bevaka. Det stora Europeiska krig, hvari Sverige hade tagit en så ärofull del, hade deremot djupt stört statens inre jemnvigt. Att återställa denna på nya grunder, var en uppgift, kanhända ej för svår för Gustaf Adolfs skapande snille, om hans lifstråd ej så tidigt blifvit afskuren. Hvad som efter honom, om än med hjeltemod, utfördes, var ett halft verk. Att vilja grunda fredstillståndet på de förhållanden, som kriget af sig födt, var utan tvifvel ett stort misstag: och från detta misstag kunna vi ej frikänna Axel Oxenstjerna. Derföre är hans politiska lefnad slutad med freden. Det är en ny begynnande sakernas ordning, som skjuter honom åt sidan; deruti, mer än i ålderns försvagning, låg nu hemligheten af hans vanmakt. Sveriges framtid bestämdes utan honom och emot honom. Christina är sjelf deri hufvudpersonen. Med alla de förebråelser, hon fått och förtjenar, kan man likväl hvarken neka henne snille eller mod; och hon har ej njutit nog rättvisa för den ständaktighet, hvarmed hon emot de Stora genomdref sitt eget beslut, att i Carl Gustafs händer nedlägga en spira, som blifvit henne för tung.

---

1) Rikskansleren har sjelf förträffligt uttryckt detta: "När icke Regeringen tager animum Regis an och talar pro republica, utan agerar en privatum och talar å Stånds bästa, då kan Regementet icke längre stå." Protocoll i Senaten d. 20 Juli 1636.

Redan vid Drottningens tillträde till regeringen på Riksdagen 1644 yppade sig förebuden till hvad komma skulle. "Bönderna stå allt stadigt" — skrifver en samtida berättare — "i deras mening om restitution på godsen, förrän Hennes Maj:t tager regementet an, såsom ock uti mycket annat, som Ridderskapet enkannerligen angår: till äfventyrs hafver bonden goda patrioter, som honom informera: hafver också bondeståndet nyligen begärat regeringsformen sig föreläsas; dess praxin vilja de sedan eftertänka; hvilket regeringen hafver dem måst efterlåta" 1). Det tillägges, att Preseståndet håller mycket med bönderna, men ej är alldeles inom sig ense; emedan Kyrkoherdarne begynna sätta sig opp emot Biskopparne. I de af oss redan åberopade anmärkningarne till Regeringsformen vid denna Riksdag hotas att stånd torde uppstå mot stånd. Märkligt nog utgingo dessa, mot de stora familjerna riktade anmärkningar i synnerhet från en del af Adeln och Presterskapet. Det är första tecknet till den söndring emellan den lägre och högre Adeln, som framdeles i de nu väckta frågors afgörande skulle hafva så betydande följder. Ännu var den blott i sin början; och det är Presterskapet, som i spetsen för de ofrälse stånden emedlertid tager ledningen af den nya op-

---

1) Bref från Bengt Baaz (Carl Gustafs lärare) till Pfaltzgrefven Johan Casimir. Stockholm d. 26 Oct. 1644. C. Adlersparres Historiska Samlingar, II, 167. Ibland Böndernas besvär var, att Adeln, när den köpt räntan af hemmanen, tränger under allehanda förevändningar bonden från sin skatterätt och besätter hemmanen med torpare: äfven klaga de, att tiden på köpegodsens återlösen var för kort, och ville ha infört i Riksdagsbeslutet, att kronan måtte återköpa dem, när som helst. "Derpå infordrades i Rådkammaren Bönderna och representerades dem, att de gripa Hennes Kongl. Maj:t i sin höghet och frågades, om de voro komne att kasta kull riket." Ibid., I, s. 177.

positionen. Denna var i synnerhet riktad mot adeliga privilegierna, hvilka icke dess mindre af Drottningen ej blott bekräftades, utan föröktes; hvaremot Adeln afsade sig tullfriheten 1). Mycket i dessa privilegier var redan länge besvärligt för Presterskapet, t. ex. Adelns patronatsrätt i församlingarne. Hvarje inom ett prestgäld boende Adelsman ägde rätt att välja kyrkoherde 2); voro flere, och de sins emellan och med församlingen ej i valet förentes, ägde Biskoppen lägga dem emellan, liksom han i allmänhet hade rättigheten att förkasta, om den föreslagne befunnes oskicklig; dock heter det å andra sidan uttryckligen, "att ingen prestman kan trängas på Adeln emot dess samtycke och goda vilja." En annan källa till tvistigheter var tionden, från hvars utgörande Adeln för sina sätesgårdar var fritagen, men den utsträckte denna frihet långt öfver privilegiernas lydelse. Under sådana omständigheter må man ej förundra sig öfver det motstånd, som förslaget om ett Consistorium Regni med blandade verldslige och andelige ledamöter mötte. Preseståndet såg

---

1) Emot Adelns cession af Tullfriheten blefvo Frälsets bönder, äfven utom den så kallade frihetsmilen, liksom bönderna i Grefve- och Friherrskapen undantagne från alla gärder, körslor och dagsverken till kronan, och husbönderna ägde sjelfve att utkräfva dessa tjenstbarheter eller ock, om de ville, eftergifva dem.

2) 33 §. i Gustaf Adolfs af Christina bekräftade adeliga privilegier. Här är endast fråga om Kyrkoherdar. Af en handskrifven samtida Afhandling om Jus Patronatus, i Hr Landshöfdingen Järtas Samlingar, synes likväl att Adeln utsträckte samma rättighet till besättande af Kaplanslägenheterna. Pro forma skulle, i ena som andra fallet, äfven församlingen af Adelsmannen tillfrågas, och hade dervid den rättigheten — att samtycka. Plebis est consentire, heter det i nämnda tractat. — I Gustaf Adolfs egna Anmärkningar till Adeliga Privilegierna är Adelns patronatsrätt antecknad ibland ämnen, som påkalla ändring.

deri blott ett nytt fält för de Storas öfvermägtiga inflytande på kyrkan; ehuru Konung Carl IX, som är förslagets första upphofsman, derigenom i allmänhet synes ha åsyftat större rättigheter för lekmän äfven i andeliga angelägenheter 1).

Att genom egna privilegier blifva i synnerhet försäkrad emot Adeln blef nu Presterskapets hufvudsyfte. Förkämpe på banan var redan i Gustaf Adolfs tid den myndige och verksamme Biskop Johan Rudbeck i Vesterås, hvars bok om de lärdas och det andeliga ståndets forna privilegier tyddes såsom syftande till Hierarkiens återställande i Sverige, och ådrog författaren, som dessutom tillåtit sig utfall mot Styrelsen och Adeln, en anklagelse inför Förmyndare-regeringen, och ett förbud mot bokens utgifvande 2). Rudbeck gick derigenom miste om Ärkebiskopsstolen, hvartill han annars otvifvelaktigt blifvit kallad. Men han saknade ej efterföljare. Johannes Matthiæ, sedermera ett mål för sitt eget stånds förföljelse, författade på 1644 års Riksdag det för-

1) I de korta Preseståndets privilegier af Konung Carl IX år 1607 heter det: "Vi hafve ock privilegierat och gifvit dem makt att de med vårt Kyrkoråd och Consistorialspersoner, som vi dem, både af andelige och verldslige förordna vele, skole rätta och döma öfver alle andelige saker." Bihang till Svenska Kyrkans och Riksdagarnes Historia, ur Presteståndets Archiv. Stockholm, 1835, s. 136. — Att dessa privilegier ej voro Ståndet till behag, ser man af Presterskapets anhållan om nya hos Christina.

2) Denna sällsynta boks titel är: Privilegia quædam Doctorum, Magistrorum, etc. eller kortare: Privilegia Ministerii Ecclesiastici in inclyto regno Sveciæ, a piis Regibus et regni proceribus quondam benigne concessa et indulta. Om de öfverläggningar, hvartill denna skrift gaf anledning, och Rudbecks förhör i Rådkammaren och sluteligen inför Rikskansleren, se Franzéns Minne af Biskoppen i Vesterås Johannes Rudbeckius i Svenska Academiens Handlingar. T. 15.

slag till Presterskapets privilegier, som Drottningen först 1647 och sedermera utförligare vid sin kröning bekräftade 1). Presterskapets rättigheter och inkomster togos härigenom mot allt intrång i försvar; dock synes i fråga om Patronats-tvisten med Adeln privilegierna i orden mer tillfredsställande än i verket. De särskilda nådeförsäkringar, som Ståndets högre med-

---

1) På Riksdagen 1647 anhöll äfven Presterskapet, att Formula Concordiæ måtte antagas äfven i Svenska Lutherska kyrkan såsom en symbolisk bok, "på det vi derigenom måtte skilja oss ifrån de hemlige Calvinister, som sig under Augsburgiska Bekännelsen skyla," säges det. Drottningen villfor ej denna begäran, såsom troddes på inrådan af Johannes Matthiæ, som redan på denna Riksdag för sin Idea boni ordinis anklagades vara hemlig Calvinist, och troddes hafva gynnat det Unionsförslag med Reformerta kyrkan, som år 1638 Skottländaren Duræus framstälde, ehuru i den nämnda boken intet spår dertill synes märkeligt. Rikskansleren var i synnerhet ifrig för Formula Concordiæ, och ämnet kom ytterligare under öfverläggning år 1650 i den till Kyrko-ordningens öfverseende nedsatta Commissionen, utan att man likväl dermed kom till något slut. Formula Concordiæ blef först 1663 såsom Symbolisk bok erkänd i Sverige. Kyrko-ordningens öfverseende var en gammal angelägenhet. Den hade redan före år 1644 blifvit uppdragen åt Biskop Johannes Matthiæ i Strengnäs, och hans Idea boni ordinis var ett derigenom framkalladt förslag. År 1650 nedsattes för detta ändamål en af både andeliga och verldsliga ledamöter bestående Commission under Kanslerens direction. Man finner af dertill hörande handlingar i Nordinska Samlingarna ibland annat, att det tillstånd till fri religionsöfning för sig såsom Reformert, hvilket Louis De Geer fått af Gustaf Adolf, åter sattes i fråga. Man åberopade ett fäldt yttrande: "Den store Louis är en stor herre i Sverige. Han skall snart vinna publicum religionis exercitium." Dr Emporagrius sade: "att Louis hålles för att vara en enfaldig man och rudis; men vore dock vigilant."

lemmar 1), Biskoppar, Superintendenter, Theologiæ Doctorer erhöllo, bidrogo att från dem söndra det lägre Presterskapet, såsom snart skulle visa sig.

De bägge efter freden följande Riksdagarne åren 1649 och 1650 föra oss närmare skådespelets upplösning. För bägge åren måste Drottningen fordra nya utskrifningar, till ersättning af det afgående utländska krigsfolket, och äfven till största delen fortfarandet af de under kriget åtagna skatter. Hvad hon begärde beviljades 2), "emedan" — heter det i 1649 års Riksdagsbeslut "en ny vunnen fred, efter ett långvarigt krig (såsom Hennes Maj:t sjelf säger), är ej olik en nyslocknad stor eld, med många lemnade bränder, hvilka ännu ryka och lätteligen igen kunna tändas." Drottningen stod ej ännu illa i folkets mening. Man älskade henne för fadrens skull, för hennes ungdom, för hennes egenskaper; man tillskref ej henne hvad landet led. Men sinnena voro i stor jäsning. Ibland bevisen derpå äro i en tid, som skref så litet, uppkomsten och verksamheten af anonyma uppsatser, som i afskrifter flögo kring landet, och innehålla märkliga bidrag till tidens inre historia. Vi fästa uppmärksamhet vid tvänne sådana af motsatt rigtning. Det ena är ett slags manifest som är författadt i allmogens namn i medlersta Sverige 3), och slutar med en uppmaning att alla, särde-

---

1) 12 §. i privilegierna öppnar dem hopp om Adelskap.

2) Utskrifningarne dock ej efter mantalet utan efter hemmantalet, hvilket sistnämnde sätt vid 1642 års Riksdag hade blifvit infördt. Äfven tilläts att lösa sig med penningar. Genom de nya privilegierna befriades Presterskapet till största delen från sin befattning med utskrifningarne. Det hade gått långt då, genom ett Regeringens bref af d. 1 Febr. 1638, Prester och Skolmästare uppmanas att äfven vara värfvare behjelplige i anskaffande af löse karlar. Registr.

3) Det begynnes: "Vi fordom Länsmän och gemene Allmoge uti Upland, Södermanland, Vestmanland," etc. och finnes i Nordinska Samlingarne med påskrift:

les presterna, ville behjerta och kringsprida detsamma. Der klagas, att böndernas framtid är att i stället för ett fritt stånd i riket blifva lifegne och trälar. Drottningens mildhet missbrukas, så att hon snart endast äger titeln af rike och krona. Med förläningar sker stort underslef, det är ej alltid förtjensten som derigenom belönas, de utdelas för gunst och för penningar af underordnade betjenter, som äfven af fattiga enkor för rättvisan taga kalfvar och smör: utlagorna ha växt utöfver styrkan att dem draga, och äro, såsom mantalspenningarne, obilliga, då rike och fattige betala lika mycket. Allmogens klagan vid Riksdagarne blifver icke hörd; man gifver dem vrångvise skrifvare, som stympa deras besvär, hvarpå följer till svar ord utan verklighet; det måste finnas förvaradt i gamla Riksdagsbeslut, att bönderna äga sjelfve välja dem, som skola bringa deras klagomål till öfverhetens kännedom. Den andra af de nämnda skrifterna framställer ett *samtal* emellan fyra medlemmar af Rikets fyra stånd 1), der adelsmannen söker bevisa de öfriga, att den makt Adeln med ära vunnit också i sjelfva verket länder till rikets säkerhet och nytta; att dess motståndare blott bemantla sina egna anslag med den falska anklagelsen, att Adeln skulle vilja förvända Sveriges författning till en aristokrati eller valrike; dertill hade Adeln gifvit allt för många prof på trohet mot Konung och fädernesland; det vore ock nogsamt bekant, att den ingenting mindre fördroge än att regeras af likar; de ofrälse ståndens nu herrskande rigtning förde deremot rakt till det "popu-

"1649 eller 1650." Skriften tillhör troligen det förstnämnda året.

1) Samtal emellan Junker Päder, Mäster Hans, Nils Andersson Borgare, och Joen i Berga Danneman, hållet i Thomasmässo marknad i Linköping år 1650. Finnes äfven tryckt. Författaren är Riksrådet Schering Rosenhane.

lariske regementet," hvars olyckliga följder nu i England lågo för en dag; dit ledde anfallen på kronans höghet; ty kronan angriper man med att anfalla de privilegier, som från den utgått, och som höra till det monarkiske regementets bestånd. Ärenderna vid Riksdag, som af Regeringen endast kunna proponeras, bero ock vid afgörandet ytterst på Öfverhetens utslag, ej på ständernas vota, ty till Riksdag äro de blott kallade, att tröligen conferera med hvarandra, eljest skulle ständer kunna votera Konung från krona och scepter, och Adeln från ära och välfärd. Af Adeln i synnerhet uppodlas landet, kronans inkomster äro derigenom nu femton gånger högre, än då kronans gods voro behållne. Adelns öfverklagade tillvext sker från de borgerliga stånden; huru många af ringa börd hade ej uppstigit till förnämlige ämbeten; men att en strax från pepparsäcken och dyngekärran kommer till höghet, det skickar sig intet: presterna söka att återfå sin gamla makt, borgarne att grunda ett nytt välde: Adelns öfverklagade Jus patronatus i församlingarne utöfvas knappt af tjugondedelen ibland den: bönderna äro förförde; ty ehuru Adeln genom donationer och köp hafver fått en stor del af kronans gods, har den dock aldrig påstått att bönderna borde uteslutas från Riksdagarne: de komma ju dit, då Riksdag utskrifves, så väl frälsets, som kronans bönder, och hafva de förre der så mycket att säga, som deras husbönder, ehuru, om de blefvo borta, ärenderna lika väl kunde förrättas, och man knappast i något annat konungarike i verlden finner bonden hafva någon röst vid Riksdag: mången Adelsman är god herre, så att bonden mår under honom väl; men de gode män, kronans skattebönder, hafva nu på någon tid begynt förhäfva sig och vilja nästan förakta den andra allmogen: dessa äro de, som af orostiftare brukas såsom medel.

Presterskapets privilegier blefvo en stötesten redan vid 1649 års Riksdag. Adeln yrkade att få behålla sin Patronatsrätt oförkränkt. Hvad i Prestesståndets privilegier förekom om Adelns Huspredikanter, att Biskopparne endast för vigtige och högnödige orsakers skull borde sådana förordna, väckte misshag. Drottningen svarade, att när laga förfall saknas, Adeln borde komma till kyrkorna, eljest blifver af de månge huspredikanter landet uppfyldt med flera prester än som behöfvas, så att de ändtligen nödgas, riket till vanheder och ståndet till förakt, sätta sig neder på hemman å landet och blifva bönder, eller ock låta bruka sig hos Adeln som andre dess tjenare 1). Den utsigt, som i privilegierna öppnades för prestesöner äfven till befordran i den politiska staten, om de dertill gjorde sig värdige, föranledde en förnyad Adelns anhållan, att adelige personer måtte brukas i Hennes Maj:ts Kansli. *Drottningen*, som redan, då hon år 1648 upphöjde *Salvius* till Rikets Råd, uti Senaten yttrade: "när man frågar efter goda råd, då frågar man ej efter sexton anor," svarade derpå strängt: "att tjensterne intet äre några arfvegods" 2); hvarpå följde d. 10 Nov. 1650 hennes offentliga förklaring öfver det i adeliga privilegierna nyttjade ordet **Vanbördig**: "att ingen annan dermed skall förstås, än den som vanslägtas från sin redeliga börd, om ingen dygd och ära sig beflitar, och sin härkomst med lätja och vanheder befläckar: alle andre af äkta säng och ärlige föräldrar, vare sig af Adel, Prester, Borgare eller Bönder härkomne, skulle icke kallas vanbördige eller från något ärestånd i fäderneslandet uteslutas" 3).

---

1) Resolution på Ridderskapets och Adelns besvär 1649 hos Stjernman.

2) Ibid.

3) Stjernman. Tom. V.

Följande Riksdag bragte saken till brytning. Prester, Borgare och Bönder öfverlemnade till Drottningen före kröningen d. 3 Oct. 1650 den bekanta "Protestationen om kronogodsens återställande" 1). Sedan de i allmänhet föreställt, "huru skatte- och kronogods nu på en tid blifvit kronan afhände och visse herrar och män till evärdelig egendom öfverlåtne, ja, de som blott förläningsvis innehades, äfven genom otidiga survivancer bortryckte, hvarigenom kronan i stället för sina säkra räntor fått ovissa och nyss uppfundna utlagor till understöd, de eröfrade länder blott till titeln kommit riket, men i sjelfva verket privata till gagn, och kronans förr omedelbare undersåter blifvit förvandlade till medelbara, riket till märkelig afsaknad och de ringare stånden till förtryck"; ingå de närmare i de derigenom förorsakade olägenheter, såsom: "att de oräkneliga Säterier njöto allt för stora friheter, och togo allt för mycket folk i försvar: att kyrkor, hospitaler, scholor och prester derigenom ledo minskning i sitt underhåll, gamle menföre soldater voro bragte till tiggarstafven, många ägor voro dragne undan preste- och klockareborden: de gode herrar höllo spanmålen i högt pris: Konungen kunde ej utan landets dryga känning resa, sedan alla kungs- och ladugårdar voro borta: bonden tvingades att aflåta sin afvel till Adelsmannen, han handterades af honom illa, och sökte förgäfves derpå laga bot: många bönder voro derföre förvandlade i tiggare och deras hemman i ängar, hästhagar eller sätesgårdar; och som en slik abalienation vore stridande mot Guds egen inrättning hos Judarne, Sveriges Lag, Konung Gustaf I:s testamente, Norrköpings Beslut af år 1604, jemte all sund politik, och gjorde de konungarättigheter, Konung Gustaf genom 1527 års Reduction förvärf-

1) Tryckt af Loenbom. Handlingar till Konung Carl XI:s Historia. IX. 70.

vat, åter fåfänge, och de sista glorieuse conqueter onyttige för riket;" alltså påstodo de, "att alle abalienerade krono- och skattehemman måtte till kronan åter indragas;" hvarjemte de för tillkommande tider begära, "att alla sådana allodial-donationer afskaffas, att Räfsteting årligen må hållas, att rätta hvad emot kronans rätt och allmogens frihet kan vara brutit: att intet gods uti kronans penningebehof må säljas, utan blott förpantas, och bonden sjelf vara närmast att göra lånet: intet stånd tillegna sig rikets tjenster med andras uteslutande: ingen intränga sig i skattejords köp, utan att vara rätt bördesman: ingen njuta Lagmans- och Häradshöfdingeräntan, utan att göra tjensten: alle utan åtskillnad njuta lag och rätt: alla private fängelser och torturer, som af en del mot deras bönder såsom lifegne brukas, strängeligen förbjudas och afskaffas: flere sätesgårdar ej få besittas, än som 1562 års Recess bjuder: Ständer fritt och utan undsägelse få tala om Rikets nöd och rätt; önskandes sluteligen, att Adeln, som emot lag och laga stadgar kronans gods innehade, måtte rätta sig i saken, och finna att de, efter detta nu af Ständer gjorda klander, icke kunde derpå få någon häfd och laga titel 1).

Rikskansleren, som å Adelns vägnar sökte vederlägga denna de ofrälse ståndens protest, kom, med sitt hufvudargument, att desse härigenom antastade den konungsliga högheten och derföre borde allvarligen näpsas, i en svår belägenhet, då Drottningen tog saken helt annorlunda, och det blef klart att steget ej skett utan hennes goda minne. "Nu eller aldrig," sade hon till Terserus 2). Denne djerf-

1) Jfr. Försök till en pragmatisk Historia om Fräleståndet i Sverige.

2) Huic trium ordinum intentioni, ut maxime salutari, magnopere favit Regina, — eos quam severissime monens, ut in hoc proposito constanter permanerent, identidem illud ingeminans: aut nunc aut num-

ve och verksamme man, nu Theologiæ Professor i Upsala, hade, sedan Biskopparne, som alle höllo med Adeln, vid denna Riksdag söndrat sig från det lägre Presterskapet, af detta särskildt blifvit utvald till Ordförande. I sex veckor varade denna schism emellan Biskopparne och Kyrkoherdarne, af hvilka de förre bibehöllo ståndets vanliga samlingsrum, de senare öfverlade för sig sjelfva. Den största oro herrskade i sinnena: Bönder och Borgare hotade: ett inbördes krig syntes stå för dörren. De rikaste af Adeln begynte sätta sina dyrbarheter i säkerhet och tänka på flykten 1). Rikskansleren förblef oförfärad. Han satt alla dagar i sin kammare, säger en traditionel berättelse, och visste icke annat hvar gång dörren öppnades än att någon skulle komma in och taga lifvet af honom 2). Presterne uppträdde sluteligen så-

quam. Ortus et vitæ Cursus Johannis Terseri Dalekarli. Manuskript i Nordinska Samlingarne. Denne häftige man blef, likasom den honom till karakteren olike Johannes Matthiæ, sedermera äfven af sina medbröder anklagad för hemlig Calvinism, och hade samma öde att under Carl XI:s minderårighet (1664) afsättas från sitt erhållna Biskopsämbete (i Åbo), hvartill den bitterhet han emot sig väckt vid 1650 års Riksdag ej litet bidrog. Konung Carl XI utnämnde honom 1671 till Biskop i Linköping.

1) Res ad bellum intestinum spectabat, ad quod non rustici tantum, sed et cives valde erant propensi. E nobilitate ditissimi quique, collectis pretiosissimis thesauris, fugam in tutiora meditabantur. Terserus, l. c. Redan föregående året hade ett sådant rykte kommit till Frankrike. Depuis quinze jours il a couru un bruit à Paris, ce qui me mettoit fort en peine. On disoit qu'il y avoit guerre civile en Suède, sur le sujet du couronnement et du mariage de la Reine. Du Quesne (fordom sjöofficerare i Svensk tjenst) till C. G. Wrangel. Paris d. 5 Mars 1649. C. G. Wrangels Brefvexling.

2) Eric Benzelius efter Grefve Nils Bjelkes berättelse i Anecdota Benzeliana. Manuscr. Hvad der tillägges, att Magnus Gabriel de la Gardie redan åtagit sig på Drottningens befallning att undanrödja Rikskansle-

som medlare, sedan Biskopparne förenat sig med de öfriga; hvilket likväl ej skedde med annat vilkor, än att de måste underskrifva protesten om kronogodsen. Tvenne förslag till denna hade blifvit författade, det ena af Terserus, det andra af Magistratssecreteraren i Stockholm Nils Skunk. Båda förslagen hade af Drottningen sjelf blifvit gillade och slutligen förenade i en enda skrift 1), som till henne å de ofrälse ståndens vägnar öfverlemnades. Hon emottog den nådigt, men undvek att yttra sig i hufvudsaken. Dermed var en fråga väckt, som framdeles skulle leda till djupt ingripande förändringar. Christina kunde endast öfverlemna dess lösning åt en annan hand. 1650 års Riksdag, dittills den långvarigaste i Sverige, hade varat i fyra månader, hvilket var oerhördt.

Rikets framtid ingaf med skäl bekymmer. Christina var ogift, thronföljden således oviss. Flere För-

---

ren för hans motstånd mot Carl Gustafs val till thronföljare, men att hvarken De la Gardie eller Gref Gustaf Gustafsson haft mod till verkställigheten, anse vi dock för ogrundadt.

1) Ex ambobus unum composuimus. l. c. Terserus. Nils Skunk i sina Anteckningar om sitt eget Lefnadslopp (Upsala Tidningar för 1777, p. 86) berättar dock sjelf, att den till Drottningen öfverlemnade skriften var af honom författad. "Axel Oxenstjerna" — säger han — "var mig missgunstig för det publico scripto jag uti Drottning Christinas Kröning efter Hennes Kongl. Maj:ts nådiga vilja och Riksens Ständers, af Presterskapet, Borgerskapet och Bönder, enhällige begäran de applicandis et restituendis Regni bonis fisco et Regi, månde concipera. Samma materia toge sig månge före att skrifva om, såsom Doctor Jöns Elai Terserus, Professor i Upsala, Mag:r Jacob Scotus i Kopparberg, Hr Jacob i Börstil och månge flere; men, när hvars och ens scriptum och concept i Consistorio blef uppläset, blef mitt gilladt, och omsider Drottning Christina præsenteradt af Archi-Episcopo Doct. Joh. Lenæo, Borgmästaren (i Stockholm) och mig."

star hade sökt hennes hand. Kurförsten Fredrik Wilhelm af Brandenburg förnyade sjelf i detta afseende år 1642 de underhandlingar, som i Gustaf Adolfs tid varit började. Förmyndarne gåfvo ett undvikande svar; och Sändebuden fingo ej ens tillfälle att sjelfve frambringa sitt ärende för den unga Drottningen, som Regeringen på denna tid hade låtit företaga en resa i riket. — Folkets röst var för Christinas syskonebarn Pfaltzgrefven Carl Gustaf, såsom i Sverige född och uppfödd: men de Store hade alltid sökt nedhålla det Pfaltzgrefliga huset; och Christina, om hon äfven gifvit Prinsen ett barndomslöfte om sin hand, syntes sedermera hvarken benägen för hans person 1) eller i allmänhet för äktenskapets bojor. Emellertid hade hon angående thronföljden tagit sitt beslut: och vi skola se att detta beslut innefattade mer, än i början syntes, nemligen ej blott tillbudet, utan äfven offret af en krona. Om utgången af sitt frieri har Carl Gustaf sjelf författat en berättelse, hvarur vi anföra några ställen. "Den 15 Juni 1648 om aftonen uti Gref Magni 2) och Biskopen Doctor Johannis 3) närvarelse passerade detta," säger Prinsen, "emellan Hennes Kongl. Maj:t och mig. Emedan jag låtit mig märka, att jag förhoppades en categorisk resolution angående giftermålet, ty lät Hennes Maj:t kalla mig in, sägandes, efter något dröjsmål, att Hennes Maj:t velat i desse bägge personers närvaro och i Guds åsyn contestera sin vilja angående min person, och vore det intet fagert snack, utan rent allvar. Hon ville angående giftermålet hvarken gifva eller betaga mig hoppet, men försäkrade deremot, att ingen annan i verlden än mig taga till äkta, om hon någonsin trädde i gifte:

1) Hon brukade för hans korta och tjocka vext att kalla honom "den lille Borgmästaren." Handlingar till Skand. Hist., 9 Del., s. 128.

2) De la Gardie.

3) Den ofta omtalte Biskop Johannes Matthiæ.

skedde detta ej, ville Hennes Maj:t söka declarera mig till sin successor på thronen. Vore jag icke härmed tillfreds, visste hon ingen annan resolution att gifva. Härpå teg jag något och kunde icke komma till egenteligt tal, då Hennes Maj:t upprepade hvad hon nyss sagt, tilläggande, att hon härvid ej hade afseende hvarken på sin eller min person, utan endast på fäderneslandets säkerhet och bästa: annat vore ej derunder; derföre ville ock Hennes Maj:t skicka mig ut att taga befälet öfver armeen, försäkrandes derigenom både mig och riket på all dödelig händelse. Häruppå råkade vi uti hård discurs. Jag bedyrade, att jag intet annat åstundade än giftermålet; betogs mig hoppet derom, ville jag hellre låta nöja mig med ett stycke bröd och aldrig mera se Sverige: hvilket Hennes Maj:t illa upptog, sägande att detta vore en fanfaronad och ett stycke ur en roman; Vår Herre hade ej skapat mig att sitta derute på min faders gods, utan till något högre; hon kände ock väl min humor, att jag dermed skulle vara litet belåten. Jag contesterade det vara mitt allvar och påminte hvad Hennes Maj:t senast vid Gref Magni bröllop 1) d. 2 Mars 1647 mig tillsagt, att hon, ehuru ej af affection för min person, möjligen i afseende på giftermålet torde eftergifva för sina undersåtares önskan; hade jag vetat, att hon skulle förändra sina mig från ungdomen gifna löften, så hade jag aldrig återvändt till Sverige 2). Hon svarade, att hvad hon i ungdomen utlofvat, hade skett af ungdoms oförstånd, hon ville dertill ej vara bun-

1) Med Prinsessan Maria Euphrosina, Carl Gustafs syster: ett giftermål, som Christina stiftade.

2) Carl Gustaf hade år 1645, efter erhållet tillstånd af Fältmarskalken Torstensson, under hvilken han tjenade, återkommit till Sverige. Han vände tillbaka år 1648 till Tyskland, af Drottningen nämnd till Generalissimus öfver Svenska armeerna, i hvad afsigt är tydligt af det samtal vi anfört.

bunden, hon kunde den tiden ej disponera om en bondegård, mindre om sin egen person. Men ärligt ville hon hålla hvad hon mig nu lofvat. — Jag svarade, och blef alltid vid min förra mening om giftermålet. Jag önskade Gud bevara mig ifrån att lefva den dag, då jag efter Hennes Maj:ts död skulle vara i desse herrars händer: jag komme aldrig till rätta med dem, och ville ej söla mina händer i deras blod. Det vore mig kärare, under sådana vilkor, att aldrig hafva något hopp om riket. Hennes Maj:t svarade, att hon ville väl förekomma, att jag ej skulle söla mig i deras blod: hon hoppades tvertom, att genom min person afvända all oreda 1).

Mer än en gång hade Ständerna anhållit, att Drottningen ville förmäla sig, och de ofrälse stånden äfven uttryckt sina önskningar att hon måtte gifva Carl Gustaf sin hand. På Riksdagen år 1649 föredrog d. 23 Febr. en Ständernas Deputation å nyo deras anhållan, att hon ville fatta sitt beslut. Följande dagen öfverraskade Christina Rådet med propositionen, att Prinsen måtte utnämnas till thronföljare. I tre år hade hon tänkt derpå, emedan hon ej kunde resolvera sig till giftermål: en obestämd thronföljd vore förenad med stora faror för riket: Carl Gustaf hade ingen arfsrätt till kronan, men vore af kungligt blod och hennes närmaste frände, i Sverige född och i fäderneslandets religion, språk, seder och lagar uppfödd för sitt vänliga, välvilliga väsende och andra dygder af alla högt aktad: af sitt oförskräckta mod hade han gifvit tillräckligt prof mot rikets fiender: intet främmande afseende skulle afhålla honom från att uppoffra sig helt och hållet åt Sveriges tjenst. — En allmän tystnad följde i Rådet på detta tal. Slutligen yttrade sig nä-

---

1) C. Adlersparres Historiska Samlingar, II, 219.

stan, alla ifrigt deremot. Det vore högst farligt att i Drottningens lifstid bestämma henne en efterträdare, i synnerhet då denne ej skulle blifva hennes gemål: en obestämd thronföljd vore ett stort ondt, en tvistig thronföljd ett än större: man hade i Sverige tillräcklig erfarenhet af strider inom konungahuset: Erik och hans bröder, Sigismund och Carl voro ännu i friskt minne: äfven emellan Gustaf Adolf och Carl Philip hade en hemlig täflan gäst, lätteligen farlig, om ej Försynen för den satt gräns. Blefve Pfaltzgrefven förklarad till successor utan viss förhoppning om Drottningens hand, så komme han endera att förmäla sig på annat håll eller icke: i förra fallet, om Drottningen äfven framdeles förmälte sig, kunde man lätteligen få två kullar af Arfprinsar i riket: i det senare vore successionen å nyo oviss, och Pfaltzgrefven, om han icke doge före Drottningen, måste genom sjelfva sin ställning söka medel att försäkra kronan åt sitt hus, kanhända åt sin bror. Man önskade Carl Gustaf allt godt, men kunde endast råda till giftermålet: Drottningen må derföre uppfylla det löfte hon en gång gifvit Prinsen. — Christina åberopade att hon endast gifvit sitt löfte att aldrig äkta någon annan. Hon hade beslutit att för rikets säkerhet låta nämna en thronföljare, och de kunde ej undra på, om hon valde den, som Ständerna ansett värdig att blifva hennes gemål: upplifvandet af fordna faror kunde undvikas derigenom, att man icke tilldelade honom något Hertigdöme. — Ordvexlingen blef häftig, och med argumenter kunde så mycket mindre någonting uträttas, som hvar och en måste ana, att bakom det synliga i Drottningens beslut låg någonting annat, hvarigenom detta beslut endast kunde förklaras, utan att hon deröfver ville yttra sig. Hon kände detta sjelf: hon måste imponera, och hon gjorde det. Denna unga qvinna försökte sitt välde öfver åldrige statsmän och krigare, för hvilka Europa darrat, och tystade dem genom de djerfvaste anklagelser.

Hon kände väl, utbrast hon, att Senaten åter ville införa valriket och aristokratien i Sverige; Kanslerens och Drotsets planer, Oxenstjernska och Braheska husens förhoppningar voro inga hemligheter: de talte om Arfprinsars split om riket: vore det bättre, om det framdeles blefve ett stridsäpple emellan deras egna barn? Förklaren Carl Gustaf — sade hon — genast för min efterträdare: dör jag, utan att det skett, så håller jag vad om mina bägge öron, att han aldrig kommer på thronen. — Då Torstensson invände, att Prinsen troligen aldrig förmäler sig, om han ej får Hennes Maj:ts hand, svarade Drottningen: Ingen fara; kärleken brinner ej nödvändigt för en enda: en krona är en vacker flicka 1).

Några dagar derefter d. 28 Febr. gjorde Drottningen samma proposition till Deputerade af de tre ofrälse stånden, men tillade på deras upprepade föreställningar om giftermålet: "derom fån j ej veta ett ord, innan beslutet om Prinsens succession är taget." — Landtmarskalken lät anhålla, att få del af Senatens mening; annars kunde Adeln ej yttra sig annorlunda än den hittills gjort. — Drottningen genomdref hvad hon sig föresatt. Den 10 Mars 1649 förklarade Sveriges Rikes Råd och Ständer, bevekte, heter det, af Hennes Maj:ts höge och vigtige skäl och argumenter, Hans Försteliga Nåde Pfaltzgref-

1) Efter Pufendorfs och Arckenholtz's på acter grundade framställning af förloppet. — Torstensson dog d. 7 April 1651. Derom skrifver Kammarherren Ekeblad till sin far d. 23 April 1651. (Skand. Handl., XX, 314.) "Min k. farkär hafver förnummit vår gode Grefve Linnarts dödeliga affall: Gud skall veta med hvad hjerta jag de tidender förnam. Den förnämste orsak, som honom till döden dragit (säga Doctorerne), är den store försummelsen uti inge medicamenters brukning, efter han i lifvet förstoppad hafver varit af allehanda oloflig spis. Drottningen hafver varit hos honom litet före hans död, och hafver han talt de siste orden med henne."

ven Hertig Carl Gustaf för successor till kronan, i fall Drottningen utan arfvingar afginge 1). Först dagen derefter lät Axel Oxenstjerna, som afhållit sig från att taga någon offentlig del i öfverläggningarne, med yttersta svårighet förmå sig att äfven underskrifva beslutet. Drottningen hade i detta ändamål skickat det hem till honom med Hofkansleren Tungel, som om detta besök afgifvit en skriftlig berättelse 2). Rikskansleren sade ibland annat: "Jag bekänner det med allvar, att om min graf stode mig på denna timman öppen, och i mitt vilkor vore, att lägga mig i grafven eller underskrifva instrumentet om successionen, så tage mig fanen, om jag icke heldre ville lägga mig i grafven än som det underskrifva." — Utan tvifvel misstänkte den gamle statsmannen det sanna förhållandet, att Christina blott kallat en annan till thronen, för att sjelf från den nedstiga. Att så verkeligen förhöll sig, skulle snart yppas. Sedan Drottningen vid 1650 års Riksdag befästat sitt verk genom en af Ständerna utverkad förklaring om kronans ärftlighet för Carl Gustafs manliga afkomma, och derefter d. 20 October firat sin kröning i Stockholm med hittills i Sverige osedd prakt, tillkännagaf hon ett år derefter, d. 25 Oct. 1651, sin föresats att nedlägga sin spira. Det är historiskt bevisligt, att hon redan 1648 hade fattat detta beslut 3).

1) Stjernman. Riksdagars och Mötens Beslut, II, 1105.
2) Tryckt af C. Adlersparre, l. c.
3) I det svar, som förre Fransyske Ministern Chanut tillskref Drottningen på brefvet från henne om afsägelsen, hvilket svar är dateradt Haag d. 2 Mars 1654, heter det: Mon seul partage dans le grand dessein de V. M. — puisqu'elle veut bien que l'on sache qu'elle a eu la bonté de me le communiquer, est de temoigner partout, où je serai, que la prémière et plus forte consideration, qui a porté V. M. à former cette pensée, a été le bien de ses sujets et la sureté de son état, en prévenant les confusions et

Vi sade, att Christinas afsägelse föranleddes dels af statsförhållanden, dels af personliga skäl. De förra ha utvecklat sig för vår blick: det återstår att om de senare, som höra till hennes inre historia, säga så mycket, som närvarande arbetes omfång medgifver. Vi utgå dervid från några korta anmärkningar om tidehvarfvets bildning och dess inflytande på Sverige. Bibeln och det gamla Rom voro på den protestantiska sidan denna bildnings hufvudkällor, bägge med en viss återförvärfvad friskhet, sedan den Romerska hierarkien, som hade öfverbyggt bägge, till en stor del fallit. Af dessa nog stridiga beståndsdelar uppstod likväl i ädlare sinnen ett eget interessant helt, en stor på en gång religiös och politisk rigtning, hvars mest betydande representanter voro i den vetenskapliga och lärda verlden den store Grotius, i den politiska Gustaf Adolf. Det var mer än en slump, som sammanförde dem. Det var kärleken för Grotii skrifter, som bragte Gustaf Adolf att i sin tjenst erbjuda denne förföljde, från sitt fädernesland flygtige lärde, en fristad, och Oxenstjerna uppfyllde i detta afseende hvad döden hindrade Konungen att bringa till fullbordan 1). Äfven Kansleren hörde till

---

les partialités, difficiles à eviter après les décès des princes souverains, qui sont considérés comme les derniers de la maison royale. C'est le motif qu'il plut à V. M. de me decouvrir *il y a six ans.* Arckenholtz, l. c., I, 399.

1) Grotius, som först sökt sin tillflykt i Frankrike, återkom dit såsom Svensk Ambassadeur, och Oxenstjerna bibehöll honom hårdnackadt på denna plats, oaktadt Richelieus missnöje med Grotius. Han återkallades efter Christinas uppstigande på thronen, kom till Stockholm 1645, men dog samma år på återresan till sitt fädernesland. Han säger sjelf, att han ansåg sig mer hedrad genom Oxenstjernas vänskap, än genom legationen. "Oxenstjernæ amicitia me speciosiorem quam ipsa legatione censeo." Jfr Arckenholtz, l. c., I, 77.

samma religiösa, politiska schola. Han var en stor bibel-läsare 1), och en ej mindre flitig läsare af de gamla Romare. Bägges inflytelse genomandas hans allvarliga statsskrifter på ett behagligt, nästan oskyldigt sätt; och man igenkänner den hos flera hans medbröder i Regeringen och Rådet, t. ex. hos Riksdrotsen Per Brahe den yngre, liksom vi redan anmärkt den hos dennes farfar 2). Man har för öfrigt i senare tider så ofta hört de Svenske Store från detta tidehvarf prisas för grundelig lärdom, att man skulle tro detta företräde temmeligen allmänt. Vi ha ej funnit det så. Kännedom af Latinen hörde till denna tidens bildning för stora verlden, då detta språk ännu var erkändt det diplomatiska i Europa; hvarföre ock Regeringen genom ett eget beslut stadgade, att den, som tilltalade Sverige på Latin, skulle besvaras på Latin, men alle, som nyttjade andra språk, skulle få svar på Svenska; för öfrigt hörde en vidsträcktare lärdom, såsom Johan Skyttes och Axel Oxenstjernas, till undantagen. Men väl ha vi hos denna tidens store äfven deri förmärkt stämpeln på en stor tid, att de, nästan alle, i kunskapers befordrande sökte en ära, utan förment nedlåtande. Blicken uppåt, till menskligheten ädlaste skatter, är endast hvad som gemensamt hedrar beskyddaren och den beskyddade. — Ingenting upplyfter menniskan, som ej kännes öfver henne, hon må för öfrigt vara så hög som helst. Så har hvar och en stolthet sin ödmjukhet, och är endast då af rätta slaget. — På Theologi och Latin grundades äfven förnämligast undervisningen i de lärda skolorna, som i Sverige äro frukter af Gustaf Adolfs och Christinas tidehvarf. De första Svenska namn i vetenskap och

---

1) På Bibliotheket i Upsala finnes ibland flera hans handskrifter en hel samling af Bibelspråk, antecknade af honom under denna läsning.

2) Jfr II Delen, s. 261.

vitterhet begynna tändas, de utmärktaste, Stjernhjelm, på en gång Philosoph, Geometer, Språkforskare och Skald, samt Stjernhöök, fadren för den Svenska Lagfarenhetens studium. Ibland en mängd inkallade utländska lärda, förvärfvade Loccenius och Scheffer i Sverige en ärofull medborgarerätt.

Denna tafla har ock sina skuggor. Man märker ett öfverströmmande främmande inflöde i nästan alla rigtningar. Det var en följd af den politiska ställningen. Men liksom Sveriges plötsliga politiska storhet nog mycket saknade inre kärna; så slogo de främmande bildningselementerna ej heller synnerligen djupa rötter. Sjelfständig grund för vetenskap och konst har Sverige först funnit sent, med blicken, ej mera utåt rigtad, utan återvänd på sig sjelf. Nu verkade det främmande mer förbistring än bildning, och vi skulle kunna uppvisa denna förbistrande brytning, ej mindre i seder och tänkesätt, än i statsförhållanden; men endast språket talar tillräckligt derom, uppblandadt, barbariskt, halft-tyskt, halft-latinskt eller fransyskt, med ett ord, sådant, som det redan framställt sig sjelft i våra anföranden ur denna tidens handlingar. — Christinas nyhetslystna blick kallade Lärde ifrån alla Europas ändar. De kommo flocktals med sin philologi och sina antiquiteter, som voro denna tidens modelärdom, visade sina konster, skrefvo dedicationer och panegyriker, i hvilka alla latinska språkets elegantier täflade till Drottningens lof, presenterade böcker, belöntes och släpptes. Vi veta för öfrigt ej hvad deras namn ha att göra med Svenska Historien. Undantagsvis må ett namn nämnas, mycket skiljaktigt ifrån de öfriga, emedan det tillhör den moderna Philosophiens stiftare, den store Des Cartes. Hans vän Chanut föranledde en af Philosophen emottagen inbjudning år 1649 till Svenska Hofvet, der Drottningen under två månaders tid emottog honom dagligen kl. 5 om morgnarne i sitt Bi-

bliotek. Des Cartes dog i Stockholm d. 1 Febr. 1650. Hvad intryck en så djup tviflare gjort på Drottningens sinne måste vi lemna derhän; ehuru man påstått, att hon i dessa samtal insupit böjelse för Catholicismen. Men visst är, att det ej var ur det philosophiska tviflets, utan ur lättsinnets och atheismens hvirflar, som Christina kastade sig i den Romerska kyrkans sköte. Indifferentismens epok hos Drottningen, om äfven förberedd af några bland hennes philologer, var utmärkt genom de lärdas afsked och genom inflytelsen af läkaren Bourdelot 1). Denne, sedan det lyckats honom att (såsom hon trodde) i en svår sjukdom rädda Christinas lif 2), föreskref henne ett gladare lefnadssätt, men ingaf henne tillika sitt eget religionsförakt och syntes en tid så uteslutande äga hennes förtroende, att all nåd från thronen genom honom utdelades, och sjelfva De la Gardies lysande gunst begynte blekna 3). Ett oafhängigt lif i lyck-

---

1) Rumor est Aulam Svecicam Viris doctis non amplius patere et sperni illic litterarum studia, idque culpa Nebulonius cujusdam (Bourdelotii) qui Sereniss. Reginæ animum a seriis studiis ad ludicra et inania traduxerit, skrifver Henr. Valesius till Heinsius 1653. Arckenholtz, l. c. I, 288.

2) Så yttrar sig Drottningen sjelf i ett bref till Bourdelot, sedan hon lemnat Sverige, deri hon tackar för de råd han ytterligare gifvit för hennes hälsa: "n'ayant pas oublié que je vous dois la vie, après Dieu, pour m'avoir guérie en Suède. Arckenholtz, l. c., IV, 28. Arckenholtz har äfven förvarat en af Bourdelot på Latin skrifven utförlig Regime för Christina. Jag har om den rådfrågat en Läkare bland mina vänner, som sagt mig, att den ej är utan insigt författad.

3) Vossius skrifver d. 1 Jan. 1653 till Heinsius: Bourdelotius ne ipso quidem Jove sese minorem existimat. Solus omnia istic terrarum potest. Mensam habet instructiorem, quam habet ipse Comes Magnus, vel alius quispiam Magnatum in hoc Regno. Is vero Comes longe minori est in gratia. — Bonus iste vir (Bourdelotius) non tam clanculum, quin facile omnes

ligare länder var Christinas enda åtrå, sedan hon ansåg sin politiska roll slutad; och redan 1652 hörde resande Svenskar i Italien, att man der väntade henne 1).

Det är nämndt, att Drottningens första framställning till Rådet om afsägelsen skedde d. 25 Oct. 1651. Hon blef obeveklig mot Rådets föreställningar, men gaf efter, då den gamle Rikskansleren i spetsen för ett Ständernas Utskott, som just då var samladt, besvor henne att afstå från sin föresats. Det synes, som om hon uppskjutit utförandet, för att ännu någon tid vaka på tidens tecken. Hennes vilja hade i fråga om Carl Gustafs thronföljareval besegrat alla hinder. Men hon synes ej tillräckligt hafva gifvit akt på beskaffenheten af sina bundsförvandter. Hon ville att hennes afsägelse i fullkomlig frivillighet skulle äga sin egentliga glans. Det begynte röjas att man torde vilja betaga den detta sken, och att ett parti var i full verksamhet för att aftvinga henne den, om den dröjde. De ofullständiga upptäckter och undersökningar, som den unge Messenii oförsigtiga skrift i December månad år 1651 förorsakade, ledde in på hufvudmännen för 1649 och 1650 års Riksdagsrörelser, och ibland dem i synnerhet på Friherre Bengt Skytte, den af Rådet, som dervid mest hade söndrat sig från sina medbröder, men sedermera, i afvaktan på en revolution, aflägsnat sig 2). Enligt sin orädda natur skall Chri-

---

animadvertant, docet et profitetur istic Atheismum. Arckenholtz, l. c., I, 240 — Montecuculi i sin berättelse om Svenska Hofvet år 1654 säger, att Christina ej dolde sin otro, och lät förstå att hon ej trodde på själens odödlighet. Föreställningar, som modren gjorde henne öfver hennes religionsförakt, blefvo illa upptagne.

1) Eduard Ehrenstens egenhändiga Lefvernesbeskrifning. Anecdoter om namnkunniga Svenska Män. V stycket, s. 30.

2) Hon hade ärft sin fäders, Johan Skyttes, democra-

stina, som vid första underrättelsen om tillställningen väntade sig ett upplopp, velat låta det komma dertill, för att, som hon sade, få de sammansvurne i fällan 1). Hon ändrade sedan sin tanke, och sy-

---

tiska tänkesätt. I ett samtal med Carl Gustaf, såsom Konung, om Grekernas regeringssätt, berömde Herr Bengt ogement de tiderna. Konungen sade: "De Grekiska republikerna åto upp hvarandra, aldrig voro de tranquila, och aldrig lyckliga, utom för de oroliga sällarne, som ville styra. — En stat, de Lacedemonier, hade ett slags Konungar, hvilka jag ej kan anse annat än som Demagogernas narrar, och sådane voro de ende Konungar i Grekland." Handl. till Skand. Hist., IX, 188.

1) "Messenianska tillställningen var af vida större betydenhet för det allmänna lugnet, än man då kunde föreställa sig. Drottningen fick veta det om aftonen just som hon skulle gå till sängs. Kort efter uppkom Öfverståthållaren Herman Fleming, för att gifva härom tidningen, hvilken hon redan erhållit genom en, som förrådde Messenierna. — Drottningen, som var en orädder och rådiger Prinsessa, stod och såg helt tranquilt på Flemingen; svarade efter en liten stunds betänkande: Hvad j säger, Herr Herman, är rätt sedt; men hvad menar j om Arfprinsen? ty jag vet kanske mer än j: jag vet, att de communicerat åt Prinsen deras fördömde projecter. Ni som är i förtroende med honom, hvad menar j derom? Herr Herman Fleming svarade: Det är väl så möjeligt, men hvad jag med visso vet är, att Hans Kongl. Höghet intet biter på den kroken. — Drottningen sade då åt Herr Herman: att få rätt reda på alla de besvurne, skulle man låta saken gå an till ett upplopp, och då låta dem allesamman komma på theatern innan man fällde rideauen och dem alla i fällan hade: det kunde väl bli ett rasp af; men jag med mina knektar fruktar platt intet för utgången. Herr Herman hade nog att göra att få Drottningen ifrån denna djerfva och blodiga idee; försäkrandes att dock allt skulle komma till Drottningens kunskap och saken qväfvas utan buller. Det anmärkningsvärdaste är, att jemt så lång tid, som en express kunde skyndsammast gå och återkomma från Öland, var tiden

nes ej hafva velat veta allt. Den nämnda skriften, hvars författare genast upptäcktes, var på en gång ett pasquill mot Drottningen, mot de förra Förmyndarne, mot gunstlingen Grefve Magnus De la Gardie, och tillika en uppmaning till Arfprinsen att bemäktiga sig regeringen, hvarvid han, som äfven utan val vore rätt arfvinge till riket, kunde lita på den yngre Adeln och de ofrälse ståndens medverkan. Carl Gustaf, som uppehöll sig på Öland, sände skriften genast till Drottningen. Han var genom försigtighet lika mycket som genom tacksamhet långt ifrån att gilla sådana anslag. Messenierne, fader och son, gingo till döden, så slutandes den olycksfullaste slägt: farfadern hade dött efter tjuguårigt fängelse 1). — Terserus, Borgmästaren i Stockholm Nils Nilsson, Magistrats-secreteraren Skunk blefvo angifne för delaktighet, men frikände, Borgmästaren likväl blott mot borgen; likaledes Bengt Skytte: Drottningen befallte processacternas förstöring. Hon hade mod att ännu möta en allmän Riksdag år 1652, utan att nämna om afsägelsen, och erhöll, då misshälligheter med Polen, Danmark och Kejsaren åter gjorde utsigterna krigiska, tre års utskrifningar till armeens completterande och flottans bemanning, och för samma tid en förhöjning i utlagorna, hvarjemte Adeln åtog sig en särskild bevillning 2).

---

emellan Drottningens tal med Öfverståthållaren Fleming och ankomsten af Prinsens bref till Drottningen, deri han inberättar Messeniernas djerfva företag." Handlingar till Skand. Hist., IX, s. 107 o. f.

1) Nemligen den gamle Johan Messenius, som dog i Uleåborg 1636. Sonen Arnold Johan Messenius led först 14 års fängelse, blef efter sin frigifning, och sedan han från Polen återskaffat fadrens skrifter, liksom denne Rikshistoriegraf. Hans son var den unge Arnold Messenius, som hade varit page i Carl Gustafs och hans broders tjenst.

2) Den gamla Boskapsskatten, som år 1642 blifvit förvandlad i 2 dalers skatt af hvarje helt krono- och

Den återstående tiden af Drottningens regering användes, som om hon ej velat göra sig saknad. Slöseriet fortsattes i alla rigtningar. Donationer af alla slag taga ingen ända. I förläningsbrefven på gods begynner införas: "så framt det icke vore förut åt någon förlänt," eller: "så framt det ännu är oss och kronan behållet." På redan gifna donationer meddelas så kallade: "förbättringar" under allehanda besynnerliga namn, såsom: "conditionalförbättring" och "provisional conditionsförbättring" 1). Secreterarne i Kansliet sålde sådant. Den 13 April 1651 afrättades på Norrmalms torg en skrifvare åt en Secreterare, som sålt 42 falska donations- och frihetsbref 2). Redan länge kunde man ej mer anvisa Grefskap och Friherreskap åt de många nya Grefvar och Friherrar. Christina har under sin regering ökat Riddarhuset med 8 grefliga, 24 friherrliga och 428 nya adeliga familjer. Ibland de senare var hennes Hofskräddare Jan Holm, som tog det stolta namnet Lejoncrona 3). Han blef tillika Hofintendent, och var en rik man; men måste lemna hofvet, då Kammarherren Friherre Clas Baner uppsade tjenstgöring med honom. "Det var ifrån denna tid," — säger en berättelse 4) — "som upplösningen af gode och anständige seder daterar sig. — Ungdom började att oförsynt stiga fram om de åldriga. Likaså legert behandlades Gudsfruktan.

---

skattehemman, men år 1650 eftergifven, blef åter upptagen. — År 1642 hade äfven skjutsfärdspenningarne blifvit införda i stället för friskjutsen. De blefvo år 1649 beständiga.

1) Exempel i 1653 års Registratur.

2) Handlingar till Skand. Hist., XX, 314.

3) Det var i anledning häraf, som sedermera Konung Carl XI år 1687 förböd, att någon vid nobiliterandet finge benämna sig med krona, eller föra krona i vapnet, utan Kongl. Maj:ts särskilda bifall.

4) Handlingar till Skand. Hist., IX, 100.

— En och annan gjorde i sin tanka qvickt narr af gudstjensten, eller låtsade endast för syns skull sätta foten dit: så gjorde sjelfva Drottningen till slut. Högdragenhet blef den unga Adelns kännetecken: supa och frossa var redan inkommet från Tyska kriget. Detta blandades dock med ett chevalereskt galanteri, som gaf en ädel glädtighet åt sammanlefnaden: fruntimren voro dygnets gudinnor." — Men Cromwells utskickade Whitelocke, som år 1654 på Protectorns vägnar afslöt en tractat med Sverige, såg med afsky under Hofvets vistande i Upsala unge herrar på en söndag fara med oljud kring gatorna och sluteligen dricka Drottningens skål under knäfall på torget 1). Balletter, i hvilka Drottningen sjelf dansade, Värdskaper och så kallade Ringränningar upptogo tiden 2). På hela månader höll hon ingen conselj, och sade, då Statssecreterarne kommo med acter till underskrift, att hon tyckte sig se hin onde. Hofvet fyldes med dansare, sångare och comedianter 3). Jesuiter inkommo äfven under denna förklädning, och arbetade på Drottningens omvändelse. Den bestämdes genom en ny gunstling, Don Antonio Pimentelli, hvilken år 1652 kom såsom Spansk Ambassadeur till Sverige, en man af utmärkt be-

---

1) Jfr Whitelockes Dagbok öfver sin Ambassade.

2) "Nu är så mycket att göra med Ballet och Ringränande, att intet af importans förhandlas." Kammarherren Johan Ekeblad till sin far d. 17 Nov. 1652. Handl. till Skand. Hist., XX, 322. Efter ett så kalladt Värdskap stiftade Drottningen Amaranter-orden för 15 personer af bägge könen år 1653, med valspråk: Dolce nella memoria. Den förste Riddaren var Pimentelli, och man har äfven i ordens namn velat finna en allusion på hans födelseort Amarante i Portugal.

3) "En tjugu stycken Italienare äro på vägen från Danemark och väntas i morgon, bland hvilka några comedianter äro, dock mesta delen sångare och musicanter." Densamme till densamma, l. c.

hagliga egenskaper, som länge från Drottningen var oskiljaktig, bodde på slottet och tillbragte tiden med henne intill kl. 3 och 4 om nätterna. Denna nya ynnest delades med den unga, bildsköna Gref Tott, nyss hemkommen från sina resor, hvilken Drottningen vid 23 års ålder införde i Rådet (nu ökadt ända till 46 medlemmar), och äfven ville göra till Hertig, emedan han härstammade på mödernet från Konung Erik XIV. Det uteblef, sedan Oxenstjerna och Brahe, hvilka hon tillböd samma värdighet, afslagit den. Afund bragte De la Gardie att klaga. Han angaf, att Gref Tott, Hofstallmästaren Baron Steinberg 1) och slutligen Öfverste Schlippenbach sagt, det Drottningen beskylt honom för otrohet och bedrägeri. Alle förklarade honom i ansigtet påståendet osannt, utan att han begärde upprättelse. Christina kunde aldrig förlåta honom det, och yttrade sig sedan om honom med förakt, så länge hon lefde. Slöseriet medförde sina vanliga följder. Två gånger hade Drottningens kök måst tillslutas af brist på penningar. Det är under sådana omständigheter föga värdt att ur Riksregistraturerna anföra Kammar-Collegii på befallning afgifna upprepade förslag, huru utgifter och inkomster skulle mot hvarandra kunna jemkas, eller den gamle Rikskanslerens mödosamma öfversigt af Riksstaten år 1653, som med hans egen hand skrifven finnes på Upsala Bibliothek. — Missnöjet i landet begynte stiga till en fruktansvärd grad.

---

1) Steinberg hade vunnit Drottningens nåd med att rädda hennes lif, då hon d. 14 Maj 1652, under besigtningen af skeppsflottan, föll med Amiralen Herman Fleming från en planka i sjön, och af honom i förskräckelsen neddrogs under vattnet. Andre tillskrifva denna räddning åt General Wachtmeister. Visst är att Christina gjorde Steinberg till Friherre, och nyss före sin afsägelse äfven till Grefve. Adeln gjorde svårighet vid att emottaga honom. Men det skedde likväl, då Carl Gustaf förklarade, att han ej förr emottoge Adelns hyllning.

"Drag icke hit ner," — skrifver De la Gardies mor till honom ifrån hans Grefskap i Vestergöthland d. 7 Mars 1653 — "på hela resan har hörts bönderna vara upprörige — och i Blixberg har den bonden, som plägar vara Herredagskarl, med det stora röda skägget, sagt, då han drack med mitt folk, att bönderne vilja slå ihjäl all Adeln" 1). Carl Gustaf, som tillbragte tiden på Öland, tyst och uppmärksam, skrifver, att han ej vågar resa att besöka sin far, emedan folket öfver allt flockar till och söker honom, så snart han visar sig 2).

Den 11 Febr. 1654 kallade Drottningen Rådet till Upsala, och meddelade sitt sista oåterkalleliga beslut att nedlägga kronan och öfverlemna den åt Arfprinsen. De vanliga föreställningarne skedde. Rikskansleren sade slutligen: "Skall det ske; så ju förr ju hellre." Ständerna sammankallades äfven till Upsala d. 21 Maj. Mellantiden använde Christina att genom Herman Fleming och Stjernhöök öfverenskomma med Prinsen om sitt tillkommande underhåll. Ständerna anslogo åt henne öarne Gottland, Öland, Ösel, Norrköpings stad och slott, Wollgast med flere besittningar i Pommern, Poel och Neukloster vid Wismar till 240,000 Rdrs afkastning. Att detta skedde utan afseende på de till andra gjorda donationer i underhållsländerna, föranledde slutligen skarpa förklaringar emellan Drottningen och Rådet. I sina underhållsländer skulle hon få tillsätta Gouverneurer, Landshöfdingar och andre civile ämbetsmän, samt prester i regala pastorater, dock infödde Sven-

1) Handlingar till Skand. Hist., XVIII, 372.

2) Ayant quelque scrupule de passer en ce tems icy par le pays pour y estre accablé des diverses questions et propositions du menu peuple, qui me cherche partout. Carl Gustaf till sin far. Borckholm d. 14 Mars 1652. Meddeladt af framl. Hans Exc. Adlersparre. Pfaltzgrefven Johan Casimir dog på Stegeborg d. 8 Juni 1652.

ske män och af Augsburgiska bekännelsen. Första och andra instantien i Rättegångsmål hörde henne och hennes ämbetsmän till; sjelf vore hon ingen ansvarig för sina gerningar.

Afsägelsen beskrifva vi med Riksdrotsen Grefve P. Brahes ord 1): "Drottningens renuntiation skedde om morgonen d. 6 Juni. Det var en medömklig act. Drottningen gick ur sitt mak, hafvandes kronan på hufvudet, äplet och spiran i handen, iklädd kröningskjortelen och eljest i en hvit atlas-kjortel, och begynte orationen. Hvarpå Herr Shering Rosenhane svarade med en vackert fattad oration till den acten tjenlig. Sedan deponerade Hennes Maj:t den ena regalien efter den andra, steg ned af thronen, tilltalte Arfförsten, som till Konung strax krönas skulle, recommenderande honom fäderneslandets välfärd, med godt gifvet beröm för hvart Stånd, Riksens Råd, och i synnerhet för dem, som förmyndare varit hade, med de herrligaste och bevekligaste förmaningar så ock lärdomar, som någonsin ske kunde. Hennes Maj:t stod och talte så vackert och fritt, stundom satt gråten något i halsen: Hennes Maj:t bevekte mången ärlig man och qvinna (ty allt fruntimret var ock tillstädes) till tårar, att hon både sin ätt och sitt regemente slöt förrän Gud det gjorde: stod så skön som en ängel. Derpå svarade Konungen skickligt och vackert. Hennes Maj:t ville strax hafva Konungen på thronen, men han ville icke. Dermed gicks af salen. Hennes Maj:t ville följa Konungen i sitt mak, men Konungen förvägrade *det*, följandes Hennes Maj:t. — Strax kl. 2 e. m. kröntes Konungen med vanlig process, Konungen red till kyrkan, samt alle Riksens Råd. Derpå hölls måltid" 2). Följande dagen lemnade Christina Upsala och

---

1) Grefve P. Brahes Tänkebok, s. 92.

2) Drottningen hade låtit nedpacka tapeter, möbler och husgeråd på slottet: sådant måste lånas till krö-

och dröjde endast få dagar i Stockholm, der hon offentligen gick till skrift. Tolf örlogsskepp hade blifvit utrustade att öfverföra henne till Tyskland, och skulle i Calmar invänta henne. I det stället tog hon vägen åt Halmstad och Sundet. Endast fyra Svenskar, följde henne. De öfrige hade hon förafskedat. Då hon kom till en liten bäck, som den tiden var Sveriges och Danmarks gräns, steg hon ur sin vagn, hoppade öfver bäcken och utropade: "Ändteligen är jag fri och utom Sverige, dit jag hoppas aldrig återvända" 1).

Så sönk, som ett luftsken, Christina ned om Sveriges synkrets. Kort derefter nedsteg Axel Oxenstjerna i grafven 2) med en suck: "hon är likväl den store Gustafs dotter!" Hvad man sedan om henne hörde, hennes först hemliga, snart offentliga öfvergång till Katholska kyrkan 3), gjorde henne för alltid främmande för sitt fordna fädernesland. Hon besökte det likväl åter 1660 och 1667, och har förnyat både sina anspråk och sin afsägelse, liksom hon år 1668 äfven anmälte sig till den lediga Polska kronan. Det är omöjligt och onödigt att forska efter förklaringsgrunder till ett sådant handlingssätt. Europas Lärde fortforo att vara hennes frivilliga undersåtare. Hennes egna uppsatser, mest korta betraktelser, visa ännu i ålderdomen en eldig, obändig själ, som i allt sträfvat efter det yttersta och högsta, men slutligen underkastar sig sin lott. Hen-

ningshögtiden. Dock säger en samtida berättelse, att alle blefvo väl tracterade.

1) Arckenholtz, I, 420.

2) Den 28 Aug. 1654.

3) Den förra skedde i Brüssel d. 24 Dec. 1654, den senare i Inspruck d. 8 Nov. 1655.

nes förakt för qvinnliga dygder har hämnat sig på hennes ryckte. Dock var hon bättre än sitt ryckte 1). Hon dog i Rom d. 19 April 1689, sextiotre år gammal.

---

1) Hr Friedrich von Raumer har i det nyligen utkomna 5:te Bandet af sin Geschichte Europas seit dem Ende des funfzehnten Jahrhundert, på de få blad, han egnat åt Christina, gifvit sin framställning allt för mycken bismak af den skandal, som han i Historien — besynnerligt nog — synes älska.

Rättelser och Tillägg:

Sid. 9 rad. 6 uppifr. *står:* Skåne *läs:* Blcking
— 10 — 22 *står:* slutades genom *l.* förde till
— 22 — 4 — acristokratisk *l.* aristokratisk.
— 24 not. 2 — tetigiste *l.* tetigisti
— 25 — 1 — annat förgående bannebref *l.* annat bannebref
— 29 rad. 21 — 1611 *l.* 1612.
— 44 not. 1 — 1630 *l.* 1640,
— 50 — 2 — 1635 *l.* 1638.
— 53 — 1 efter 1616 comma.
— 61 — 1 *står:* VI *l.* IV.
— 62 — 1 Tillägg: Förköpsrätten omtalas ock i de gamla lagarne.
— 72 rad. 3 *står:* statsmanna *l.* stadsmanna
— 74 not. 1 — ur *l.* om
— 86 rad. 24 comma efter *då* går ut.
— 88 — 29 *står:* brukeliga *l.* brukeliga sättet
— 89 — 11 — 1625 *l.* 1624.
— 97 — 17 — socken *l.* härad
— 118 — 2 Parenthestecknet sättes efter *öfriga.*
— 139 — 10 *står:* devoit *l.* devoir
— — not. 1 — förledet år *l.* förra året
— 150 — 1 — på det må *l.* på det j må
— 161 — 1 punkten efter *kundschafteten* går ut.
— 171 rad. 18 *står:* lik *l.* liknande.
— 173 — 18 — avisera *l.* aviserar.
— 174 not. 2 — Septentriones *l.* Septemtrionis.
— — — — — desposition *l.* dispositio.
— 185 — 2 — abgerichteten *l.* abgerichteter
— 187 rad. 6 — sjette *l.* fjerde.
— 201 not. 2 — recevoit *l.* recevroient
— — — — — querre *l.* guerre
— — — — — étranlée *l.* ébranlée
— 202 — 1 — ander *l.* under
— 208 rad. 29 — Warhta *l.* Wahrta
— 215 — 31 comma vid *efter* går ut.
— 258 — 28 *står:* Picolomis *l.* Picolominis.
— 261 not. 3 — deux *l.* d'eux.
— — — — — coup *l.* coups
— 274 — 1 Tillägg: I *Brückners* Kirchen- och Schulen-staat des Herzogthums Gotha. Gotha, 1674. 4:o. Th. II. St. 10. p. 74, säges om en *Justus Brückner*, född 1579, och sedan 1599 Skollärare i Schönau an der Hörsel, att på hans tid en Kongl. Svensk Officer vid namn *Enderss* öfver år och dag uppehållit sig i Schönau, och för nämnde Skollärare, med hvilken han mycket umgåtts, bekänt, att han skjutit sin Konung, den store Gustaf Adolf, genom ryggen: han hade ofta varit svårmodig; hvarföre Skolmästaren sökt tröста honom. Detta skall Skolmästaren berättat före sin död, och berättelsen har genom muntelig tradition blifvit bibehållen i orten. — På en sådan tradition kan intet värde läggas.

Sid.	281	rad.	20	*Och* går ut.	
—	294	not.	1	*står:*	electiovum *l.* electivum.
—	295	rad.	22	—	högst *l.* högt.
—	—	not.	2	—	pretexta *l.* prætextu.
—	313	—	1	—	pouvroit *l.* pouvroient.
—	—	—	2	—	de *l.* des
—	314	—	1	—	le *l.* les
—	316	—	2	Tillägg: Se vidare om anbudet af Mayntz i Rikskanslerens correspondens med sin bror.	
—	317	rad.	23	*står:*	1627 *l.* 1647.
—	320	not.	2	—	formé *l.* formée.
—	329	—	2	—	Pilson *l.* Pilsen
—	338	—	2	—	partiet *l.* partit
—	341	—	2	—	arrache *l.* arracher
—	—	—	—	—	forcer *l.* force
—	370	—	2	—	sjukne *l.* sjuke
—	371	—	2	—	desinas *l.* de sinas
—	377	rad.	9	—	Medelfarsand *l.* Medelfarsund.
—	401	not.	1	—	försloges *l.* försloge
—	405	rad.	12	—	1639 *l.* 1638.
—	411	not.	1	—	eria *l.* cria
—	—	—	—	—	aclames *l.* allames
—	427	—	1	—	narcherie *l.* marcherai
—	434	rad.	18	—	nämnda ström på andra sidan *l.* på andra sidan af nämnde ström.
—	—	—	19	—	Wismar *l.* i Meklenburg Wismar
—	448	—	6	—	en *l.* ett
—	—	—	7	—	förlikning *l.* samtal.
—	465	—	28	efter *uppfödd* comma.	
—	472	not.	1	*står:*	nebulonius *l.* nebulonis
—	—	rad.	12	—	hon *l.* Drottningen
—	479	not.	2	Tillägg: I Nerike och Wermland utbröto verkeligen upprorsrörelser. Upphofsmännen straffades med stegel och hjul.	

